

Son Haçlı Seferi

Kuma Gömülen İmparatorluk

von Kress

Son Haçlı Seferi

Kuma Gömülen İmparatorluk

Yazan

von Kress

(Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein)

Almanca'dan çeviren

Tahir Balaban

YEDİTEPE

Son Haçlı Seferi
Kuma Gömülen İmparatorluk
YEDİTEPE YAYINEVİ®
Yeditepe Yayınevi: 72
Hatıra: 8
Özgün Adı:
Mit den Türken zum Suezkanal
Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein, Otto Schlegel, 1938
Son Haçlı Seferi, Kuma Gömülen İmparatorluk
von Kress
(Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein)
Almanca'dan Çeviren:
Tahir Balaban
Genel Yayın Yönetmeni:
Ersan Güngör

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 0107-34-007246
İç Düzen: Burhan Maden
Kapak: Sabahattin Kanaş
Yeditepe Yayınevi
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
http://www.yeditepeyayinevi.com
e-mail: bilgi@yeditepeyayinevi.com

Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein

(24 Nisan 1870 - 16 Ekim 1948)

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türk ordusunun ıslahı için Otto Liman von Sanders başkanlığında kurulan Alman askeri heyetinin bir üyesi olarak Türkiye‘ye geldi.

Cemal Paşa’nın Filistin’deki ordusuna askeri müşavir olarak katıldı. Sonrasında ordunun kurmay başkanlığına getirildi.

1915 yılı Ocak ayında yapılan Birinci Kanal Harekâtı‘na planlayıcı ve uygulayıcı olarak katıldı. Kress, Kanal‘ı geçmek için yapılan özel botlardan sorumlu olduğu gibi Sina çölünü geçişi de organize etmişti. Çölü çok az can kaybı ile geçerken, İngilizler yaklaşmalarından haberdar olmuşlar ve saldırı onlar için sürpriz olmamıştı. İki günlük çarpışmadan sonra Türk birlikleri kolayca geri püskürtüldü.

Bir yıl kadar sonra Türkler 2. kez Süveyş Kanalı‘na saldırdılar. Cemal Paşa harekâtı Şam’dan yönetti. Kress tekrar çölü geçen Osmanlı ordusundan sorumlu idi. Bu saldırı Romani’de güçlü bir İngiliz direnişiyle karşılaştı. Osmanlı ordusu yine geri püskürtüldü. Türkler Filistin’deki üslerine geri döndüler. (3 Ağustos 1916)

İkinci Kanal Harekâtı‘nın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine İngiliz karşı harekâtı başladı. Önce küçük Türk ileri mevzilerini zaptettiler. Çöl boyunca demiryolu ve su kanalları inşa ettiler. Daha sonra Gazze’deki Osmanlı mevzilerine saldırı için hazırlandılar. Kress Osmanlı ordusunu Cemal Paşa ile birlikte hazırladı. Mart 1917’deki Birinci Gazze Muharebesi’nde İngilizler mağlup edildiler. Ardından İkinci Gazze Muharebesi’nde (Nisan 1917) İngilizler yine yenildiler. Kress bu iki Gazze muharebesindeki başarısı ile adını duyurdu.

İngilizler Filistin cephesinde başarısız generallerini değiştirerek General Allenby’yi getirdiler. Osmanlılar da komutayı eski Alman Genelkurmay Başkanı General Falkenhayn’e verdiler. Kress Gazze’yi savunan 8. Türk Ordusu’nun komutanıydı. Aynı zamanda Prusya’nın en büyük nişanı olan Pour le Merite madalyasını aldı.

Kasım 1917’de, General Allenby komutasındaki İngilizler Birüssebi Muharebesi ve Üçüncü Gazze Muharebesi sonucunda Osmanlı savunmasını darmadağın ettiler. Kress, Falkenhayn tarafından bu savaşta alınan mağlubiyetin sorumlusu tutularak görevinden alındı ve Almanya’ya döndü.

1918’in ortalarında Rus ordusunun çekilmesiyle Kafkasya’da, Osmanlı Devletiyle Almanya arasında yaşanan nüfuz mücadelesinde Kress Alman menfaatlerini korumak üzere Gürcistan’a

gönderildi. Kızıl Ordu'nun Abhazya'yı işgal edişini durdurmaya yardımcı oldu.

Kress Alman Ordusundan 1929'da emekli oldu. 1948'de Münih'te öldü.

Harita ve Fotoğrafların Listesi

Önsöz

Asıl maksadım, Dünya Savaşı esnasında Sina Çölü ile Filistin'de cereyan eden olayların tarihi bir hatırasını tesbit etmekti. Maalesef bu arzunun yerine getirilmesinden vazgeçmek mecburiyetinde kaldım; çünkü bu olaylara ait dosyaların hemen tamamı Alman Islah Heyeti'nin İstanbul'dan göçü esnasında kaybolmuştu. Hâlbuki ilmî tenkitlere mukavemet etmesi gereken harp tarihi, belgelere dayalı esaslar mevcut olmaksızın yazılamaz.

Diğer taraftan kendi kendime diyordum ki, ben üç sene süren bu harbin muhtelif sahalarının emir ve komuta makamlarında bulundum ve belki dosyalar olmaksızın da olayların büyük ölçüde doğru bir tasvirini yapabilecek ve böylece harp tarihi sahasındaki bir boşluğu doldurabilecek yegâne kişiyim.

Bundan başka, harp arkadaşlarıma ve muhariplerimize karşı, kendilerinin çölde ve Arz-ı Mukaddes'teki icraat ve faaliyetlerinden –harp tarihi olan bir eserde değilse de harp hatıraları şeklinde– daha geniş muhitlere malûmat vermenin bir borç olduğunu zannediyorum.

Yazılarım; şahsî hatıralara, günlük muhtıra notlarına, harp esnasında yazdığım mektuplara, harpten sonra Almanya'da yayınlanmış olan tek tük tasvirlere ve Filistin Seferi hakkındaki hâdiseleri objektif mahiyeti itibarıyla doğru görmüş olan, çok bol İngiliz harp tarihi eserlerine dayanmaktadır.

Ben dört sene şanlı Osmanlı ordusunun üniformasını taşımak şerefiyle övündüm. Bu müddet zarfında Türk ordusu mensupları tarafından bana gösterilmiş olan iyi arkadaşlık ve hakiki dostlukları şükranla yâdediyorum. Gerek bu ordunun büyük icraatı, gerekse birçok ihtilâl ve üç talihsiz harp neticesinde zayıf düşmüş olan Türk devletinin Dünya Savaşı esnasında maruz kalmış olduğu büyük zorluklar için bugün dahi samimi bir hayranlık hissetmekteyim.

Osmanlı Hükümeti'ni mukavemete hazır hâle getirmek için Merkezî Devletler ve bilhassa Almanya tarafından yapılan büyük fedakârlıkların, Türkiye'nin ittifak kabiliyeti için yerinde olup olmadığına dair başlangıçta bir şüphe ortaya çıkmışsa da, bugün bu fedakârlıkların beyhude olmadığı kesin olarak açığa çıkmış bulunmaktadır.

Fakat ne biz Almanların sadık müttefikimize karşı olan şükran borcumuz, ne de şahsî dostluk ve sempatiler, hatıralarımda o vakitki genç Türk hükümetiyle ordusunda görülen zaaflardan veyahut her yerde olduğu gibi bizim harp sahnemizde de yapılan hatalardan ve biz Almanların Türk müttefikimizle yaptığımız işbirliğinde mücadele etmek mecburiyetinde kaldığımız zorluklardan –her vakit kendi kabahatimiz olmaksızın değil– bahsetmekten beni alıkoyamamıştır.

Olayların ancak samimî ve açık olarak tasviri neticesinde okuyucularımız Sina ve Filistin'de harbeden müttefik kıtaların başardıkları işlerin azameti hakkında bir fikir edinebileceklerdir. Ancak hiçbir şeyi olduğundan fazla güzelleştirmemekle ve hiçbir şeyi söylememezlik etmemekle –biz Almanlar tarafından yapılan hataları da– gelecekteki nesil; ideoloji, âdet ve alışkanlıkları itibarıyla bizden tamamen ayrı olan bir müttefikle ortak hareket sonucunda elde edilmiş olan tecrübelerden belki bir ders alabilecektir. Yalnız okuyucularımın şunu da gözden kaçırmamaları lâzımdır ki, ben bugünkü Atatürk neslinden değil, doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'ndan meydana gelmiş olan genç bir Türk hükümetinden bahsediyorum.

Harp hatıralarımı harbin bitiminden pek uzun bir zaman sonra halka açıyorum. Çünkü ben, biz insanlara şahsen katıldığımız ve kısmen şahsen sorumlu olduğumuz olayların objektif bir tasvirinin,

ancak o olaylardan uzun bir müddet geçtikten sonra mümkün olabileceği fikrindeyim. Hükümlerimizi, tesiri altında tutan şahsî görüşlerden kurtarabilmek uzun senelerin geçmesine bağlıdır ki, bu görüşler pek sık olarak ve bilhassa ittifaklı harplerde şahsî hoşnutsuzluklar, incitilmiş gururlar ve karşılıklı küskünlüklerden ileri gelmektedir.

Bundan önceki yayınımızla olan birkaç aykırılığın sebebi, şimdiye kadar henüz karanlıkta kalmış olan bazı hususların, Filistin Seferi hakkında yeni yayınlanan İngiliz eserleriyle aydınlanmış olmasındandır.

1914 senesinde Bavyera Krallığı ordusundan ayrılarak Alman Islah Heyeti'nin bir üyesi olarak yarbay rütbesiyle Türk ordusuna katıldım. Başlangıçta Türk Topçu Atış Okulu Müdürü olarak istihdam edildim. Aynı senenin Haziran'ında Türk Harbiye Nezareti'nde yeni kurulacak olan seferberlik kısmının şefliğini üstlenmek üzere çağrıldım. Temmuz'da Türk Ordusu Genelkurmay Başkanı Albay Bronsart von Schellendorf hastalanmıştı. Şimdiye kadar olan işlerime devam etmek şartıyla kendisine vekâlet etmek emrini aldım ve Dünya Savaşı başlayıncaya kadar bu vazifede kaldım.

Baron Kress von Kressenstein

1914 Ağustosu'nda İstanbul

1 Ağustos 1914'de Osmanlı İmparatorluğu ile Merkezî Devletler arasındaki ittifak andlaşması Sadrazam Sait Halim Paşa'nın konağında akşam geç vakit imza edildi.

Daha 1914 senesi başında Türkiye Hükümeti, Almanya'ya bir ittifak teklifinde bulunmuştu. Fakat o vakit gerek İstanbul'daki Alman Sefareti, gerekse Berlin'deki Hariciye Nezareti bir ihtilâl ve üç talihsiz harp neticesinde zayıf düşmüş olan genç Türk Hükümeti'nin ittifak kudretinin yetersizliğini göz önüne alarak Türkiye ile bir ittifak akdinin reddedilmesi görüşünü gütmüşlerdi. Fakat İmparatorun ileri görüşlülüğü sayesinde bu husustaki bütün bağlar koparılmamış ve uzatılan müzakerelerle harp başlar başlamaz ittifakın akdi yine mümkün olabilmişti.

Türkiye o zaman harp yorgunu idi. Ne ordu, ne de memleket harbe hazırdı. Orduda ve millette Balkan Harbi'nin ağır hezimetlerinin hatıraları henüz pek canlı idi. Kamuoyu hiçbir şekilde Merkezî Devletlerle bir ittifak akdine hazırlanmamıştı. Muktedir subaylar, talim ve terbiye görmüş erler, her türlü harp malzemesindeki kayıplar henüz ikmal edilmemişti. Osmanlı Hükümeti'nin maliyesi ve malzeme kaynakları tükenmişti. Genç Türk rejimi memleket içinde henüz kuvvet bulmamıştı.

Genç Türkleri iş başına getiren 1908 ihtilâlinde, kendi talihlerini Allah'ın iradesine büyük bir itaatle teslim etmiş olan halk kütlelerinin yükselmesi değil, aksine Sultan Abdülhamid'in zalim ve gerilemeye yüz tutmuş idaresine karşı genç Osmanlı aydınlarının bir kısmının isyanı ve baskı altında bulunan milletin aydın tabakasının en ileri gelen temsilcilerinin başkaldırması etkili olmuştu.

İhtilâl neticesinde millete vaad edilen gençleşme davasını gerçekleştirmek gibi ağır mesuliyetli vazifeler karşısında bulunan daha nisbeten pek genç sayılan kimseler, mukaddes bir gayret ateşiyle yanmaktaydılar ve heyecanlar içerisinde kendilerine güvenen bir hisle ideallerinin peşinden koştular. Fakat maalesef birçok hallerde olduğu gibi ne iktidar, ne bilgi ve ne de tecrübeleri bu gayretle orantılı değildi. Fazla gayretkeşlikle birdenbire pek çok işler yapmaya kalktılar. Bunlar kendi kuvvetlerine fazla güvenerek ve ruhî azametten de daima soyutlanmadan General Feldmareşal Baron von der Goltz'un çok değerli eserinde (*Genç Türkiye'nin Hezimeti*, Berlin 1913) pek yerinde ifade edildiği şekilde; "Sert ve şiddetli bir istibdatla idare edilen bir memleketten çarçabuk meşrutî bir Türk hükümeti yapmak istiyorlardı".

Bundan dolayıdır ki, daha Balkan Harbi'nin başlamasından önce kamuoyunda ve bilhassa orduda, milletin yeni ve siyasî, askerî önderlerine karşı geniş ölçüde bir güvensizlik baş göstermişti. Cebren yapılan her inkılâpta olduğu gibi, Genç Türk ihtilâlinden sonra da, doğru hüküm vermekten âciz olan kütlede iş başına gelenlerin bütün vaadlerini hemen yerine getiremeyeceklerine, işlerin yeni düzeni hakkındaki mübalağalı ümitlerinin aldatıcı olduklarına dair kuvvetli bir güvensizlik hissi ortaya çıkmıştı. İktidardaki İttihat ve Terakki Komitesi'nin seçmenlerine karşı yaptığı pervasız tahakküm, yeni seçim hakkının oluşturduğu sevinci önemli ölçüde azaltmıştı. Sarayın kayırma siyaseti sadece İttihat ve Terakki'ye geçmiş ve yaptığı fenalıklar da eskisinden daha az olmamıştı. Parti delegeleri bir Abdülhamid devrinin hafiyeleri gibi aynı baskı ve şiddeti icra ediyorlardı. Sürekli olarak kabine değişmesi, yeni hükümet sisteminin maksada uygun olmasında ciddî şüpheler uyandırıyordu. Memleket halkı, köylü yeni düzenin kendisine getirdiği iyiliklerden henüz bir şey anlayamamışlardı; çünkü ezici, bunaltıcı vergi yükünü Genç Türkler de azaltmaya muvaffak olamıyordu.

Hulâsa siyasi sistemin değişmesiyle, bu değişiklikle birlikte ortaya çıkması zarurî olan

olumsuzlukların hepsi meydana çıkmıştı. Bütün bu haller Genç Türk rejiminin kuvvetlenmesini geciktiriyor ve her ne kadar açıkça başkaldırması mümkün olmayan, fakat kamuoyu ve memleketteki ruh hâli üzerinde küçümsenmeyecek derecede bir etki yapan muhalefeti de kuvvetlendiriyordu.

Yeni Türkiye'yi idare edenlerin vazifeleri, eski Osmanlı Devleti'nin bir ulus devlet olmayıp aksine hedef ve menfaatleri birbirinden ayrı milletlerden oluşan bir hükümet olması dolayısıyla son derece güçleşiyordu. Bu farklı ırklardan, dinlerden ve kültürlerden oluşan karma devlet, tek ve birleşik bir millî ülkü ile değil, yalnız baskı, şiddet ve farklı ırk ve zümrenin adetlerine göre alınan tedbirlerle idare edilebiliyordu.

Memlekette çok mühim bir ekseriyeti temsil eden Rum unsurlar, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulması hulyası peşinde idiler. Ermeniler de Türk esaretinden kurtulmak için mücadele ediyor ve Türkler aleyhinde hemen bütün dünyada pek faal bir propaganda yapıyorlardı. Arap vilâyetlerinde – Fransa ve İngiltere'nin yardımıyla- Türkiye'den ayrılmak için kuvvetli bir hareket baş göstermişti. Kürtlere gelince, bunlar sürekli isyan eden ve kendilerine güvenilmeyecek olan bir cemaat idiler.

Bu şartlar altında Osmanlı Hükümeti'nin, başlamakta olan Dünya Savaşı'nda takip edeceği siyaset hakkındaki fikirlerin birbirinden pek ziyade aykırı olacağına hayret etmemek gerekir. Bu ortamda harp siyasetini ilgilendiren işlerde sempatilerin, antipatilerin, ticarî menfaatlerin mühim bir rol oynadıklarına şüphe edilmez.

Türk halkının büyük çoğunluğu barış taraftarı ve Türkiye'nin tarafsız bir memleket olarak bütün harp kargaşalıklarından uzak kalacağını ümit ediyordu. Küçük bir azınlık da İtilâf Devletleriyle ittifakı arzu ediyordu; yalnız sayısı pek az olan askerlerle siyaset adamları Türkiye'nin Merkezî Devletlere katılması fikrini destekliyorlardı. Türkiye'nin derhal harbe girmesini isteyen ve bunu mümkün görenlerin sayısı çok azdı.

Bütün muhalif akımlara karşı koyarak Türkiye'nin Merkezî Devletlere katılmasını sağlayan iki kişinin, Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Dâhiliye Nazırı iken sonradan Sadrazam olan Talat Paşa'nın bu işteki hizmetleri cidden büyük takdire lâyıktır. Bunlar daha o vakit, İtilaf Devletlerinin zaferiyle bitecek bir harpten sonra Türkiye'nin aralarında paylaşılacağına ve bu tehdit eden ölümden kurtulabilmek için yegâne çarenin Merkezî Devletler'e katılmak olduğunu büyük bir açıklıkla takdir eden pek az Türk politikacılarından idiler. Bu iki zatın takip ettiği siyaset, Türkiye'yi başta ağır hezimetlere sürüklemiş olsa da, Atatürk tarafından bugünkü Türkiye'nin kurulmasında bu hezimetlerin yadsınamaz birer etken olduğuna kanaatimce şüphe yoktur.

Türkiye'nin derhal savaşa girmesi hususundaki Alman Başkomutanlığı'nın ısrarına rağmen Türk Hükümeti, –bilhassa Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın tesiri altında– önce tarafsız kalmaya ve seferberliğini tamamladıktan sonra harekete geçmeye karar verdi. Geçmişe bakılacak olursa bugün, Türk seferberliğinin yavaş ilerlemesi ve askerî harekâtla ilgili nakliyatın pek uzun sürmesi açısından bu kararın tamamen doğru olduğuna işaret etmek lâzımdır.

Avrupa kıtasındaki askerî hükümetlerde alışık olunduğu üzere bir plan dairesinde seferberliğin hazırlanmasını o vakitki Türkiye bilmiyordu. Hemen her şey bir hazırlık yapılmaksızın icra edilmekteydi. Ancak harbin başlamasından bir-iki hafta sonra Türk Harbiye Nezareti'nde idarem altında bir seferberlik şubesi kurulmuştu ve biz de seferberlik emri verildiği zaman işe, Alman seferberlik nizamnamelerinin Türkiye'deki hal ve şartlara göre değiştirilmesiyle başlamıştık. Harekât ve seferberlik nakliyatı, Türk demiryolları ağının gelişmesindeki yetersizlikten ve bu yolların askerî

nakliyat işlerindeki kudret ve kabiliyetlerinin azlığından ve geçilmesi gereken mesafelerin uzunluğundan dolayı fevkalade uzun bir zamana ihtiyaç gösteriyordu. Seferberliğin tamamlanmasından ve Türk ordularının yığınağından önce İtilâf kuvvetleri tarafından Çanakkale ve İstanbul'a karşı yapılacak toplu bir taarruz yalnız Türkiye için bir felâket olmakla kalmaz, aksine müttefikleri için de kötü sonuçlar doğurabilirdi.

Türk devlet adamlarının, Türkiye'nin harbe dâhil olduğu 3 Kasım 1914 tarihine kadar memleketlerinin tarafsızlığını korumaya ve bu süre içinde İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerini kendi hakiki maksatları hakkında aldatmaya muvaffak olmaları Şark diplomasisinin bir şaheseridir.

Merkezî Devletlerin harp esnasında müttefikleri Türkiye için katlandıkları büyük malzeme ve insan fedakârlıklarına rağmen Türkiye ittifakının kendilerine pek büyük fayda temin etmiş olduğu bugün artık şüphe götürmeyen bir gerçektir.

Alman Islah Heyeti Başkanı Prusya Krallığı Orgenerali ve Türk Mareşali Liman von Sanders'in enerjik ve dâhiyane sevk ve idaresi altında Çanakkale'nin muzafferane müdafaası ve Boğazlar'ın daimi surette kapatılması neticesinde Türkiye'nin Merkezî Devletlere yaptığı yardımın harbin cereyanı üzerinde oluşturduğu önem, Mareşal Liman von Sanders'in büyük başarısı gibi bugün de Almanya'da lâyık olduğu takdirle karşılanmamaktadır.

Türkiye dört uzun harp senesi devamınca sürekli kuvvetli düşman ordularını bağlamıştır (Kafkasya'da 300.000 Rus, Filistin'de 450.000'e yakın ve Irak'ta bazen adedi yarım milyona ulaşan İngiliz askeri). Avrupa harp sahnelerinde Türk tümenleri Alman ve Avusturyalı müttefikleriyle omuz omuza kahramanca dövüşmüşlerdir. Dünya Savaşı boyunca Türkiye, evlâtlarından 2.800.000 kişiyi silâhaltına almış ve bunlardan en az yarım milyonu şehit düşmüş veya hastalık veyahut da aldıklar yaralardan ölmüştür. Acı sona kadar Türk müttefikimiz bize, pek çok kurban vermek ve ağır ıstıraplar çekmek şartıyla sadık kalmıştır.

Merkezî Devletler için Türkiye ile olan ittifakın büyük ehemmiyeti, harbin başında İstanbul'da akıllı, tecrübeli ve kibar bir diplomat olan Alman Sefiri Baron von Wan-genheim tarafından lâyıkıyla takdir edilmişti. Biz, Alman Islah Heyeti üyeleri istisnasız olarak şahsî tecrübelerimize, Türk ordusunun zaaflarını tamamen bilmemize ve ordu ile milletin harp yorgunu olmasına dayanarak, Türkiye'nin ittifak kudret ve kabiliyetini sefirden çok aşağı takdir etmiştik. Bizim hükümlerimize fazlasıyla etki eden günlük hayatın can sıkıcı hallerinden daha uzak bulunması, büyük elçiye hükmünde faydalı olmuştu.

Türk arkadaşlarıyla sürekli temasta bulunan Alman subaylarının, bu arkadaşların siyasî düşünceleri, Türk nazırlarıyla politikacılarının İtilaf Devletleri sefaretleri ile hâlâ devam etmekte olan sıkı münasebetleri ve millet ile ordudaki ruh hâli hakkında duydukları şeyler bizde, Türkiye'nin ittifak anlaşmasıyla üstlendiği görevleri yerine getirebileceğine ve yerine getirmek isteyeceğine dair kuvvetli bir şüphe uyandırmıştı. Türk kabine azaları arasındaki kuvvetli fikir aykırılığı bizce biliniyordu. Bir gün ben şahsen, hasta olan genelkurmay başkanının vekili olarak işler hakkında her gün verilmesi alışılagelmiş olan raporu Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya arz ederken, kendisi bana bakanlar kurulunda yalnız başına kaldığını söylemişti. O, Alman Başkomutanlığı'nın arzusu üzere, Türkiye'nin derhal savaşa girmesine taraftardı. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa da Türkiye'nin Merkezî Devletler yanında harbe girmesini gerekli görüyorsa da işe ancak Bulgarların Merkezî Devletlere katılmasından sonra başlanmasını istiyordu. Talat'ın fikrine göre, Bulgaristan, Sırbistan ve

Yunanistan tarafından bağlanmadığı müddetçe Rusya'nın vaadlerine kanarak Türkiye'yi arkadan vurması ihtimali hesaba katılmalıydı. Bahriye Nazırı Cemal Paşa ise harbe fiilen müdahalenin, Rusya için verilecek son karardan sonra olmasını istiyordu. Maliye Nazırı Cavid'e gelince, o Avrupa büyük devletleriyle harbe girmeyi doğrudan doğruya reddediyordu. Cavid ancak Yunanistan'a karşı bir harp için kazanılabilecekti.

Yetkili Türk politikacılarının bu fikirlerde olmasından dolayı Enver'in kabineden –hiçbir vakit ihtimal dışı olmayan– çekilmesi neticesinde Türkiye'nin, Merkezî Devletlerle ittifakını feshedebileceği, biz Alman subayları üzerinde endişe oluşturuyordu. Belki de doğru hüküm vermemiz mümkün olamıyordu; çünkü Türk hizmetinden ayrılıp Alman ordusunda kardeşlerimizin yanında vatanımız için çarpışmak hususunda duyduğumuz çok ateşli bir arzunun tesiri altında kalmıştık. Türkiye ile olan hizmet sözleşmemizin bu husustaki bir hükmüne dayanarak Alman Islah Heyeti başkanı, hepimizin namına İmparatora Türkiye'den geri çağrılmamız için bir dilekçe takdim etmişti. Bu ricanın kesin bir dille reddedilmesi İmparatorun bize, siyasete önem vermeksizin kendisinin tayin ettiği vazifede kalmaya tahammül etmemiz hakkındaki açık emri, hepimizde derin bir ümitsizlik oluşturmuştu. Kardeş ve arkadaşlarımızın zaferden zafere koşarak vatan yolunda kan ve can verdikleri bu sırada Türkiye'de barışta olduğu gibi yaşamak ve çalışmakta devam etmek biz muvazzaf askerler için utanç verici bir hâldi.

2 Ağustos 1914'te Türk Hükümeti, bütün Türk ordusunun seferberlik emrini verdi. İtilaf Devletleri temsilcilerine de, Türkiye'nin gerçekte tarafsızlığını koruyacağını fakat Rusya'nın açık olmayan siyaseti karşısında Türk ordusunu seferî duruma koymak mecburiyetinde olduğunu bildirdi.

Seferberlik emrinin ilanı ne halkta ve ne de basında hiçbir coşkunluğa sebep olmadı. Yalnız birkaç gün sonra Armstrong tezgâhlarında inşası bitmek üzere olan "Sultan Osman" adlı harp gemisine ve yine İngiltere'de inşa edilmekte olan diğer ikinci bir Türk zırhlısına[1] İngilizler tarafından el konulması basında ve İstanbul sokaklarında bir nevi harp havası ve kin galeyanı yaratmıştı. Türkiye'ye karşı yapılan bu gasptan ileri gelen kin ve hiddet, Sultan Osman savaş gemisinin, bedeli milletten toplanan yardımlarla inşa ettirilmiş olmasından dolayı özellikle şiddetli idi ve bu zırhlıların inşasında en fakir Türk'ün bile bir hissesi, bir akçesi vardı. Ben çok kuvvetli İngiliz donanmasının bu iki gemi ile elde ettiği kuvvet artışının, İngilizlerin İslâm âleminde kaybettikleri saygınlığı telâfi etmiş olacağından şüphe etmekteyim. İngilizlerin bu kararı, Türklerin seferberliğinin ilânından önce ve gemilerin son taksitinin ödenmesinden yarım saat sonra vuku bulmuş olması dolayısıyla da dikkate değerdir.

Türk kamuoyunun lehimize dönmesinde diğer bir etken de 10 Ağustos 1914 tarihinde Goeben ve Breslau adlı Alman harp gemilerinin Akdeniz'de cesurane ve şanlı bir seyirden sonra İstanbul'a gelmiş olmalarıdır.

Devletlerarası deniz hukuna göre tarafsız olan Türklerin, Alman filosu komutanı Amiral Souchon'u 24 saat zarfında Türk sularını terk etmeye davet etmesi -ki bu da gemilerin yok edilmesi demek olurdu- veyahut gemilerin silâhları alınarak tecrit edilmesi gerekirdi. Berlin ile mutabık kalarak Türk Hükümeti, İtilâf Devletleri elçiliklerine, bu gemilerin harbin başlamasından önce Almanya tarafından Türkiye'ye satılmış olduğunu bildirdi. Goeben ile Breslau'a Yavuz ve Midilli adları konarak Alman komutan ve mürettebatı ile beraber Türk filosuna katıldı.

10 Ağustos 1914 sabahı Boğaz'ı savunan Çanakkale Müstahkem Mevkii'nden, Türk Başkomutanlık

Vekâleti'ne bir telgraf gelmişti. Bu telgrafta; Boğaz'ın dışında bulunan Goeben ve Breslau Alman harp gemilerinin içeriye girmek için müsaade rica ettikleri bildiriliyordu. Ben telgrafı alarak hemen Enver'in odasına koştum ve kendisinden bu müsaadeyi vermesi için ricada bulundum. Enver'in; "böyle mühim bir kararın Sadrazam'la[2] görüşmeden evvel kendisi tarafından verilemeyeceği" hakkındaki itirazına karşı, bu işte yapılacak kısa bir gecikmenin telâfi edilemeyecek sonuçlar doğurabileceğine dair Enver'in dikkatini çektim ve İngilizlerin her halde pek yakından gemilerin peşinde olduklarının kabul edilmesi lâzım geldiğini anlattım.

"Gemiler içeriye alınsın!" cümlesiyle Enver kararını vermişti.

Bunun üzerine; "İngilizler, Alman gemilerini takip ederek Çanakkale'yi zorlayacak olurlarsa bunların üzerine ateş edilsin mi?" sualini sordum. Enver: "Bu benim yalnız başıma karar vermeme imkân olmayan bir meseledir, bunu ancak bakanlar kurulu halledebilir; çünkü bu hâl, İtilaf Devletlerinin derhal savaş açması sonucunu doğurabilir" dedi. Ben, en yüksek mevkideki amirlerinin tam lâzım olduğu bir zamanda Çanakkale Müstahkem Mevkii komutanlarını açık ve kesin emir ve talimat vermeksizin kendi başlarına bırakmasının onları ne kadar zor bir duruma sokacağını ve bu gibi ağır mesuliyetlerin alt rütbedekilere yükletilmemesi gerektiğini büyük bir açıklıkla Enver'e izah etmiştim. Enver fikrimi tasdik etti ve benim yeniden; "Ateş edilsin mi, edilmesin mi?" sualime "Evet!" cevabını verdi[3]. Kalbim dehşetli ferahlanmıştı. Enver'in cesaretine, karar verme kudretine ve mesuliyeti sevmesine tam bir hayranlıkla, onun çalışma odasını terk etmiştim.

Kendisine başkomutan vekili olarak Osmanlı Devleti'nin bütün harp kuvvetlerinin sınırsız emir ve komutası verildiği zaman, Tuğgeneral Enver 33 yaşında bulunuyordu. O, basit bir aileden yetişmişti. Pek genç subay olarak Makedonya'daki çete harplerine katılmış, genç yaşlarında Selanik'te daha o vakit gizli bir ihtilâl komitesi olan İttihat ve Terakki'nin gayretli bir üyesi olmuştu. Radikalizmi, mahareti ve ataklığı dolayısıyla pek az sonra onun partide bir başrol oynadığı anlaşılmaktadır. 1909 irtica vakasının[4] bastırılmasından sonra, iyi Almanca konuşan Enver, Berlin Türk Sefareti'ne ataşemiliter olarak tayin edilmişti. Berlin meclislerinde çok fazla şımartılan Enver'i ben o vakit zarif, kıyafeti iyi, mütevazı ve pek mahçup bir subay olarak tanımıştım.

1911'de çıkan İtalya Harbi, Enver'i vatanına çağırmıştı. Türk Hükümeti, Trablusgarp sahillerinin kaybından sonra İtalyanların içerilere nüfuz etmelerine küçük muharebelerle mani olmak istiyordu. Kendisinin emri altına verilen birkaç Türk subayıyla Enver, bu muharebeleri tanzim ve idare edecekti. Onun bu vazifede emir ve komutayı elinde bulundurduğu müddetçe İtalyanların içeriye doğru hiçbir ilerleme sağlayamamaları kendisinin lehine ve muhaliflerinin aleyhineydi. Birinci Balkan Harbi'nin çıkması üzerine Enver İstanbul'a gelmiş ve kurmay başkanı olarak önce bir kolorduda ve sonra bir orduda istihdam edilmişti. Bu vazifeleri yerine getirmek için gerekli olan tahsili hiçbir şekilde almamış olan Enver'in bu vazifelerde öne çıkmadığı anlaşılmaktadır. Ciddî olarak kabul edilen Türk eleştirmenleri, onu, parti politikasına olan bağlarından dolayı serbest kalamadığından, askerî faaliyetlerinin eksik kalmış olmasıyla itham etmektedirler. O, parti politikacısı sıfatıyla, askerî disiplinle hiçbir vakit uyuşmayacak olan entrikalara karışmış olmak töhmeti altında idi.

İkinci Balkan Harbi'nde Edirne üzerine yürüyüşte Enver, ordunun önünden bir süvari tugayı ile ileriye atılabilmek için müsaade istemiş ve Edirne istihkâmlarına ilk girenlerden biri olmuştu. Bunun için kendisine "Edirne Fatihi" unvanı verilmiştir ki, bu şöhreti o, içki, kumar ve kadın meselelerine hiçbir şekilde kapılmamasına, para işlerindeki ilgisizliğine, vazifedeki sadakatine ve şahsî

cesaretiyle beraber; birinci derecede halk ve ordunun kendisine karşı beslediği sevgi ve gösterdiği itibara borçludur.

Maalesef Enver, halkın kendisine olan bu teveccühünü Dünya Savaşı'nın devamı esnasında kısmen talihsiz bir asker olması ve bilhassa karısının fazlasıyla tesiri altında kalarak; büyük itibar ve şöhretini borçlu olduğu bu meziyetlerinden gittikçe daha fazla soyunmuş olmasıyla kaybetmişti.

Parti arkadaşlarının teşvikiyle Enver, 1914 senesinde Osmanlı Hanedanı'ndan bir sultanla evlendi. Parti arkadaşları bu evlilikle, eski rejimle yeni rejimi birbirlerine yaklaştırmayı hedefliyorlardı. Bu mantık evliliğinden, bir aşk evliliği doğdu. Enver genç karısı için zamanının mühim bir kısmını feda ediyordu ve sultanın delice arzularının ve israf hastalığının önüne geçemiyordu. Evinin (sarayının) idaresi ve yaşama tarzı kendi gelirinden çok daha yüksek paralara ihtiyaç gösteriyordu. Dostları, onu bu lüks yaşama tarzının telafi edilemez kötü sonuçları hakkında ikaz ettikleri vakit o da cevaben: "Siz beni Osmanlı Hanedanı'ndan bir sultanla evlendirdiniz, ben onu bir teğmen karısı gibi ortaya çıkaramam" diyordu.

Çok değişken meslek hayatı genç Enver'e, kıta hizmetinin uygulamalı tecrübelerini edinmeye ve yüksek komutanlıkları işgal ve birliklerini sevk ve idare edebilmek için biz Almanların olmazsa olmaz kabul ettiğimiz esaslı bilgilere sahip olmasına zaman bırakmıyordu. Onun yüksek kabiliyeti, irade kuvveti, çabuk kavrama ve karar verme yeteneği, askerî eğitim ve bilgi noksanlarını bir derece telâfi edebiliyordu. Fakat meslekten olmayan kimselere özgü olarak çok kere, bir meselenin zorluklarını takdir etmez, ayrıntıların ve zamanlamanın değerini küçümserdi. Onda, herhalde tatbikî görev eksikliğinden ileri gelen, çok fazla göze çarpan bir hâl vardı ki, bu da çoğunlukla dürüst davranan Enver'in çok kere, bir Osmanlı ordusunun başkomutan vekilini o kadar ağır sorumluluk isteyen görevlerden uzaklaştıracak, önemsiz ve sıradan işlerle uğraşması idi.

Felakete sebep olan diğer bir mesele de, Enver'in, Türkiye kuvvetlerinin tükendiği zamanı vaktinde anlayamaması veyahut anlamak istememesi ve böylece savaşın gidişatına dair alacağı tedbirlerde elinde mevcut imkânların ölçüsünü ve kıymetini yeterince hesaba katamaması idi. Haklı olarak dostu Cemal Paşa, bir fırsatta benimle Enver hakkında görüşürken, onun hiçbir vakit kıta hizmeti yapmamış olmasından dolayı kullanmaya mecbur olduğu silah yani askerlik hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olmayışını Türkiye için büyük bir felâket olarak vasıflandırmıştı.

Biz Almanların Enver'e, Merkezî Devletler'le olan ittifaka bağlılığındaki sarsılmaz sadakati, bu işte maruz kaldığı bütün muhalefetlere büyük bir enerji ile karşı gelmiş olması dolayısıyla büyük şükran borcumuz vardır. Enver, herkesten önce Merkezî Devletler'in savaş harekâtının idaresi için birleşik bir başkomutanlık kurulması gerektiğini çok açık olarak takdir etmiş ve kendi arzusuyla Alman komutasının emri altına girmişti. O, Dünya Savaşı sonucunun, Türk cephelerinde değil, Fransa savaş meydanlarında kazanılacağını takdir ettiğinden, Alman Başkomutanlığı'nın arzularını öyle geniş ölçekte yerine getiriyordu ki, bazen Türk cephelerinin menfaat ve ihtiyaçlarını yeterli derecede hesaba katmıyor ve bundan dolayı Türk politikacıları ve subayları arasında şiddetli tenkitlere ve ciddî bir muhalefete çığır açmış oluyordu.

Enver'in, bilhassa İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup olmayan yaşlı subaylar arasında çok sayıda hasımları ve düşmanları vardı. Subay çevrelerinde ondan "Paşa üniformalı çocuk" diye bahsedildiği işitiliyordu. Türk arkadaşlarıyla münasebette Enver, fevkalâde çekingen ve hatta çok kabaydı; cephelere yaptığı birçok ziyarette onun erler ve subaylara bir kelime söylemek tenezzülünde

bulunmadığını gördüm. O, kıtaların bakım ve ihtiyaçlarının temini hususunda hiçbir vakit alaka göstermemiştir.

Biz Alman subayları Enver'le genel olarak hoş çalıştık ve şahsî münasebetlerimizde ondan şikâyet edemeyiz. Enver birçok doğulu gibi kaza ve kadere ve batıl şeylere inanırdı. Bir gün cepheye gelerek mevzilerimizi gezerken pek tehlikeli bir mıntıkada kendisine sakınması tavsiye edilmişti. Enver bana gayet ciddi olarak kendisinin hiçbir şeyden korkusu olmadığını, ihtiyar bir çingene falcı kadının daha çocukken kendisine ihtiyar olarak yatağında öleceğini bildirdiğini söyledi.

İttifak antlaşmasının hükümleri arasındaki Alman Islah Heyeti'nin Türk ordusunun sevk ve idaresinde fiilî olarak etken olması hususu bütün kapsamıyla uygulanmış olsaydı, Enver'in sorumluluk dolu vazifesinin hazırlanmasında göze çarpan kusurları daha az belli olurdu. Böylece Alman Islah Heyeti başkanı Türk ordusu genelkurmay başkanı olarak Türk başkomutan vekilinin bir müşaviri olur ve vekilin sonsuz güvenine sahip olarak onun daimî surette yakınında bulunurdu.

1914 senesi Temmuz ayının sonunda Enver, Mareşal Liman von Sanders'e Türk ordusunun genelkurmay başkanlığını teklif etmiş, fakat Mareşal, cephede bir orduya komuta etmeyi tercih edeceğini söyleyerek bu teklifi reddetmişti. Bu ret maalesef yerinde idi; Enver'le Liman'ın ortak çalışması olumlu neticeler veremeyecek ve ömrü de pek kısa sürecekti. Enver'le Mareşal birbirlerini anlayamıyorlardı ve aralarında karşılıklı olarak hiçbir güven hissi yoktu ve münasebetleri çoğunlukla o kadar gergindi ki, haftalarca birbiriyle hiçbir şey konuşmazlar ve birbirlerine rastlamaktan kaçınırlardı. Savaşın ilk ciddi haftaları esnasında Türk başkomutan vekiliyle Alman Islah Heyeti başkanı arasında fikir alış verişini sağlamak, benim ağır mesuliyetli ve nankör vazifemi oluşturuyordu.

Çanakkale'nin galibiyetle sonuçlanan savunması ve harbin son senelerinde Filistin cephesinin inatla tutulması Liman von Sanders'in mükemmel bir komutan ve büyük ölçüde bir asker olduğunu ispatlamaktadır. Mareşalin karşılaştığı vazifeleri ne kadar büyük zorluklar içinde yerine getirdiğini bilenler, onun yaptıklarının büyüklüğüne lâyık olduğu değeri vermişlerdir. Liman'ın en ciddi hasımlarından biri olan Cemal Paşa bana bir fırsatta demişti ki: "Liman von Sanders'in Çanakkale'de başardığını ne ben ne de diğer bir Türk arkadaşım yapabilirdi. Biz Türklerin Liman von Sanders'e sönmez bir minnet borcumuz vardır".

Fakat Liman von Sanders bir diplomat değildi. Yabancı şartlara uyma, doğuluların düşünce dünyasına bir derece bile olsun uyum sağlama kabiliyeti yoktu. O, özgüveni olan, mağrur, ateşli ve çabuk hiddetlenen, şüpheci ve kıldan nem kapan bir kişi olduğu için yaşça kendisinden pek genç ve tecrübesiz olan Enver'e müşavirlik gibi çok feragatli ve nankör bir vazifeyi yerine getirmeye asla muktedir olamazdı. Enver, Mareşal ile olan münasebetinde dürüst olmak ve anlaşmazlıklardan kaçınmak için açık bir gayret sarfetmişse de kendisinde de özgüven ve inatçılık eksik değildi.

Çok önemli bir vazife olan Türk ordusu genelkurmay başkanlığı, son derece kabiliyetli ve Prusya Harp Akademisi'nde öne çıkmış bir kurmay subay olan General Bronsart von Schellendorf'a verilmişti. Bu zatın kabiliyeti bir tarafa, kendisinin barış zamanındaki konumu ve bütün şahsiyetiyle Enver üzerinde, bizzat Alman Islah Heyeti başkanının yaptığı etkiyi aynen yapmaya asla muvaffak olamamasından dolayı, Liman von Sanders ile Enver arasındaki konumu son derece zor bir haldeydi. Maalesef von Sanders ile von Bronsart arasındaki münasebet de iyi değildi. Von Bronsart'ın, hem Enver'in ve hem de Alman Islah Heyeti başkanının emri altında bulunması işin zararına oluyor ve çok

defa ciddî anlaşmazlıklara sebep oluyordu.

İttifak antlaşmasının imzasından sonra Enver'le müşavirleri, antlaşma hükümlerinden olan Merkezî Devletler'e müttefikleri Türkler tarafından yapılması lâzım gelen yardımın tatbikî olarak ne şekilde yapılacağı hakkındaki çok çetin mesele karşısında kaldılar. Türk ordusunun seferberliği başlangıçta korkulduğu kadar pürüzlü olmayarak ilerliyordu. Genel beklentinin aksine ve memnuniyet verici bir şekilde silah altına çağrılanlar öyle kütleler halinde geliyorlardı ki, bunların nasıl barındırılıp doyurulacakları bilinemiyordu. Bununla beraber seferberliğin bitmesini geciktiren yeterince zorluklar mevcuttu. Her taraftan; her çeşit elbise, teçhizat, silah, malzeme, cephane, eğitimli er, araba, işe yarar hayvan kısaca harbe hazır olacak bir orduya gerekli olan her şeyin eksik olduğuna dair haberler gelmekteydi. Harbiye Nezareti mümkün olduğu kadar yardım ediyorsa da onun da vasıtaları son derece kıt ve Avrupa'dan geçerek doğru Türkiye'ye gelen demiryolu da kapalı kaldıkça, Merkezî Devletler'in Türkiye'nin muhtaç olduğu savaş malzemesini bol bol teslim edebilmeleri düşünülemezdi.

Cephane meselesi özellikle çok kötüydü. Her ne kadar bir Türk tümeni topçusu yalnız 24 top kuvvetinde idiyse de elde mevcut olan cephane miktarı sonradan tamamlanacak mühimmat hesaba katılmazsa, daha ilk cephane ihtiyacını karşılayamayacak halde bulunuyordu. Mevcut olan 15 santimetrelik üç obüs taburundan başlangıçta yalnız bir tanesi seferber edilebiliyordu; çünkü diğerleri için gerekli olan cephane yoktu. Türk ordusunda bulunan savaş malzemesinin aynı çeşit olmayıp farklı çeşitlerden olması cephane ve teçhizat ikmalini son derece güçleştiriyordu. Bu malzemeler de farklı memleket ve fabrikaların modellerini temsil ediyorlardı. Türkiye'nin işe yarar cephane fabrikalarına sahip olmaması ve malzeme tedarik edilirken sırf askerî şartlar düşünülmeyip, pek çok defa siyasî düşüncelerle, şahsî manfaatlerin hâkim olması işte böylece intikamını acı bir surette almış bulunuyordu.

Alman Başkomutanlığı Genelkurmay Başkanı Orgeneral von Moltke'nin Enver'e gönderdiği, Türk müttefikinin yapacağı vazifeler hakkındaki 10 Ağustos 1914 tarihli yazısında, mümkün olduğu kadar çok Rus ve İngiliz kuvvetinin bağlanması ve sıkı bir faaliyetle İslam ihtilalinin sağlanması açıkça istenmişti. Bu maksatların sağlanması için Kafkasya'ya karşı bir hareketle birlikte özellikle Mısır'a karşı bir teşebbüse girişilmesi arzu olunuyordu. Avusturya'nın yükünü hafifletmek için Türk cephelerindeki harekâtın mümkün olduğu kadar çabuk başlaması lâzımdı.

Bulgaristan ile Romanya'nın Merkezî Devletler'e katılacağına dair Alman sefirinin verdiği bir haber üzerine Türk genelkurmayı önce bir harekât planı hazırlamıştı ve bunda da kuvvetli bir Türk ordusunun Bulgaristan ve Romanya'dan geçerek Rusların güney kanatlarına saldırması fikri esas alınmıştı.

Romanya'nın Merkezî Devletler'e katılmasının mümkün olmadığı belli olduktan sonra Türk ordusunun Odesa civarına büyük ölçüde bir çıkarma için deniz aşırı bir sefer planı hazırlanmaya başlandı. Bu hazırlıkların oldukça ilerlediği bir sırada denizci komutanlar böyle bir teşebbüsün ciddî zorluklarını ortaya attılar. Bu düşüncede olanlar yalnız, bu gibi deniz aşırı bir hareketin, Rusya'nın Karadeniz filosuna karşı gerekli olan korumasının Alman–Türk deniz kuvvetleri tarafından başarılabilmesinden şüphe etmek ve Karadeniz'de yapılacak böyle bir teşebbüsün İngilizlere karşı da arkasının güvenliği için Çanakkale istihkâmlarının yeterli derecede kuvvetli olduklarında tereddütlü bulunmakla kalmıyorlar, aynı zamanda bir çıkarma için yapılan keşiflere göre hava şartlarının kötü olduğu bir mevsimde, bu bölgede bir kara ordusunun gemilerden indirilmesinin, son derece uygunsuz

olduğuna işaret ediyorlardı.

Bu arada Bulgaristan'ın Merkezî Devletler'e katılmasının çok yakında gerçekleşeceğine dair bir haber gelmişti. Bunun üzerine Bulgaristan'ın, Sırbistan ve Yunanistan'a karşı bir Türk ordusu tarafından desteklenmesi gereği, Türk savaş planlarının hazırlanmasında yeni değişmelere sebep olmuştu; fakat bu haberin yanlış olduğu ortaya çıkınca kısa süre önce alınan tedbirleri yeniden altüst etmek gerekmişti.

Savaş harekâtı plânları hazırlanırken siyasî durumun gerektirdiği bu sürekli değişiklikler, bu işleri hazırlamaya memur olanların çok daha fazla mesai sarfetmesini gerektiriyor ve özellikle birliklerin başkomutanlığa olan güvenlerinin sarsılması tehlikesi baş gösteriyordu. Çünkü birlik komutanlarının bu değişmelerin gerçek sebepleri hakkında hiçbir bilgisi yoktu.

Mevki ve mahal itibarıyla ancak küçük birliklerle yapılabilecek olan Mısır'a karşı bir teşebbüs hariç, diğer plânların suya düşmesinden sonra, yalnız büyük ölçüde bir harekâtın Kafkasya'da Ruslara karşı yapılması imkânı kalıyordu.

Son Rus muharebesinden sonra Rusların eline geçen Kars, Batum ve Ardahan mıntıkalarının kaybından ileri gelen acıyı Türkler henüz unutmamıştı. Bundan başka Kafkasya'ya karşı yapılacak bir hareketle kazanılacak yeni topraklar, Türklere Balkan Harbi'nde kaybettikleri Avrupa kıtasındaki topraklarını telâfi etmek imkânını verecekti. İşte bundan dolayıdır ki, Enver'le onun Türk çevresinde Kafkasya'ya karşı büyük ölçüde bir hareket yapmak için kuvvetli bir meyil vardı. Biz Almanlar bu planı uygun görmüyorduk; çünkü Kafkas cephesinde böyle bir Türk taarruzunun Avusturya'nın yükünü hafifleteceği kabul edilse bile, bu yükün hafiflediği çok geç hissedilecekti. Bundan başka Türklerin Kafkasya'da önemli sayıda Rus kuvvetini bağlayabilecekleri hiçbir şekilde kesin değildi.

Ruslar nihayet savaşın sonucunun Avrupa cephelerinde kazanılacağını düşünerek Kafkasya'nın şimdilik kaybına katlanacaklardı. Fakat biz Almanlar, bilhassa yolsuz, dağlık ve her çeşit teknik vasıtalardan mahrum Kafkasya bölgesinde uzun, şiddetli ve kar dolu bir mevsimde Türklerin bir kış harbinin büyük teknik zorluklarına göğüs gererek başarılı olabileceklerinden şüphe ediyorduk. Türklerde sadece askerleri sıcak tutacak elbise ve bu işe elverişli ayakkabılar eksik olmakla kalmayıp Rus–Türk hududuna en yakın olan Ankara ve Ulukışla demiryolu istasyonlarının kuş uçuşu mesafeleri 600 kilometreye ulaşıyordu. Eğer her bir silahın, fişeğin, merminin, elbisenin ve bir ordunun beslenmesine gerekli olan gıda maddelerinin büyük bir kısmının hayvan sırtında ve kağnı arabaları üstünde karakışta bozuk, buz tutmuş yollar üzerinde böyle uzak mesafelere sevkedilmesi, her insan ve hayvan kaybı ikmalinin haftalarca süren çok zahmetli meşakkatli karayollarının geçilmesiyle cepheye ulaşabilmesinin zorlukları düşünülecek olursa, böyle bir teşebbüsün ne demek olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Kafkasya Türk ordusunun deniz yoluyla beslenip ikmal edilmesi ihtimali de, Karadeniz Rus donanmasına kesin bir darbe indirilmediği müddetçe gerçekleşemezdi. Bir görüşme esnasında Enver'in dikkatini, harekâta katılacak birliklerin büyüklüğü oranında tabiatıyla artacak olan bu büyük zorluklara çekmek istediğim vakit, o, kendine has olan sevimli tebessümü ile bana: "Ah, bunlardan şimdi bahsetmeyelim, bunları hiç düşünmeyelim!" demişti.

Enver'in bunlardan bahsetmemesi ve bunları düşünmemesi binlerce kahraman Türk askerinin hayatına mal olmuştu; çünkü bizzat Enver'in komutası altında, Kafkas cephesinde 1914/1915 kışı yapılan taarruz, Rus mukavemetiyle değil, aksine arazinin getirdiği zorluklar, hava şartlarının verdiği eziyetler, menzil hizmetlerinin yapılamayıp kesilmesi yüzünden berbat ve perişan olmuştu

4. Ordu'ya mensup birliklerden biri.

Türk seferberliğinin ilanını takiben Enver, Şam'da bulunan 4. Ordu Komutanı Zeki Paşa'yı, Süveyş Kanalı'na karşı yapılacak bir teşebbüs için rapor hazırlamakla görevlendirmişti. Zeki Paşa'nın raporlarından, kendisinin böyle bir teşebbüsün yapılmasını samimî olarak reddettiği ve böyle bir vazifenin başarılması için ne bizzat kendisinin ve ne de kurmay başkanının yeterli derecede yetişmemiş oldukları analşılıyordu.

Bunun üzerine Enver, Şam'daki 8. Kolordu Komutanı Albay Cemal Bey'i (Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan ayırt etmek için "Küçük Cemal" denilmekteydi) Kanal'a karşı girişilecek bir saldırının yerine getirilmesiyle görevlendirmişti. Enver, Alman Islah Heyeti başkanından 8. Kolordu kurmay başkanlığı için bir Alman kurmay subayı rica etmişti.

Uzun bir hastalıktan sonra General Bronsart von Schellendorf'un Türk ordusu genelkurmay başkanlığını yeniden üstlenmesi üzerine artık benim İstanbul'da fiilen çalışacağım bir görev kalmamıştı. Ben cephenin hasretini çekiyordum. Başlangıçta, 8. Kolordu kurmay başkanlığının bana verilmesi için yaptığım ricayı, gerek Alman Islah Heyeti başkanı gerekse Enver kabul etmemişlerdi. Alman Islah Heyeti başkanı kendisiyle Enver arasında benim irtibat vasıtası olarak kalmamı kesinlikle gerekli görüyor; Enver ise Liman von Sanders ile General Bronsart von Schellendorf arasında aracılık için benim İstanbul'da bulunmam gerektiğine inanıyordu; fakat birkaç gün sonra her ikisinin de fikirlerini değiştirmeleri mümkün oldu ve ben de 20 Eylül 1914'te Şam'a gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkabildim.

8. Kolordu Kurmay Başkanlığı

Lâtif bir sonbahar havası içinde iki buçuk günlük bir seyahatten sonra tren bizi Anadolu'nun ortasından, karla örtülü büyük Toros dağlarının kuzey eteğinde bulunan ve eski Bağdat demiryolunun son istasyonu olan Pozantı'ya getirmişti.

Alman Islah Heyeti başkanı, yardımcı olmak üzere emrime birkaç Alman subayı vermişti: Yüzbaşı von Hagen, çok başarılı ve pek sevimli bir piyade subayı; idare memuru olarak, tecrübeli ve güvenilir levazım kâtibi ve yedek üsteğmen Kurt Sterke; Teğmen Erich Heiden becerikli, çalışmasını seven ve çok kapsamlı görevlerde istihdama elverişli bir sahra topçu subayı, büro şefi olarak da Bayvera Genelkurmay Başkanlığı tarafından tayin edilen iktidar ve vicdanıyla tanınmış evrak memuru Wagner; siyasi müşavir olarak da İstanbul'daki Alman elçiliği tarafından Vis Konsolos Dr. Prüfer verilmişti. Bu zat savaştan önce Kahire'de Alman Başkonsolosluğu'nda bulunduğundan memleketi ve halkını tanıyor ve Arap diline de hâkim bulunuyordu.

İstanbul'da şimdiye kadar benim yanımda bulunan ve tercümanlık vazifesini yapan Türk subayları İstanbul'u bırakıp Suriye'ye gelmeyi kabul etmemişlerdi; buna karşılık Türk Yüzbaşısı Ekrem Bey'in şahsında bu boşluk tamamen ve çok değerli bir şekilde doldurulmuştu. Ekrem, cevval, enerjik, çalışkan ve çok sempatik bir subay ve iyi bir askerdi. Almanya'da Danzig'de bulunan bir topçu alayındaki iki senelik hizmeti esnasında çok iyi Almanca öğrenmişti. İki sene bana yaverlik eden Ekrem'i, bağlılığından, güvenilir olmasından ve kabiliyetinden dolayı fazlasıyla takdir ederim. Alman arkadaşları arasında o çok seviliyor ve kendisine çok yerinde, büyük kıymet veriliyordu. Onun benden ayrılması benim için ağır kayıplardandı. İyi ve güvenilir bir mütercimin kıymetini tamamen ve hakkıyla takdir edebilmek için, lisanı bilinmeyen bir memlekette çalışmış olmak lâzımdır. Savaş devam ettiği müddetçe karşılıklı münasebetlerde meydana gelen pek çok zorluklar ve anlaşmazlıklar işte bu gibi, askerlik sahasında yeterli derecede yetişmiş ve bilgi edinmiş mütercimlerin noksan olmasından ileri gelmiştir. Alman Islah Heyeti üyelerinin Türk dilini mükemmel şekilde öğrenmelerine imkân yoktu. Bize o zaman sadece kullanılmakta olan Arap harflerinin öğretilmesi yalnız çok büyük zorluklar arzetmekle kalmıyor, aynı zamanda askerî görevlerimiz de bu işe ayırmamız gereken zamanı bize hiçbir şekilde bırakmıyordu. Bundan dolayıdır ki, Alman subaylarının Türk ve Arap dillerini kusurlu olarak öğrenmeleri sık sık çok büyük yanlış anlaşılmalara sebep olmuştu. Çünkü bir doğulu için nezaket, saygıdeğer bir zata "seni anlamıyorum" demeyi yasaklar. Biz çok defalar Almanca değil yalnız Fransızca ve bu dili de bazen hiç iyi bilmeyen tercümanlarla çalışmak mecburiyetinde kalmıştık.

Arap vilâyetlerinde ise zorluklar daha fazla artmıştı; çünkü Türk subaylarının büyük bir kısmı gerek yerliler ve gerekse astlarıyla anlaşamadıklarından, biz Almanlar için hem Türkçe, hem de Arapça tercümanı bulmak gerekmişti. Bunun en berbat şekline ise muharebe meydanlarında rastlanmıştı; çünkü harp heyecanı içinde hepimize, yabancı bir dilde meram anlatmak çok güç gelmişti.

Pozantı'dan bir at arabasıyla bir günlük seyahatle manzarasının güzelliğiyle meşhur eski zaman ordularının geçmiş oldukları Kilikya yolundan Torosları geçmiştik. Bu yol, büyük Toros dağları üzerinden orduların geçmesi için kullanılan tek güzergâhtı. Dünya Savaşı sırasında İstanbul ile Irak, Filistin ve Hicaz ve kısmen Doğu Anadolu cepheleri arasında yapılan nakliyat buradan sağlanıyordu. 1914 senesinde bu yolun yapı bakımından durumu çok kötü bir haldeydi. Bu yoldan kamyonların geçmesi mümkün değildi. Fakat savaşın ilk senesinde çok kuvvetli amele birlikleriyle yol,

kamyonların geçmesine uygun bir hâle getirilmişti. Barış döneminde hükümet merkezinden Arap vilâyetlerine ve buralardan merkeze yapılan nakliyat tamamen deniz yoluyla sağlanmaktaydı. Türk sahillerinin düşman tarafından abluka edilmesi üzerine, barış zamanında işe yarar bir kara yolunun yapılmamış olması çok acı bir pişmanlık getirmişti.

Savaşın başında Bağdat demiryolunun Toroslardan geçtiği kısımda çok büyük bir tünel inşasına başlanmıştı. Savaşın son senesinde ise bu tünelden yalnız dar hatlı trenler geçebiliyordu. Ancak mütarekenin akdi sırasında tünel normal genişlikteki katarlar için kullanılabilecek bir hâle getirilmişti. Savaş çıktığında demiryolu ve tren inşaatı, malî meselelerin münakaşasından dolayı altı ay müddetle âtıl bir halde kalmıştı. Bu durum çok kötü sonuçlar doğurduğundan bu ihmalden dolayı bu işle ilgili sorumlu kişilere çok ağır veballer yüklenmektedir. 1915 senesindeki Ermeni isyanı dolayısıyla bu yolda çalışan Ermeni işçilerinin hepsinin, Türk Hükümeti tarafından alınan bir kararla çöle tehcir edilmesi bu işte işlenen önemli hatalardan biridir; uzman işçi olarak bu yolda neredeyse tamamen Ermeniler çalışmaktaydı. Cemal Paşa, bu kararın geri alınması için İstanbul'da bütün şahsî ve siyasî nüfuzunu kullanmışsa da, çöle gönderilen usta işçilerin tekrar toplattırılarak iş başına getirilmesine hat mühendisleri muvaffak oluncaya kadar tünel inşaatı bir altı ay daha geri kalmıştır.

Eğer bu işte yetkileri olan Alman ve Türk makamları Arap vilâyetleriyle bağlantıyı sağlayacak kesintisiz bir yolun, Türkiye'nin ordularını sevk ve idaresi bakımından ne kadar önemli bir mesele olduğunu takdir ederek bu yolun süratle inşası için gerekli bütün imkânları seferber etmiş olsalardı Irak, Filistin ve Hicaz cephelerindeki olayların seyri her halde başka türlü olurdu.

Torosların güney yamacındaki Gülek adlı küçük istasyonda tekrar demiryoluna kavuştuk. Bu demiryolu bizi daha o gece Adana üzerinden İskenderun'a götürdü. Buradan da bir at arabası bizi birbuçuk günlük bir seyahatten sonra Halep'in kuzeyindeki Katma demiryolu istasyonuna getirdi. Yapı bakımından İskenderun–Halep yolu da berbat bir halde bulunuyordu. Fazla olarak bu yolun en zayıf tarafı, İskenderun şehri ve Adana–İskenderun demiryolu gibi, bütün İskenderun Körfezi boyunca dolaşan düşman savaş gemilerinin ateşi altında bulunmasıydı. Bundan dolayı düşman ateş menzili dışında bir menzil yolu inşası en önde gelen vazifelerden birini oluşturuyordu.

Halep'te geçen bir günlük dinlenme anında kendimi oradaki yüksek mülkî ve askerî memurlara takdim ettim; akşamı da konsolosumuz Dr. Rusler'in güzel konuksever evinde geçirdik. Bu misafirlik sırasında konsolostan Arap halkının Türk ırkına karşı besledikleri duygular hakkında gayet kıymetli malûmat edindim.

Modern bir savaşın sevk ve idaresinin yalnız askerle değil aynı zamanda bütün memleket kuvvetlerinin en sıkı bir şekilde işbirliği yapmasıyla mümkün olabileceği çok dikkate değer bir gerçek olmakla beraber bunu biz savaşın başında diğer bazı hususlarla beraber yeterince değerlendirememiştik. Bu sebepten Arap vilâyetlerindeki görevimi üstlenmeden önce İstanbul'da Alman elçiliğinde hiçbir kimse beni, Türkiye'nin iç politikasına önemli ölçüde etki etmekte olan bir Arap meselesinin varlığından haberdar etmemişti ve ben de bu konuda elçilikten hiçbir bilgi rica etmemiştim.

Alman Islah Heyeti başkanı ile Alman elçisi arasındaki şahsî münasebetlerin iyi olmaması, Alman Islah Heyeti ile elçiliğin gerektiği şekilde işbirliği yapmasında olumsuz tesir yapmaktan geri kalmamıştı.

Şanlı tarih ve eski kültürleriyle mağrur olan Araplar, yabancı Türk hâkimiyetine çok zor tahammül

ediyorlar ve özellikle Türk unsuruyla aynı haklara uzun müddet sahip olamamış olmaları kendilerine pek ağır geliyordu. Türk hükümetinin kötü idaresi ve vergi sisteminin bozukluğu, vergilerin gittikçe ağırlaştırılması, onların bu haklardan feragat etmelerini güçleştiriyordu. Bundan başka Türk hükümeti, Arap vilayetlerine gönderdiği yüksek memurların seçiminde daima isabet gösteremiyordu. Bu vilâyetlere tayin edilmeyi, şahsen servet sahibi olmak için mükemmel bir fırsat olarak gören memurlar da nadir değildi.

Fransız hükümetinin daveti üzerine Paris'te toplanan bir genel Arap kongresi sonucunda Suriyelilerde istiklâlleri için kuvvetli bir arzu doğmuştu. Türk düşmanı Suriye ve Mısır basını ara sıra açıkça isyan çağrısı yapıyordu.

Türk hükümetinin Balkan Harbi'ndeki sıkışık vaziyetinden istifade ederek Gelibolu'da bulunan bir Arap tümeninin subayları Türk hükümetini siyasî vaatlerde bulunmaya mecbur etmişti. Bundan dolayı Genç Türkler, hükümeti ellerine alır almaz, Arap meselesiyle meşgul olmaya başlamışlardı. Bunlara çeşitli imtiyazlar vererek Türklerle Araplar arasında esen olumsuz siyaset havasını değiştirmeye uğraşıyorlardı. İrtica hareketleri, İtalya ve Balkan harpleri Genç Türk devlet adamlarını o kadar meşgul ediyordu ki, bunlar Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar gerçekten önemli ve Arapları memnun edecek ıslahatın uygulanmasına imkân bulamamışlardı.

Islahatçılar, –Arap istiklâl hareketinin taraftarları kendilerine bu ismi veriyorlardı– öncelikle hükümet dairelerinde Arap memurlarının istihdamını, ilk ve ortaokullarda ve mahkemelerde Arap dilinin kullanılmasını, âyan meclisine, devlet şûrasına, temyiz mahkemelerine ve meşihat dairesine vesaireye Arap şahsiyetlerinin tayin edilmesini istiyorlardı. Bunlar ılımlı ıslahatçılar için herhalde tamamen haklı gelen taleplerdi. Fakat aşırı olanları, Fransa'nın himayesi altında bir Müslüman prens tarafından idare edilen bağımsız bir Suriye prensliğinin kurulmasına çalışılıyordu. Bu faaliyeti Türkler, pek haklı olarak vatan hainliği olarak kabul ediyorlar ve bu da asıl haklı Arap davasına büyük bir zarar veriyordu.

Savaşın başlamasından sonra Şam'da Fransız Konsolosluğu'nda Türk hükümeti tarafından el koyulan evrak, Suriye istiklâl hareketinin büyük ölçüde İngiltere ve özellikle Fransa tarafından teşvik ve büyük malî imkânlarla desteklenmekte olduğunu ve bu harekete birçok saygın ve nüfuz sahibi Arap şahsiyetlerinin katılmış olduklarını meydana çıkarmıştı.

Benim Suriye'deki bir kolordunun kurmay başkanı olarak kolordu mıntıkasıyla onun hinterlandındaki sivil halkın siyasî düşünceleri hakkında fikir edinmem şüphesiz fevkalâde önemliydi. Türk müttefikimiz, biz Almanların kendi iç politika işlerine karışmamızı hiç sevmezler ve bize bu hususta gerekli olan güveni maalesef -işin zararına olarak- hiç beslemezlerdi.

Sekiz günlük bir seyahatten sonra 27 Eylül akşamı Şam'a ulaştık ve burada 4. Ordu Komutanı Zeki Paşa ve 8. Kolordu Komutanı Albay Cemal tarafından çok dostane karşılandık.

Aslen Kürt olan Zeki Paşa 1914 senesinin sonbaharında Padişahın temsilcisi olarak İmparatorumuzun refakatine verilmişti. O, nazik, şen, iyilik yapmasını seven, yaşamasını bilen ve etrafındakilere neşe veren ve biraz da rahatına düşkün bir kişiydi. Yaklaşık elli yaşlarında, akıllı, harekâtında mahir olan Paşa'nın kabiliyeti, askerlikten çok siyasî sahadaydı. O, kendisine verilen ve çok zor olan görevinin adamı olmadığını hissediyordu.

Zeki Paşa'nın vazifesi kendi emri altında bulunan iki kolordu ile İtilâf kuvvetlerinin Suriye ve

Filistin'in geniş sahillerine yapacakları bir çıkarmaya mani olmaktı. Zeki Paşa iktidardaki partiye mensup olmadığından sivil makamlara dileklerini çok zorlukla kabul ettirebiliyordu. Enerjik tedbirler almak ve fiili müdahaleler yapmak onun işi değildi. O, arzularının yerine getirilmesini nezaketle, ikna ile ve dolaşıklı yollardan sağlamaya çalışıyordu. Kendisinin kurmay başkanı olan kişi, eskiden jandarma subayı olduğu halde bu mevkiye partiye yaptığı hizmetlerden dolayı getirilmiş, ne bilgi ne de şahsiyet itibarıyla Paşa'ya uygundu.

Henüz genç fakat vücutça biraz ağır olan 8. Kolordu Komutanı Albay Cemal Bey kabiliyetli, kibar, asil ve vazifesine sadık bir zattı ve kendisiyle çalışmak insana zevk verirdi. Ben onu çok takdir eder ve hâlen kendisini büyük bir sevgi ve gerçek bir dostlukla yâd ederim.

Yabancı olan Alman subayının kolordu komutanında uyandırdığı hafif bir şüphe biraz sonra kaybolmuş ve Albay Cemal büyük saygı ve gönül alıcı tavırla kendisinden yaşça ve kıdemce büyük olan kurmay başkanının yapacağı işbirliğini çok kolaylaştırmıştı. Yaşça bizden daha genç ve askerî hizmetlerdeki tecrübeleri itibarıyla da ekseriyetle bizlerden çok daha zayıf olan Türk subaylarının emirleri altına girmek hususunda bize yapılan teklifler bazen askerî disiplinimizin tahammülünü aşan ve kabiliyetlerimizi bizzat kendi kendimize inkâra vardıran çok ağır taleplerdi.

Aktif olmayıp, daha çok pasif tabiatlı olan Cemal Bey, kendisine yapılan makul tekliflerin hepsini kabule hazırdı. Ondaki sağlam muhakeme, çabuk kavrama kabiliyeti, bir hayli büyük ölçüdeki askerî kabiliyeti ve Almancayı iyi bilmesi işbirliğimizi çok kolaylaştırıyordu.

Ben gelinceye kadar kolordu komutanının kurmay başkanı olan Yarbay Ali Fuat (Cebesoy) Kanal Harekâtı'na katılmak üzere ayrılmış olan Şam'daki 25. Tümen komutanlığına tayin olunmuştu. Ben Ali Fuat'ı 1914 senesinin yazında Metris Çiftliği'nde Topçu Atış Okulu'nun müdürü iken bir üstsubay kursunda tanımış ve çok takdir etmiştim. Ali Fuat, fevkalâde zeki, cevval, enerjik bir subaydı ve genç Türk subayının tipik bir örneği idi.

Şam'a geldikten sonra ilk işim, Kanal'a karşı yapılacak harekâtı gerçekleştirmekle görevli kıtaların durumlarıyla, talim ve terbiye dereceleri hakkında bilgi edinmek oldu.

Yüksek bir yerde bulunan Şam talimhanesinde hummalı bir askerî hayat hüküm sürüyor, şevk ve gayretle çalışılıyordu. Bu yerden insan, ayaklarının altında etrafı geniş bahçelerle süslenmiş Şam'ın surları ve birçok cami ve minareleriyle yeşillikler arasından arzettiği harikulâde bir manzarası ile karşılaşıyordu.

Kıtaların elbise ve teçhizatı oldukça iyi idi ancak talimlerde yalnız şekillerin öğretilmesiyle yetiniliyordu. 1914 senesinde Türk ordusunun en büyük noksanı olan bu durum, ihtilâlin ve kaybedilmiş üç harbin sarsıntılarından sonra birlikleri savaşa hazırlamak için yapılacak muharebe talimlerini öğretecek eğitimcilerin yetiştirilmesine vakit bulunamamış olmasından kaynaklanıyordu. Ne üst komutanlar, ne yüzbaşılar ne de teğmenler birliklerini muharebe için talim ve terbiye etmeyi ve bunlar için seferî vazifeler, savaşa uygun talimler düzenleyerek ve talimleri idare ederek en sonunda fayda verecek bir şekilde tenkit etmesini öğrenmişlerdi.

Yaşları henüz otuza basmış ve Harp Akademisi'nden yetişmiş tümen ve alay komutanları olan genç Türk subaylarının ekserisi zeki, enerjik ve çalışkan kimselerdi; bunların Harp Akademisi'nde Alman eğitmenlerden aldıkları teorik bilgi –özellikle harp tarihi sahasında– biz Almanları çoğunlukla hayrete düşürecek derecede mükemmeldi. Bu subaylar operatif meselelerde ekseriyetle büyük bir

kavrayış ve mükemmel bir istidat sahibi olduklarını gösteriyorlardı. Onlarda teşkilâtçılık kabiliyeti de vardı ve birliklerini muharebede iyi kötü sevk ve idare edebiliyorlardı. Bunların çoğunluğu teorik bilgi açısından iyi idiler. Fakat kıtalarda hiç görev almadıklarından, Harp Akademisi'nden doğrudan doğruya Genelkurmay'a veyahut Harbiye Nezareti'ne tayin edilerek oralarda, kendilerine bir alay veya tümen komutanlığı verilinceye kadar kalmış olmalarından, pratik kıta hizmetini öğrenmeye ve kendi subaylarıyla erlerini iyi bir plan dâhilinde ve sistematik bir tarzda talim ve terbiye ederek yetiştirmek için gerekli bilgi ve tecrübeleri elde etmeye hiç vakit ve fırsatları olmamıştı. Onlar çoğunlukla birliklerin özelliklerini, ruhunu anlamaya vakit ve fırsat bulmadan yüksek ve ağır sorumluluk isteyen komutanlıklara getirilmişlerdi.

Alman Islah Heyeti başkanı ile emri altında bulunan 70 Alman subayı, savaş başlamadan önceki dokuz aylık faaliyetleri esnasında İstanbul ile civarında bulunan birliklerde talim ve terbiye sahasında bazı başarılar elde edebilmişlerdi. Fakat çok kısa olan bu kadar zamanda Alman Islah Heyeti, çoğunluğu oluşturan vilayetlerdeki birliklerde aynı etkiyi gösterememişti. Bu hedefe ulaşmak için en az on senelik yorucu bir faaliyete ihtiyaç vardı.

Topçu Atış Okulu'nda tarafımdan idare edilmiş olan bir eğitim devresinin sonunda, zeki genç bir Türk yüzbaşısı bana şunları söylemişti: "Bize öğretmiş olduğunuz şeylerden dolayı size çok minnettarız Albayım! Bunların hepsinin iyi ve doğru olduğuna eminiz; fakat biz, Rus hududunda bulunan alaylarımıza gidip de sizden öğrendiklerimizi bataryalarımızda uygulamaya kalkıştığımız vakit üstlerimiz nezdinde bu konuda tam bir ilgisizlikle karşılaşacak ve hiçbir yardım görmeyeceğiz; aksine kendilerinin rahatını bozacak olan bütün bu yenilikleri gözardı etmek zorunda kalacağız".

Bundan dolayı bizim talim ve terbiye konusundaki faaliyetimizin faydalı bir şekilde gelişebilmesi ancak Türk ordusunun yüksek komuta makamlarının Alman okulundan mezun subaylar tarafından doldurulmasıyla mümkün olabilirdi.

Savaş başlayıncaya kadar Alman Islah Heyeti'ndeki uygulamalarımızın nisbeten küçük başarılar temin etmesinin diğer bir sebebi de, bizlere, Alman Islah Heyeti üyelerine verilen görevin maksada en uygun şekildeki çözümünü önce kendimiz için de öğrenmek zorunda kalmamızdır. Daha İstanbul'a geldiğimiz ilk günde işe pratik olanlardan başlamak mecburiyetindeydik; hâlbuki inşasına mecbur olduğumuz binanın temeli hakkında bilgi sahibi değildik. Evet, bizden tamamen farklı olan doğuluların ruhuyla bir parçacık olsun ünsiyet etmemiş ve işimizde başarılı olabilmek için her şeyden önce güvenini kazanmaya mecbur olduğumuz insanın diline, örf ve adetlerine, yaşama ve çalışma tarz ve şartlarına uyum sağlayamamıştık. Vaziyet hakkında bilgi edinmek konusunda bizden önce Türkiye'ye ıslahat için gelenlerin tecrübelerinden istifade edecek yerde, bize onların kötümser kimseler oldukları söylenmiş ve onların bu memleketin durumunu daima kötü göstermiş olduklarını, çok kıymetli olan raporlarına kapılarak gelecekteki faaliyetimizin şevkini kırmaktan sakınmamız tavsiye edilmişti.

Bundan dolayıdır ki, uygulamalarımızın başarılı olmasını eksik bırakan bazı yanlışlıklar ve anlaşmazlıklardan sakınmak mümkün olamamış ve öğrencilerimize yapılacak muamelelerde hatalar yapılmış veyahut da eleştirilerimizde haddinden fazla sert bir tarz seçerek öğretmenler ile öğrenciler arasındaki güven hissi bulandırılmıştı.

Alman Islah Heyeti başkanı da dâhil olduğu halde çok defa yaptığımız hata, bizim, Almanya'da iyi sonuçlar veren usulleri; gelişigüzel ve iklim, ırk, kültür özelliklerini göz önüne almadan Türk

ordusuna uygulamak istememizdi. Mesela; Liman von Sanders'in, Almanya'da Pome-ranyalı Grenadiyelerin attığı geçit resmi adımını, iyi gıda almayan Türk erlerinden de istemek ihtirası bunlar arasında sayılabilir.

Topçu Atış Okulu'nda okuma-yazma bilmeyen dört üstsubayın da katılmış olduğu ilk subay talim devresinin sonunda Alman talimatnamelerinin Türkçe'ye çevrilmesi düşünülürken, bunların orta kabiliyetteki Türk subaylarının bilgi seviyelerine göre düzenlenmesi gerektiğini Alman Islah Heyeti başkanına arz ve teklif ettiğim vakit kendisi bana kabaca şöyle demişti: "Başkomutanım tarafından kabul ve irade edilenden daha iyi bir şey meydana getirmek küstahlığında bulunacağımı mı zannediyorsunuz"? Eğer Mareşal bana yeni talimatnamelerin hazırlanması için ne zaman ne de eleman mevcut olduğunu söyleyerek fikrimi reddetmiş olsaydı buna hak verirdim.

Berlin'deki askerî kabine, Türkiye'ye gönderilecek olan Alman subaylarının seçiminde göz önünde bulundurulması gereken bir prensibe maalesef yeterince önem vermiyordu. Bu da; "En iyi subayların, yabancı memleketler için ancak yeterince iyi olduğu" prensibidir. Doğuya öğretmen olarak gönderilecek subayların seçiminde onlarda aranacak vasıflarda, yalnız öğretme kabiliyetleri ve meslekî başarıları bir rol oynamaz. Aynı zamanda görünüşlerinin bıraktığı tesirin, nezaket dereceleriyle muamelelerinde tarz ve şekillerinin ve öğrencilerinin çok açık olan millî gurur ve vatanseverlik duygularını incitmeksizin kritik yapabilme kabiliyetlerinin göz önünde tutulması gerekir. Maalesef bu gerçekler bazı durumlarda yeterince hesaba katılmamıştı.

Türk arkadaşlarımız, hükümetlerini ve memleketlerinin siyasî, iktisadî ve askerî durumlarını bizim önümüzde şiddetle eleştirmekten kaçınmamışlarsa da, memleketleri hakkında yabancılar tarafından olumsuz hükümler verilmesine, biz kendi memleketimiz için nasıl tahammül edemiyorsak, onlar da aynı derecede tahammül edememişlerdir.

Doğulu, tabiat olarak fevkalâde tenkitçi yaratılmıştır. Yabancı bir öğretmenin kabiliyetinin kendisine verilen görev ile orantılı olup olmadığını, üstlendiği ve karşılığı nispeten iyi ödenmekte olan bu göreve ciddiyetle sarılıp sarılmadığını tenkit konusunda onun kabiliyet ve zekâsı çok kuvvetlidir.

Alman subaylarının işe başladıklarından kısa bir zaman sonra bunların her biri hakkındaki hüküm Türk arkadaşları tarafından verilmiş ve bu hüküm de ekseriyetle doğru çıkmıştı. Doğuda alışılagelmiş yollardan bu hükümler bütün Türk ordusuna hayret edilecek bir şekilde ağızdan ağıza yayılarak her Alman eğitmenine gösterilecek itibar ve güvenin ölçüsü bir defada ebediyen tesbit edilmiş oluyordu.

Genel olarak Türk arkadaşlarımız arasında vazifelerimizi anlayanlar ve maksadımızı idrak edenler vardı. Bununla beraber bizi mukavemetlerle ve güç giderilebilir pasif hareketlerle karşılaştıran olaylar da vardı ve bir doğulu bunların ustasıdır. Birçok doğulunun yaratılışında gizli olan, iklim ve belki de dinî tesirlerden kaynaklanan kayıtsızlık hâliyle yaptığımız mücadelede sinirlerimiz ve sabrımız çok fazla sarsılmaktaydı.

O zamanki Türk ordusunun talim ve terbiye durumu hakkında belirtilmesi gereken bir nokta da, üç piyade alayının garnizonu olan Şam'da ne bir ders, ne de bir muharebe atış yeri bulunmamasıdır. Atış talimindeki bu anlaşılmaz ihmali Sultan II. Abdülhamid'in zamanına yüklemek lâzımdır. Çünkü suikastlerden, askerî ihtilâllerden korkan Padişah, barış zamanında askerin eline bir tek hakikî merminin bile verilmesini katî surette yasak etmişti. Yüzbaşı Von Hagen burada geniş ve çok semere verebilecek bir faaliyet sahası açmıştı; bundan başka onun vazifesi, Türk askerinin atışa olan ırsî

kabiliyetiyle kolaylaşmış bulunuyordu. Bununla beraber savaşla ilgili İngiliz kitaplarında Türk piyade atışının tesirinin azlığı hakkında raporlara sık sık rastlanmaktadır.

Savaşın başında Türk ordusunun ağır makineli tüfek teçhizatı çok zayıftı. Bir tümende yalnız sekiz tüfekli bir makineli tüfek müfrezesi vardı. Hafif makineli tüfekleri ise Türk piyadesi 1914 senesinde henüz tanımıyordu.

Birliklerin talim ve terbiyesinde bu geniş boşluğu doldurmak Şam'daki Alman arkadaşlarımla bana düşen birinci vazifeydi.

Bizi Kanal'ın öbür tarafına geçirecek olan istihkâm taburu da su geçit talimlerini henüz yapmamıştı. Bu tabur, Şam garnizonunda bulunuyordu ve Şam ovasını mümbitleştiren barajdaki su o kadar sığdı ki, istihkâmcıların bu suda talim yaparak yetişmelerine imkân bırakmıyordu. Bunun için taburu, Taberiye Gölü sahilinde bulunan Samah mevkiine naklettirdim ve orada, Alman Islah Heyeti başkanı tarafından emrime verilen Alman istihkâm yüzbaşısı Gerlach'ın bilgi ve uzmanlığı dâhilinde verdiği talim ve terbiye sayesinde tabur birkaç hafta içinde memnuniyet veren ilerlemeler kaydetmişti.

Şam'a geldiğimiz zaman talim ve terbiye bakımından en kötü durumda olan birlik oradaki sahra topçu alayı idi. Bir sene evvel bu alay geri tepme tertibatlı yeni Krupp topları ve modern nişan araçlarıyla donatılmıştı. Fakat bu yeni silah ve malzemeyi göstermek için beklenen öğretmen gelmemiş ve bundan dolayı ne subaylar ve ne de erler kullanacakları silaha alışmışlardı. Balkan Harbi'nden beri bu alay bir tek gerçek mermi atmamıştı. Koşumların ve eyerlerin hayvanlara uydurulması da çok ihmal edilmiş olduğundan bir günlük yürüyüşten sonra hayvanların herhalde yarısı vurulup yaralanacaktı. Bu alaya öğretmen olarak Teğmen Heiden'ı tayin ettim. Onun birkaç hafta içinde elde ettiği başarı hayret vericiydi.

Bu başarıları, ilk önce onun maharetine, yorulmak bilmeyen azmine ve sonra da Türk erlerinin öğrenmek hususundaki canlı ilgi ve büyük gayretlerine borçluyuz. Teğmen Heiden, kışlada ikamet etmek için benden ricada bulunmuş ve ben de kendisine bu müsaadeyi vermiştim. Teğmen Heiden oradaki erlerin o kadar güven ve saygılarını kazanmıştı ki, bunlar kendilerinin serbest saatlerinde nişan dersi vermesi için teğmenden ricada bulunmuşlardı. Topçu subaylarının atış talim ve terbiyesinde daha az iyi neticeler elde ediliyordu. Bunların bir kısmı genç bir Alman teğmeninden ders almaktan ve onun kendilerinin keyif ve rahatlarını bozmasından hoşlanmıyorlardı.

Türk ordusunun erleri bir asker olarak mükemmeldi. Yaradılıştan gelen birçok askerî meziyetlere sahip olan Anadolulu; mükemmel, cesur, kanaatkâr, gözüpek, dayanıklı, itaatkâr, mütevekkil ve sadık bir askerdir. Arap, fikren daha canlı ve daha çabuk kavrarsa da Anadolulu gibi güvenilir değildir. Türk halkının çoğu ve dolayısıyla askerleri de iyi beslenmemişti. Bundan dolayıdır ki, vücutça iş görme kabiliyeti ve hastalıklara karşı mukavemeti kuzeydeki bir ülkenin insanına göre çok daha azdır. İşte biz Alman subayları tarafından hiçbir zaman yeterli derecede hesaba katılmayan bir gerçek!

Erlerin bilgi ve seviyelerinin düşük olmasından –bunların neredeyse hiçbiri okuma yazma bilmiyordu– dolayı kendi kendine hareket ve karar verme kabiliyetlerinin eksikliği, Türk erleri için özellikle kabiliyetli, gayret ve cesaret sahibi takım ve bölük komutanlarına ihtiyaç gösteriyordu. Yüksek zekâ ve yetenekleri, astlarına karşı büyük ihtimamlarıyla iyi örnek olacak ve onların güvenlerini kazanacak komutanlar, bilhassa bu gibi takım ve bölük komutanları, Balkan Harbi'nin ağır zayiatı ve eski sistemin günahları neticesinde Türk ordusunda hissedilir bir eksiklik vücuda getiriyordu. Muharebede birliklerinin önünde hücuma kalkarak o birliği oluşturan erleri beraber

sürükleyecek olan ast komutanların eksik olması, savunmada genellikle takdire değer bir cesaret ve örnek gösterilmeye lâyık bir gözüpeklikle harbeden Türk alaylarının, taarruzda başarılı olamamalarının sebebini izah etmektedir.

O zamanki Türk ordusunun subay kadrosu homojen bir yapıda değildi. Subaylar seviye ve sınıf farkı gözetilmeksizin toplanmıştı. Bir hamalın kardeşinin yanı başında bir paşanın oğlu da hizmet etmekte; yüksek irfan ve bilgi sahibi ve fevkalâde zeki subaylar yanında sayısı pek az olmayan okuma yazma bilmeyen subaylar da bulunmaktaydı. Abdülhamid idaresinin, keyfi terfi sistemi ve neticesinde ortaya çıkan durumun zorunlu olarak ıslahında çok fazla radikal davranılmış ve sadece muhtelif rütbeler yaşla sınırlandırılmıştı. Başarı, kabiliyet ve tecrübeye kıymet verilmemişti. Bundan dolayı bir taraftan, kabiliyetli ve ordu için kıymetli komutanlar mevkilerinden uzaklaştırılmış ve diğer taraftan kıymeti az subaylar sırf hizmet müddeti veyahut partiye mensup olmalarından dolayı komuta makamlarına getirilmişlerdi.

Subay kadrosu siyasetle uğraşmaktan hiçbir şekilde uzaklaştırılamamıştı. Bazı subayların ilgisi askerî hizmetten çok parti politikası üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu subaylar, askerî vazife ve sorumluluklarını iyi bir şekilde yerine getirme gayretiyle değil, politikadaki faaliyetleriyle daha emin ve çabuk bir yükselme sağlayacaklarına inanıyorlardı.

Subay kadrosunun siyasete karışması ve homojen olmaması subaylar arasındaki arkadaşlığa ve birbirini tutmalarına olumsuz etki yapıyordu. Doğulunun; "Kişinin, noksanını bilmek kadar büyük irfanı olamaz" anlamına gelen güzel atasözü, lâyık olduğu itibara daima mazhar olamıyordu. Bir kısım genç Türk subaylarında öyle bir kendine güvenme ve ruhî azamete rastlanıyordu ki, bu halet-i ruhiye bu subayların kabiliyet ve başarma kudretleriyle hiç de orantılı değildi.

Genç Türk'ün halet-i ruhiyesi, Türkiye'nin en iyi tanıyıcısı ve en hararetli dostu müteveffa Feldmareşal Baron Von der Goltz'un "*Genç Türkiye'nin Hezimeti*" adlı eserindekinden daha mükemmel anlatılıp incelenemez. Bu eserde Mareşal diyor ki: "Ulaşılabilecek şeyin gözle tahminindeki isabetsizlik, hayalî işlerde kendinden geçiverme ve teorik spekülasyonlar şark ruhunun bünyesine katılmış olsa gerektir. Çünkü bu hâllere yalnız orduda değil, diğer iş sahalarında da rastlanmaktadır. Yakın bulunan ve basit olan şeye itibar edilmez; bütün planlar, pratik ihtiyaçlarla uyumlu olmaksızın ve ihtimamlı bir şekilde tetkik edilmeksizin çok büyük ölçüde tutulur ve bunlar için gerekli olana vasıtalar çok erken bittiği için başlanan iş yarım kalır".

Mesleğimiz için o kadar lüzumlu fakat yorucu ve ezici küçük işlere karşı birçok doğuluda görülen ilgi azlığı, genellikle astların refah ve saadeti için üst tarafından gösterilmesi gereken özenin yüksek öneminin takdir edilmemesi ve kendilerine emanet edilen canlı ve cansız malzemeye dikkat ve özenle bakılmamasını gerektiriyordu. Von der Goltz genç bir Türk subayına birçok subayın basit şeyleri aşağı görmeleri dolayısıyla sitem ettiği vakit bu genç subay ihtiyar Von der Goltz'a şu karakteristik cevabı vermiştir; "Biz hâkim bir millet olduğumuz için bunlara istidadımız yoktur".

Meslekten yetişmiş muvazzaf Türk subaylarının sayısı, seferî mevcuda çıkarılan Türk ordusunun subay kadrosunu tamamlamaya tabiatıyla yetersiz geliyordu. Bunun üzerine büyük ölçüde yedek subaylara, eski deniz ve jandarma subaylarına ve özellikle yaş haddini aşmış ve bedenî, ruhî kabiliyetsizliklerinden yahut siyasî sebeplerden emekliliğe sevk edilmiş ordu subaylarına yönelinmiş ve bunlarla muharip ve seyyar birliklerindeki kadro açıklarının doldurulması gerekmişti. Bu subay kategorileri arasında şüphesiz fevkalâde muktedir, vazifelerine sadık, cesur kimseler vardı. Fakat

çoğu modern bir harbin istediği şartlara elverişli değildi. Bundan başka barış zamanı gerek vakit ve gerekse vasıta eksikliğinden dolayı bilhassa yedek subayların talim ve terbiyesi son derece ihmal edilmişti.

Arap tümenlerindeki kadrolar siyasî sebeplerden dolayı, çoğu Türk ırkından olan subaylarla doldurulmuştu. Bunlardan çok azı Arapça biliyordu. Gerçekten de komutlar Türkçe veriliyorsa da bütün anlatım, talimat ve dersler için öğretmen subayın bir tercüman kullanması gerekiyordu. Bu işin yapılması için de çoğu zaman askerlikten anlamayan fakat Türkçe ve Arapça konuşan genç Suriyeliler bulunuyordu. Bu şartlar altında bir bölük taliminin veyahut da bir ders saatinin tatbikî neticelerinin ne derece yetersiz olduğunu ve astların itimadını kazanmak için Türk subaylarının ne kadar güçlük çektikleri tasavvur edilebilir.

Savaşın başlangıcında Türk ordusunun hayvanları yaşlı ve çok yıpranmışlardı. Türkiye'de mükemmel bir şekilde yetiştirilen Anadolu atları çok dayanıklı ve kanaatkârdırlar. Fakat bunlar küçük olup ancak hafif binek ve mekkâri işlerinde faydalı olarak kullanılmaktadırlar. Topçu koşum hayvanlarının ve süvari bineklerinin çoğunu yabancı memleketlerden satın almak mecburiyeti vardı. Bunun temini için gerekli olan vasıtaların yetersizliğinden dolayı Balkan Harbi'nin at zayiatı henüz tamamlanamamıştı. Subaylar o zaman arasıra güzel, safkan Arap atlarına biniyorlardı. Fakat hayvanın sistematik bir tarzda binmeye alıştırılması ve onun yürüyüşlerinin geliştirilmesi gerektiği bir doğulu için bilinmiyordu. Bunun sonucunda hayvan fazla yıpranır ve ömrü kısa olur. Bununla beraber doğuda inatçı ve aksi hayvanlara tesadüf edilmez.

Bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadele, iyi yetişmiş veterinerlerin bulunmamasından ve bu iş için gerekli olan ilaçların da çoğunlukla mevcut olmamasından ve en önemlisi insanların sistematik bir bulaşıcı hastalık mücadelesinin talep ettiği şartlara lâkayt ve alâkasız kalmalarından dolayı sağlanamamaktaydı. Hayvanlara iyi muamele ve iyi bakım hususundaki duygu da pek çok defa yetersizdi.

Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun yenmek mecburiyetinde kaldığı büyük zorlukları izah ederken çok ayrıntı verdim; çünkü bunların bilinmesi Türk cephelerindeki olayların anlaşılması ve adil bir şekilde değerlendirilmesi için vazgeçilemeyecek esaslardandır. Daha savaşın başında Türk ordusunun bu eksikliklerinin sebebini, Genç Türklerin, kısa süren barış döneminde eski rejimin memleketin müdafaasında gösterdiği büyük ihmal sonucunda gerekli olan ıslahatın uygulanmasına vakit bulamamalarında aramak lâzımdır. Genç Türklerin, hükümeti ellerine aldıktan sonra yapmaya mecbur oldukları muazzam işleri başarabilmek için en az on senelik bir sükûn devresine ihtiyaçları vardı. Memleket için gerekli olan böyle bir sükûn devresinin sağlanması için belki de Abdülhamid'in, üstün politika sanatı ve zengin siyasî tecrübeleri muvaffak olabilirdi. Fakat daha yeni ve tecrübesiz politikacılar, zorla yapılan inkılâptan sonra Türkiye'nin maruz kaldığı sarsıntılardan ileri gelen zaafından, bu arada kuvvet kazanan komşu hükümetlerin istifade etmelerine engel olamamışlardı. Eski rejimin tecrübeli diplomatları, daha ustalıkla idare edilen bir siyaset ile İtalya ve Balkan savaşlarından kaçınılabileceği fikrinde idiler. Fakat Genç Türk önderleri büyük prestij zarureti karşısında, mantık ve ihtiyatın sesini duymak istememişlerdi.

Genç Türklerin kısa birkaç barış senesi zarfında, özellikle o zamanki Türkiye'nin ümitsiz iktisadî durumu içinde milyonluk modern bir orduyu yoktan var etmelerine imkân yoktu. Bir ordunun ihtiyacı olan bütün komutan ve öğretmenler, bir-iki gün içinde, bütün bir nesil boyunca eskimiş ve geçerliliği kalmamış bir talim ve terbiye hareketinin sistematik bir surette baskı altında tutulduğu bir zeminde

birdenbire meydana çıkarılamazlardı. Bunun gibi kabiliyetsiz memurların yerine; işe yarar, vazifelerinin şartlarına göre yetişmiş memurlar da kısa zaman içinde getirilemezlerdi. Özellikle farklı milletlerden oluşan ve o ana kadar ancak din uğrunda mücadeleyi ideal olarak tanımış olan bir halk kütlesinin vatan sevgisi ve millî şuur hisleri de bir el çabukluğu hareketiyle bir anda geliştirilemezdi.

Hükümet yapısında ve ordusundaki noksanlara rağmen müttefiğimizin Dünya Savaşı sırasında yaptığı mükemmel işler kendisine özel bir şeref kazandırmaktadır.

Süveyş Kanalı'nın ve Mısır'a karşı girişilecek harekâtın hedefi, ortamı ve tarzı hakkında Türk Başkomutanlığı, 8. Kolordu komutanına hiçbir talimat vermemiş ve yapılacak işlerin bütün ayrıntılarını onun takdirine bırakmıştı.

Ne kolordu komutanı ve ne de onun karargâhındaki bir subay için Güney Filistin ve Filistin ile Mısır arasındaki Tih Çölü –bizim gelecekteki cephemiz– bilinmiyordu ve bu hususta şahsî incelemeleri de yoktu. Çölün karakteri hakkında yerlilerden edindiğimiz bilgi de yeterli ve güvenilir değildi. Savaş alanının işe yarar bir haritasına da sahip değildik; bu eksiklikler hazırlıkları da güçleştiriyordu. 1914 senesinin sonbaharında elimizde yalnız Dr. Hans Fischer'in, Suriye–Mısır hudut mıntıkasını gösteren 1:1.400.000 ölçeğinde küçük bir haritası vardı. Askerî maksatlar için harita ölçeğinin çok küçük olması bir tarafa, bu harita hatasız da değildi.

1914 senesi ortalarına doğru Binbaşı Ramsay'ın 1913 senesinde geçtiği yolları gösteren 1:1.250.000 ölçeğinde Almanya'da basılmış bir harita geldi. Şüphesiz bu büyük bir ilerlemeydi; fakat bu da, iyi haritalara alışmış biz modern askerler için çok mühim olan harita meselesinin memnun edici şekilde çözümü değildi.

İngilizlerde ise 1911'den 1914 senesine kadar geçen zaman içinde alınarak kendi genelkurmay dairelerinin harita şubesi tarafından neşredilmiş 1:250.000 ölçeğinde Sina mıntıkasına ait bir harita bulunuyordu. Fakat bu harita sadece hizmete özel olduğu için para karşılığında satılmıyordu. Muharebe esnasında ölen veya esir düşen İngilizlerden, bu iyi ve güzel olan haritadan birkaç pafta elimize geçmişti. Savaşın son senelerinde de İngilizler Güney Filistin mıntıkasında harekâta başladıkları zaman, iyi, askerlikte işe yarayan bir haritanın mevcut olmamasından çok sıkıntı çekmişlerdi.

İlk işlerin hazırlığında harekât alanının hâl ve şartları hakkında kendime gerekli olan bilgiyi elde etmek için Türk–Mısır hudut boyunca bir keşif seyahati yapmak hususunda kolordu komutanından izin istemiştim. Fakat daha Şam'dan ayrılmadan önce yapılacak harekâtın gayesi, katılacak birliklerin kuvveti ve çölü geçeceğimiz istikametin belirlenmesi hakkında karar vermek gerekiyordu.

Başlangıçta su tedarikindeki zorluklardan dolayı çölün sınırlı sayıda kuvvetle geçilmesi kararlaştırılmıştı ki, yapılacak hareketin hedef ve gayesi de o ölçüde dar bir çerçeve içine alınması lâzımdı. Bu ilk harekâtta biz herhangi bir istikametten Kanal'ı geçmeye muvaffak olduğumuz takdirde geçilen yerden Kanal'ın batı sahiline sürülmüş bir köprübaşının himayesi altında Kanal'ı sürekli kapatabileceğimizi zannediyorduk.

Çöldeki su miktarının tahmini için o vakit elde hiçbir vasıta mevcut değildi. Bundan dolayı bizim bu harekât için ayıracağımız kuvvetin sayısını zayıf bir tümen olarak tespit etmemiz, bir hesaplama sonucundan çok bir his meselesine dayanıyordu.

Bir birlik tarafından Tih Çölü üç istikamette geçilebilirdi. Bu da; Akdeniz sahili boyunca Gazze'den El Ariş üzerinden Kantara'ya, çölün ortasından Bîrüssebi'den Bîrhasa-na üzerinden İsmailiye'ye ve sonuncusu ise güneyden Hicaz hattı üzerindeki Maan'dan Akabe ve Kalatülnahil üzerinden Süveyş'e.

Bundan hemen iki bin sene evvel bunlardan birinci istikamet en eski kervan yoludur ki, buradan Yusuf ve Meryem ile oğlu İsa Mısır'a kaçmışlardı ve yine bu yoldan Mısır, Asurî, Acem kralları ve Büyük İskender, İmparator Titus, Haçlı orduları, Yavuz Sultan Selim, Napoleon ve en sonra İbrahim Paşa ordularını Filistin'den Mısır'a veyahut Mısır'dan Arz-ı Mukaddes'e sevk etmişlerdi. Bu yol genellikle kumluk araziden geçer ise de suyu nispeten daha boldur; fakat bu yolun birçok kısımları denizden görülmekte olduğundan modern savaş gemilerinin top ateşine açıktır ve denizden çok zayıf bir birliğin bile Kanal'a karşı ilerleyen kuvvetlerin gerisine çıkarılması, bunun hareket üssü ile irtibatını tamamen kesebilir.

Aynı hâl ve şartlar güneyde Mısır'dan Mekke ve Medine'ye giden hac yolu için de geçerli olup Akabe civarında düşman savaş gemilerinin ateşi altında bulunmaktadır. Bundan başka Kanal'ın geçilmesinde aşılacak zorluklar, Süveyş civarında çok daha uygunsuzdur. Bundan dolayıdır ki, ben esas kuvvetlerle çölü ortadan geçmeyi ve Bîrüs-sebi'den ve Bîrhasana üzerinden İsmailiye'ye yürümeyi ve ancak zayıf ve tâli kollarla Kantara ve Süveyş'e karşı aldatıcı yürüyüşler yapılmasını teklif ettim. Ortadaki bu yol üzerinde su tedariki çok zordu ve bu sebepten şimdiye kadar büyük birlikler bu yoldan Tih Çölü'nü geçmemişlerdi. Albay Cemal Bey de bu teklifimi kabul etmişti.

Harekât Alanında Keşif Seyahati

8 Ekim 1914 sabahı dar hatlı Hicaz demiryolunun treni beni ve beraberimdekileri –bir Arapça konuşan yaver, levazım Yüzbaşısı Sterke ve birkaç emir eri– dünyanın bütün büyük memleketlerinden gelmiş birçok hacıyla beraber güzel bir havada Ürdün sınırındaki yüksek plâtoda bulunan çirkin ve küçük bir yer olan Maan istasyonuna getirdi. Aynı gün öğleden sonra birkaç jandarma refakatinde Maan'dan yola çıkarak hayvanla Karande üzerinden ve Vâdi El-Akaba arasından Türk–Mısır sınırına ve bu sınırı takiben Hafire ve buradan önce Bîrüssebi ve sonra Hafirülavce üzerinden Akdeniz sahilinde bulunan Tellüre-fah'a ve sonra Gazze'ye gittik. On gün hayvan sırtında geçen bu keşif seyahati zahmet, meşakkat, mahrumiyet ve her çeşit maceralarla doludur. Bu seyahatte biz çölü, anlatılamayacak bütün güzellikleri, kendisine mahsus cazibeleri ve büyük ölçüde yapılacak askerî hareketlerde onun arz-edeceği büyük zorluklarıyla tanıdık ve öğrendik. Bu keşifte elde ettiğimiz birçok tecrübe ilerde bizim için fevkalâde kıymetli olacaktı. Artık bundan tasarladığımız harekât için yapılacak hazırlıklarda ayağımızın altında oldukça sağlam bir zemin bulunuyordu.

Hayatımda ilk defa deveye binmiştim. Atlarda olduğu gibi develer de muhtelif cins ve ırklara ayrılmaktadır. Bir safkan İngiliz atı ile Persheron[5] arasında nasıl bir fark varsa çöl Bedevîleri tarafından iyi terbiye edilmiş asil kanlı bir hecin de bir Anadolu yük devesinden o kadar farklıdır.

Maan'da bana tahsis olunan deve safkan değildi. Bundan başka altımdaki eyer de sakat olduğundan ilk 70 ilâ 80 kilometrelik gündüz yürüyüşleri benim için oldukça zahmetli olmuştu; fakat bindiğim hayvanı jandarmalardan birinin daha iyi devesiyle değiştirdiğim vakit epeyce rahat etmiştim.

Bu seyahatten sonra çölde çalıştığım zamanlar daha birçok deveye binmiş ve uzun seyahatler için onun hoş bir nakil vasıtası olarak kıymetini anlamıştım. Gerçekten de daha başka yürümesini seven birçok hayvandan istifade etmiştim ve bindiğim develerden en iyisi İngilizlerden ganimet olarak alınan bir Hint devesiydi ki, bu hayvan dikkat çekecek derecede yumuşak yürüyüşüyle kendini fark ettirmişti.

Deveye yalnız yularla binilir. Boğazdan çıkarılan alışılmış seslerle o, yürütülür, durdurulur, çökertilir ve ayağa kaldırılır. Küçük bir değneği devenin boynunun yan tarafına hafifçe vurmakla o sağa ve sola döndürülür. Devenin adeta yürüyüşü pek açıktır. O, ekseriya süvari için rahat ve kendisi için zahmetli olmayan rahvan yürüyüşüyle gider ki, bu yürüyüşle saatte on kilometre yol alabilir. Onun süratli gidişinde üzerinde durmak güçtür. Bu yürüyüş çeşidi o kadar açıktır ki, beraber gidebilmek için at uzun dörtnal yapmaya mecburdur. Deve dörtnala kalkmasını sevmez; çünkü o, dörtnal yürüyüş için yaratılmamıştır.

Deveye binildiği zaman insanların kendilerini deniz tutmuş gibi mide bulantısı hissettiklerine hiç rastlamadım. Fakat deve ayağa kalkarken -binmek için deve çökertilir- binicilerin dengelerini kaybettiklerini veyahut gece yürüyüşleri esnasında devenin beşik gibi hareketiyle uyuklayarak düştüklerini gördüm.

Seyahat yürüyüşleri için deve rahattır; çünkü aynı zamanda süvarisinin eşyasını ve suyunu da taşıyabileceğinden atta olduğu gibi su bulunan yerlere bağlı kalmaz. Ancak deveye günlerce su vermeye lüzum olmadığına dair yürütülen iddia sadece bir efsaneden ibarettir; bununla beraber Bedevîlerde suların bulunduğu uzun mesafelerin geçilmesi için yetiştirilmiş develer vardır ve ilkbaharda çölde devenin gıdasını teşkil eden otlara su yürüdüğü zaman devenin su ihtiyacı atınkine

nazaran önemli oranda azalır. Fakat devenin su içmediği ikinci günde genel olarak kuvvetten fazla düşer ve üçüncü, dördüncü susuz günlerde ise tamamen dermanı kesilir.

Çöl, biz Avrupalıların düşündüğünden tamamen başkadır. Birincisi, çeşitli çöl alanlarının karakter ve oluşumlarının birbirine olan farklılığı insanı şaşırtır. Bu farklılık, yerine göre kum, taş yahut yarım çöl denilen toprak çölünden ibarettir. Bütün çöllerde ortak olan şey su kıtlığı ve bununla paralel olarak da bitki yetişmemesi, yolların ve meskûn mahallerin bulunmamasıdır.

Hayvanla yaptığımız bu yolculuk esnasında ilk olarak taş çölünü gördük. Bunun için önce Ürdün yüksek plâtosunu geçtik. Yükseklikleri 1600 metreye kadar varan bu vahşi dağlık yerler kısmen yüksek dağlar karakterini taşımakta ve dik, tamamen çıplak yamaçlar, hemen hemen geçilmesi mümkün olmayan vadiler ve yarlardan oluşmaktaydı. Bu yüksek yayladan Ürdün (Şeria) vadisinin, ölü Lût Gölü'nün devamını oluşturarak Akabe Körfezi'ne kadar devam eden susuz çöküntüye Vâdi El-Akaba denilmektedir. Buraya iniş, yalnız birkaç dik ve kilometrelerce uzun, derin kesilmiş ve her iki tarafında çok dik duvarlar yükselen yarlar arasından mümkün olmakta ve bunlar da kısmen o kadar dardır ki, hiçbir şekilde, herhangi bir askerî nakil vasıtasından istifadeye imkân bırakmamaktadır.

Çıplak kayaların bulunduğu yerlerde, taş çölü yüzeyinde çakıl ve çakmak taşından oluşan bir tabaka bulunmakta olup bunun üzerinden askerî nakil vasıtaları fazla zorluklarla karşılaşmaksızın hareket edebilir.

Vâdi El-Akaba'nın batısında taş çölü, daha yumuşak bir karakter ve sakin bir şekil alarak Hafir civarına gelir ve buradan da Akdeniz sahillerine kadar kum çölüne dönüşür. Taneli ve derinliğine devam eden kum, burada zeminin üst yüzeyini oluşturur ve bunun üzerinde yürürken insan ve hayvanlar topuk kemiklerine kadar kuma gömülür ve yürüyüş son derece zahmetli, yorucu ve vakit kaybettirici olur. Arabalar çölde ancak alışılmışın aksine kuvvetli hayvanlar koşularak çok yavaş ilerleyebilirler. Kumluk arazi de; uzun, düz yahut dalgalı kum ovaları şeklinde değişmektedir. Tamamen düzensiz şekiller gösteren kumluk arazide tepelerin yükseklikleri yüz metreye kadar çıkmaktadır. Deniz tarafından gelen rüzgârlar bu tepeleri sürekli hareket halinde bulundurduklarından bunlar yer ve şekillerini devamlı değiştirirler. Uçaktan bakıldığı vakit bu kumluklar, bir fırtınadan kamçılanarak birdenbire taş haline gelmiş bir deniz gibi görünürler.

Bîrüssebi ve Gazze civarında geçtiğimiz çöl mıntıkaları ziraata uygun olduğundan bunlara toprak yahut yarım çöl derler. İlk mevsim yağmurlarından sonra Bedevî, atalarının kullandıklarından hemen hiçbir farkı olmayan sabanla toprağı sürer; arpa, darı ve biraz da buğday eker. Birkaç hafta sonra hasat zamanı gelir ve daha mayıs ayının ortasında güneşin merhametsiz ışıkları her şeyi yakar ve kavurur. Gözün erişebildiği her yer, tekdüze, acınaklı bir bozkır manzarası gösterir.

Filistin ile Mısır arasındaki Tih Çölü'nün iç kısmı düz bir taş çölünden ibarettir. Buralarda birkaç tane büyük, binlerce senedenberi güneş, hava ve rüzgârların tesiriyle derin yarıklar oluşmuş, tamamen çıplak ve geçilmesi mümkün olmayan birkaç yüz metre yükseklikte dağ yığınları yükselmektedir. Bunlardan en meşhurları Hilâl ve Mağara dağlarıdır. Akdeniz kıyılarına ve Süveyş Kanalı'na doğru yaklaşınca çölün iç kısmı bir kum kuşağı ile çevrelenmiş olup bunun da genişliği 20–60 km. arasında değişmektedir. Az veya daha çok büyüklükte, uçan kumlardan oluşan adalar da yine bu kısmın içerisindedir.

Kum çölünde nisbeten çok yerlerde 1–3 metre derinliklerde suya rastlanmakta ise de bu su genellikle tuzlu, acı ve içmek istenmeyecek bir lezzettedir ki, bizim memlekette hiçbir hayvan bunu

içmez. Su bulunan yerler hurma ağaçlarıyla kendilerini belli etmektedir.

Taş çölünde su, tabiatın meydana getirdiği tek tük sarnıçlarda ve sayısı çok az olan Bedevî kuyularında bulunmaktadır. Bu kuyular genellikle kurumuş nehir yataklarının tabanlarındadır. Bunlar birkaç metre derinliğinde dar ve bazen içi hurma dallarıyla kaplanmış küçük kuyular olup bunlardan su, ya kova kova alınır veyahut daldırılarak çekilir. Keşif seyahatimiz sırasında nisbeten az olan su ihtiyacımızın sağlanması daima saatlerce sürmekte ve bundan sonra da kuyular tamamen boşalmış bir hâle gelmekte ve ertesi sabaha kadar da çok az miktarda su biriktirmekteydi. Küçük bir Bedevî kabilesi veyahut da bir kervan böyle bir kuyudan su ihtiyacını karşılayabilirse de askerî maksatlar için bunlar tamamen yetersiz sayılır.

Bedevîler bu gibi su mahallerini yabancılara hiç söylemezler yahut çok para karşılığında gösterirler. Tih Çölü'nde yalnız tek bir kaynak vardır ki, bu da Kuseyme civarındadır. Musa Peygamber'in, susuzluktan ölüm derecesine gelen Yahudilere buradaki kayadan su çıkardığı rivayet edilmektedir.

Pek nadiren boşanan sağanaklardan, nehir yataklarında suların yerin altına geçemediği tek tük yerlerde yahut kumluk mahallerde bir müddet için küçük veya büyük su birikintileri bulunmaktadır ki, bunlardan alınan su insanlar ve hayvanlar için çok kıymetlidir.

Harekâttan önce yedi sene müddetle çölde yağmur yağmadığı halde 1914–1915 kışında diğer senelere oranla bol yağmur yağmış bulunuyor ve Bedevîler bu hâli Türkler tarafından yapılacak harekât için hayırlı bir olay olarak görüyorlardı. Gerçekten de bu kış yağmurlar yağmasaydı bizim için harekâta katılan birlikleri çölün ortasından Kanal'a sevketmek hemen hemen imkânsız olurdu.

Çölde ve yarım çölde şose yahut yollar bulunmaz. Orada dere tepe düz gidilir. Genellikle izler -hatta büyük kervanlarınki bile- bir iki saat sonra kaybolur. Vadi denilen derin ve geniş oyulmuş nehir yatakları harekâta engel oluşturur.

Çöldeki akarsular kesik kesiktir. Nadir olduğu oranda çok şiddetli sağanak tarzındaki fırtına yağmurları, esasen kuru olan nehir yataklarından birdenbire gök gürlemesine benzeyen bir gürültü ile ve önüne gelen her şeyi koparıp sürükleyen bir kuvvetle büyük bir su kütlesi halinde boşanır. Şiddetle yağan bu yağmurlar, verimli olmayan ve güneşin hararetinden yanıp kavrulmuş, bir taş gibi sert bir hâle gelmiş olan zeminin içerisine işleyemez; bunun için bu sular, dereler ve çaylarda toplanarak müthiş süratle vadilere boşanırlar. Binlerce seneden beri bu sular zemini, daha fazla oymuş, taş ve çakılları sürükleyip getirmiştir. Sular, o kadar çabuk ve ansızın gelir ve o nisbette çabucak da kaybolur ve çoğunlukla birkaç saat içinde çekildiğinden insan ayağını ıslatmadan nehrin yatağından geçip gidebilir. Araplar bu birdenbire boşanan ve bir müddet sonra kaybolan akıntıya "sel" derler. Vadilerde konaklayan kervanların bu gibi anî sellerden zaman zaman kendilerini kurtarmaları çok defa mümkün olamamıştır. Milâttan önce 325'te Büyük İskender, Belücistan çöllerinde birdenbire boşanan bir sel neticesinde ağırlıklarının bir kısmını kaybetmişti.

Bu vadiler genellikle derin ve yan duvarları dik olduğundan buralardan inip çıkmak –özellikle arabalar için– büyük zorluklar göstermektedir. Nehir yataklarının içinde genellikle suların sürükleyip set haline getirdiği çakıltaşları harekât için can sıkıcı ve vakit kaybettirici engeller oluşturur.

Su olmamasından dolayı çöldeki hayvan çeşiti çok azdır. Arasıra narin bir karacaya yahut zayıf bir tavşana rastlanır. En çok görülen hayvan her çeşitten kertenkeledir. Bazen küçük yılanlarla, akrep ve

çıyanlara da rastlanır. Fareler de çölde çoktur. Kuyruk sallayan cinsten bir çift kuş yahut bir keklik nadiren görünür. Çölün kenarında ve meskûn yerlerin yakınlarında çakallarla akbabalar çok fazladır. Bu çirkin ve obur hayvanların, bize sıhhiye polisi olarak çok mükemmel hizmetler vermiş olmalarına mükâfat olarak, öldürülmeleri yasaklanmıştı. Her ölen hayvan, akbabalar tarafından çok kısa bir zamanda yalnız kemikleri kalıncaya kadar tamamen silinip süpürülür. Bir deve kazara düşecek olursa çoğunlukla nârin olan kemiklerinden birisi kırılır. Böyle bir hayvanın öldürülmesini İslam dini yasakladığından düşen devenin semeri alınır ve önüne bir yığın ot konur ve hayvan kendi talihine terk edilir. Bu hayvan açlık ve susuzluktan ölünceye kadar genellikle çok vakit geçer. Böyle can çekişen hayvanın etrafında akbabaların üşüşüp onun ölümünü beklemesi çok korkunç bir manzara oluşturur. Yolu her gün böyle can çekişen bir hayvanın önünden geçen bir Almanın bu acıklı manzaraya tahammül edemeyerek onun ıstıraplarına bir an önce son vermek kastıyla ona bir kurşun sıkması, Müslümanlar arasında heyecan uyandırmış ve şiddetli şikâyetlere sebep olmuştu.

Aynı dinî hükümler bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi de son derece güçleştiriyordu. Talim veya yürüyüşler sırasında, mola verildiğinde, her zaman göze çarpan manzara şu idi: Erler, ceket ve –eğer varsa– gömleklerini çıkararak özenle bitlerini ayıklıyorlardı. Fakat yakalanan bitler öldürülmeyerek ve dikkatle iki parmak arasında tutularak yere bırakılırdı. Bu bitler, tabiî sonradan oralarda oturacak insanlara tekrar geçebilirlerdi.

Sina Çölü'nde meskûn olan Bedevîlerin sayısı yirmi ilâ otuz bin kadardır. Bunlar genellikle birçok küçük kabilelere ayrılmışlardır. Umumiyetle çok fakirdirler. Erkekleri arasında güzel, keskin çizgili yüzleri, küçük el ve ayakları ve harikulâde dişleri ile iyi etki bırakanlar vardır. Kadınlar ise, daha genç yaşlarında kavrulmuş harap olmuşlardır. Bedevîlerin hâl ve tavırları, oldukça kibar ve efendicedir. Kendi zihniyetlerine göre, bu Bedevîler, istisnasız mal edinme düşkünü, dilencilerden ibaretti. Ben, hiçbir Bedevînin dinin emrettiği ibadetleri yaptığını görmedim. Zaten bunlar arasında hiçbir hoca da yoktur. Çöldeki hayatım uzadıkça birçoklarını tanıdığım Bedevîlerden yalnız bir tanesi Mısır'da uzun müddet süren bir hapis cezası esnasında okuma-yazma öğrenmişti.

Bedevîlerin kültür durumlarının aşağılığını kadınlara verdikleri mevki göstermektedir. Bu arada, yalnız Sina Çölü'nde tanımış olduğum Bedevîlerden bahsettiğimi özellikle belirtmek isterim.

Kadın, alınıp satılan bir metadır. Bir binek devesi veyahut yetişmiş bir hurma ağacı karşılığında baba, genç ve bâkir kızını verir. Dul kalmış veyahut kocasından ayrılmış bir kadın ise, bir yük devesi karşılığında elde edilebilir. Daha on üç, on dört yaşlarında iken genç kızlar evlenirler. En güç işleri kadınlar görmeye mecburdur. Erkekler hayvanla ava, çapulculuğa ve harbe giderler yahut keyif yaparlar ve kahve pişirirler. Otomobilimizde meydana gelen bir bozukluğu düzeltmek üzere bir Bedevî çadırının yakınında durduğumuz sırada bütün kadınlar, çocuklar ve köpekler merakla arabanın etrafına toplanmışlar ve rahatları kaçırılmış bir kaz sürüsü gibi haykırmaya başlamışlardı. Orada, bulunan ihtiyar Bedevî şeyhi taş, tükürük atarak sükûneti boş yere sağlamaya çalışıyordu. Bütün bu kadınlarla nasıl başa çıktığını bir tercümanla kendisine sorduğum vakit, gülerek bana elindeki kalın sopayı gösterdi ve bunun işe yaramadığı zamanlarda çadırını su mahallinden yarım saat uzağa kurduğunu ve o vakit hepsinin yumuşadığını söylemişti. Güvenlik meselesinden dolayı bedevî hiçbir zaman çadırını su mahallinin yanında kurmaz. Büyük toprak testilerle, başlarının üzerinde kuyulardan çadırlara su taşımak kadınların vazifeleri arasındadır. Bu iş, derin kum çöllerinde çok çetin ve yorucudur.

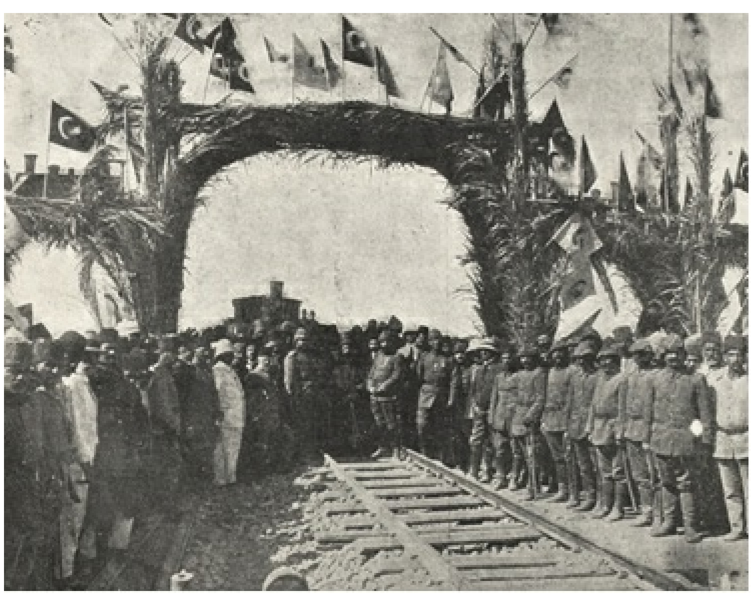
İngilizler Sina Çölü'ndeki Bedevî şeyhlerine küçük küçük emekli maaşları vermek usulünü

uyguluyorlardı. Bu şekilde şeyhler maaşlarını almak için ara sıra hükümet dairelerinde görünmeye mecbur oluyorlar ve emeklilik paralarının bir müddet kesilmesi serkeş şeyhleri yola getirmek için en tesirli bir yöntem oluyordu. Görünüşe göre İngilizler Bedevîlere kötü muamele ediyorlardı. Çölü imar ederek büyük müttefiklerini –Süveyş Kanalı ile Mısır'ın önünde bulunan çöl sahalarına İngilizler "büyük müttefik" adını vermişlerdi– ellerinden kaçırmakta İngilizlerin hiçbir menfaati yoktur. Bu şartlar altında İngilizlerden biraz daha fazla emekli maaşı vererek Bedevîleri kendi taraflarına çekmek Türkler için güç bir iş değildi. Tih Çölü'ne hâkim olduğumuz müddetçe Bedevîler genel olarak bize sadakat göstermişlerdir. Şunu da övgü olarak belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin savaşa girmesinden önce İngilizlerin, Alman subaylarının ve Doktor Prüfer'in başını getirmek için vaat ettikleri kısmen çok yüksek para ödülünü kazanmaya hiçbir Bedevî yanaşmamıştı.

Yolların olmamasından ve işe yaramaz haritalardan dolayı hayvanla yaptığımız bütün keşif ve seyahatlerde tamamen yol gösteren Bedevîlerin ellerine terkedilmiştik ki, bunlar kılavuz olarak çok mükemmel iş görmüşlerdi. Bazı hayvanlarda olduğu gibi Bedevîlerde de çok kuvvetli gelişmiş yön bulma duygusu vardır. O, bir kere geçtiği yolu geceleyin, gökte yıldızların görünmediği kapalı havalarda bile bulabilir.

Askerî işlerde ve muhbir olarak Bedevîler işe yaramaz. Zaman, mekân, mesafe, âdet hakkında Bedevîlerin hiçbir fikri yoktur. Düşmanın kuvvet ve hareketlerine dair getirdikleri haberler tamamen yanlış veyahut son derece abartılıydı. Disiplinsiz olmalarından ve modası geçmiş muharebe tarzlarından dolayı savaşta hiç işe yaramamışlardı. Bunların bizimle birlikte savaşta etkili olmalarından beklediğimiz ve özellikle Enver'in beklediği ümitlerde tamamen aldanmıştık; yalnız bunların bizim tarafta olmaları faydalı olmuştu. Çünkü düşman olarak bizi çok rahatsız edebilirlerdi.

Bedevîler göçebe halinde çadırlarda yaşarlar. Sürülerine su ve yem tedariki gerektiği zaman yerlerini değiştirirler. Yer değiştirmek üzere yola çıkan bir Bedevî kabilesi görülmeye değer nadir manzaralardandır. Tih Çölü'nde meskûn olarak iki yer vardır. Bunlardan biri Akdeniz sahilindeki El Ariş kasabası diğeri de Mısır ile hac yolu üzerinde bulunan Kalatülnahil'dir. El Ariş, Mısır ile Filistin arasında suyu bol bir aktarma mahallidir. Geniş, lâtif hurmalıklar ve incirlikleri çöl ile denizin birleşmesi, harikulâde gurupları ve efsanevî mehtapları bu kasabaya hususî bir cazibe vermektedir.

Bîrüssebi'ye giden demiryolunun açılış töreni.

Kalatülnahil, Mısır'dan Mekke ve Medine'ye giden yol üzerinde suyu bol bir istasyon olduğundan önem kazanmıştır. Fakat El Ariş'in aksine her türlü cazibeden mahrumdur. Çölün kenarında İncil'den bildiğimiz Bîrüssebi vardır: "Aynı günde İshak'ın çocukları geldiler ve kazdıkları kuyudan bahsederek ona biz su bulduk dediler ve o da ona Seb'a ismini verdi". İşte bundan dolayı bu şehre bugüne kadar Bîrüssebi denilmektedir. Romalılar zamanında Bîrüssebi itibarı olan küçük bir şehirdi ve burada bir garnizon bulunuyordu. XIV. asırdan itibaren burası tamamen terkedilmişti ve bu asrın başında yeniden iskân edildi. Pazar mahalli olarak Bîrüssebi, Bedevîler için büyük önem taşır. Onlar buraya mahsullerini getirirler ve çok mütevazı ihtiyaçlarını da şehrin küçük pazarından sağlarlar. Yeni inşa edilmiş çok güzel bir camii, mükellef bir hükümet konağı, bir postahanesi ve az miktarda taştan evleri, birkaç bahçe ve ağaçlığı ve 800 kadar nüfusu ile burası kendince şöhret kazanmıştır. Fakat her şeyden önce burada bol miktarda su mevcuttur. Oniki ilâ onbeş metre derinliğinde ve iki ilâ üç metre genişliğindeki kuyulardan Araplar deve ile çevirdikleri su dolaplarıyla su çekerler. Biz Bîrüssebi'yi, Mısır'a karşı yapılacak harekâtta toplanma ve baş menzil noktası olarak tespit etmiştik.

Bîrüssebi'de Enver'in şahsî yaverlerinden Binbaşı Mümtaz ile etraflı bir görüşme yapmıştım. Binbaşı Mümtaz, Enver'in Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı Bedevîlerin mukavemetini organize ederken refakatinde bulunmuştu ve burada aynı tarzda bir yardımcı kol oluşturacaktı. Maalesef konuşma esnasında Mümtaz'ın bu işin ehli olmadığı hakkında bende bir kanaat oluşmuştu ve bu gönüllü Bedevî teşkilâtının bir iş başarabileceği bizde çok az ümit uyandırmıştı.

Türk–Mısır hududunun doğrudan doğruya yakınında bulunan Hafirülavce, herhalde çok eski zamandan kalmış ve etrafı duvarla örülü ve suyu hafifçe tuzlu bir kuyu ile inşaatı tamamlanmamış üç taş binadan ibaret olup bunlardan biri küçük bir idare memurluğu, diğeri jandarmalar için karakol binası ve üçüncüsü de boş bir haldeydi.

Sina cephesindeki menzil mevkilerinden Hafirülavce'nin manzarası.

Kuyu ile binalar, yüksekliği yaklaşık 60 metre olan ve zeminden dimdik yükselen koni şeklindeki bir kayanın eteğinde bulunuyordu. Kayanın düz olan tepesinde rivayete göre Roma İmparatoru Jüstinian tarafından inşa edilmiş bir saray ile Basilika tarzında bir kilise harabesi bulunmaktadır. Birkaç temel duvarı, sütun enkazları ve lahitlerden başka bir de dağın üzerine çıkan bir dış merdivenin bazı kısımları mevcuttu. Bu eski harabelerde Türkler birkaç sene evvel bir saray inşa etmek istemişlerse de inşaat ancak temel duvarlarından biraz yukarı çıkabilmiş ve inşaat malzemesinin olmamasından bina tamamlanamamıştı.

Hafirülavce'yi ziyaret ettiğimiz zaman dağın üzerindeki harabelerde Alman deniz teğmenlerinden Hilgendorf isminde biri oturuyordu. Muvazzaf subay olan Hilgendorf, Alman Akdeniz filosu ile İstanbul'a gelmiş ve şöyle bir maceraya atılmıştı: Çölü hayvanla geçerek Süveyş Kanalı'na gitmek ve orada kanaldan geçmekte olan bir transatlantiğin kılavuzunu öldürerek gemiyi karaya oturtmaya mecbur etmek! Bu zat, Alman müstemleke evlatlarından, vatan sevgisi yüksek birkaç genci elde etmeye muvaffak olmuş ve bunlara karşı kendine bir çete reisinin sahip olduğu diktatörlük yetkilerini vermişti. Kudüs'te harp vergisine benzer bir tarzda fevkalâde süslü halılarla, her türlü konfora sahip çadırlar ele geçirmişti. En temkinli ve tedbirli Alman konsoloslarını bile, kendisi tarafından talep edilen ve kısmen çok yüksek miktarda olan para yardımını esirgedikleri ve bundan dolayı yapacağı hareketi felce uğrattıkları takdirde vatana karşı büyük bir suç işlemiş olacaklarına iknaya muvaffak olmuştu. Sahip olduğu enerji ve irade kuvvetinden dolayı takdir edilmesi gereken, maceraya tapan bir yaradılış!

Hilgendorf hazırlıklarını maalesef gereken ihtiyat ve gizlilik dairesinde yapmadığından mesele, İngiliz sefirinin Enver nezdinde müdahale ve şikâyetine sebep olmuş ve bunun üzerine Enver de Hilgendorf'un Türk–Mısır hududunu geçmesini yasaklamıştı. Fakat Hilgendorf, bu emre kulak asmayarak maksadını yine icraya kalkışmış ve bunun üzerine Hafirülavce'deki jandarmalarla Hilgendorf'un adamları arasında bir çatışma başlamış, neyse ki bu hadise kan dökülmeksizin son bulmuştu. Bundan sonra Hilgendorf planını tatbik etmekten vazgeçmiş Kudüs'e gitmişti.

Tellürrefah, Türk–Mısır hududunda sadece bir gümrük ve karakol binasından ibaret ve başkaca meskûn yeri olmayan bir mahaldi. Oradaki, herhalde çok fakir olan jandarmanın kahve ve sigara ikram etmeden bizi bırakmak istememesi büyük şark misafirperverliğinin güzel bir örneğiydi. Aynı tarzda misafirperverlik doğuda her sınıf halk arasında çok doğal kabul ve aynen tatbik edilmektedir.

40.000 nüfuslu olan Gazze kasabası, geniş ağaçlıklar ve verimli bahçeliklerin ortasında bulunmaktadır. Pazarı ve tarihî kıymetli camisi, birçok güzel, kargir evleriyle, bu kasaba, tamamıyla bir şehir tesiri yapmaktadır. Bahçelerinin etrafı, insan boyunda, şabbare denilen Frenk incir ağaçlarıyla kaplanmıştır. Bunlar, kalın, kabarcıklı gövdeleri ve dikenli çok büyük yapraklarıyla çok garip bir manzara arzetmekte ve meydana getirdiği çitlerle geçilmesi mümkün olmayan bir engel oluşturmaktaydı. Yüksek ve dimdik büyümüş birçok hurma ağacı, bizim oradan geçtiğimiz sırada henüz tepelerinde dalları arasında büyük ve gökkuşağının bütün renkleriyle ışıldayan ve uzaktan çiçeklerle süslenmiş gibi görünen palmiye yelpazeleriyle meyvelerini taşıyorlardı.

Taş çölünün iklimi genellikle sağlık için zararlı değildir. Havası kuru ve temizdir. Malarya nadiren vardır. Biz Avrupalılar iklimin tesirinden çok, kötü sulardan dolayı sıkıntı çektik –hatta suyu kaynatıp

içtiğimiz halde bile–. Gündüz ile gecenin çok etkili olan ısı farkı bütün çöl sahası için çok karakteristiktir. Bu fark özellikle ilkbaharda çok barizdir. Güneşin batmasıyla beraber birdenbire bir serinlik çöker; bu hâl genellikle hafif olmayan rüzgârlar ve kuvvetli sislerle beraber meydana geldiğinden etkisini daha fazla göstermektedir. Ben, 1915 senesi Şubat'ında yaptığımız gece yürüyüşleri sırasında üşüdüğüm kadar hayatımda nadiren üşümüştüm. Bu mevsimde ısı 30–40 derece arasındadır. Yazın gölgede 40'tan 60 dereceye kadar ısı ölçtük. Denizin sıcaklığı kışın bile 30 derece idi. En fazla yakıcı hararet rüzgâr olmadan, öğleden önceki saatlerdeydi. Öğleyin hemen daima oldukça kuvvetli bir deniz rüzgârı çıkıyor ve bu en sıcak günleri bile tahammül edilir bir hâle getiriyordu. En müthişi "Sirokko" denilen sam rüzgârının estiği günlerdi. Ateş gibi yakıcı, her şeyi kavuran, giderilmesi mümkün olmayan bir şekilde susatan, nefes almayı zorlaştıran, sinirlere son derece tahrip edici etki yapan bir batı rüzgârı! Bu rüzgâr estiği vakit insanlar ve hayvanlar o kadar gevşer ki, tamamen hareketsiz bir hâle gelirler. Bundan başka insanlar neşesiz, hırslı, kötümser olurlar ve kavga etmek için küçük bir bahane ararlar. Doktorlarımızdan birisi bu rüzgâra "intihar havası" adını vermişti. Sirokko genellikle üç gün devam eder. Fakat biz dokuz gün süren Sirokko devrelerini de yaşadık. Bunlar çok ıztıraplı ve zor günlerdi. Çünkü bu rüzgârların devam ettiği zamanlarda geceleyin oluşan serinlikten eser kalmadığından uyku uyumak ve istirahat etmek de mümkün olamıyordu.

Çölün ve yarı çölün çok sevimsiz bir hâli de kum fırtınalarıdır. Bu fırtınalar her mevsimde meydana gelir. Fakat özellikle ilkbaharda sıklaşır ve büyük birliklerin ve sürülerin geçtiği ve bu suretle kumun ufalandığı yerlerde etkisi fazla olduğundan çok rahatsız eder. Buraları, su kuyularının, ordugâhların ve iaşe ambarlarının bulundukları yerlerdir.

Rüzgâr, tozu dağlar yüksekliğindeki sütunlar hâlinde kaldırır ve bu toz ve kum her yere girer. Çok sıkı bir şekilde kapatılmış bir çadır birkaç dakika sonra kalın bir toz tabakasına bürünür. Hiçbir örtü, silâhları kum ve tozdan koruyamaz. İnsanlar ve hayvanlar nefes almakta güçlük çeker. Böyle bir fırtına sırasında insan derhal durmalı ve arkasını rüzgâra çevirmelidir. Biz saatlerce devam eden ve koptukları vakit on metre ilerisini göstermeyen kum fırtınaları geçirdik. Banyo imkânının çok nadir olması veyahut toz ve kumu temizlemek için yeterince su bulunmamasından, bu fırtınalar özellikle Avrupalıları çok rahatsız etmektedir.

Çöldeki bitkilere gelince, kum çölünde sık sık hurmalıklara rastlanmaktadır. Bunların boyları epeyce yüksek ve tarifi mümkün olmayan bir güzelliktedir. Pek nadiren bir karpuz tarlasına rastlanır. Fakat taş çölünde günlerce gidildiği halde ne bir ağaca ve ne de başka bir bitkiye rastlanır. Pek çok yerde zemin çok bodur ve kısa bir halde bulunan çalılarla örtülü olup bunlardan insanlar ateş yakmak ve hayvanlara yem sağlamak üzere faydalanırlar.

Vakit kaybetmemek için, Gazze'ye ulaştığım günün akşamında Yüzbaşı Sterke ile beraber bir at koşulu arabaya binerek Yafa–Kudüs demiryolu üzerinde bir istasyon olan Remle'ye ve buradan da mukaddes şehre hareket ettim. Yolumuz bizi birçok Arap köyünden ve Alman kolonilerinden geçiriyordu. Bu Alman kolonileri, kısa bir zaman içinde çok özenli bir şekilde meydana getirilmiş bağlar, portakallıklar, badem, limon, kayısı bahçeleriydi. Bunları büyük takdir ve hayranlıkla seyrediyorduk. Bol su veren bir kuyunun açılmasından sonra yine sıkı bir çalışma ve ihtisaslı bir bakım ile verimli olmadığı anlaşılan bu topraktan neler üretilebileceğini bu kolonilerde –fakat yalnız buralarda– görmek mümkün oluyor ve insan Arz-ı Mev'ud'da olduğunu hissediyordu.

Güneşin doğmasından biraz önce büyük bir Arap köyünün çeşmesinden hayvanlarımızı sulamak için

mola vermiştik. Bu çeşmeler genellikle dindar bir hayır sahibi tarafından vakfedilmiş ve geçen zamanla harap bir hâle gelmiş bulunuyordu. Güneşin çıkmasıyla beraber çeşmenin başında çok şairane bir hayat başlamıştı. Dam olarak kullanılan bir plâtformda erkekler sabah namazını kılıyorlar ve dinin emrettiği şekillerdeki vücut hareketleri sabahın pembe aydınlığında iyice fark ediliyordu. Hayvanlar yalağa götürülüyor ve birçok peçesiz kız ve kadın evlerinin muhtaç olduğu suları başlarındaki büyük toprak testilerle taşıyorlar ve bunları dengede tutmak için ahenkle sallanıyorlardı. Henüz pek genç olan bu Fellâh kızlarının bir kısmı son derece kirli olmalarına rağmen çok güzeldiler. Bütün kadınların başlarında taşıdıkları yükten dolayı olacak dimdik kalmış ve gelişmiş vücutlarının hareketinde ve yürüyüşlerinde dikkate değer doğal bir eda ve hoşluk vardı. Onlar bildiğimiz gibi yürümüyor, aksine ahenkli bir sallantıyla ilerliyorlardı. Alaca, yırtık elbiselerinin şairane manzarası ve buna ilaveten sabahın kendine mahsus ışıkları unutulmaz bir manzara oluşturuyor ve Filistin'de rastlanan birçok şey gibi İncil'deki tarihî olayları hatırlıyordu. Bu memlekette yaşayanların görünüş ve yaşama tarzlarının bugün dahi İbrahim ve İshak zamanından farklı olmadığı hakkında insanda bir kanaat oluşmaktadır.

Enver Paşa (ortada). Cemal Paşa (sağda) ve Bronsart Paşa (solda) Kudüs'te Selahaddin Eyyübi Medresesi'nin açılış töreninde.

Ben Şam'a mümkün olduğu kadar çabuk geri dönerek orada bu keşif seyahatimizden kazanılan tecrübelerden istifade etmek istiyordum. Bunun için Kudüs'te yalnız bir gün kalabildik. Bu sırada tarihî âbidelere, meşhur binalara kısa bir ziyaret yaparak kendimizi Kudüs Alman konsolosu ile Filistin'de bulunan tümenin komutanına takdim ettik.

22 Ekim'de yine bir at arabasıyla Nablus'a hareket ettik. Bu yolculuk, gelecekte Kanal'a karşı yapacağımız harekâtta cepheye gidecek bütün birliklerin yürüyüş ve menzil yollarından geçtiği için beni özellikle alâkadar ediyordu. Nablus–Kudüs yolu bir Fransız şirketi tarafından inşa edilmiş ve Yuda dağlarındaki büyük yükseltileri çok ustaca tertip edilmiş bir hareket istikametiyle aşarak geçmekteydi. Fakat yolun iyi bir halde tutulması için gerekli olan bakım eksikliğinden, yol kısmen kötü bir durumda bulunuyor; bu durum, bu yolun Filistin arazisini Kudüs'e bağlayan yegâne araba irtibatı olmasından dolayı çok daha kötü hissediliyordu.

Yolda orduya ait levazımı –özellikle un ve arpa– Kudüs'e götüren deve kollarını rastladık. Enerjiden mahrum, işe yaramayan subayların komutası altında disiplin ve düzenden yoksun, yarı aç hayvanlardan ve paçavralara sarılmış en berbat serseri görünüşlü sürücülerden oluşan bu deve kolları cesaretimi o kadar kırmıştı ki, tasarlanan harekâtın icra edilebileceği hakkında bende ciddî endişeler ve şüpheler uyandırmaya başlamıştı.

Akşama doğru Nablus'a geldik. Tipik doğulu karakterinde ve özellikle mutaassıp Müslüman halkı ile meskûn küçük bir şehir. Bir Alman tarafından idare edilen iyi ve temiz bir otelde birkaç saat istirahat ettik. Gece saat 11'de tekrar yola çıkarak sabaha karşı saat dörtte Afule demiryolu istasyonundan Şam–Hayfa demiryolu ile birleşen ve Kudüs'te inşa edilmekte olan hattın Sille'deki ucuna vardık. Demiryolu apaçık bir bozkırda son bulmakta ve burada ne istasyon binası, ne birliklerin nakliyatı için boşaltma tertibatı, ne orduya ait malzemeyi saklamaya mahsus depolar ve ne de boşaltılan malzemeyi nakledecek yollar vardı. Hâlbuki burada Kanal'a karşı yapılacak harekete katılacak bütün birliklerin bütün menzil eşyası boşaltılacağından derhal harekete geçmek gerekiyordu.

Dar hatlı demiryolu, manzarası çok güzel olan Taberiye Gölü'nün güney sahili boyunca çok hoş olan Yermuk Vadisi'ni takiben cüretkârca açılmış birçok viraj ve dolambaçlı yollardan dolaşarak Dera civarında Trans Ürdün plâtosuna tırmanıyordu. İki nokta arasında kuş uçuşu sadece 25 kilometre olan bu kısımda demiryolu tam 700 metrelik bir yükselti farkını aşıyordu. Bu kısımda çok sayıda teknik yapı bulunması demiryolunun tahribini son derece kolay bir duruma sokuyordu. Bundan dolayı Suriye ile olan bağlantımızın haftalarca veyahut aylarca kesilmesi tehlikesine maruz kalmamak için demiryolunun çok nazik olan bu gibi yapılarını çok özenli bir şekilde muhafaza altına almak ve hattı sürekli gözetlemek gerekiyordu. Çok dik meyillerden ve çok dar kavislerden dolayı tek hat olan bu kısım, askerî açıdan çok kullanışlı değildi. Bu kısım ancak yarım trenlerle geçilebiliyordu. Bu hattan başka Suriye ile Filistin arasında tek bağlantı Şam–Kunaytara–Taberiye–Nâsıra yoluydu ve bana verilen bilgiye göre bu yol da yalnız bazı kısımlarda ve ancak güzel havalarda ulaşım araçlarının geçmesine uygundu. Bu yolun inşaatının, mümkün olduğu kadar çabuk bir zamanda tamamlanması gerekiyordu.

23 Ekim 1914 akşamı tekrar Şam'a geldik.

Süveyş Kanalı'na Hücum Hazırlığı

Şam'a döndükten sonra çok meşguliyetli geçen haftalarda, Hayfa konsolosumuz Dr. Loytved Hardegg bana, teşekkür borçlu olduğum büyük yardımlarda bulunmuştu. Loytved Hardegg, Şam Alman genel konsolosuna vekâlet etmek üzere sık sık Şam'a geliyordu. Henüz genç olan konsolos; enerjik, sorumluluk almayı seven, kırtasiyecilik hastalığı olmayan, memleket ile halkı iyi tanıyan bir şahıstı. Cemal Paşa, Suriye genel valiliğine tayin edildikten sonra konsolos onunla iyi geçinmesini bilmiş ve çok zorlu bir kişi olan Paşa'ya maharetiyle yaklaşarak bizimle müttefikimiz arasında iyi münasebetler kurup yürütmekte büyük hizmetler görmüştü. Onun 1917 senesinde birdenbire tutulduğu ağır bir hastalıktan dolayı vakitsiz ölümü, gerek Almanlık ve gerekse şahsen benim için çok üzücü bir kayıptı.

Dr. Loytved Hardegg bana, Würtenberg[6] Krallığı memurlarından inşaat mühendisi Gottlieb Schumacher'i tanıştırmıştı. Enerjisi ve yöresel durum ve şartlara dair olan esaslı bilgisi sayesinde, gerek çölde gerekse çöl sınırlarında yapılan harekâtta su tedariki hususunda hiçbir zaman ciddi zorluklarla karşılaşmamamızı borçlu olduğumuz kişiydi.

Schumacher, 1857 senesinde Kuzey Amerika'da doğmuştu. Henüz on iki yaşında iken Templer Ruhban Cemiyeti'nin bir üyesi olarak Hayfa'ya gelmişti. Bundan sonra Stuttgard'da yüksek teknik okulunda mühendislik ve mimarlık tahsil etmiş ve tahsilini tamamladıktan sonra mimar olarak Hayfa'ya gelmişti. Doğu Ürdün bölgesinde yaptığı haritacılıkla ilgili ölçümler ve çalışmalarla isim yapmış ve bundan başka sonradan meşhur Lord Kitchener olacak olan genç İngiliz subayına Filistin'de harita çıkarırken refakat etmişti. Daha sonraları Schumacher, çeşitli arkeolojik kazılara da katılmıştı. O, memleketi mükemmel tanıyan Arap diline hâkim olan ve yerli müteahhit ve işçilerle münasebette çok büyük bir tecrübesi ve vukufu olan bir kişiydi. Schumacher, ordu hizmetine girmeye ve yerlilerin yahut memlekette oturan yerli Alman müteahhitlerinin yardımıyla hudut ve yığınak mıntıkalarında su üsleri kurmak için gereken tedbirleri almaya hazır olduğunu bildirmişti.

Süveyş Kanalı yoluna döşenen su boruları.

Buralarda mevcut kuyuların temizlenmesi ve derinleştirilmesi, yeni kuyuların açılması ve suyun çekilmesine mahsus tesisatın ıslahı ve tesisat için mümkün olduğu kadar çok miktarda büyük su hazinelerinin inşası gibi yapılacak işler vardı. Ayrıca suyu bol olan kuyulara motorla işleyen tulumbalar konacak ve suların kirlenmemesi için de su alınan yerlerin üzerleri kapatılacaktı.

Keşif seyahatimiz esnasında elde ettiğim tecrübeler, çöle götürülecek arabaların mümkün olduğu kadar en az sayıya indirilmesi gerektiği hakkındaki düşüncemi doğrulamıştı. Cephane kollarında, ağırlıklarda, nakliye kolu ve trenlerde, sıhhiye teşkilatı vesairede bulunan arabaların yerine develer verilecek, nakil aracı olarak yalnızca toplarla tombazların arabaları birlikte götürülecekti. Bundan dolayı ilk yapılacak iş, Kanal seferine katılacak birliklerin ağırlıklarını genel olarak hesap edip deveye olan ihtiyaçlarını tespit etmek ve bundan sonra develeri tedarik edip donatarak birliklere vermek veyahut ta bunları askerî nakliye kolları hâlinde organize etmekti.

Biz deve ihtiyacını aşağı yukarı 30 bin olarak tespit etmiştik. Sayının bu kadar büyük olması, birçoğu iyi beslenmemiş olan hayvanlara uzun müddet için 120 kilodan fazla yük konulamayacağındandı. Develerin teslimi işi büyük arazi sahipleriyle deve tacirlerine ihale edildi. Her bir deve için en yüksek fiyat olan on altın Türk lirası tespit edilmişti. Türk komutanlığında bu iş için gerekli olan tahsisat mevcut değildi; bunun için bu paralar emrimdeki Alman örtülü ödeneğinden ödenecekti.

Menzil teşkilâtındaki deve kolları, göreceği işlere göre ya yüz veyahut da iki yüz deveden ibaret olacaktı. Bu deve kolları için komutanlarla sürücüler tayin edilmesi gerekiyordu. Komutanlar atlı olacaklardı. Siyasî sebeplerden dolayı sivil hükümet daireleri, asker toplama ve harp vergisi ile malzeme tedarikinde, memleketin müdafaası uğrunda gerekli olan şiddeti göstermekten ve halka daha fazla baskı yapmaktan kaçınmışlardı. Deve kollarına gereği kadar sivil deveci ve kol komutanlarına da atlı nezaretçi ve emir atlıları verilmemiş olmasının bedeli harekât esnasında çok acı bir şekilde görüldü.

Gereği kadar deve semeri, yular, ip ve su fıçılarının tedariki de çok zor ve zaman kaybettiren bir iş olmuştu.

Sanayii olmayan, yol şebekesi bulunmayan bir memlekette ordu ihtiyacı için şu veya bu malzemenin tedarik ve teminindeki zorlukları, sanayii gelişmiş, yol ve demiryolları şebekeleri modernleşmiş biz Avrupalılar için tasavvur etmek çok güçtür.

Çölde yapılan nakliyatta yerliler, su taşımak için sığır ve keçi derilerinden yapılmış tulumlar kullanmaktadırlar. Ancak yeni imal edilmiş olan tulumların suyu kokutmaması ve bulandırmaması için uzun zaman bekletilmesi lâzımdır. Memleket içinden tedarik edilen veyahut ordu ihtiyacı için imal ettirilen bu tulumlar, suyu nakletmek için muhtaç olduğumuz araçların çok az bir kısmını oluşturuyordu. Bunun için petrol nakliyatında kullanılan ve memleket dâhilinde çok sayıda bulunan tenekelerden istifade ederek bu işe bir çare bulmak imkânı hâsıl olmuştu. Bu tenekeler için de her biri dörder teneke alacak ağaçtan kasalar yaptırmıştık. Devenin sağ ve sol yanlarına bu kasalardan birer tane yükletilerek her biri on altı litre su alan tenekelerle her bir deve ile 128 litre su taşınması teorik olarak mümkün görünmüş oluyordu. Pratikte ise bu miktar çok daha aşağı olmuştu; çünkü tenekeler ya sızıntı yapmış veya iyi doldurulmamış veyahut da iyi kapatılmadığından suları akmıştı. Bütün seferi

kuvvetlerin iki günlük su ihtiyacını develerle taşımak istediğimizden su kabına olan ihtiyacımız son derece artmıştı.

Büro işlerinde karargâh subaylarından candan yardımlar görmüştüm. Tahsillerinin derecelerine göre bu subayların tamamı yükümü azaltmak için ciddî gayretler sarfetmişlerdi. Fakat tarafımdan hazırlanan nizanname, talimatname ve emirlerin Türkçeye çevrilmesi basit bir iş değildi. Bu hususta Ekrem Bey'e olan sonsuz güvenime ve bizzat kolordu komutanının tercümeleri şahsen kontrol etmesine rağmen; yazılarımdaki maksat ve fikirlerin Türkçe tercümelerde tamamen ifade edilip edilmediğini kontrol edecek bir konumda olmamak, benim için çok büyük bir dert ve sıkıntı olmuştu.

Diğer önemli bir zorluk da, bizim dilimizdeki kısa ve kesin emir tarzımızın doğuluya bir kamçı tesiri yapması ve onlar tarafından bu lisan tarzının kaba bir nezaketsizlik ve hakaret olarak algılanması olmuştu. Bundan dolayı mütercim, biz Almanlar tarafından kaleme alınmış emir ve yazıları kelime kelime çevirmekten kaçınarak, doğulu mantalitesine uygun bir şekle sokmak mecburiyetinde kalmıştır. General von Falkenhayn, Filistin cephesinin komutanlığını üstlendiği zaman bu meseleyi hiç ciddiye almamış ve emirlerini, Berlin Şark Dilleri Öğretmen Okullarında Türk dilini öğrenmiş olan Almanlara tercüme ettirmiş olmasından dolayı, Almanya'daki şöhretini kendi komutası altında bulunan Türk birliklerinde koruyamamıştı.

Deve kolları teşkilatında birçok Alman subayından yardım görmüştüm. Bu subaylar Afganistan'a gönderilmek üzere hazırlanan Alman seferî heyetiyle birlikte Halep'e gelmişler ve bu heyetten ayrıldıktan sonra, İstanbul'daki elçiliğin ataşemiliteri bana sormadan bunları Şam'a göndermişti. Bu subayların birkaçı benim için çok kıymetli mesai arkadaşı olmuş ise de, diğerleri yabancı memleketlerde istihdama elverişli olmadıklarını göstermişlerdi. Bunlardan birinci grupta Dr. Yüzbaşı Jungels bulunuyordu. Tecrübe sahibi, eski bir Afrikalı olan bu zat, Kanal harekâtının sıhhiye hizmetleri teşkilatında benim için eşi bulunmaz bir mesai arkadaşı olmuştu. Çölde hasta olanlarla yaralananların nakli meselesinin çözülmesi gerekiyordu. Bu mesele için birçok usul denendikten sonra nihayet "kakule" denilen tertibattan faydalanmaya karar vermiştik.

Çölde deve üstünde yaralı taşımaya yarayan “kakule” denilen tertibat.

Kakule, hacca giderlerken Müslüman kadınlarının kullandıkları sepetten yapılmış bir çeşit sedyelerdi. Özellikle kuvvetlilerden seçilmiş olan develerin her iki tarafına bu sedyelerden birer tane konuluyordu. Bu nakil aracını tecrübe etmek için bizzat kendim kakule içinde uzun bir yol yaptım. Kakuleden indiğim vakit, sallantılı ve güvenli olmayan bu nakil aracında nakledilmek mecburiyetinin nasip olmaması için kalpten dua etmiştim. Fakat çöldeki harekât sırasında bu çeşit hasta nakil araçları çok iyi hizmetler görmüş ve yaralılar bunların içinde birkaç günlük yolculuğa tahammül edebilmişlerdi.

Yüz metre genişliğinde olan Süveyş Kanalı’nın etkili ve devamlı bir şekilde nasıl kapatılabileceği meselesiyle de çok esaslı bir surette meşgul oluyorduk. Kanal şirketinin, kanalı kapatacak her çeşit engelin çabucak bertaraf edilmesini sağlayacak mükemmel vasıtalarla donatılmış olduğunu biliyorduk. Kanalın her iki sahili kumla şevlendirilmiş olduğundan patlayıcı kullanmakla bir sonuç alınamazdı. Kanal’da gemilerin geçtiği yolu kapatmak için en etkili araç olan çimento yüklü bir geminin batırılması, maalesef bulunduğumuz şartlar altında bizim için mümkün olamazdı. Bundan dolayı kum torbalarıyla kanalın genişliği istikametinde bir set inşa etmeye karar vermiştik. Kanal şirketinin tarak makinelerinin kepçe vesairesine kum torbalarının bezleri takılarak onları hareketsiz bırakacak ve böylece kum torbalarından yapılmış bir seddi ayıklamak için uzun bir zaman ve emek sarfedileceği ümit ediliyordu.

İlk deve kolları kurulur kurulmaz, Gazze, Bîrüssebi ve Maan yığınak mıntıkalarında erzak ve cephane depoları tesis edilmeye ve doldurulmaya başlandı. Sivil hayatında nakliyatçı olmasından dolayı bu işe özellikle elverişli olduğu anlaşılan Alman Yüzbaşı Lindemann’ı Sille’ye gönderdim ve yapılan işlerin doğru olup olmadığını teftiş ettirdim. Orada zamanla düzenin kurulmasını ve bu mevkie gelen askerî eşya ve malzemenin derhal boşaltılıp gideceği mahallere sevk ve nakledilebilmesini, Lindemann’ın teşkilâtçılıktaki maharetine ve bitmek bilmeyen azmine borçluyuz.

170 kilometre uzunluğundaki Sille–Bîrüssebi yolunu geçebilmek için bir deve kolu sekiz gün yürümeye mecburdur. Bu yolculuk süresinde deve kolu taşıdığı yükün önemli bir kısmını kendisi tüketirdi. Bundan kaçınmak için öncelikle nakil ve menzil yolları üzerinde, gelip geçen birliklerle kolların ihtiyacını karşılayacak depolar kurulması ve bunların doldurulması gerekiyordu. İşte bundan dolayı, çölde bulunduğumuz sırada bizi besleyecek olan ambarların doldurulması çok yavaş ilerliyordu.

Kanal’a karşı yapacağımız hareketin, 1914 senesi içinde başarılamayacağı gerçeğine bir an önce benim de alışmam gerekiyordu. Siyasî düşünceleri tarafımızdan bilinen Türk askerleriyle siyaset adamlarının büyük bir kısmının, Talat ile Enver’i düşürerek Türkiye’nin ittifak andlaşmasıyla Merkezî Devletler’e karşı olan taahhütlerini tanımayacak bir hükümet kurmaları ihtimalinin tarafımızdan daima hesaba katılması lâzımdı. Bundan dolayı Türklerle İngilizler arasında mümkün olduğu kadar çabuk kan dökülmesi bizim menfaatimiz gereğiydi. Biz ancak İngilizlere karşı kazanılacak bir zaferin şerefi veyahut mağlubiyetin intikamı alındıktan sonra Türkiye’nin ittifaka ola sadakatine güvenebileceğimize inanıyorduk.

Keşif seyahatim sırasında küçücük haritamızda gösterilmiş olan ve toplanma mahalli olarak seçilmiş olan Bîrüssebi kasabasına giden Halilürrahman–Bîrüssebi şosesini hayvan üzerinde kat

etmek fırsatını bulmuştum. Kasım ayı ortalarında Fritz Frank isminde bir kişi benimle görüşmek istemişti. Bu adam girişken ruhlu, Filistinli bir Almandı. Vatanına olan sevgisi bu adamda kendi hesabına iki Bedevînin refakatinde Süveyş Kanalı'na bir hücum yapmak arzusu uyandırmıştı. O her ne kadar Kanal'a ulaşamamışsa da Tih Çölü'nün iç taraflarının karakteri hakkında bana çok kıymetli bilgiler vermişti. Onun bana gelmesine sebep, yakında çöle yapacağım bir seyahatte kendisine, ihtiyacım olup olmadığını anlamaktı. Bu görüşme sırasında kendisine topçumuzu Kudüs'ten Halilürrahman'a ve oradan da Bîrüssebi'ye yürütmek niyetinde olduğumu söylediğim zaman, Frank bana Yuda Dağlarında, Halilürrahman ile Bîrüssebi arasında nakil araçlarının geçebileceği hiçbir yol bulunmadığını ve mevcut yolların yalnız patikalardan ibaret olduğunu söylemişti. İyi nasihatin pahalıya mal olduğu kabilinden benim için de, derhal Halilürrahman'dan Bîrüssebi'ye iyi bir şose yolu açılması hakkında Kudüs Menzil Müfettişliği'ne emir vermekten başka çarem kalmamıştı. Bu hâl doğal olarak Kanal'a karşı yapacağımız hareketin ikinci defa ertelenmesine sebep oluyordu. Fritz Frank bir Alman muhbiriydi ve "F. F." rumuzu ile savaş sırasında düşmanlarımızın hayalinde ve daha çok savaştan sonra yayınlanan İngiliz edebiyatında büyük bir rol oynamıştır. O, sürekli şekilden şekile girerek İngiliz hatlarının gerilerinde dolaşmış ve bir İngiliz subayı üniformasını taşıyarak İngiliz subay çevrelerinde düşüp kalkmış ve daha buna benzer birçok şeyler yapmış imiş! Bu şayiaların hepsinde ve hatta bu şayialardan yola çıkılarak; Frank'ın savaştan sonra Filistin'e döndüğü ve oradaki İngiliz haber alma servisinde kendisine görev teklif edilmiş olduğu rivayetlerinde gerçeğe yakın hiçbir söz yoktur.

Fritz Frank muhbir olarak bize çok iyi hizmetler yapmış ve bilhassa bana çölün topoğrafik durumu hakkında çok kıymetli raporlar vermişti. Fakat casus olarak hiçbir zaman çalışmadığı gibi aslında bir tek kelime bile İngilizce konuşamadığından casus olarak kullanılması kesinlikle elverişli olamazdı. Maalesef biz, bütün savaş boyunca işe yarar bir haber alma servisi kurmaya muvaffak olamamıştık; hâlbuki İngilizler memlekette oturan Türk düşmanı unsurlar aracılığıyla büyük ölçüde bilgi toplayabilmişlerdi. Askerî bakımdan bu bilgiler daima işe yaramış değildi. Nitekim İngilizlerin bizim kuvvetlerimiz hakkında elde ettikleri bilgilerin çoğunlukla yanlış olduğu meydana çıkmış bulunmaktadır.

1914 senesi Kasım ayı sonlarına doğru kolordu komutanı ile birlikte ileri yürüyüş ve menzil yollarımızın teftişi için yaptığımız bir seyahatte, Halilürrahman–Bîrüssebi şosesi inşaatının daha hâlâ başlamadığını görmüştük. Buna güya amelelerin iaşe meselesinin henüz halledilmemesinden dolayı başlanmadığı sebep olarak gösterilmişse de kolordu komutanı bu meseleyi birkaç dakika içinde halledivermişti. Her halde üst makamı rahatsız etmek korkusundan olacak ki, doğulunun bir emrin yerine getirilmesinde kendi başına üstesinden gelemeyeceği zorluklarla karşılaştığı vakit bunlardan amirini haberdar etmemek gibi kötü bir alışkanlığı vardır. Hâlbuki hiçbir şey bizim için işleri bunun kadar güçleştirmiyordu.

Kısa süren bu teftiş seyahatinden geri dönüşümde şu kanaate vardım ki, Alman örf ve adetlerine göre hazırlanmış bu güzel talimat ve emirlerin hepsi boşa sarfedilmiş bir emekten başka bir şey değildi. Bunlar ya ait oldukları kimselerin eline geçmemiş veya herhangi bir masanın üzerinde takılmış kalmış veyahut da ilgili kimseler tarafından anlaşılamamıştı. Bu gibi işlerde yazılı talimatın yerine şahsî açıklama ve kontrolün geçmesi lâzımdı. Bundan dolayı işlerin durumunu anlayabilmek için kolordu komutanı ile benim şahsen daha fazla dolaşmamız gerekiyordu.

Kasım ayı sonunda yağmur mevsimi başlamıştı. Fırtınalı havalar, bulutlardan boşanan yağmurlar günlerce devam etmişti. Şam–Sille demiryolu, küçük köprülerin yıkılması, dolguların akan seller

tarafından sürüklenip götürülmesi sonucu onbeş gün müddetle kullanılamamıştı. Kudüs–Nablus yolunda seller muhtelif yerlerde ve kilometrelerce uzakta yolun üst tabakasını alıp götürmüştü. Buradaki şose, karların erimesi mevsiminde dağlardaki bir derenin yatağının aldığı şekle girmişti. Şam ile Maan arasında cephane ve erzak nakliyatı durduruldu.

Fırtınanın yaptığı tahribattan dolayı nakliyenin durdurulmuş olduğu ordu komutanlığına hemen haber verilmemişti. Bundan dolayı orduya ait malların gönderilmesi zamanında durdurulamamış, birçok küçük istasyon tıka basa dolmuş ve büyük miktarda erzak açıkta kalarak mahvolmuştu. Cephenin iaşesi bakımından son derece vahim olan bu demiryolu nakliyesindeki kesinti her sene yağmur mevsiminde tekrarlanıyordu.

Türkiye en sonunda 3 Kasım 1914'te savaşa girmişti. Bu hadise Türk Hükümeti için hiçbir şekilde bir sürpriz olmamakla beraber, bu ortamda Suriye ile Filistin'de yaşayan İtilâf Devletleri uyruğunda olan birçok kimse hakkında uygulanacak muameleye dair hiçbir emir ve karar alınmamıştı. Bunun yanı sıra savaş ilanından sonra Başkomutanlığın bize verdiği emirlerle sivil hükümet dairelerinin Dâhiliye Nezareti'nden aldığı emir ve talimatlar birbiriyle çelişiyordu. Türkiye savaşın başlaması üzerine kapitülasyonların kaldırıldığını kendi hesabına ilan etmişti. Fakat Türk memurları uzun senelerden beri yabancı devlet konsoloslarına karşı göstermeye alıştıkları saygılı davranıştan kendilerini kurtarmaya muvaffak olamamışlardı. Bu işte belki şakırdayan altınların da tesiri olmuştu. Hükümet memurları düşman devlet vatandaşlarına karşı, savaşta millî müdafaa menfaatlerinin gerektirdiği enerji ve şiddetle harekete geçmeyi bir türlü kabul edememişler ve bu da askerlerle sivil memurlar arasında çok ciddî fikir anlaşmazlıklara sebep olmuş ve sonucunda askerlerin idareyi ellerine almalarını gerektirmişti. Bu sırada bu işler için yetişmemiş olan askerî unsurların birçok yanlış hareketler ve beceriksizlikler yapmış olmalarına hayret etmemek gerekir.

Türkiye'nin savaşa girmesi üzerine İngiliz savaş gemileri, açık bir mevki olup yalnız yirmi jandarma tarafından tutulan Akabe'yi bombardıman etmişlerdi. Düşmanlarımızın devletler hukuku hükümlerine aykırı olan bu hareketleri, İngilizlerin Suriye ve Filistin sahillerindeki açık şehirleri bombardıman etmek niyetinde oldukları şayiasını ortaya çıkarmıştı. Halkı, endişe veren bir panik havası kaplamıştı. Bunun üzerine Zeki Paşa'ya, düşman devletler konsoloslarını toplayarak kendilerine açık şehirlerin bombardımanı sonucunda ölecek her bir Türk vatandaşına karşılık kendilerinden üç kişinin kurşuna dizileceğini ve meydana gelecek maddî zararların da düşman devletler vatandaşlarına ait mal ve mülklerle tazmin edileceğini söylemesini teklif etmiştim ve Paşa da bu teklifimi kabul etmişti. Bununla beraber Türk Hükümeti de açık şehirlerin bombardımanı sonucunda Hristiyanlara yapılacak bir katliamın sorumluluğunu kesinlikle kabul edemeyeceğini bildirmişti.

Bu beyanat ve açıklama üzerine Fransız başkonsolosunun aldığı vaziyet, açık şehirlerin bombardımanının gerçekten düşünülmüş olduğunu hissettirmişti. Zira bu olaydan sonra konsolos büyük bir sinirlilik içinde tehlikenin gecikmiş olduğunu beyan ederek, kendisiyle Suriye sahillerinde dolaşan İtilaf Devletleri filosunun amirali arasında bağlantı sağlanmasını rica etmişti. Zeki Paşa ile Albay Cemal konsolosun bu işi şahsen yapmasını reddetmiş ve beni bu beyanatta bulunmaya memur etmişlerdi. Fransızca olan söylevimde "chaque sujet Ottoman, tué par le bombardement" diyeceğim yerde "chaque sujet Musulman" sözünü kullanmıştım. Bu olay üzerine daha o günün akşamı Şam'daki Hristiyan mahallesinde bariz bir heyecan uyanmıştı ki, buna da sebep konsolosların, "Alman subaylarının Hristiyan-ların katliamını organize ettikleri ve Türk hükümetinin korumasının yalnız

Müslümanları kapsadığı, Hristiyanların bundan istifade edemeyecekleri” propagandasını ortaya yaymış olmalarıydı.

Kasım ayı ortalarına doğru Şam’a gelen bir haberde, Zeki Paşa’nın Padişahın temsilcisi olarak Alman İmparatorunun refakatine verildiği ve yerine de Bahriye Nazırı Cemal Paşa’nın 4. Ordu Komutanı ve Kilikya, Suriye, Filistin ve Hicaz mıntıkaları genel valisi olarak tayin edilmiş olduğu bildiriliyordu. Ben kendi şahsıma bu değişmeyi çok uygun bulmuştum; çünkü çok enerjik bir zat olmakla tanınan Cemal Paşa’nın iş başında bulunan partinin en nüfuzlu önderlerinden biri olduğuna ve burada çözülmesi gereken sorunlara Zeki Paşa ile kıyas edilemeyecek derecede çok daha elverişli olduğuna ve Cemal Paşa’nın sivil hükümet dairelerinin pasif direnişini kırarak harekâtımız için yapılacak hazırlıkları zinde bir duruma sokacağına inanıyordum. Buna karşılık Türk subayları, Cemal’in en büyük üstleri olarak tayin edilmiş olmasından son derece ümitsizliğe düşmüşlerdi.

Kolordu komutanım da Cemal Paşa’nın askerî bilgi ve mazisi itibarıyla bir ordunun sevk ve idaresine elverişli olamayacağından ve buraya yeni fikirlerle gelerek hazırlıklarımızı altüst edeceğinden ve böylece harekâtımızı yeniden geciktireceğinden korkuyordu. Türk subaylarından pek çok defa, Enver’in kendisi için rahatsızlık verici ve gereğinde tehlikeli olabilecek olan bir rakipten kurtulmak için Cemal’i hükümet merkezinden uzaklaştırdığını işitmiştim.

8 Ocak 1915’te Cemal Paşa büyük karargâhıyla Şam’a geldi. Karşılama töreni taç giyen bir krala lâyık şekilde yapılmıştı. Cemal, Şam’ı gezmek için o kadar acele etmemişti. Bu süre içinde kendisinin yeni emir ve komuta sahasındaki hâl ve şartlar hakkında esaslı bilgi topladığı şüphesizdir. Daha o vakit iki valinin değiştirilmesini istediği ve arzusunun kabul edildiği rivayet olunmaktadır.

Ahmet Cemal Paşa, 1872 senesinde Midilli’de İstanbullu bir subayın oğlu olarak dünyaya gelmişti. O, 1892’de teğmen ve 1896’da Harp Akademisi’ni bitirerek kurmay yüzbaşı olmuştu. Bu rütbede iken önce Kırklareli ve Edirne müstahkem mevkilerinde bulundu ve 1898’de kolağası rütbesiyle Makedonya’da ihtilal hareketi önderleriyle münasebet kurmuş ve üye olarak İttihat ve Terakki Merkez Komitesi’ne girmişti. Yarbay olarak 31 Mart Vakası’nın bastırılmasına katılmış ve 1909 senesinin ilkbaharında İstanbul civarındaki Üsküdar Muhafızlığı’na tayin edilmişti. Aynı senenin Ağustos ayında Adana Valiliği’ne tayin olunarak orada meydana gelen Ermeni isyanından ileri gelen karışıklığı halletmekle görevlendirilmişti. Cemal’in bu vazifeyi büyük bir dürüstlük, siyasî beceririlik ve aynı zamanda büyük bir şiddetle yerine getirdiği anlaşılmaktadır. 1911 senesinde Cemal vali olarak Bağdat’a tayin edilmişti. Adana ve bilhassa Bağdat’taki faaliyeti kendisine, Osmanlı İmparatorluğu’nun devamı konusunda ırk ve milliyet meselelerinin çok büyük ehemmiyeti olduğunu öğrenmek fırsatını vermişti.

İstanbul’da Mareşal Gazi Muhtar Paşa kabinesi işbaşına geldiği vakit Cemal, Bağdat valiliğinden ayrılmıştı. 1912 Eylül’ünde İstanbul’a gelmiş ve kendisine Konya ihtiyat tümeni komutanlığı verilmişti. Cemal, bu tümenin başında iken albaylığa terfi etti ve tümeniyle Birinci Balkan Savaşı’nda Bulgarlara karşı yapılan muharebelere katıldı. 1913 senesinde Mahmut Şevket Paşa hükümeti eline aldığı vakit o, askerî vali olarak İstanbul’a çağrılmıştı. İkinci Balkan Savaşı’nın sonunda Nafia Nezareti’ni üstlenmişse de kısa bir müddet sonra bu görevi Bahriye Nazırlığı ile değiştirmişti. 2 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik ilan edildiği vakit Cemal, Bahriye Nazırlığı’na ilave olarak İstanbul civarında toplanan 2. Ordu Komutanlığı’nı da üstlenmişti. 4. Ordu Komutanlığı’na tayin olunduğunda da Cemal, Bahriye Nazırlığını muhafaza etmişti.

Cemal Paşa Şam'a geldiğinde kendisine bir rapor sunulmuştu. Bu raporda, harekât planımız ve şimdiye kadar bu konuda alınan ve alınması kararlaştırılan tedbirlerle bunları gerektiren sebepler esaslı bir şekilde izah edilmişti. Daha ertesi günü Cemal, kolordu komutanı ile beni yanına çağırtmış ve raporu esaslı bir şekilde incelediğini ve bunda belirtilen fikir ve temennileri tamamen anladığını bildirerek düzgün bir bir Fransızca ile –Cemal Almanca konuşmuyordu– yapılmış işler için bize teşekkür etmiş ve fikrimize katıldığını ve alınan tedbirlerin çok uygun olduğunu söylemişti. Bu şekilde her konuda ordu komutanıyla mutabakat sağlanmıştı.

Cemal keskin zekâlı, çabuk kavrama kabiliyetli, sağlam muhakemeli bir kişiydi. Kuvvetli bir irade ile kayıtsız ve şartsız ve hatta bazen kaba bir enerji Paşa'nın şahsında birleşmişti. O, vatanını çok iyi tanıyor ve ona en büyük sevgiyle bağlı bulunuyordu. Genç Türk hükümetinin geleceğine olan kuvvetli imanı yanında, vatandaşları ile bu rejimin hata ve zaaflarını tamamen idrak eden bir kişiydi. Bu akıllı adamda dikkati çekecek derecede büyük bir gurur oluşmuştu. Bu gurur, yalnız kalabalık bir halk kütlesinin yanında iken değil, dar çevrelerdeki temaslarında bile bu kendini beğenme hâli fazlasıyla göze çarpıyordu. Bu sebepten her kim Paşa'nın dostluğunu ve teveccühünü kazanmak isterse, onun bu şahsî gururunu incitebilecek her şeyden sakınması gerekirdi.

Modern bir kültür adamıyla eski Türk despotunun acayip bir karışımı olan Cemal, mizaç ve keyfine göre ya sert, zalim ve kaba veyahut da lütufkâr, cömert ve nazik; hâkim ve inatçı veyahut yumuşak ve duygulu ve yabancı tesirler altında kalmaya müsaitti. Yüksek ve çok tesirli hitabetinden dolayı Cemal isterse son derece zarif ve nazik olabilirdi.

Üstüm bulunduğu üç sene içinde aramızda meydana gelen çok çetin ve ciddî anlaşmazlıklara rağmen Cemal'i cidden çok takdir etmiş ve kendisine büyük saygı beslemişimdir. Bu anlaşmazlıkları, daima onun en yakın çevresinden kendisine Alman düşmanlığı hakkında yapılan yönlendirmelere vermek lâzımdır. Şahsî görüşmeler için fırsat düştüğü müddetçe onunla anlaşamadığımız hiçbir mesele hatırlayamıyorum.

Alman çevrelerinde Cemal, İtilaf Devletleri yanlısı olarak tanınıyordu. Bu yanlış anlayış onun –Türkler açısından gayet haklı olan– Türkiye'nin savaşa vaktinden önce girmesinin önüne geçmek için sarfetmiş olduğu gayretlerden ve özellikle bazı vatandaşlarımızın kendi uzmanlık alanlarındaki yetersizliklerinden dolayı Cemal'in gözünde lâyık oldukları kötü muameleyi görmelerinden veyahut da nişanla mükâfatlandırılmak konusundaki hırslarının, liyakatsiz olmaları yüzünden Cemal tarafından tatmin edilmemesi neticesinde yaptıkları budalaca gevezeliklerinden ileri gelmiştir. Biz, savaşın devam ettiği uzun seneler sırasında çok uzakta olan cephemizde birdenbire önümüze çıkan bütün vatandaşlarımızla ne yazık ki iftihar edemezdik.

Bütün Türk önderleri gibi Cemal Paşa da ne Almanların ne de İtilaf Devletleri'nin dostuydu, o sadece bir Türk'tü. Bu Türk, vatanını öyle derin ve ateşli bir duygu ile severdi ki, onun en şiddetli arzusu ve biricik hedefi vatanına tam bir bağımsızlık sağlamak ve milletler camiasında onun şanlı tarihine lâyık mevkiini yeniden elde ettirmekti. O, kendi siyasî istikametinin tayininde hislerinin veya parti programına sıkı bir bağlılığın veyahut da sempati ve antipatilerinin etkisi altında kalmayan, sadece vatanının menfaatlerini göz önünde bulunduran gerçek bir politikacıydı ve şüphesiz Osmanlı Devleti'nin selâmeti gereği bugün bu devletle, yarın öbür devletle andlaşma imza edecekti. O memleketi için en doğru siyasetin Merkezî Devletler'e katılmakta olduğuna bir defa kanaat getirdikten sonra –ki bunun için bana bizzat itiraf ettiği üzere çok mücadele etmek mecburiyetinde kamıştır– artık bu ittifaka sadık kalmıştı.

Bu açıklamalar, Cemal'in Fransızlara meyyal olduğu gerçeğini değiştiremez. O, Fransızca konuşuyor ve Fransız edebiyatını tanıyordu. Ona romanların yumuşak, nazik tarzı; bizim kaba, maddî ve uyum sağlamaya daha az kabiliyetli tarzımızdan daha sevimli geliyordu. Bundan başka 1914 senesi ilkbaharında Fransız donanmasının manevralarına davet edildiği vakit kendisine bu münasebetle gösterilen saygı ve itibar da etkisini kaybetmemişti. Bununla beraber o, iki büyük oğlunun da terbiyesini bir Alman mürebbiyesine bırakmıştı.

Askerî iktidarını ve komutanlık meziyetlerini ispat etmek için Cemal, Dünya Savaşı sırasında çok az fırsat bulabilmişti. Onun yaptığı görevler birinci derecede idare ve teşkilat sahasındadır ki, bunlarda cidden büyük başarılar göstermişti. Fırsat düştükçe birliklerin sevk ve idaresi hususunda yapmış olduğu müdahaleler daima olumlu sonuçlar vermemişti. Ancak biz Alman subaylarının; Alman birlikleriyle değil, doğrudan doğruya Türk birlikleriyle iş görmek mecburiyetinde olduğumuzu unuttuğumuz zamanlarda, Türk birlikleriyle onların üst rütbedeki komutanlarının talim ve terbiye derecelerini doğru olarak tanıyıp takdir eden Cemal'in bu konuda yaptığı müdahaleler onun hesaba katılması gereken hizmetlerindendir. Üçüncü Gazze Muharebesi sırasında Cemal bu nüfuzunu kullanabilecek bir durumda olsaydı, belki bu muharebenin seyri başka bir şekil alırdı.

Şan ve şeref hırsıyla kendi idaresi altındaki vilâyetlerin kültür seviyelerini yükseltmek ve özellikle Şam, Beyrut, Kudüs ve Yafa şehirlerini güzelleştirmek ve mamur bir hâle getirmek hususunda aldığı büyük ölçüdeki tedbirleriyle Cemal, ekseriya yanlış yollara sapıyor ve böylece yalnız kendi şahsî mesai ve zamanını sarf ve boşa harcamakla kalmıyor, aynı zamanda savaşın sevk ve idaresi için çok gerekli olan para, malzeme ve işçi kaynak ve kuvvetlerini yerinde sarfetmemiş oluyordu.

Cemal'in Arap siyasetine –Türkler tarafından da– şiddetle hücum ediliyordu. Bu şiddetli eleştirinin doğru olup olmadığına ve doğru ise ne derecede doğru olduğuna bir yabancı olarak hüküm ve karar vermeye cesaret edemiyordum. Fakat Cemal'in, Arapları yumuşaklık ve iyilikle yola getirmek ve kazanmak hususundaki gayretleri bir semere veremeyince, Suriye'de bir Arap isyanı hazırlamak için yapılan her hareketi ve denemeyi büyük bir enerji ve şiddetle bastırmış olmasından dolayı o hiçbir şekilde yanlış yapmakla itham edilemezdi. Anlaşılması çok daha güç olan bir mesele varsa, o da Cemal'in tam savaşın içinde vakti gelmiş olduğunu sanarak, aslında tam olarak içinde bulunmadıkları bir savaşın ağır yükü altında ıstırap çekmekte olan Arap halkını Türkleştirme tedbirleriyle tahrik etmiş olmasıdır.

Her ne olursa olsun genel olarak Cemal Paşa muhakkak surette önemli bir şahsiyetti ve vatanına büyük hizmetler yapmıştı.

Cemal ile birlikte Şam–Hicaz hattını yapmakla tanınmış değerli mühendis Meissner Paşa da gelmişti. Hareketli, nazik, maharetli, orta yaşta bir Saksonyalı olan bu zat daha ilk karşılaşmada, Cemal'in kendisine vermiş olduğu çetin vazifenin tamamen ehli olduğu kanaatini vermekteydi. Meissner, çölün ortasından Mısır'a bir demiryolu inşa edecekti. İyice düşündükten sonra, mevcut demiryolu şebekesine Sille civarında bağlanacak olan bu yolun, kavis ve çok fazla yükselti farkları gösteren ve derin uçurumlar şeklindeki vadilerle kesilmiş olan Yuda Dağlarından geçmeyip, aksine silsilenin batı ayağındaki düzlükten Tul Kerim, Lut, Remle, Bîrüssebi, Birhasana'dan geçerek İsmailiye'ye uzanmasına karar vermiştik. Bu inşaatta gerekli olan ray malzemesini Meissner Paşa, Suriye ve Filistin'de mevcut ve askerî önem taşımayan bütün demiryollarını söktürerek sağlayacaktı. Meissner Paşa, inşa müddetini en uygun şartlar altında on altı ay tahmin ediyordu. Bu yeni yapılacak demiryolunun genişliği de Hicaz hattındaki kadar olacaktı; çünkü elde mevcut vagonların hepsi bu

genişlikteki demiryollarına mahsustu.

Gerek düşmanın durumu ve gerekse Mısır'daki vaziyet hakkındaki malumatımız çok yetersizdi. İngilizlerin, kendilerine düşman gözüyle bakan büyük bir memlekete en az kuvvetle hükmetmek hususundaki takdire lâyık maharetleri, kendilerini savaşın başında Mısır'daki garnizonlarını üç taburla bir sahra bataryası ve bir de garnizon bölüğü mevcuduyla yetinme durumuna sokmuştu. Sudan da ise daha büyük kuvvetleri vardı. Mısır'daki kuvvetlerin başkomutanlığına Tümgeneral Sir John Maxwell'in tayin edilmiş olduğunu biliyorduk. Fransa'ya gönderilmesi kararlaştırılmış olan bir Hint tümenine ait birlikler de Mısır'da alıkonulmuş ve Eylül sonunda da East Lancashire Territorial Tümeni Mısır'a gelmiş olacaktı. Sunûsilerin İngilizlere karşı fiilen ne zaman harekete geçebilecekleri henüz bilinmiyordu. Mısır milliyetçilerinin ajanları tarafından, Mısır halkının bize en geniş yardımda bulunacağının kararlaştırılmış olduğu bildirilmişti. İlk Türk askeri Kanal'da görünür görünmez bütün Mısır bir yekvücut İngilizlere isyan edecekti. Mısır'da yapılacak sabotajlara ait verdiğimiz talimatın da harfiyen takip edileceği bize vaad edilmişti. Savaş çıktığında İstanbul'da bulunan Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın, kendi kalabalık maiyeti ile ileri harekette bize katılmak konusundaki arzusunu, çölde karşılaşacağımız su ve iaşe zorluklarından dolayı reddetmek mecburiyetinde kalmıştık.

En sonunda, Kanal'a karşı yapılacak harekâtın başlangıcını 1915 Aralık ayı sonu olarak tespit edebilecek bir hâle gelmiştik. Toplanmakta olan birliklerin daha yakınında bulunmak için Kolordu Komutanlığı, karargâhını Kudüs'e nakletmeye karar vermişti.

Kudüs'e hareketimizden bir önceki akşam Konsolos Dr. Loytved'in yanıma gelmesini rica etmiş ve kendisine; her iki tarafın kuvvetleri, harekâtı yapacak birliklerin talim, terbiye ve ruhî durumları ile savaş alanının vereceği zorluklar bakımından bu harekâtta başarılı olmak için en küçük bir ümidin bile mevcut olmadığını Alman elçiliğine haber vermesini söylemiştim. Bu görüşüme ve çetin mukavemetlere rağmen büyük bir şiddetle bu harekâtın yapılmasını istememin sebebi, düşmanlarımız için hayatî bir öneme sahip olan nakil yolunun Süveyş Kanalı'ndan geçmesi dolayısıyla, bu yolun tehdit edilmesinin bizim için büyük bir önem taşıdığını takdir etmemdi. Ayrıca böyle bir harekâtta her iki taraftan dökülecek kan ve oluşacak karşılıklı düşmanlık Türklerin ittifaklarına sadık kalmalarını garantiliye-cekti. Konsolos ile böyle bir görüşmeye karar vermemin sebebine gelince, bu da Almanya'daki Başkomutanlık ile kamuoyunun bu harekâttaki zorlukları küçümseyerek başarı konusunda abartılı ümitler beslemekte olduklarına kanaat getirmiş olmamdandı.

Bundan başka beni sıkmakta olan derin endişeler hakkında akıllı bir adama açıkça ve namuslu bir tarzda itirafta bulunmak benim için son derece gerekliydi. İnsanın, kendi inanışına aykırı olarak daima iyimser görünmesi herhalde zor bir iştir. Tarafımdan gösterilecek en küçük bir ümitsizlik ve endişe ise, kendisine esasında sevimsiz görünen böyle bir harekâtı hiç olmazsa ertelemek için Türkler açısından bir bahane oluşturacaktı.

Aynı akşam yatağımdan kaldırılarak ordu komutanlığına çağrılmıştım. Ordu komutanlığının kurmay subayları bu arada aldığımız tedbirlerle, niyet ve maksatlarımız hakkındaki raporları esaslı bir şekilde incelemişler ve bu arada planımızla zorunlu olarak ilgisi olan tehlike ve zaaflara takılmışlardı. Ben bir dafa daha bizim için esası oluşturan sebepleri izah ederek sözümü bitirdiğim zaman, ordunun Alman Kurmay Başkanı Albay Frankenberg, Türk subaylarına daha iyi bir teklifleri olup olmadığı sorusunu sormuş ve hepsi birden "hayır" cevabını vermişlerdi. Ben de bunun üzerine fikirlerimin ordu tarafından tamamen kabul edildiğine inanarak oradan ayrılmıştım.

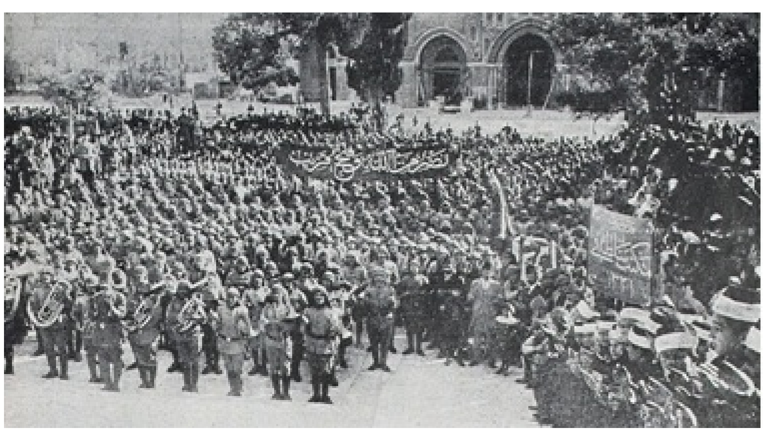
Ertesi gün trenle Şam’dan ayrılmıştık. Bu sırada istasyonda binlerce kişilik büyük bir veda töreni yapılmış ve çok nutuklar söylenmişti. Seyahatimizin mümkün olduğu kadar dikkat çekmeyecek tarzda yapılması konusundaki ricamızı kolordu komutanı, halkın halet-i ruhiyesini düşünerek yerine getirmeye muktedir olamamıştı.

Kudüs'te

Kudüs'teki kolordu karargâhı, Fransızların Notre Dame adındaki Hristiyan hacıların misafir edilmesine ayrılmış olan büyük binada kuruldu. Biz orada alaturka pişirilen yemekler yiyor ve alkolsüz olarak yaşıyorduk.

Cemal Paşa, Kanal'a karşı yapacağımız harekâtta bize refakat etmek için Mekke'den Sancak-ı Şerif'i getirtmişti. Paşa'nın bundan maksadı her halde Arap askerlerinin dinî duygularını körükleyerek vatan sevgisindeki noksanlarını telâfi etmekti. Yaklaşık 65 yaşlarında hürmet edilen bir Şeyh, Sancak-ı Şerif'in muhafazasına memurdu. Birçok nesilden beri bu memuriyet kendi ailesi arasında babadan oğula intikal ederek devam edip gidiyordu. Şeyhe, yetişkin üç oğlu refakat ediyordu. Sancak-ı Şerif'i Kudüs'e getirtmek için bunlar uzun bir seyahat yapmışlardı. 20 Aralık'ta bunların Kudüs'e girişi bize çok güzel ve heyecan veren bir olay yaşatmıştı.

Askerî ve mülkî makamların ileri gelenleri, birçok Müslüman âlimleri, şehrin muteber kimseleri, mektepler ve birliklerin oluşturduğu büyük kalabalık –kısmen yaya, kısmen hayvan sırtında veya arabalarda- Kudüs'ün kuzeyinde Nablus yolu üzerinde, mukaddes şehre fevkalâde manzarası olan bir tepede toplanmışlardı. Sancak-ı Şerif ile şeyhleri taşıyan araba, son dakikada kurulmuş olan karşılama çadırının önünde görünür görünmez etrafa, tasvirine imkân olmayan bir karışıklık, şairane bir düzensizlik, kulakları çınlatan bir gürültü hâkim olmuştu. Dinine sadık her Müslüman, Sancak-ı Şerif'i öpmek istediğinden, kolordu komutanı her iki eliyle onu muhafızlarının elinden alıp arabasına bininceye kadar gayet tehlikeli bir sıkışıklık meydana gelmişti. Bütün bu kargaşadan bir süre sonra, yavaş yavaş çok muntazam ve şairane bir alay oluşmuştu. Alay dağın ilk yamacından yavaş yavaş inmiş palmiyelerle donatılmış olan dar caddelerinden, yeşillikler ve eski halılarla süslenmiş evlerin arasından kıvrımlı bir şerit halinde Kudüs'ün Şam Kapısı'na doğru ilerlemişti. Hemen her Arap evinin önünde, ev sahibi bize eski gümüş bir kaptan gülsuyu serpiyordu. Pencereler, damlar, duvarlar çok sık bir halde rengârenk elbiseli erkekler, kadınlar ve çocuklarla dolmuştu. Doğulu kadınların sevinçlerini ifade eden, uzun ve yüksek titretilerek çıkarılan sesler aralıksız bir hâlde etrafı çınlatıyordu. Bütün halkı tarifi mümkün olmayan bir sevinç ve heyecan kaplamıştı.

Kudüs'e gelen bir askeri birliğe Mescid-i Aksa'da yapılan zafer duası.

Alay, Şam Kapısı'na yaklaştığı zaman bu ruhî halet en yüksek noktasına erişmişti. Bu sırada şehrin güney tarafını koyu siyah ve kesif bulutlar kaplamış olduğundan, güneşin keskin ışıkları altında, palmiye ve rengârenk kumaşlarla sallanarak bağırıp çağıran insanların kaplamış oldukları mazgal ve kuleleriyle şehir surlarının göz kamaştırıcı beyazlığı bâriz bir şekilde belirmişti. Düşünceler iki bin sene geri gidiyor ve İsa'nın bu mukaddes şehre girişinin aynı manzarayı gösterdiğini düşündürüyordu. Şehrin içinde alay, dar ve inişli yokuşlu yollardan ancak çok yavaş ilerleyebilmişti. Alayın başı Mescid-i Aksa'ya vardığı zaman iri yağmur taneleri düşmeye başlamıştı.

Sancak-ı Şerif, muhafaza edilmek üzere Ömer Camii'ne konulduktan sonra Kudüs Müftülüğü'nün merasim dairesine gidilmiş ve orada kahve, sigara ve tatlılar ikram edilerek kafiyeli veyahut kafiyesiz nutuklarla Sancak-ı Şerif'in Kudüs'e gelişi kutlanmıştı.

Sancağın muhafazasına memur şeyh ile üç oğlu Benî Davut'ta yerleştirilmişti. Burası mukaddes şehrin güney ucunda pek çok binayı kapsayan bir yerdir ki, Hristiyan ve Müslüman rivayetlerine göre Davut'un kabri ile İsa'nın akşam sofrasının bulunduğu odayı içermektedir. Bu odada öğle yemeği yenilmişti. Yemekte Mekke'den gelen misafirlerden başka yalnız kolordu komutanı, müftü, mutasarrıf ve ben bulunuyordum. İsa'nın akşam sofrasının kurulduğu yer, sivri kubbeli ve iki sütun ile duvar istinat direkleri olarak kireçle badanalı olan dairedir ki, herhalde eski bir kilisenin bir kısmı olabilir. Sofraya içi pirinçle doldurulmuş ve kızartılmış tam bir koyun getirildi. Çatal bıçak yoktu. Yanımda oturan Arap komşum büyük hançeriyle bana muazzam bir parça kesip bunu titiz bir temizlikle bir ekmek diliminin üstünde bana uzatmamış olsaydı küçücük çakımla çok çaresiz bir durumda kalacaktım. Portakal ve kahvelerden sonra yemek bitti. Geleneklerde mukaddes olarak tanınmış olan bu mahalde verilmiş olan ziyafetteki iptidailiğin bende bıraktığı derin tesiri anlayabilmek için insanın muhakkak surette bu mukaddes şehrin toprağında bulunmuş olması lâzımdır.

Maalesef Sancak-ı Şerif'i getiren şeyh daha Kudüs'e girdiği günün akşamında rahatsızlanmıştı. O, uzun zamandan beri kalp rahatsızlığından şikâyetçi imiş. Bizim Alman doktorlarının hüneri de onu kurtarmaya muvaffak olamamıştı ve 24 Aralık akşamı vefat ederek büyük bir törenle defnedilmişti. Ömer Camii'nde namazı kılınarak duası yapıldıktan sonra büyük cenaze alayı ile şehrin dar sokaklarından defnedileceği yere götürülmüştü. Doğuda güzel bir âdet vardır. Bu da, öleni akraba ve dostları kabre kadar taşıyarak ona son hizmetlerini yerine getirirler. Kolordu komutanı dahi görkemli üniformasıyla ara sıra tabutu omuzuna alarak taşımıştı. Alay kabristana geldiği zaman mezarın kazılması henüz bitmemişti. Mezarcılar işlerini bitirinceye kadar epeyce zaman beklemeye mecbur kaldık. Doğuda bu gibi hadiseler için kimse asabileşemez. Kabrin açılması bittikten sonra oğullarının feryat ve figanı içinde onu, yüzü Mekke istikametine gelecek şekilde ebedî uykusuna terk etmiştik.

Kanal'a karşı ileri hareket edecek kanat kolu için 25 Aralık tespit edildi. Bu tarihten iki gün önce ordu komutanlığından bir emir gelmişti. Bu emir bizim şimdiye kadar yapmış olduğumuz bütün plan ve tertibatı altüst ediyordu. Şam'dan hareketimizden önce ordu ve kolordu komutanlıkları arasındaki mutabakata rağmen, Paşa'nın çevresi, onu ve kurmay başkanını her halde fikirlerinden vazgeçirmeye muvaffak olmuştu. Su tedarikinde, yiyecek hazırlığı ve naklindeki zorluklar bizi, birliklerimizin çöldeki bekleme müddetini mümkün olduğu kadar kısaltmaya mecbur ediyordu. Biz yapacağımız hareketi bir Hussar süvari alayının akını tarzında anî bir darbe indirmek suretiyle yapmak istiyorduk. Hâlbuki ordu komutanlığı çölün adım adım ve bir plan dairesinde geçilmesi gerektiğini emrediyordu.

Sefere katılacak kuvvetler harekete geçmeden önce hudut ile Kanal arasındaki ara ambarları tesis ve bunlara bir aylık yiyecek doldurulacaktı. Çöldeki ambar mevkileri de tahkim edilecekti. Bundan başka Cemal Paşa bir başarısızlık durumunu göz önünde tutarak Kanal'dan iki günlük mesafe kadar uzakta bir istinat noktası olarak müstahkem mevzi inşa ettirmek istiyordu. Yerine getirilmesi mümkün olsaydı biz de şüphesiz daha emin olan bu usulü seçerdik; hâlbuki gayet özenli bir şekilde yapmış olduğum hesaplar, elde bulunan nakil araçlarının çölde bulunan seferi kuvvetlere bir-iki hafta bile erzak nakline yetmediğini ortaya koymuştu; nerde kaldı ki, bunlar bir aylık yiyecek ihtiyacı ve müstahkem mevzilerin inşasına gerekli olan malzemeyi nakledeceklerdi. Ne çare ki, ordu karargâhında bulunan subaylar bu gibi hesapları yapmamışlardı. Aksi takdirde Albay Frankenberg gecikmenin yalnız 14–16 gün süreceğini yazmazdı. Bizim gayet esaslı surette yaptığımız hesaplara göre ordu komutanlığı tarafından gerekli görülen yiyecek maddelerinin yalnız Bîrüssebi'ye kadar nakli için sekiz haftaya ihtiyaç vardı.

Kolordu komutanı ile ben, ordu komutanlığının bu işleri altüst etmesine son derece gücenmiş ve benim bu hususta Albay Frankenberg'e yazmış olduğum mektup ile de fikir ve kanaatlerimi açıkça bildirmeyi ihmal etmemiştim ve özellikle şu noktayı açığa çıkarmıştım ki, ordu komutanlığı almış olduğu bu tertibatı değiştirmek istemediği takdirde 1915 senesi ilkbaharında Kanal'a karşı bir harekâtın yapılması artık mümkün olamayacaktı.

26 Aralık akşamı Albay Frankenberg'in Kudüs'e gelmesiyle bu mektup ordu komutanlığında gerekli olan tesiri yapmıştı. Ordu komutanlığının niyetinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığına Albay ikna edilmişti. Doğru olmadığı anlaşılan bir kararın geri alınması Almanya'dakine göre doğuda daha kolay olduğu için her şey tekrar eskisi gibi kaldı. Bu can sıkıcı hadiseden dolayı ileri yürüyüşe geçmemiz 14 günlük bir gecikmeye uğramış ise de, bu da nihayetinde bir felâket oluşturmazdı. Bu sırada hiç olmazsa kötü havalardan ve bazı ast makamların beceriksizliği yüzünden meydana gelmiş olan zararları kısmen telafiye imkân bulabilmiştik.

Hiçbir gün geçmiyordu ki, posta bir veya diğer birkaç kötü haber getirmiş olmasın. Bu gibi haberlerden birinde, bir deve taburunun 1250 hayvan mevcudundan 450'sinin öldüğü bildiriliyordu. Hâlbuki bu taburdan şimdiye kadar fazla yorucu bir vazife istenmemişti. Bu hâl olsa olsa hayvanlara iyi bakılmamasından ve deve kolları komutanlarının vazifelerindeki liyâkatsizlik ve tembelliklerinden ileri geliyordu. Bu hususta ne derecelerde günah işlendiğine Kudüs'te bulunan bir deve kolundaki vukuat örnek oluşturmaktaydı. Deve kolunun erleri, komutanlarının üç günden beri yüzünü göremediklerinden bu süre içinde ne kendilerine erzak ve ne de hayvanlara yem tedarik edememişlerdi. Kolordu komutanının vazifesinde tembellik gösteren deve kolu komutanını on beş sopa ve bir aylık maaşının kesilmesiyle cezalandırılması ne işe yaradı? Bir defa da, büyük zorluk ve masraflar karşılığında tedarik edilmiş olan su kaplarının üçte birinin akmakta ve kullanılmayacak bir halde olduğu haber veriliyordu. Tam bu sırada kolordu karargâhı Bîrüssebi'ye nakledilmek üzere idi. Kudüs menzilinin güven veren ve enerjik müfettişi dostum Albay Ruşen yanıma gelerek şunları söylemişti: "Albayım, Kanal'a karşı yapacağınız hareketi maalesef birkaç gün ertelemek mecburiyetindesiniz. Maalesef bir yanlış anlama neticesinde burada bulunan su kaplarını Bîrüssebi'ye göndermeyi unutmuşlar; Bîrüssebi'deki deve kollarının kaplarını almak üzere tekrar buraya gelmesi lâzım". Bunu değil yapmak aklımdan bile geçiremezdim ve Albay Ruşen'e deve kollarının çok zahmetli olan çöl yürüyüşlerine başlamadan önce birkaç gün mutlaka istirahat etmek mecburiyetinde olduklarını söyledim. Bunun üzerine, işlere önceden hazırlık yapmaksızın derhal çare bulmak hususunda çok maharetli bir doğuluya has olan zekâ ile Albay Ruşen bu işe de bir çözüm yolu

düşünmüştü. Şöyle ki; zaptiye vasıtasıyla 17 ile 60 yaş arasındaki bütün erkekler toplattırılmış ve kendilerine makbuz karşılığında Bîrüssebi komutanlığına belirli sayıda teneke teslim etmek mecburiyetinde oldukları ve bu emre muhalefet edenlerin en ağır cezaya çarptırılacakları tebliğ edilmişti ve hakikaten binlerce su kabı tam zamanında belirlenen yere teslim edilmiş bulunuyordu. Halk bunları kısmen arkalarında ve kısmen de birleşip aralarında bir deve veya bir eşek kiralayarak teslim etmişlerdi.

İsa'nın doğum yortusunu, Kudüs'ü ziyaret edenlerin bildiği Fast Oteli sahibinin ailesiyle birlikte, Noel ağacı, şarkıları ve hediyeleriyle gerçek bir Alman Noel bayramı olarak kutlamıştık. Alman hemşehrilerimiz de Kudüs'teki ikametimizi mümkün olduğu kadar hoş kılmak için ellerinden geleni yapıyor ve bizi fevkalâde memnun ediyorlardı. Gece saat ikide bir araba ile yıldızlı bir semanın altında ve ılık bir hava içinde İsa'nın doğduğu kilisedeki ayine katılmak üzere Beytüllâhim'e gittik. Şark semasının güzellik ve ihtişamını bizim ülkemizde tasavvur etmek mümkün değildir. Kilisedeki âyini, Kudüs Lâtin patriği İtalyan ruhban prenslerinden kibar ve nazik Monsenyör Camassei yönetiyordu. Bu zat daha ilk ziyaretimde, belirgin asaleti, yüksek hayırseverliğiyle beni derinden etkilemişti. Aynı âyinde, eskiden Arz-ı Mukaddes'teki Katolik kilisesini himayesinin altına almış olan Fransa Cumhuriyeti'nin resmî temsilcisi sıfatıyla Filistin başkonsolosu ve maiyetinin gösterişli üniformalarıyla doldurdukları yerlerin şimdi, Alman subayları tarafından doldurulması, halk arasında etkili birtakım tahriklere yol açmaktan geri kalmamıştı.

Âyinden sonra kilisenin bakım ve muhafazası kendilerine emanet edilmiş olan rahipler yemek salonlarında bizi yemeğe davet etmişlerdi. Sabahın saat üçünde Noel gecesinin sona erişiyle evlerimize dönmüştük.

İsa'nın doğum günü, bana Alman yarbaylığına ve Türk albaylığına terfi haberini getirmişti.[7]

12 Ocak 1915'te, kolordu komutanlığı Bîrüssebi'ye nakledildi. Biz bu münasebetle henüz inşa edilmekte olan Halilürrahman–Bîrüssebi şosesinden geçmiştik. Bu şosenin inşasıyla görevli olan Türk subayı, büyük yükselti farkları, derin uçurumları ve kayalık dik yamaçlarıyla çok sarp olan bu arazide yolun geçeceği istikameti büyük bir maharet ve ustalıkla tespit etmişti. Yolun geniş çevresinde bulunan meskûn mahallerin bütün halkı yolun inşasında istihdam edilmekteydi. Erkekler zor işleri yapıyor ve kadınlarla çocuklar da inşaat yerinin yakınında bol miktarda bulunan taşları topluyor ve küçük küfeler içinde inşaat yerine taşıyorlardı. İşte bu sayede ve nispeten kısa denilecek bir zamanda bu yolun inşası güçlükle de olsa topçumuzu geçirebilecek derecede ilerlemiş bulunuyordu. Ne de olsa bu yolda 30 kilometre kadar uzun bir kısmın inşası söz konusuydu. Bu inşaatta kullanılmakta olan kazma, kürek vesair aletler olabildiğince ilkel bir durumdaydı.

Bîrüssebi'deki işlere gelince, bunları oradaki menzil müfettişi Albay Behçet ve Dr. Schumaher'in ortaklaşa gayretli ve maharetli çalışmaları sayesinde mükemmel bir düzen içerisinde bulmuştuk.

Kudüs'ten ayrılırken orada oturduğum odaya bakan yaşlı bir Hristiyan Arap kadının eline bir bahşiş sıkıştırmak istemiştim, bunun üzerine kadın bana; "Hayır efendim, gördüğüm hizmetler için sizden para almaktan utanırım. Vatanıma faydalı bir iş yapabilmek için bu hizmet bana fırsat vermiştir" demişti.

Süveyş Kanalı Harekâtı

14–15 Ocak 1915 gecesi Ahmet Cemal Paşa'nın komutası altında Gazze–Bîrüssebi–Maan hattından iki kademe halinde Kanal'a karşı ileri harekete başlamıştık.

Birinci kademeye 8. Kolordu kumandanı komuta ediyordu. Bu kademe esas kuvvetleri olan 8 piyade taburu, 3 bölüklü bir hecinsüvar alayı, 4 sahra bataryası, bir 15 santimetrelik ağır obüs bataryası, 5 istihkâm bölüğü, 5 köprücü takımı, 2 sıhhiye bölüğü ve 3 seyyar hastaneden ibaret olarak 25. Tümen Komutanı Yarbay Ali Fuat'ın (Cebesoy) komutası altında Bîrüssebi–Hafirülavce–İbin üzerinden İsmailiye'ye; 5 piyade bölüğü, 2 batarya, bir yarım sıhhiye bölüğünden ve yaklaşık bin kadar gönüllü süvari Bedevîden oluşan bir yan kol da Gazze'den El Ariş üzerinden Kantara'ya; 4 piyade bölüğü, bir batarya yarım sıhhiye bölüğü ve 600 gönüllüden oluşan diğer bir müfreze de Makedonya çete reislerinden ve hakkında kötü haberler duyulan bir zatın komutası altında Nahil üzerinden Süveyş'e yürüyecekti. Ortada hareket eden kola, yedi cephane, bir malzeme, on erzak ve elli su yüklü deve kolu; Kantara ile Süveyş üzerine yürüyen diğer tâli kollara da onar deve kolu verilmişti.

Dört-beş günlük aralıkla İsmailiye üzerine hareket eden kolu, ikinci kademe olarak Alman Albayı Trommer'in komutası altında 10. Türk Tümeni'nden iki piyade alayı ve bir topçu taburundan oluşan diğer bir kol takip ediyordu. Bu iki kademe arasında dört-beş günlük bir mesafenin bulunması gerekiyordu; çünkü bu suretle birinci kademe tarafından kullanılan sularla boşaltılmış olan su alınan yerler ikinci kademenin ulaşmasına kadar tekrar dolabilecekti.

Birinci kademenin mevcudu 9.886 er, 801 at, 1.792 deve, 328 manda ve ikinci kademeninki ise yaklaşık 8.000 erden ibaretti. Kolların 7.500 devesiyle bunlara bakan erlerin sayısı bu rakamlara dâhil değildir. Hastalar, zayıflar, acemilerle araba ve ağırlıkların tamamı çöl sınırında alıkonulmuştu. Faydalı olmayan ne bir insan ve ne de bir hayvan seferî kuvvetin yükünü boşuna yere arttırmayacaktı. Beraber taşınacak eşya da asgari bir ağırlığa indirilmişti. Subaylar on beş kilodan fazla eşya götüremeyeceklerdi. 8. Kolordu'da sahra mutfakları olmadığı gibi portatif çadırlar da yoktu. On beş gün devam eden bu harekât esnasında, kolordu komutanı da dâhil olmak üzere bütün seferî kuvvet mensupları açıkça uyumuşlardı. İnsan ve hayvan için su miktarı sınırlandırılmış ve çok kıymetli olan bu suyun temizlik için sarfedilmesi kesin olarak yasaklanmıştı. Alışılmış olan yıkanma ve temizlikten vazgeçmek mecburiyeti harekâtın başında bize en fazla azap veren bir zorunluluktu. Fakat mecbur kalınınca insan her şeye alışır ve nitekim biz de bir müddet sonra bu mahrumiyete alışmış bulunuyorduk.

İki mola gününde verilen sıcak çorba müstesna olmak üzere, Türk subay ve erleri 600 gram peksimet ve bir avuç üzüm veya hurma veyahut zeytinle yaşıyorlardı. Bu taş gibi katı, lezzeti tutkala benzeyen peksimeti hatırladıkça bugün bile dehşet duyarım. O zamanki menzil hizmetlerinin getirdiği zorluklar karşısında çölü geçmeye ancak böyle bir kanaatkâr birlik ile cesaret edilebilirdi. Bu şartlar altında bile insanlar memnun, sıhhatte ve zinde idiler. Yolda rastladığım bir bölüğün erlerinin hatırını sorduğum vakit, yalnız neşeli yüzler görmüştüm ve yaşlı bir erbaş bana cevaben; "Buna harp denmez, çünkü her gün yiyecek veriliyor" demişti. Kanal'a ulaşıncaya kadar ne hayvan ve ne de insan kaybı vermemiştik. Yalnız bin kişiden bir hasta çıkmıştı. Hâlbuki erlerin büyük bir kısmı çıplak ayak yürüyorlardı. Bu da kısmen işe yarar ayakkabı alamadıklarından böylece yürümek kendilerine daha kolay geliyordu. Erlere kolaylık sağlamak için arka çantalarını da hudut mıntıkasında bırakmıştık! Aslında fakir Türk erlerinin çantalarının içine koyacak bir şeyleri de yoktu.

Asgari bir gıda ile yetinmek mecburiyeti insanlardan ziyade develere güç geliyordu. Kendilerine tahsis edilen günde üç kilo arpa bunlara güçlükle yetiyor ve bu sebepten binlerce deve ölüyordu. Yine birçok hayvan gıda yetersizliği sonucu çok zayıf düştüklerinden semerler sırtlarını vuruyor ve bundan dolayı sırtlarında büyük yaralar açılıyor ve haftalarca istifade edilemeyecek bir hâle geliyorlardı. Atlara günde beş kilo arpa veriliyor fakat saman, ot gibi yemler bulunamıyordu.

İleri hareket sırasında biz yalnız geceleri yürüyorduk. Bunun sebebi sadece düşman uçaklarının keşiflerinden gizlenmek değil, aynı zamanda gündüzün hararet derecesinin çok yüksek olmasından dolayı insan ve hayvanlara muhtaç olunan suyu verebilecek bir durumda olmadığımızdandı. Her gece kuvvetli nem düşmekte, bu rutubet altında zehir gibi esen rüzgârlardan dolayı bu sonsuz gece yürüyüşlerinde çok zahmet çekilmekteydi.

Bataryalarımız ve özellikle sekiz kuvvetli manda koşulu ağır obüslerimiz, vadilerin ve kumlu kısımların geçilmesinde büyük zorlukları göğüslemek mecburiyetindeydiler. Şam'daki demiryolu atölyelerinde, top tekerlekleri üstüne takılıp çıkarılabilen yaklaşık 35 santim genişliğinde tekerlek tabanları hazırlatmıştık. Bu tabanlar develer tarafından taşınıyor ve yalnız geçilmesi güç olan yerlerde tekerleklere takılıyordu. Bu şekilde bunlar, tekerleklerin kuma gömülmesine engel olduklarından çok işe yaramışlardı. Engelleri aşmakta hayvanlar iş göremediler mi derhal insanlar imdada yetişiyor zorlukları aşıyorlardı. Çöldeki bu yürüyüşlerde topçu birliklerine verilen piyade erlerinin gördükleri hizmet her türlü takdir ve övgünün üstündedir.

Hafirülavce'de bir günlük mola verilmişti. Cemal Paşa'nın emri ile Kanal'a karşı harekette seferî kuvvete refakat etmek mecburiyetinde olan Arap hocaları –bunların bir çeşit rehine olduklarını tahmin ediyorum– kolordu komutanının maiyetiyle beraber hayvan üzerinde ordugâhtan ordugâha gidiyor ve erleri Sancak-ı Şerif'in huzurunda and içiriyordu. Atların sırtında bu hocalar ateşli nutuklar veriyorlardı. Bunların belâgati ve çok güzel jestleri, manasını anlamadığımız halde biz Almanları bile etkiliyordu. Sıradan erlere ise nutuklar o kadar tesir ediyordu ki, bunlardan bir kaçının histerik krizler geçirdiğine ve kramplara tutulduğuna şahit oluyorduk.

Dere tepe düz gitmek şartıyla altı gecelik bir yürüyüşle Kanal'ın yaklaşık 50 kilometre doğusunda bulunan Birinci Habra ile Hafirülavce arasındaki 200 kilometrelik büyük mesafeyi kat'etmiş bulunuyorduk. İlk günde su ihtiyacımızı Vadi-i Ariş'ten sağlamıştık. Buradaki çukurlar içerisinde, yağan yağmurlardan yeterli miktarda su kalmıştı. Çöldeki kum adalarında bulunan Bir-i Hamme ile İkinci Habra'da bulunan iki menzil noktasında, birkaç istihkâm bölüğü ile birlikte ileri gönderilerek su çıkarmakla görevlendirilmiş olan Adolf Ficher –Afrika'daki kolonilerimizde tecrübe görmüş ve öne çıkmış bir subay– su çıkarmaya muvaffak olmuştu. Ficher, o kumluk arazide birkaç metre derinliğinde uzun hendekler açtırmış ve bunlarda da yavaş yavaş yeterli miktarda su biriktirmiş ve su dağıtımını kolaylaştırmak için pek çok su alma yerinde köprücü takımının demir tombazlarını koydurmuş ve bunların içerisini birliklerin varışından önce su ile doldurtmuştu –bu şüphesiz tecrübeli sömürge subayının diğer bütün tertibatı gibi çok işe yaramış olan bir tedbirdi–. Çöldeki bu yürüyüş sırasında su tedarikinin beklenenin aksine mükemmel bir şekilde başarılmış olması özellikle bu subayın göstermiş olduğu dirayet ve enerji sayesindedir. Bu yazılarımla insan ve hayvanların çölde bazen susuzluktan zahmet çekmedikleri anlaşılmasın! Fakat harekât esnasında susuzluktan ne bir insan ve ne de bir hayvan ölmüştür.

Üç günde su ihtiyacımızı su kollarından tedarik etmek mecburiyetindeydik. Biz bu kollar için uyulması kesinlikle gereken hareket planı ve tarifeleri hazırlamış ve tespit etmiştik: Buna göre hangi

kolların hangi günlerde boşaltılacağı ve tekrar su almak için nereye gidecekleri ve tekrar birliklere ne zaman dönecekleri açık olarak bildirilmişti. Bu işler için bu kollardan büyük yürüyüş performansı istenmekteydi. Fakat yaptığımız hesapların doğru olmadığı ortaya çıkmıştı; çünkü kapların bir kısmı hiç doldurulmamış veya yarım doldurulmuştu. Kapların bir kısmından yine sular sızmış veyahut kapakları iyi kapatılmadığından yürüyüşte sular eksilmişti. Yeni tulumlardaki sulara gelince, bunlar kokmuş ve içilmez bir hâle gelmişti. Tenekelerin birçoğu verilen şiddetli emirlere rağmen iyi temizlenmemiş olduğundan içindeki sular gaz kokmuştu. Bununla birlikte şansımıza, yeterli sayıda su kabı mevcut olduğundan birlikler ciddî bir susuzluk tehlikesi ile karşılaşmamıştı.

İkinci Habra'da büyük bir şans bizi karşılamıştı. Buradaki kumluk arazide son yağan yağmurlardan küçük bir göl oluşmuş ve Kanal'da geçirdiğimiz zaman içinde burası bütün su ihtiyacımızı sağlayabilmişti. Yoğun bir sis tabakası içinde bu küçük göle yaklaştığımız vakit, susamış olan hayvanlarımızdan birçoğu boşanarak uzun sıçrayışlarla hasretini çektikleri suyun içine atılmışlardı. Ordugâhları su alma yerlerinden biraz uzakta kurmak zarureti ortaya çıkmıştı. Aksi takdirde susamış insanlarla hayvanların bir düzen içinde su almalarına imkân yoktu.

İkinci Habra'ya ulaştığımız gün, ilk defa olarak ordugâhımız üzerinde bir düşman uçağı görünmüş ve birkaç bomba atmıştı. Uçağın görünüşü daha önce hiç uçak görmemiş olan askerlerde paniğe benzer bir rahatsızlık göstermiş olduğundan bu durum ilerisi için en kötü bir alâmet olarak kabul edilebilirdi. Bununla beraber erler her sabah ve akşam meydana gelen düşman uçaklarının ziyaretlerine hayret edilecek bir süratle alışmışlar ve bunların attıkları bombalardan birçoğunun kumlar tarafından yutulduğunu ve nispeten az zarar verdiklerini görmüşlerdi. Buna rağmen bizde ne bir uçak ve ne de bir uçaksavar silahının bulunmamasına çok büyük bir pişmanlık duymuştuk. Bunlara karşı tamamen savunmasız olmaktan ileri gelen iğrenç bir his, birlikleri pek tabiî olarak rahatsız ediyordu. Çöldeki sıcaklık düşman pilotlarını sabahın veya akşamın serin saatlerinde uçmaya mecbur ettiği gibi, çok fazla alçalmaktan da men ediyordu.

Biz ortadan hareket eden kolun büyük kısmı ile İkinci Habra'ya ordugâh kurduğumuz zaman bu kolun öncüsü yaklaşık 40 kilometre kadar ilerde bulunan ve suyu bol olan Bîrmagdal'a sürülmüştü. Biz İkinci Habra ve Bîrmagdal'da ikinci kademenin yaklaşmasını beklemiştik. Erzak ve cephane kolları boşaltılmış ve tekrar doldurulmak üzere Bîrüssebi'ye geri gönderilmişti. Sahra hastaneleri ellerindeki sınırlı araçlarla mümkün mertebe kendilerini korumaya çalışmışlardı. İngilizlerin herhangi bir taarruz ihtimallerine karşı müdafaada bulunmak üzere mühim kumluklarda avcı siperleri kazılmıştı.

İkinci Habra'nın birkaç kilometre batısında bulunan bir kum tepesinden ilk defa olarak Süveyş Kanalı'nı görmüştük. Kanal, beyaz kumların arasından gümüş bir şerit gibi uzanıyor ve bazı yerlerde geniş göller haline geliyor ve tekrar darlanarak büyük koruluklar içinde gözlerden saklanıyordu. Güneye doğru ufuk Süveyş civarında büyük Ataka dağlarıyla kesiliyor ve kuzeye doğru bakıldığında manzara, İngilizlerin Kanal'ın müdafaası için, Portsait ile Kantara arasında oluşturdukları geniş feyezan sahasının içinde kaybolup gidiyordu. Birçok büyük transatlantiğin Kanal'dan yavaş yavaş ilerleyerek sulh ve sükûn içinde yollarına devam ettikleri görülüyordu.

Kanal'ın müdafaası için İngilizlerin ayırdıkları kuvvet ve bu hususta yaptıkları hazırlıklar hakkında elde edebileceğimiz malûmat çok az olup güvenilir bir halde değildi. İşe iyice yarayacak keşif neticeleri getirebilmek için ne Bedevîler ne de subay keşif kolları Kanal'a yeterince sokulamıyorlardı. Bunun üzerine gerekli olan bilgiyi elde etmek için keşfi bizzat yapmaya karar

vermiştim. Yüzbaşı Gerlach ve iki Türk subayını beraberime alarak –hiçbir İngiliz'e rastlamaksızın– Kanal'ın ta kenarına kadar sokulabilmiştim. Doğrusu burada karşı sahilde bulunan İngilizler tarafından görülerek ateş altına alınmıştık. Bununla beraber düşmanlarımız Kanal'ı herhalde batı sahilinden müdafaa etmek istediklerinden yalnız İsmailiye, Tosum ve Serapyum civarlarında Kanal'ın bu taraftaki sahilinde bir küçük köprübaşı kurduklarını görmüştük. Timsah ve Acı göllerde muhtelif tiplerde harp gemileri bulunuyordu. Kanal'ın batı sahili boyunca İngilizler bir demiryolu inşa etmişlerdi. Bu hat onlara kıtaların bir mahalden diğerine nakline, topçularının zırhlı trenler üstünde mobilize bir halde kullanılmasına imkân veriyordu. Kanal üzerindeki seyrüsefer çok canlıydı. Gece boyunca bizim ağır obüslerimizden bir kaçını ileri sürerek, şafakla beraber Kanal'dan geçen büyük nakliye gemilerini ateş altına almak çok cazip bir hareket olacaktı; çünkü bunlar dar olan Kanal'ın içinde çok yavaş hareket ettiklerinden hiç de kaçırılmayacak birer hedef oluşturuyorlardı. Fakat maalesef eski Türk obüslerinin menzili 6.000 metreden fazla olmadığından bu çok kıymetli dört obüsün kaybedilmesi tehlikesini göze alamıyorduk. Bundan başka bu şekilde yapılacak bir ateş baskınıyla İngilizlerin dikkatlerini üzerimize çekmekten sakınmak mecburiyetinde idik.

Bugün Kanal'da geçen olayları hatırladıkça anlıyorum ki, Kanal'ı geçmek için yapılan çok güç bu tecrübe yerine, Kanal'ın içinde karaya oturtulmuş veya batırılmış bir-iki gemiyle Kanal'ın birkaç gün için bile olsa kapatılması maksada daha uygun olurmuş.

İkinci kademe, İkinci Habra'ya yaklaşırken birinci kademe de küçük yürüyüşlerle İsmailiye istikametinde Kanal'a yaklaşıyordu.

Böylece biz, İngilizlere tarruzumuzun İsmailiye üzerinden yapılacağı izlenimini vermek ve bundan sonra âni olarak yarım sola dönerek Kanal'ı Tosum ile Serapeum arasından geçmek istiyorduk. Yalnız Bîrmagdal üzerine sürülmüş olan kol İsmailiye istikametinde aldatıcı hücum yapacak ve oradaki köprübaşına karşı Türk esas kuvvetlerinin sağ kanadını emniyet altına alacaktı.

2/3 Şubat gecesi taarruzumuz başlamıştı. Biz Kanal'ın batı sahilinde köprübaşı benzeri bir mevzii ele geçirmek istiyorduk. Kanal'ın yaklaşık üç kilometre doğusunda olup Kanal'la paralel bir şekilde uzanan düz bir çukurda birliklerimiz taarruz için hazırlanıyordu. Timsah Gölü'nde yatan gemileri ateş altına alabilmek için sağ kanatta ağır batarya için bir mevzi bulunmuştu. Taarruz sekiz ayrı yerden geçidi zorlayacaktı. Her kola yarım istihkâm bölüğü, üç tombaz ve birkaç sal verilmişti. Hazırlık mevkiine kadar tombazlar hayvanlarla çekilerek nakledilmişti ve burada da Kanal'a kadar erler tarafından çekileceklerdi. Verilen emir gereği hiçbir tüfek doldurulamayacak ve bu şekilde vaktinden önce açılacak bir ateşle düşmanımız uyandırılmayacaktı. Sonradan bu emrin istenmeyecek bir duruma sebebiyet verdiği anlaşılmıştı; çünkü İngiliz savunması başladığı zaman Türk subayları bu emre uyarak ateş açmak istememişlerdi. Bu yüzden kolordu komutanının ateş açılması için verdiği emir birliklere yayılıncaya kadar İngilizler takviye birliklerini getirmişlerdi.

Şubat'ın ikinci günü güneş batarken birlikler ordugâhlarını terk ederek hazırlık mevzilerine gitmek üzere iken son derece şiddetli ve uzun süren bir kum fırtınası kopmuştu. Birlikleri hazırlık mevzilerine sevk etmek ve fırtına bittikten sonra onlara orada taarruz düzeni aldırmak ancak çok büyük zorluklarla mümkün olabilmişti. Talihsiz bir durum sonucu, köprücü takımları kum fırtınası sırasında yönlerini şaşırmış ve kollarından ayrı düşmüşlerdi. Bu sırada en kıymetli zaman kaçırılmış ve plan gereğince birliklerin gece saat 10.30'da hazırlık mevziinden Kanal'a ileri yürüyüşe geçmeleri gerekirken bu hareket ancak sabahın ikisinden sonra, yani güneş doğmadan biraz önce mümkün olabilmişti.

İleri yürüyüş, plan gereği büyük bir sessizlik içinde ve düşman tarafından fark edilmeksizin yerine getirilmişti. Hiçbir tüfek patlamamış ve Kanal ile önündeki araziyi aydınlatan İngiliz ışıldakları kollarımızdan hiçbirini fark edememişlerdi. Tam bu sırada kollarımız Kanal'ın sahiline varmışlar ve böylece düşmana yapılacak sürpriz de muvaffak olmuştu. Tombazların bir kısmı suya indirilmiş ve erleri de içerisine yerleştirilmişlerdi; her birinde bir subay ve altmış er bulunan zayıf İngiliz karakolları taarruzumuzun farkına varmış ve ateş açmışlardı. Mermilerin hepsi istisnasız çok yüksekten geçerek hiçbir zarar verememişti. Buna rağmen muharebeye alışık olmayan ve talim terbiye edilmemiş Arap erleri arasında paniğe benzeyen korku başlamış ve bu erler suya indirilmesi gereken tombazlarla salları yere atmışlar ve biraz önce tombazlara bindirilmiş olan erler de bunlardan karaya atlayarak kendilerine karşı koymak isteyen subayları itip geriye Kanal'ın korunaklı setlerinin arkasına koşmuşlar ve buralarda gizlenmişlerdi. Bu sırada hava aydınlanmış, İngilizler takviye birliklerini getirmişler ve Kanal'ın batı sahiline geçmiş olan Türk kuvvetlerine süngü hücumu yaparak işlerini bitirmişlerdi. Çok ustalıkla yerleştirilmiş olan makineli tüfekleri ile İngilizler, Kanal'ı uzunluğuna doğru ateş altına almışlar ve kısa bir zaman içinde tombaz ve sallar atılan mermilerle delik deşik edilerek ya batırılmış veyahut işe yaramaz bir hâle getirilmişti. Öğleden sonra bir İngiliz torpidosu, Kanal boyunca hareket ederek Kanal'ın sahilinde bulunan tombazları top ateşi ile de tahrip etmişti.

Böylece sürpriz tarzında Kanal'ı geçmek için yapılan bu harekât akamete uğramıştı. Bunun sebepleri; öncelikle kum fırtınasından ileri gelen gecikme ve özellikle taarruzu yapmakla görevli birliklerin ne talim ve terbiye, ne de manevî kuvvetlerinin, yüz metre genişliğindeki bir su geçidini, düşmanın gözü önünde geçebilmek gibi güç bir vazifeyi yerine getirebilmek için yeterli olmayışıydı. Bu harekât sonuçsuz kalmakla beraber tümen komutanı Ali Fuat Bey'in muharebe sırasında gösterdiği azim, enerji ve maharet her türlü övgünün üstündeydi. Topçularla istihkâmların durumu ve başardıkları işler de çok mükemmel olmuştu.

Saklanacak hiçbir yeri olmayan bu açık arazide karanlık basmadan önce birliklerin geriye çekilmesi düşünülemezdi. Aydınlık olduktan sonra göllerde bulunan İngiliz savaş gemileri, ateş altına alabilecekleri çok az hedefe ateş açmışlardı. Uçaklar tarafından idare edilen bu ateşin, hiçbir maddî zarar vermediği yalnız manevi yönden biraz tesir yapabildiği anlaşılmıştı. Buna karşılık Yüzbaşı Heiley, bizim ağır obüslerimizle Timsah Gölü'nde bulunan İngilizlerin Hardings adındaki savaş gemisine tam bir isabet elde etmiş ve gemiyi mevziini terke mecbur etmişti. Maalesef eski sistem obüslerimizin menzilleri, Timsah Gölü'nde bulunan diğer İngiliz savaş gemilerini ateş altına almaya yetmemişti. Açık arazide güpegündüz bir mevzi değişikliğine de imkân yoktu. Uzun menzilli, modern bir obüs bataryasının verilmesi hakkında yaptığımız müracaatların, Türk Başkomutanlığı tarafından ciddiye alınmaması bu hadise ile intikamını acı bir şekilde almış bulunuyordu.

İngilizlere esir düşen Türk askerleri (1918).

Daha sabahleyin erkenden İngilizler Tosum civarındaki köprübaşlarından birçok karşı taarruz yaparak altı Türk subayı ile iki yüz eri kısmen şehit kısmen de esir etmişlerdi. Öğleye doğru Acı Göl'ün kuzey ucunda, Kanal'ın doğu sahiline birkaç bölük çıkararak bunlarla taarruz mıntıkamızın sol kanadına doğru ilerlemeyi denemişlerdi. Henüz az talim görmüş olan Hint birlikleri bu taarruza pek istekli değildi. Biz, İngiliz subaylarının kamçı ve tabancalarıyla erleri nasıl ileriye sürdüklerini görüyorduk. Yaklaşık üç kilometre kadar orta gerimizde ihtiyatta bulunan 10. Tümen'in iki taburunun, İngilizlerin kanadına bir taarruz yapmak üzere açıldığını görünce bunlar muharebeyi keserek Kanal'a geri çekilmişlerdi.

Bütün gün hiç istirahat etmemiş ve gece de uyumamış olduğumdan muharebe günü öğle vakti topların gürültüsü altında kumda yatarak uyuklamıştım. Bu sırada kolordu komutanıyla beraber Kanal'ın birkaç kilometre doğusunda bulunan Cemal Paşa'nın karargâhına çağrılmıştık. Paşa, karanlık bastıktan sonra muharebeyi kesmek ve birlikleri geride son ordugâh kurdukları yerde mevzie sokmak istemişti. Paşa'nın sorusu üzerine, taarruzun ertesi sabah yenilenmesine yönelik düşüncemi bildirmiştim; fakat Paşa'nın kararının daha doğru olduğunu tasdike mecburdum. Muharebenin ilk gününün akşamında ciddi kayıp vermeksizin Paşa kendi arzusuyla muharebeyi kesebilirdi.

Ertesi gün ise belki bu mümkün olamaz ve seferî kuvvet imha edilebilirdi; çünkü biz, İngilizlerin muharebenin üçüncü gününde önemli sayıda takviye birlikleri getirdiklerini ve Timsah Gölü ile Acı Göl'de çok sayıda savaş gemileri topladıklarını gözlemlemiştik. Kanal'ı geçmek için elimizdeki araçların büyük kısmı tahrip ve imha edilmiş olduğu gibi, birliklerin hâli ve manevî durumları da daha şimdiden endişe verecek derecedeydi. Taarruzu yenilememek konusundaki kararıyla Cemal Paşa, Alman Başkomutanlığı'nın da fikrine katılmış bulunuyordu.

Çünkü İsmailiye muharebesinden iki gün sonra Alman Genel Karargâhı'ndan aldığım bir telgrafta; Türk seferî kuvvetlerinin bir hezimete uğratılmamasının arzu edilmekte olduğu bildirilmiştir ki, bu arzu tarafımdan Konsolos Loytved'e Kanal'a karşı yapacağımız harekâttaki başarı ihtimalinin çok az olduğunu belirten raporumun oluşturduğu etkinin sonucuydu.

Geri çekilme hareketimiz düşman tarafından fark edilmeksizin zorluk çıkmadan yapılmış ve buna da yağmurlu, çok karanlık bir gecenin yardımı olmuştu. Ancak ertesi gün öğleden sonra İngilizler Kanal'ın doğu tarafına bir tabur geçirmişlerdi. İngilizler kurmay raporlarında bu taburun Kanal'ın çok yakınında bulunan bir birlik ile çatıştığını ve kısa bir mukavemetten sonra birliğin teslim olduğunu ve 6 subayla 292 erin ve bunlar arasında 52 yaralının esir düştüğünü bildirmişlerdi. Her halde alay komutanlarından biri, geri çekilme emrini bölüklerinden ikisine bildirmemiş ve bunlar da on altı saat boyunca üstleriyle ve civarlarındaki müfrezelerle irtibat kurmak hususunda hiçbir şey yapmamışlardı.

Kantara, İsmailiye ve Süveyş üzerine yürüyen kolların vazifeleri Kanal'ı geçmek değil, sadece Kanal'da bulunan İngiliz mevzilerine taarruz ederek buralardaki düşman kuvvetlerini bağlamaktı. Her halde bu kolların komutanları vazifelerinin ehli değildi. Bu hususta İngiliz kurmayının yazdığı eserde şöyle denilmektedir; "Türk tâli taarruzları o kadar az bir enerji ile yerine getirilmiştir ki, bunların hedefledikleri maksat tamamen akim kalmıştı". Hâlbuki bu son iddia tamamen doğru değildir; çünkü bu kolların sadece mevcudiyeti, mühim İngiliz kuvvetlerini bağlamak için yeterli gelmişti. Aslında kolordu komutanının, bu tâli kolların yaptıkları muharebelerin sevk ve idaresine yapacağı her türlü

müdahale, kablo malzemesinin yetersizliğinden dolayı yerine getirilememişti. Geri ile olan irtibat da, haberleşme kabiliyeti az olan pırıldağa kalmıştı.

İsmailiye muharebesindeki kayıplarımız 14 subay, 178 er şehit, 15 subay, 360 er yaralı ve 15 subay 712 er kayıptan ibaretti. İngilizler kayıplarımızı daha fazla bildirmişlerdir. Bunun sebebi de ellerine esir düşen Bedevîlerle deve sürücülerinin bu rakamlara ilâve edilmesinden ileri gelmiştir. Ölenler arasında genç, kabiliyetli, zinde ve son derece cesur Yüzbaşı Von dem Hagen'in bulunduğunu öğrendiğimiz vakit çok büyük bir acı duymuştuk. Ben onu sol kanatta Kanal'ı geçme hareketinin sevk ve idaresine memur etmiştim. O, Türk piyadelerini sütrelerden Kanal'daki ateş mevziine sevk ederken başından aldığı bir kurşun yarasıyla ölmüştü. İngilizler onu Kanal'ın sahilinde defnetmişlerdi.

Sir John Maxwell, Kanal'ın savunulmasını organize ve idare etmekle General Wilson'u görevlendirmişti. İngilizler ilk önce Mısır ve Kanal'ı, İskenderun civarına büyük ölçekte yapacakları bir çıkarma ile müdafaa etmek planını incelemişlerdi. Böyle bir hareketle Türk menzil hattını en hassas bir noktadan vurmuş olacaklar ve bu işte de isyana hazırlanan Ermenilerin yardımını doğrudan hesaba katabileceklerdi. Londra'nın elinde böyle bir harekât için gerekli olan birliklerle nakil araçları olmadığından bu fikirden vazgeçmek zorunda kalmışlar ve Kanal'ın doğrudan doğruya savunulmasına karar vermişlerdi. Portsait'ten Kantara'ya kadar olan mıntıkada oluşturulmuş olan yapay bir feyezan sahasıyla Kanal'ın doğusundaki arazi bir taarruza karşı korunmuş bulunuyordu. Göller üzerinden de bir taarruz imkânı aynı şekilde mümkün olmadığından, gerçekte ancak 70 kilometre uzunluğundaki bir kısım taarruz tehdidi altında bulunuyordu.

Bu kısmın savunulması için General Wilson'un elinde iki Hint tümeni bulunuyordu. Bu tümenlerdeki askerlerin hepsi Hintlilerden oluşuyordu; çünkü savaşın başında İngiliz alaylarının taburları memleketlerine gönderilmişti. Hint tümenlerine ilâve olarak süvari tugayı (İmperial service cavalery brigade) ve 8 bölüklü bir hecinsüvar alayı ve 8 Yeomanry süvari bölüğü vardı. Kahire kolordu komutanlığının emrinde ihtiyat olarak da East Lancashire Tümeni, bir Avustralya tümeni ve bir de karma Yeni Zelanda tugayı bulunuyordu. Taarruz ettiğimiz zaman Mısır'daki asker, 70.000 kişiden oluşan Britanya birlikleri olup bunların da bir kısmı henüz talim ve terbiye devresi içinde bulunuyordu. Hava kuvveti olarak da General Maxwell'in emrinde altı adet modası geçmiş İngiliz uçağıyla, yedi tane modern Fransız deniz uçağı mevcuttu.

Savunma bakımından Kanal üç bölgeye ayrılmıştı. Esas mukavemet hattı Kanal'ın batı sahilindeydi. Birçok noktada Kanal'ın doğu sahiline küçük köprübaşları sürülmüştü. Üç yüzen köprü ile çok sayıda sal, birliklerin sahil değiştirmelerini sağlıyordu. Karargâh ile esas ihtiyat kuvvetleri İsmailiye'de bulunuyordu.

Kanal'ın, topçuluk açısından savunması, 12 adet İngiliz–Fransız savaş gemisinin ağır ve orta çaptaki toplarıyla yapılacaktı ki, bunlar yüzücü bataryalar halinde Kanal boyunca dağıtılmıştı. Bu hareket ise tehlikeliydi. Çünkü eğer bizim daha modern ve daha uzun menzilli obüslerimiz olsaydı Kanal'daki, adeta yerinden kımıldamayan ve koskoca bir hedef gösteren düşman gemileri, topçumuz için güzel bir av olurdu. Sahra ve dağ topçusu olarak İngilizlerin yalnız on bataryası vardı. Uçakla yaptıkları keşiflere ve iyi organize edilmiş istihbarat servislerine rağmen Kanal'a karşı hareket eden Türk kuvvetlerinin sayısının İngilizler tarafından çok fazla olarak tahmin edilmiş olması dikkate değerdir.

26 Ocak'ta General Wilson, birliklerini Kanal'daki mevzilere yerleştirdi. Generalin esas ihtiyatı da bir Yeni Zelanda tugayı ve Lancashire tümeninin iki alayıyla takviye edilmişti. Açık olan çöl arazisinde bizim yaptığımız ileri hareket tabii İngilizler tarafından öğrenilmişti. Bizim esas taarruzumuzun Kanal'ın orta noktasına yöneltileceği hakkında onlarda tam bir kanaat vardı. Fakat son ana kadar taarruzumuzun Timsah Gölü'nün kuzeyinden mi yoksa güneyinden mi yapılacağına dair tereddüde düşmüşlerdi.

Taarruzun kesilmesinin ve geri yürüyüşümüzün düşman tarafından taciz edilmemesinin sebebi İngiliz kurmayının eserinde şöyle anlatılmaktadır: Kanal'dan geceleyin yaptığımız geri çekilme İngilizler tarafından fark edilme-mişti. Onlar 4 Şubat sabahı taarruzun tekrar edileceğini beklemişler ve aynı gün, İngiliz komutanlığı, durum hakkında yeterince aydınlanarak, kuvvetlerini Kanal'ın doğu kıyısına geçirmeye karar verinceye kadar, öğle vakti olmuştu. Çölde İngilizlerin bizi takip etmeleri mümkün değildi. Çünkü çölde hareket edecek birliklerin su ihtiyaçlarının temini için hiçbir hazırlık yapılmamıştı. Bundan başka İngiliz birliklerinin bir kısmı da taarruz hareketi için yeterli talim ve terbiye görmemişti. İngilizlerin bu muharebedeki zayiatı –Türklerin atış eğitimlerindeki yetersizlik sayesinde – çok az olmuştu. Bu da 4 subay, 26 er ölü ve 8 subay, 122 er yaralıdan ibaretti.

Çölden geri yürüyüş Türk birliklerinin bazı zorluk ve mahrumiyete katlanmalarını gerektirmişti. Buna rağmen bu hareket tam bir düzen içinde ve düşman tarafından hiçbir taciz görmeksizin yapılmıştı. Ruhî durum, başarısızlık sonucu sarsılmış idiyse de endişeye mahal verecek bir hâl yoktu. Türk subay kadrosunda, biz Alman subaylarına karşı bazı hoşnutsuzluklar belirmişti. Bu gibi hadiselerde daima olduğu gibi Türk subayları başarısızlıktan ileri gelen kabahati, kendi kusurlarına verecekleri yerde müttefiklerinin üzerine atmak istemişlerdi. Savaşta sık sık edindiğim deneyimlere göre bir başarısızlık veyahut bunun sonucundaki reaksiyonu takiben müttefikler arasındaki iyi münasebetlerin devamı tehlikeli duruma giriyordu; her iki taraf kabahati birbirinin üzerine yükleyerek diğerine karşı haksız veya çok sert tenkitlerde bulunduklarından, karşılıklı münasebetlerde görülen bu tehlike daha da artıyordu.

20.000 kişilik bir kuvvetle çölün ortasından akıp Süveyş Kanalı gibi bir engeli, geri ile yeterli bağlantı sağlayamadan geçmeye kalkışmak; muazzam İngiltere İmparatorluğu'ndan siyasî, askerî ve iktisadî ehemmiyeti büyük olan Mısır gibi bir memleketi koparmak ilk bakışta garip görünmüş ve büyük hayret uyandırmış olabilir. Fakat bugün biz İngilizlerin savaşla alakalı yayınlarında Mısır'ın Dünya Savaşı'nın başında bulunduğu durumu inceleyecek olursak ve Mısır'ın, Sudan'da savaştan sonra İngilizlere o kadar büyük endişeler veren isyan ve düşmanca hareketlerin daha o zaman ortaya çıkmış olsaydı Türkler için hiç olmazsa geçici de olsa başarı kazanmaları hiç te imkânsız olmazdı. Hatta İngiliz genelkurmayının neşrettiği eserde bile geçici bir başarının elde edilmesi durumunda Kanal'ın bir müddet için kapanmasının mümkün olduğunu kabul etmektedir.

Asla anlayamadığım bir mesele de Cemal Paşa'nın Mısır'ı zapt etmek ihtimaline gerçekten inanıp inanmadığı veyahut bu fikri propaganda etmekteki maksadının sadece Arap birliklerine –Mısır'daki kâfirlerin boyunduruğu altında inleyen din kardeşlerini kurtarmak gibi– çok cazip ve heyecanlı bir hedef göstermek istemiş olmasıdır.

Kanal'da göründüğümüz zaman Mısır'da çıkması düşünülen isyan hareketi meydana gelmemişti. 1914 senesi Kasım ayında İngilizler, Türk yanlısı olan Hidiv Abbas Hilmi'nin yerine amcası Hüseyin Paşa'yı geçirmişler ve Mısır üzerinde İngiliz himayesini ilan etmişlerdi. Devletler hukuku bakımından Mısır'ın İngiltere'ye karşı olan karışık vaziyetinden dolayı, harp sevk ve idaresinde

meydana gelebilecek büyük zorlukları İngilizler bu şekilde önlemiş oluyorlardı. Yeni hidiv ile hükümeti İngilizler yanlısı siyaset güttüklerinden, Türkler Kanal'a geldiğinde Mısır'da hakikaten hiçbir el kımıldamamıştı.

Kanal'ı geçmeye veyahut onu hiç olmazsa uzun bir müddet için seyrüsefere kapatmaya doğrusu muvaffak olamamıştık. Buna rağmen Kanal'a karşı yapılan bu ilk Türk teşebbüsünü yanlış bir hareket olarak kabul etmek doğru olamaz. Büyük birliklerin ve bilhassa ağır topçunun çölden geçirilmesinin Türkler için mümkün olduğu ve Türklerin Kanal'daki İngiliz mevzilerine taarruz etmeye cüret ettikleri gerçeği Londra, Kahire ve tarafsız çevrelerde büyük ölçüde bir endişe uyandırmış ve bir sürpriz etkisi yapmıştı. Herhalde Kanal'a yapılan Türk taarruzu neticesinde bundan böyle Kanal'ın güvenliği bakımından ileri gelen endişe, İngiliz hükümet adamlarıyla generallerinin düşünmeye mecbur oldukları meseleler arasında önemli bir rol oynamış ve onları sürekli olarak Mısır'a büyük kuvvetler sevketmeye mecbur etmişti. Hatta İngiliz genelkurmayı tarafından neşrolunan eserin yazarlarının fikrine göre, 1915 senesi başında Kanal'a karşı yapılan Türk taarruzu, İngiltere için o kadar korkunç ve uğursuz olan Çanakkale harekâtı kararının verilmesine sebep olmuştu.

Çöl Komutanlığı

Yorucu bir gece yürüyüşünden sonra 13 Şubat sabahı erkenden yolculuğumuzun hedefi olan Bir-i Hamme'ye vardığımız zaman orada Cemal Paşa'nın bir emrini bulmuştum. Bu emirde mümkün olduğu kadar çabuk İbin'e gelerek kendisini görmem bildiriliyordu. Hecin devesine binerek İbin'e kadar olan 30 kilometrelik mesafeyi üç saatlik kısa bir zaman içinde kat'etmiştim. Kanal'da geri çekilmemizin devam ettiği müddetçe hava bizim için hiç uygun gitmemiş, çok yağmur yağmış, soğuk ve kasvetli olmuştu. Hâlbuki şimdi güneşin parlak ışıkları arasından koyu mavi bir sema altında ve tamamen beklenenin aksine çok uzaklara kadar giden bir görüş sahası içinde, ovadan muazzam bir kale heybetiyle dimdik yükselen Mağara dağlarının güneydoğu yamaçları boyunca yürüyor ve ilk defa olarak çölün bütün güzellikleriyle kendisine has olan cazibesini büyük bir zevkle seyrediyordum.

İbin'de Cemal Paşa beni hususî bir nezaketle karşıladı. Enver'in dostane bir talgrafi onu Kanal'daki başarısızlığa karşı teselli etmiş ve neşe yeniden göklere varacak dereceyi bulmuştu. Cemal isterse bir büyücü gibi olabilir ve insan onun istediği şeyi güç reddedebilirdi. "Aziz dostum!" hitabıyla beni karşılayan sözlerine şöyle devam etmişti: "Sizden büyük bir ricada bulunacağım. Ben daha bugünden Kudüs'e ve Şam'a giderek oralarda daha büyük ölçüde ikinci bir Kanal harekâtının hazırlığıyla meşgul olacağım. Albay Frankenberg, Almanya'ya gidecek ve orada bu ikinci harekâtımız için gerekli olan malzeme yardımını şahsen ricada bulunarak temine gayret edecek. Bu esnada Kanal'a karşı daha küçük teşebbüslerle İngilizlere hiç nefes aldırmamak lâzımdır. Onlar kendilerini sürekli tehdit altında hissetmelidirler. Bundan başka bu senenin sonbaharında tekrar edilecek olan ikinci harekâtımız için çölde de bütün hazırlıkların yapılması gerekir. Bu önemli gerevin yapılmasını havale edebileceğim sizden başka hiçbir kimse mevcut değildir. Benim hatırım için çöl komutanı unvanı altında ve bir kolordu komutanının yetkileriyle yazı çölde geçirmek istemez misiniz?"

Ben de bu cazip olmayan, zor ve nankör olan görevi kabul etmiştim; sebebi, çok hoş olmayan bir görevi reddetmeyi, askerlik duygularımla izah edilebilir bulmamam ve reddettiğim takdirde genç ve tecrübesi daha az olan bir Türk arkadaşımın bu işle görevlendirileceği korkusuydu. Cemal'in, görevi kabul etmemden dolayı çok memnun olduğu yüzünden belli oluyordu. Karargâhımın İbin'de kurulacağı, El Ariş, İbin ve Nahil'de kalmak üzere emrime birkaç tabur piyade, süvari bölükleri ve bataryalar verileceği de bu arada kararlaştırılmıştı. 8. Kolordu komutanı ile karargâhtaki subaylara veda etmiştim. –Biz birbirimizi takdir etmeyi öğrenmiş ve iyi dostlar olmuştuk–. Bundan sonra ben, çölde uzun bir ikamet için gerekli olan hazırlıkları yapmak üzere mümkün olduğu kadar acele Kudüs'e gittim.

Cemal'in, Arapları Türkleştirme gayretleri ve harp maksatları bakımından bazen pek maharetsiz ve merhametsizce tatbik edilen erzak, malzeme vesaireye el koyma işi bu mukaddes şehirde pek ümitsiz bir ruhî halet ortaya çıkarmıştı. İçişlerimiz adı altında müttefiğimizin her türlü müdahalemize mani olmak hususunda gösterdiği kıskanç hassasiyetin farkında olmaksızın halk, maalesef pek çok defa alınan nahoş tedbirlerin bizim isteğimiz veya onayımızla yapıldığını zannediyordu. Katolik kilisesinin yüksek şahsiyetlerinden ve Arap mutebaranından şu sözleri işitiyordum: "Siz Alman subayları nasıl oluyor da bunları tasvip ediyorsunuz?" Kudüs'te yaşayan ve İtilâf Devletleri yanlısı olan birçok unsur da, Türkler ve Almanlara karşı tehditlerde bulunmak ve bize zarar verecek şayiaları ortaya çıkarmak hususunda hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı.

6 Mart 1915'te karargâhımla beraber İbin'e gelmiştim. İbin; Hafirülavce–İsmailiye ve El Ariş–

Nahil hatlarının buluştuğu noktada hafif şekilde kubbeli ve yüksek olmayan bir sırtın ismidir. Dört bir tarafında alabildiğine ne bir ağaç ve ne de bir çalı vardır. Yalnız uzaklardaki manzara fevkalâde güzeldir. Kuzeye doğru uzanan kum deryaları kızgın güneşin altında erimiş altın gibi parlar; batıda, birçok renkte ışıldayan Mağara dağlarının sisli görüntüsü, güneydoğuda ise rüzgârların ve havanın tesiriyle delik deşik olmuş, yarıklar oluşmuş korkunç duvarlarıyla Hilal dağlarının muazzam gövdeleri görünür ve bütün bu manzaranın üstünü bulutsuz, koyu mavi renkte bir gökyüzü kaplar.

Çadırlarımızı kurduk, güzel, sağlam ve rahat çadırlar. Bu çadırlarda Cook Seyahat Acentesi, Arz-ı Mukaddesi ziyaret eden seyyahları yatırıyordu. İki büyük çadır bize büro ve yemek salonu vazifesini görüyordu. Yemek çadırının arkasına aşçımız yerleşmişti. Çok basit edevat ile doğulu bir aşçısının leziz yemekler yapabilmesi hayrete değerdir. Yalnız iştihamı berbat etmemek için mutfak denilen yerin çok uzağından dolaşmayı tercih ediyordum.

Halilürrahman'dan getirilen kuyucular, –bunlar bütün Filistin'de kuyu kazmaktaki maharetiyle meşhurdurlar– ordugâhımızın batısındaki çukurlukta haftalarca maalesef beyhude yere su araştırmışlardı. Bu sebepten her gün bir deve kolu, yaklaşık 25 kilometre uzakta, Mağara dağlarında bulunan Bîrlecme denilen tatlı su kuyusuna gidip su alarak ertesi gün İbin'e dönüyordu. Çimentodan yapılmış küçük bir havuzda da gerektiğinde kullanılmak üzere su yedeklenmişti. Bu su güneşin hararetinden kaynar bir halde bulunuyordu. Hayvanlarımızı İbin'e bir saat mesafede bulunan bir kumluktaki acı su kuyusundan suluyorduk –yalnız develer değil atlar da bu berbat ve kokulu sudan içiyorlardı-. Vatanımızda atları ne fena alıştırmıştık; İbin'dekiler ise ancak günde bir defa suya götürülüyor ve bir-iki kilo arpa ile yetinmeye mecbur oluyorlardı. Kırlardan toplanan taşlarla çok ilkel bir şekilde yapılmış olan bir fırında bir Türk ekmekçi müfrezesi fevkalâde taze ekmekler pişiriyordu. Doğulular, gıdalarının temelini oluşturan ekmeğin hazırlanmasında ve pişirilmesinde gerçekten sanatkârdırlar. Buradaki fırını ısıtmak için gerekli olan odun, bir deve kolu tarafından her gün civardan çalı çırpı toplamak suretiyle sağlanmaktaydı.

Burada sefil bir çadırın içinde eski bir battaniye üstünde lekeli hummadan ağır surette hastalanıp kendisine Türk emirberi tarafından büyük bir ihtimamla bakılan Doktor Binbaşı Vay'ı bulmuştuk. Hemen telgrafla Deniz Doktor Yüzbaşı Hegler ile Hemşire Paula Koch'u İbin'e çağırtmıştım. Paula Koch, Halep'te büyük bir Alman tüccarının kızıydı ve hastabakıcılık yapıyordu. Doktor Vay, hayatını bu iki arkadaşın sadıkane bakım ve ihtimamına borçludur.

İbin'deki ilk vazifemiz Kanal Seferi esnasında burada ordugâh kurmuş olan birliklerin bıraktıkları izleri temizlemek olmuştu. Allah'a şükür, dünyanın bu köşesinde güneşin yakıcı ışıkları, insanların berbat etmiş oldukları birçok şeyi tekrar iyi bir hâle getirirler.

Seferî kuvvetlerin, İbin'de geride bırakmış olduğu ve birçok hasta ve yaralıyla dolu olan seyyar hastanenin durumunu çok kötü bulduk. Ateşli hastalar, pek partal ve fena çadırlar içinde ve taşlı toprak üzerinde yerde yatıyorlardı. Pislik, hiçbir şekilde izah edilemeyecek derecedeydi. Binlerce sinek hastaları fena halde rahatsız ediyordu. Bu cesur ve edepli insanların ağzından bir tek şikâyet kelimesi bile çıkmıyor, aksine kendileriyle meşgul olduğumuzdan dolayı minnettar bulunuyorlardı. Yeterince doktor vardı; ancak ilâç ile hastaların yiyebilecekleri yemek yoktu. Menzil noktasından gerekli olan şeyleri telgrafla talep ettimse de bunlar gelinceye kadar çok vakit geçmişti.

İbin'de karargâh hayatından uzun müddet istifade edemedik; çünkü 13 Mart'ta İngiliz birliklerinin, Süveyş'ten Nahil üzerine yürümekte olduklarına dair bir haber gelmişti. Derhal İbin'de bulunan

taburlarla makineli tüfek bölüğünü ve bir dağ bataryasını Nahil istikametinde yola çıkarmış ve ben de ertesi günü kurmay heyetimle birlikte bunları takip etmiştim. Yolumuz bizi önce Bîrhasana'ya götürüyordu. Burada içeriğinde tuz olan ve insanlar için nispeten içilebilecek bir halde bol suyu olan bir kuyu vardı.

Burada yalnız başına Filistinli Almanlardan bir gönüllü ikamet ediyor ve müşavir Schumacher tarafından kuyuya konulmuş olan motorlu tulumbaya bakıyordu. Geceleyin Hasana'dan Nahil'e hareket ettiğimiz zaman önümüzde bulunan koskoca Sina dağlarında dehşetli bir fırtına kopmuştu. Güzellik ve azametini tasvire imkân olmayan bir tabiat sahnesi güney yönünde semayı dakikalarca alevler içinde bırakmıştı. Bu dağlar 2.600 metreye kadar yükselirler. Sabahleyin erkenden Nahil'e varmış ve güney kenarında cazibesiz kırlar bulunan Vadiü'l-Ariş'i kupkuru bir halde geçmiştik; fakat bizden iki saat sonra vadiye gelen ağırlıklarımız, dehşetli bir gürültü ve patırtı ile vadinin aşağısına doğru büyük bir hızla akan sellerle karşılaşmıştı. Akşama doğru sular çekilmiş ve ağırlıkların bizi takip edebilmesi mümkün olmuştu.

Oranın şeyhi beni iltifat edici şu sözlerle karşılamıştı: "Sina'ya saadet getirdiniz. 18 seneden beri bu yarımadaya bu seneki kadar bol yağmur yağmamıştır."

Kalatülnahil, Hicaz'daki bir Türk tümeninin iki taburu ile tutulmuştu. Bu tümen ise, garnizonunun İstanbul'daki Türk orduları umumî idare merkezinden çok uzakta bulunmasından ötürü olacak, galiba çok fazla ihmal edilmişti. Kıtanın perişanlığı anlatılmaz bir halde idi. Tümen komutanı Vehip Bey çok enerjik bir subay olarak tanındığından bu vaziyet bende beklenilmeyen bir tesir yapmıştı. Taburlarda erlerin mevcudu nizamî kadronun yarısını bile bulmuyordu; hatta taburun birinde 150 hiç talim ve terbiye görmemiş ve 115 kırkını geçmiş er vardı. Bunların hepsi malarya, iskorpit ve göz hastalıklarına yakalanmışlardı.

Nahil'de mevki hekimi olarak bir Alman sıhhiye subayı bırakmıştım ve iaşenin ıslahı için buraya portakal ve limon gönderilmesini temin etmiştim. Hep aynı olay! Nahil'deki komutan kıtasının ne kadar fena bir durumda olduğunu bana daha evvel haber vermiş olsaydı bu yardımı kendisine şüphesiz o zaman yapardım. Ben tesadüfen Nahil'e gelmemiş olsaydım, burada bulunan kıta belki açlık ve hastalıktan telef olacaktı.

Nahil'e geldiğim zaman İngilizlerin bu mevki üzerine yürüdükleri hakkında verilen haberin doğru olmadığını öğrenmiştim. Fakat bir kere İbin'den kıtalar Nahil'e varmış olduğundan bu fırsattan istifade ederek Kanal'a karşı bu defa da Süveyş istikametinden bir taarruz yapmak istemiştim.

800 piyade bir makineli tüfek bölüğü, iki dağ bataryası ve bir istihkâm takımıyla Nahil ile Kanal arasındaki yaklaşık 120 kilometrelik mesafeyi de kısmen geçilmesi güç araziden ilerlemek şartıyla üç zahmetli gece yürüyüşüyle katetmiştik. Bu defa da kıtaların yürüyüşte gösterdikleri kudret çok büyük övgüye lâyıktı. 21 Mart sabahı erkenden Süveyş şehrinin birkaç kilometre kuzeydoğusundaki kumlukların arasında gizlice konaklamıştık. Makaslı dürbünlerimizi kurduğumuz yüksek bir kum tepesinde güneş doğarken harikulade bir manzara seyretmiştik. Sol ilerimizde her çeşitten birçok gemilerin yattığı Süveyş Körfezi ve büyük petrol tanklarıyla Süveyş şehri, körfezin öbür tarafında sabah güneşinin ışıkları altında parlayan Ataka sıradağlarının meydana getirdiği kütle. Önümüzdeki Kanal ile kum tepeleri arasını kaplayan kum ovasında sabahleyin erkenden ve akşamleyin İngiliz subayları polo oynuyorlardı. En küçük gruplar halinde konaklamış ve uçak görününce tamamen hareketsiz bir hâle geçmiş olduğumuzdan, esasen nadiren görünen İngiliz uçaklarının keşiflerinden

korunmuştuk.

Karanlık basarken Madâma –İngilizler buraya Elkurbi derler– istikametinde harekete geçmiştik. Bedevîlerimiz bize, İngilizlerin orada bir köprü kurduklarını ve bu köprüyü bu taraftaki sahilde zayıf bir İngiliz müfrezesiyle muhafaza ettiklerini haber vermişlerdi. Maksadımız buradaki İngiliz kıtasına baskın yapmak ve köprüyü tahrip etmekti. Gece çok sıkıntılı ve göz gözü görmeyecek derecede karanlıktı. Ancak çok yavaş bir şekilde, derin kumların içinden ilerleyebiliyorduk. Bize kılavuzluk eden Bedevîlerin, Kanal'ın çok yakınına geldiğimizi zannetmeleri üzerine kolu durdurmuş ve emir subayım Yüzbaşı Ahmet Bey'le yalnız olarak ileriye keşfe gitmiştim. Biraz sonra Kanal'ın seddine varmış ve burada tel örgüsü engelleriyle, işgal edilmemiş siperlere rastlamıştık. Nihayet Kanal'ın seddinde oyulmuş bir irtibat yolundan sürünerek tam Kanal'ın sahiline varmıştık. Kanal'ın karşı sahilinde bulunan İngiliz nöbetçileri uyanık olduklarından bizi ateşleriyle Kanal seddinin gerisine püskürtmüşlerdi. Her halde İngilizler Kanal'ın doğu sahilinde bulunan köprübaşını yalnız gündüzleri işgal ediyorlar ve tombaz köprüyü de geceleyin Kanal'ın batı sahiline çekiyorlardı. Bu şartlar altında Madâma'ya taarruz manasızdı. Karargâhım emrine verilmiş olan Binbaşı Welsch'e dağ bataryalarımızdan birisini iki piyade bölüğünün himayesi altında Madâma'nın birkaç yüz metre kuzeyine rastlayan Kanal seddinde mevzie sokmasını ve Kanal'dan geçen bir gemiyi ateş altına almasını emretmiştim. Müfrezenin geri kalan kısmını kum tepelerinin başladığı arazinin kenarına çekmiştim.

Binbaşı Welsch, bataryayı düşman tarafından fark edilmeksizin Kanal seddinin üstünde mevzie sokmuştu. Hemen bir kilometre mesafeden yaklaşmakta olan bir geminin ışıkları görünmeye başlamıştı ki, tam bu esnada birdenbire bir İngiliz keşif kolu Binbaşı Welsch'in müfrezesi tarafından işgal edilmiş mevziin içerisine girmişti. Türk piyadeleri, İngilizleri süngü ile tepeleyecekleri yerde keşif koluna ateş açmışlardı. Bunların ateşleriyle geriye doğru kademelenmiş olan bölüklerin diğer kısımlarında manasız bir panik oluşmuş ve karmakarışık budalaca bir tüfek ateşi başlamış ve kendi erlerimizden altı kişi yaralanmıştı. Kanal'ın öbür tarafındaki İngilizler silahbaşı ettiler ve yaklaşan gemi de durdu. Şiddetli fakat tesirsiz bir şarapnel ateşiyle takip edildiğinden, Binbaşı Welsch için geri çekilmekten başka bir çare kalmamıştı. Bu hareket de yine kıtaların iyi yetiştirilmemiş olmasından ötürü başarılamamıştı.

Biz, ertesi gününü ve bunu takip eden geceyi İngilizler tarafından taciz edilmeksizin kumlukların içindeki aynı ordugâhımızda geçirmiştik. Su tedarikindeki zorluklar yüzünden 23 Mart sabahı Nahil'e geri çekilmeye karar vermiştim.

Yüzbaşı Machmeyer komutası altında iki bölük piyade, bir makineli tüfek takımı ve bir dağ bataryasından oluşan bir müfreze artçı olarak geri çekilme hareketimizi örtecek ve daha kuzeyde bulunan bir noktadan ertesi gece Kanal'dan geçmek isteyen bir gemiyi yeniden ateş altına alacaktı.

Yaklaşık iki saat kadar yürümüştük. Bu sırada bir emirber, artçımızın üstün düşman kuvvetleri tarafından taarruza uğradığına ve şiddetli bir muharebeye tutuştuğuna dair haber getirmişti. Ben, kolu durdurtmuş ve kurmay heyetimle acele muharebe meydanına koşmuştum. Oraya vardığım zaman, ancak muharebeyi derhal kesmek için gerekli olan emri vermeye yetecek zaman kalabilmişti. İngilizler iki buçuk tabur piyade, 2 süvari bölüğü, bir hecinsüvar müfrezesi ve 2 batarya kuvvetindeki bir müfreze ile artçımızın sol kanadını o kadar sıkı bir şekilde çevirmişlerdi ki, bunların geri çekilme yollarının kesilmek tehlikesi baş göstermişti. Düşmanın şiddetli ateşine rağmen kendisinden sıyrılmak oldukça düzenli bir şekilde gerçekleşmişti. Sütre oluşturan bir vadi ile aramızda hemen birkaç

adımlık bir mesafe kalmıştı ki, bu esnada at üstünde yanımda bulunan Yüzbaşı Ahmet göğsünden vurularak hayvandan yuvarlanmıştı.

İngilizler bizi takip etmemişlerdi. Bundan istifade ederek birkaç saat mola vermiş ve şehitlerimizi gömmüş ve yaralılarımızın imdadına koşmuştuk. Kabiliyet sahibi emir subayımın şahadetinden çok müteessir olmuştum.

Çok sıcak bir gündü ve erlerimiz susuzluktan son derece ıstırap çekiyorlardı. Bugün dahi kulağımda onların "su, su" diye yalvaran ümitsiz avazlarını duymaktayım. Bir komutan için askerlerinin ıstırabına şahit olarak onlara yardım edebilecek bir vaziyette bulunamamak kadar üzüntü verici bir şey olamaz.

Birliklere Nahil'e kadar refakat etmemiştim. Maiyetimden birkaç subay ile Şeyh Atiyye'nin kılavuzluğu altında İbin'e kadar giden doğru yolu tutmuş olduğumdan, bu şekilde çölün bilmediğim diğer bir kısmını görmüş ve tanımış olacaktım. Şeyh Atiyye, Sina Çölü'nde yaşayan küçük bir Bedevî kabilesinin reisi idi. Onu kılavuz ve binek develerimin seyisi olarak daimî surette yanımda alıkoymuştum. Şeyh yaklaşık otuz beş yaşında idi. Mükemmel terbiye görmüş ve görünüş itibarıyla da güzel olan bir Bedevî tipiydi. Siyah gözleri gayet güzel, beyaz dişleri, kısa sakalı ve bir kadının gıpta edebileceği derecede güzel el ve ayaklara sahipti. Çölde yapmış olduğum seyahatlerin hepsinde bana refakat etmiş; sadık, güvenilir bir kılavuz olarak vazife görmüştü. İbin'in yarı yolunda küçük bir Bedevî kabilesinin karargâhına rastlamıştık. Kabilenin rüzgâra karşı siper vazifesi görmek üzere çalılardan yaptığı bir çitin arkasında ve küçük bir ateşin etrafında hayvanlarımızın velenseleri üzerine oturmuştuk. Evin efendisi derhal kahve pişirmeye başlamıştı. Kahve önce bir tavada kavruluyor ve ağaç bir havan içerisinde iyice dövülerek un haline getiriliyordu. Küçük güzel bir bakır güğümden Şeyh, sahip olduğu yegâne küçük bir fincana dumanı çıkan kahveden küçük bir yudum koyarak, misafirlerinin en büyüğü olduğumdan bana uzatmıştı. Ben içtikten sonra fincanın içinde kalan kahve telvesini başparmağı ile iyice temizleyerek fincanı ikinci misafire uzatmıştı. Bu şekilde kahveyi bütün misafirler içtikten sonra aynı işi yeniden ve yine benden başlayarak tekrarlamıştı. Bundan sonra ağaçtan yapılmış büyük bir kap içinde güzel kurutulmuş hurma getirilmişti. Epeyce uzun bir zaman sonra yeni kesilmiş bir koyunun etinden hazırlanmış tas kebabına benzeyen bir yemek ikram edilmiş ve bu defa servis yapmak şerefi herhalde evin efendisinden daha yüksek bir mevkide olan Şeyh Atiyye'ye bırakılmıştı.

Şeyh, baş ve şahadet parmağını dumanı çıkmakta olan kebap tarzındaki bu yemeğin içine sokup birçok parçayı muayene ederek en iyisini seçti. Bu parçayı gayet itina ile taze pişirilmiş poğaçaya benzeyen bir ekmeğin içine sardı ve bu leziz yemeği doğal bir nezaketle bana uzattı. Karnım o kadar açtı ki, her şeye rağmen bunu büyük bir iştahla yemiştim. Karnımız doyduktan sonra yemek kabı kölelerin yaktıkları ateşin tarafına gitmiş ve bunların da artıklarını, kadınlar, çocuklar ve köpekler yemişlerdi. Bir defa daha kahve içtikten sonra ev sahibine veda etmiş ve ben de kendisini İbin'e davet etmiştim. Kısa bir müddet sonra şeyh diş kirası olarak verilecek altınları almak üzere İbin'e gelmişti.

Bu arada İngiliz uçakları İbin karargâhını keşfetmişler ve attıkları bombalarla bizi sık sık rahatsız etmeye başlamışlardı. Tesadüfen bu bombalardan biri tabldot memurumuz Friedrich Fast'ın kiler olarak kullandığı çukura düşmüştü. Bu kötü tesadüften ileri gelen kayıplardan çok müteessir olmuştuk. Çünkü Filistin'de konserve halinde iaşe maddesi tedarik etmek imkânsız bir hâle gelmişti.

Günün birinde bir İngiliz uçağı Vadiü'l-Ariş'teki menzil noktasının hemen yakınında mecburî bir iniş yapmak zorunda kalmıştı. Menzil nokta komutanı olan ihtiyar, beceriksiz bir yüzbaşı ile maiyeti, İngiliz'i bir müddet meraklı gözlerle seyretmişler ve bu sırada arızayı gidermiş olan pilotun rahatça tekrar uçmasına fırsat vermişlerdi. Bu olaydan sonra Vadiü'l-Ariş'e bir münasebetle geldiğim zaman menzil komutanı olan yüzbaşıya, İngiliz pilotunu neden esir etmediğini ve uçağını neden ele geçirmediğini sormuştum. Kendisi bana cevaben; bu hususta hiçbir emir almadığını söylemişti. Böyle bir olay karşısında sâkin olabilmek için insanın kendine son derece hâkim olması lâzımdır.

Defalarca yaptığım ricalarım sonucunda nihayet İstanbul, cepheye iki Türk uçağı göndermeye karar vermişti. Bu uçaklardan biri, bilemediğim sebeplerden dolayı daha İstanbul–Filistin yolu arasında kaybolmuş ve diğeri de Bîrüssebi ile İbin arasında mecburî iniş sırasında tamamen parçalanmıştı. Böylece Kudüs'ten mühendis Hacker'in büyük zorluklara katlanarak İbin'de meydana getirmiş olduğu uçak hangarı sürekli olarak boş kalmaya mahkûm olmuştu.

Bîrüssebi menzil müfettişliği çölde bulunan karargâhlarla birlikleri iaşe etmekle görevlendirilmişti. Bütün rica ve tehditlere rağmen muntazam ve emniyetle işleyen bir menzil hizmeti kurmaya müfettişlik muvaffak olamamıştı. İddia edildiğine göre un sevkiyatı için gerekli deve kollarının olmamasından dolayı pek çok defa günlerce ekmek pişirilememiş ve o müthiş peksimet ile yetinilmek zorunda kalınmıştı. Günün birinde uzun müddetten beri hasretle beklenen deve kolunun uzaktan görünüp de uyandırdığı sevincin, bu kolun un yerine taş boşalttığı görülünce ne derece bir öfke oluşturduğunu kolayca tahmin edebilirsiniz. Bu taşları Cemal, Halilürrahman'daki meşhur taşçı ustalarına yaptırmış ve üzerlerine şu kitabeyi kazdırmıştı:

"Yolcu! Hararetini gidermek için bu çeşmeyi Allah'ın yardımıyla Büyük Cemal Paşa inşa ettirmiştir."

Bu taşlar, tarafımızdan açılan veyahut tamir edilen bütün çeşmelere konacaktı. Bu dindar teşebbüs hakkında Türk ve Alman arkadaşların hislerine tercüman olan çok takdir! ve övgü dolu! sözlerin Cemal ile etrafındaki subaylar tarafından işitilmemesi çok yerinde olmuştu!

Erzak sağlanmasında iyiye doğru bir adım, Binbaşı Fischer'i Bîrüssebi'de nakliye araçlarının organizasyonuyla görevlendirdiğim zaman atılmıştı. Fischer'in teşkilâtçılıkta fevkalâde yeteneği vardı. İlk Kanal seferinde de bu yeteneğini göstererek öne çıkmıştı.

İbin karargâhında yaşama tarzımız çok basitti. Ben Alman subaylarının Türk subaylarıyla birlikte yemek yemesine çok önem veriyordum. Biz tabii olarak Türk subaylarının yetersiz olan maaşlarını ve esasen bunları da aylarca alamadıklarını göz önünde tutmak mecburiyetindeydik. Sabahleyin saat yedide çay, ekmek ve bulunduğu takdirde tereyağı veyahut keçi sütünden yapılmış peynir; öğleyin on ikide değişik olarak makarna, bakla, mercimek, nohut veyahut bulgur ve bir de portakal ve akşamleyin saat 19'da da çorba ve herhangi bir tarzda hazırlanmış patates veya başka bir garnitürlü koyun eti ve yine bir portakal yiyorduk. Meşrubat olarak her yemekte çay içiyorduk ve bunların üzerini karargâhımızın daimi sâkinlerinden olan sayısız sinekten korumak için kaplarla örtüyorduk. Buna rağmen içine bir miktar sinek düşmeden bunları içmek mümkün olamıyordu.

Bedevîlerimizden öğrendiğimize göre, Portsait ile Kantara arasındaki feyezan sahasından Kanal'a gidebilmek, ancak kendileri tarafından bilinen ve yalnız yayaların geçebilmesine uygun olan patikalardan mümkün olabilecekti. Ben İngilizlerin, feyezan sahasındaki Kanal kısmını iyice muhafaza altında bulundurduklarını tahmin ediyordum. Bunun için El Ariş komutanı Yarbay Lauffer'i,

–barış zamanında Türk binicilik mektebi komutanı– bu sırada İstanbul'dan gelmiş olan ağır bir mayını Portsait ile Kantara arasında Kanal'ın dibine koymakla görevlendirmiş ve kendisine teknik danışman olarak da, savaş başlayana kadar Kanal'da kılavuzluk etmiş olan deniz üstteğmeni Bransch'ı vermiştim.

Yarbay Lauffer'in sevk ve idaresi altında özel olarak seçilmiş erlerden oluşturulmuş bir müfreze, –bunların arasında Filistin harp gönüllülerinden Theophil Wagner, Firtz Frank da bulunuyordu– mayını çölden naklederek 8/9 Nisan gecesi, düşman tarafından fark edilmeksizin Kanal'a yerleştirmeye muvaffak olmuştu. Mayının çölden naklindeki zorluk –özellikle geçirilmesi çok zor olan bataklık sahadan– sebebiyle bu müfrezenin erleri fevkalâde tahammül ve başarma kudreti göstermişlerdi.

Mayının yerleştirilmesinden üç gün sonra İngilizler, erlerimizin Kanal'a giden ayak izlerinden mayının konduğunu keşfetmişler ve onu sağlam bir halde Kanal'dan dışarıya çıkarmışlardı. Herhalde mayının tapasında bir bozukluk olmuş olsa gerek! Çünkü mayın yerleştirildikten sonra birçok gemi onun üzerinden geçmişti. Kanal Şirketi'ne müthiş bir korku vermiş olması dolayısıyla tarafımızdan konulan bu mayın için sarfedilmiş emekler boşa gitmiş sayılamaz. Herhalde Kanal'da gidiş gelişin yalnız gündüzleri yapılması ve geceleyin ise nakliyatın tamamen durdurulması, Kanal'ın doğu sahili boyunca devam eden kumluklarda yeni izlere rastlanmasından ileri gelmişti.

Bu şekilde ve bilmediğimiz bir tarzda İngilizler, tarafımızdan Kanal'a konulan mayınları zararsız bir hâle getirilmesini sağlamışlardı. Yalnız göller mıntıkasında da bu tedbiri almak her nedense dikkatlerinden kaçmıştı. Nitekim Temmuz ayında Kanal'a karşı ilerleyen ve Teğmen Sırrı ile eski Bavyera subaylarından harp gönüllüsü Schuh tarafından sevk ve idare edilen keşif kolu, Küçük Acı Göl'de tarak makineleri tarafından gemilerin geçmesi için açılan dar bir geçit yerine bir mayın koymaya muvaffak olmuşlar ve "Holt Liner Teiresias" adındaki gemi buna çarparak yana yatmış ve geçidi tamamen kapamıştı. Fakat Kanal şirketi bu hadiseyi takip eden gece esnasında çalışarak geçidi tekrar açmaya muvaffak olmuştu.

Mart ayı başında, Kanal'ın Afrika sahilindeki Cemza mevkiinde bulunan petrol kuyularında sulh zamanında mühendislik yapmış olan Gondos isminde cesur, girişken genç bir Macar, Sina dağlarından geçerek Sina Yarımadası'nın güneybatı ucunda bulunan Tur mevkiine gidip, oradan bir kayıkla Cemza'ya geçerek buradaki petrol kuyularını tahrip etmeye talip olmuştu. Gondos için küçük bir kervan hazırladık ve o, birçok maceradan sonra sondaj kuyularından bir tanesini kullanılmayacak bir hâle getirmeye muvaffak oldu.

Mayıs'ta Kanal'a dört keşif kolu göndermiştim. Binbaşı Fischer, Gondos ve diğer birkaç harp gönüllüsü ve 50 erle beraber Nahil'den ve Küçük Acı Göl'ün güneyinde bulunan Chalouf namındaki mevkie yürümüş ve orada düşman tarafından fark edilmeksizin Kanal'a iki mayın koymuştu. Binbaşı Hunger, kendi taburu ve bir dağ bataryasının bir takımı ile İsmailiye'nin kuzeyinde bulunan Elferdan mevkiine ilerlemişti. Hunger toplarını Kanal seddinin üzerinde bir mevkie yerleştirerek yaklaşık 50 metre mesafeden 35 dakika müddetle Kanal'da büyük bir tarak makinesini ateş altına almaya muvaffak olmuştu. Bu esnada bir düşman süvari bölüğü ile müsademe olmuş ve İngilizler ciddî zayiat vermişlerdi. Daha sonra İngilizler sekiz süvari bölüğü ve yarım tabur piyade ve iki topla İsmailiye'den Hunger müfrezesi üzerine atıldıkları vakit onlar zaten geri çekilmeye başlamışlardı. Yalnız Hunger'in artçıları üstün düşman kuvvetleriyle temasa geçmiş ve bu esnada birkaç şehit vermişti. Diğer iki keşif kolu maalesef Kanal'a yaklaşmaya muvaffak olamamışlardı. Binbaşı Fischer ile Hunger'in bu faaliyetleri İngilizleri, Kanal'da beklemekte olan dört harp gemisine ayrıca

Fransızların üç kruvazörünü de ilave etmeye mecbur bırakmıştı.

İngilizlerin burada yeni uçak filosu ve atlı birlikler alarak sağladıkları büyük üstünlüğe rağmen bu keşif kollarının veya müfrezelerinin geri çekilme yollarını keserek bunları yakalamaya muvaffak olmamaları hakikaten bir harika ve bu işe memur olan subayların vazifelerini ne derece büyük bir maharetle yerine getirdiklerine en güzel bir delil oluşturmaktadır. Bu faaliyetlere katılan Türk birlikleri de, bunları sevk ve idare eden ve hemen tamamen Alman olan komutanlarından daha az takdir ve övgüye lâyık değildir. Onların yürüyüşte gösterdikleri kudret, mukavemet ve herekât esnasındaki cesaretleri cidden hayret edilecek derecedeydi.

Maalesef yalnız elde edilen muvaffakıyetin derecesine göre hüküm veren ve çölde başarılan zorluklardan hiç haberi olmayan üst makamlar, bu birliklerin komutanlarının cidden hakettikleri takdiri çoğu defa esirgemişlerdi. Tarafımdan yapılan taltif tekliflerinin büyük bir kısmının kabul edilmemesi beni, Alman ve Türk arkadaşlarımın nezdinde çok güç ve nahoş bir mevkie koymuştu. Yabancı memleketlerde ve özellikle doğuda nazik bir tavır, bir hediye veya nişanla çoğunlukla, kabaca talepte bulunmaktan veyahut andlaşma hüküm ve taahhüdleri üzerinde ısrar etmekten çok daha fazla şeyler elde edilebileceği maalesef vatanımızda iyice anlaşılamamıştı. İmparatorumuzun Suriye ve Filistin'i ziyaretleri esnasında esirgemedikleri bir iltifat, bahşettikleri bir hediye veya verdikleri bir nişanla elde edilen sempati, bu harp sırasında bile sık sık iyi tesirlerini göstermekten geri kalmamıştı.

İtilâf Devletleri 18 Mart'ta Çanakkale'yi donanmalarıyla boş yere zorladıktan sonra, 25 Nisan'da Boğaz'ın her iki tarafından karaya kuvvetli birlikler çıkarmışlardı. Bize gelen haberlere göre, şimdiye kadar Mısır'daki kuvvetlerin bir kısmı Çanakkale'ye sevk edilmişti. Bu sebepten tarafımızdan Kanal'a karşı yapılacak küçük faaliyetlerden İngilizlerin fazlasıyla etkilenecekleri tahmin edilebilirdi. Bunun için 3/4 Mayıs gecesi, 180 piyade eri, bir makineli tüfek bölüğü ve bir dağ bataryasıyla Kantara istikametine bir taarruz yapmak üzere yola çıkmıştım. Bu harekette takip ettiğim bir maksat da ileride yapılacak daha büyük hareketlerde büyük bir rol oynaması muhtemel olan çölün henüz bilmediğim kısmını görüp tanımaktı. Bu maksatla biz önce Magara dağları arasından Birlecme'ye ve buradan da Bayud üzerinden Katya'ya yürümüştük. Havanın müsait olmasına rağmen daha ilk günlerin birinde 32 er takatten kesilmiş olduklarından geriye gönderilmişlerdi. Bundan başka batarya komutanı yemek pişirilecek kapları beraber almayı unutmuş olduğundan erlerine sıcak yemek veremiyordu.

Aldığımız bütün güvenlik tedbirlerine rağmen yürüyüşümüzün dördüncü gününde bir düşman uçağı bizi keşfetmişti. Büyük ihtimalle derin kumlarda bıraktığımız ve rüzgâr tarafından henüz örtülmemiş olan ayak izleri bizi ele vermişti. Bundan dolayı yapılacak hereketteki muvaffakiyet ihtimali fazlasıyla azalmıştı.

Mayıs'ın dokuzunda Hamisa hurmalıklarına ulaşmıştık. Elbiseleri parça parça olmuş askerler, geviş getiren develer ve etrafta dolaşan birçok Bedevîyle palmiyelerin altındaki bu ordugâh hayatı, hurma ağaçlarının yaprakları arasından süzülen güneş ışıklarıyla çok orijinal ve renk yönünden çok zengin ve canlı bir tablo oluşturuyordu. Yakında bulunan Kanal'a kadar olan yaklaşık 30 kilometre uzunluğundaki bütün araziyi kuş bakışı seyredebiliyorduk. Öğleden sonra yaklaşık elli kişilik bir İngiliz süvari birliği Kantara'dan kalkarak Düveydar'a gelmiş ve orada ordugâh kurmuştu. Ertesi sabah bir baskın yaparak bu müfrezeyi oradan kaldırmaya karar vermiştim. Fakat biz gün doğarken Düveydar'a yaklaştığımız sırada düşmanın orayı tahliye ettiğini haber almıştık. Herhalde düşman

süvarileri karanlık bastıktan sonra Kantara'ya geri dönmüş olacaklardı. Düveydar civarındaki düz arazi de bir pusu kurulmasına imkân vermediğinden hiçbir iş görmeksizin ordugâhımıza dönmeye mecbur olmuştuk.

Buraya akşam Cemal Paşa'dan bir telgraf gelmişti. Telgrafta Paşa, çok yakında Kanal'a karşı yapılacak olan daha büyük bir taarruz hereketi için kendisine derhal teklifte bulunmamı emrediyordu. Bunun üzerine girişmiş bulunduğumuz bu hareketten vazgeçmiş ve çölün bu kısımdaki kuyuların tamir ve temizlenmesi için harp gönüllüsü Wagner'i burada bırakarak ben cebrî bir yürüyüşle İbin'e dönmüştüm. Buraya geldiğim zaman Paşa'nın diğer bir telgrafını bulmuştum. Telgrafta 10. Tümen'in İstanbul'a sevk edilmesi gerektiğinden, Kanal'a karşı yapılacak herhangi bir teşebbüsten vazgeçmek mecburiyetinde kalındığı bildiriliyordu.

O vakitler –Mayıs ayı ortalarında– çölde hararet derecesi 50 derece idi. Kuyuların suları endişe verecek derecede azalmaya başlamıştı. Birliklerin ve özellikle sıcak iklime alışkın olmayan Alman subaylarının sıhhî durumları çok kötü bir haldeydi. Bu sebepten bende, bütün bir yazı çölde geçirmeye tahammül edebileceğimiz hakkında ciddî bir şüphe uyanmaya başlamıştı. Şu aralık Çanakkale'deki hadiseler dolayısıyla bizim için burada daha büyük faaliyetlere imkân ve fırsat çıkmış olması göz ardı edilerek, Kanal'a karşı daha büyük kuvvetlerle taarruzu, maddî durumumuzun imkân verdiği ölçüde yapmanın daha uygun ve doğru olacağını düşünüyordum. Bunun için Cemal Paşa'ya vaziyet hakkında sözlü rapor vermek üzere, şiddetli dizanteri neticesinde hâlâ ıstırap çekmekte olan yaverim Ekrem Bey'i yanıma alarak 14 Mayıs'ta Kudüs'e hareket etmiştim.

Maalesef bu defa da bu mukaddes şehri can sıkıcı bir hava içinde bulunmuştum. Kudüs eskiden beri millî ve dinî tezatlarla dolu ve birçok entrikanın kaynaştığı bir yerdir. Harbin başlamasından beri bu tezatlar doğal olarak şiddetlenmişti. Daha 6 Ağustos 1914'te Filistin'de, sıkıyönetim ilân edilmişti. Bununla hükümetin bütün otoritesi, askerî makamların eline geçmiş oluyordu. Bu hâl şüphesiz kötü bir niyetle yapılmış değildi. Şu kadar ki, bilgisizlik ve beceriksizlikten dolayı, bu askerî makamlar öyle bir sürü tedbirler almışlardır ki, bu yüzden Araplar, Hristiyanlar, Yahudiler de yabancılarla beraber ıstırap çekmişlerdi.

Manastırlar, Hristiyan okulları hiçbir şey gözetilmeksizin askerî maksatlar için işgal edilmiş, uluslararası konumuna rağmen Salvator Manastırı'nda araştırma yapılmış ve St. Anna Kilisesi'nin öğretmen okulu bir Türk üniversitesine dönüştürülmüş ve isim olarak Cemal Paşa'nın ölmüş çocuklarından birisinin ismini taşıması uygun görülmüştü. Filistin'de yaşayan yabancıların gözetim altında tutulması için alınan tedbirler, askerlik bakımından yeterli değildi. Fakat bu yabancılar o kadar şüphe ve dedikodu altında sert bir muamele görüyorlardı ki, bu yüzden lüzumsuz baskılara ve acıklı hallere uğruyorlardı. Bu arada yabancı dille yazılmış olan bütün mektuplarla telgraflar, Şam'daki sansürden geçiriliyordu. Bu hâl özellikle ticaret işlerinde zararlı gecikmelere sebep oluyordu. Halk iaşe maddelerinin, gazyağının bunmamasından fena halde sıkıntı çekiyordu.

Katolik kilisesinde şiddetli bir mücadele yaşanıyordu. Her ne kadar bu mücadele dışarıya pek o kadar aksetmiyorsa da İtalyanlar, o vakit Fransızların bulunduğu kötü durumdan istifade ederek, onların doğudaki Katolik kilisesi reisliği mevkiini ele geçirmeye uğraşıyorlardı.

Biz Almanlar için pek güç bir mesele de, müttefikimizle Siyonistlere karşı alacağımız vaziyet hakkında bir karar vermekti. Hariciye Nezareti, mümkün olduğu kadar Siyonizmin himaye edilmesine taraftardı. Siyonistlere yardım etmediğimiz takdirde bunlar İtilâf Devletleri'ne dayanacaklar ve bize

karşı özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde bir hoşnutsuzluk oluşmasında etkili olabileceklerdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde Siyonizmin çok sayıda nüfuz sahibi koruyucuları ve para kaynakları vardı. Hatta Times gazetesi, savaşın başında İngiltere'nin galip gelmesi halinde Filistin'in bir millî vatan olarak Yahudilere terk edilmesini teşvik mahiyetinde makaleler yayınlamıştı.

Cemal Paşa, Türk bakış açısından, yine tamamen haklı olarak Siyonizme karşı tamamen muhalif bir vaziyet almıştı. O şüphesiz Palestin ismindeki gazetede ilân olunan Ussischkim programından haberdardı ve bunda Siyonistlerin gayesinin tam bir muhtariyet olduğu açıkça anlaşılmaktaydı. Bundan dolayı Türklerin, memleketlerinin bir kısmının koparılmasını veyahut kendi hükümetlerinin içinde diğer bir hükümet kurulmasını hedefleyen ve muntazam bir plân çerçevesinde yapılmakta olan faaliyetlere tahammül edemeyecekleri çok açıktı. Bunun yanı sıra Kudüs, yalnız Yahudiler, Hristiyanlar için değil, Müslümanlar için de mukaddes bir yerdi. Cemal, Kudüs'e geldikten biraz sonra Siyonizme karşı çok şiddetli bir dil kullanmaya başlamıştı. Yafa kaymakamı hakkında kasten yanlış şikâyetler ileri sürmüş olan Siyonist önderini Filistin'in kuzeyine sürmüştü. Daha sonra da büyük ölçüde Siyonist tehciri yapılmıştı ve bu tedbir bu akıbete uğrayanların iktisadî mevcudiyetlerini tehdit edecek mahiyette bulunuyordu. Siyonistlerin bir çeşit parti grubu oluşturarak adına "muhafız kolu" dedikleri oluşum da dağıtılmıştı. Düşman tebaasından olan bütün Yahudiler aileleriyle birlikte Filistin'i terke mecbur bırakılmışlardı. Bu karardan özellikle memlekette yaşayan sayısı çok olan fakir Rus Yahudileri şiddetle sarsılmışlardı. Başkonsolosumuzun gayreti sayesinde bu kararın hiç olmazsa çocuklarla kadınlara uygulanmasından vazgeçilmişti. Türk vatandaşlığına geçmek suretiyle bu karardan kurtulmak çareleri olduğu halde bundan yalnız çok az sayıda Yahudi istifade etmişlerdi; çünkü böyle bir durumda kendilerinin oğulları askerî hizmete tabi tutulacaklardı.

Savaşın ortaya çıkardığı garip gelişmelerden birisi de, Siyonistlerle Antisiyonistler arasındaki mücadelenin, burada şimdiye kadar görünmeyen bir şiddet kazanması ve bunun da genel olarak Yahudilik için çok çirkin ve faydası olmayan bir çığır açmasıydı. Siyonist olmayan yani siyasî bir hedef gütmeyip birinci derecede dinî bir istikamet takip eden Yahudiler Filistin'de önceden sayı olarak çok üstün bir durumdaydılar. Gerçekten de memlekette oturan Yahudilerin ancak yüzde beşi Siyonist idi. Fakat bunlar çok faal ve kendini beğenmiş olup, Siyonist olmayan Yahudileri korkutup yıldırmaktaydılar. Siyonist olmayanlar savaş sırasında Türklerin yardımıyla bu baskıdan kurtulmak istiyorlardı. Bunlar haklı olarak şu endişedeydiler ki, Siyonistlerin bu gayretleri, memlekette eskiden beri yerleşik olan Yahudilerin Araplarla olan iyi münasebetlerini bozacak ve Türkleri cezalandırmaya yönelik tedbirler almaya sevkedecek, bundan kendileri de zarar göreceklerdi. Kardeşler arasında genellikle çok vahşi bir şekilde yapılan bu mücadeleden kazançlı çıkan doğal olarak üçüncü şahıs olan Türklerdi.

Kudüs'te her milletten kadınlar ve erkekler başıma üşüşmüşlerdi. Bunların arasında Hristiyanlar, Yahudiler, papazlar ve hatta hiçbir dine mensup olmayanlar da vardı. Bunlar birçok şikâyet yağdırarak akıl danışıyorlar, yardım ve himaye rica ediyorlardı. Her taraftan biz Almanlara gösterilen itimat çok şeref verici ve merhamet uyandırıcı olmakla beraber bizleri çok müşkül bir duruma sokuyordu. Bir taraftan hakikaten sertlik ve haksızlık yapılan işlerde yardım etmek çok doğal bir vazifemiz olmakla beraber, diğer taraftan da müttefikimizin kendi içişlerine haksız ve fuzulî bir müdahale kabul edilerek arada güvensizlik yaratacak her şeyden kaçınmamız zaruriydi. Türkiye tarafından kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması üzerine müttefikimizin kendine güveni önemli ölçüde artmış ve savaştan önce ifrat derecesine varan yabancı konsolosların müdahale ve nüfuzları, saygısızlık ve hürmetsizlik telâkki edilmiş ve bunların tamamen ortadan kaldırılması

konusunda gösterilen haklı gayretlerde çoğunlukla fazla ileriye gidilmişti. Hatta müttefik devletlerin konsoloslarının haklı müracaatları bile –bazen çok kaba bir şekilde– reddedilmişti.

Bu şartlar altında bütün iyi niyetimize rağmen Cemal'in bir prensip olarak kabul ettiği tedbirler ve kararlara etki edebilmek hemen hemen imkânsızdı. Bu sebepten biz bazı hallerde bu işle alâkalı Türkler nezdinde şahsî ve dostane münasebetlerimizden istifade etmek suretiyle yardımda bulunabiliyorduk.

General Back'ın geri çağırılması umumî bir üzüntü uyandırmıştı. General bir-iki ay kadar Kudüs Merkez Komutanlığı vazifesini görmüştü. Bu kibar, fevkalâde kabiliyetli ve Türkiye'deki birkaç senelik ikameti esnasında müttefikimizin zihniyetini tamamen anlamış olan zatın idarecilik, hayırseverlik ve becerikliliğiyle bütün halk üzerinde yaptığı tesir çok lütufkâr ve bundan dolayı çok teskin edici olduğundan, kendisine karşı büyük bir itimat beslenmesine vesile olmuştu.

Buna rağmen ne General Back'ın ve ne de General Cemal tarafından Almanya'ya gönderilen ve fakat gitmeyen kurmay başkanı Albay Frankenberg'in yerine Alman subayları tayin edilmemesi için üst makamlara tavsiyede bulunmak hususunda Başkonsolos Schmidt ile görüş birliğine varmıştım. Bu makamları işgal edecek olan Alman subaylarının, müttefikimizin iç siyasetiyle güvenlik tedbirlerine yapacakları etki hiçbir zaman çok büyük olamayacağı gibi, kamuoyu, Alman müşavirlerini Türk makamları tarafından alınan bütün tedbirlerden mesul tutacaktı. Bu şekilde Alman prestijinin göreceği zarar, bu makamların Alman subayları tarafından işgal edilmesiyle elde edilecek faydadan daha fazla olacaktı.

İngilizlerin Çanakkale'deki çok çetin, kanlı ve sinirler üzerinde tahrip edici tesir yapan bir muharebeye giriştikleri o zamanın, Kanal'a karşı daha büyük bir harekâta girişebilmek için en mükemmel ve müsait bir fırsat olduğunda Cemal Paşa ile hemfikirdik. İngilizlerin Çanakkale'ye karşı giriştikleri harekâtta Mısır üs olarak kullanılıyordu. Kanal'a karşı bir taarruz, hatta tarafımızdan yapılacak ciddî bir tehdit bile İngilizlerin o vakitki durumunda kendilerini fevkalâde zor durumlara sokacak, karşı tedbirler almaya mecbur edebilecekti. Hâlbuki tarafımızdan planlanan harekât, sadece bunu yapabilecek birliklerin elde bulunmamasından dolayı akamete mahkûm olmuştu. İstanbul, Mekke Emiri'nin siyasetine güvenilmediğinden endişe ediyor ve bundan dolayı Hicaz tümeninin bütün birliklerinin Medine'ye geri gönderilmesini emrediyordu.

Irak'taki durum da, Türk Başkomutanlığı'nı 8. Kolordu'nun Halep'e gelmiş olan birliklerini tekrar Irak'a geri göndermek zorunda bırakmıştı. Esasen 8., 10. ve 25. Tümenler İstanbul'a yola çıkmış ve bunlarla birlikte 4. Ordu mıntıkasının bütün seri ateşli toplarıyla makineli tüfek bölükleri de hareket etmişlerdi. Memleket içinde asayişin muhafazası ve Suriye ile Filistin'in geniş sahillerinin kontrol altında bulundurulabilmesi için Cemal'in elinde harp kıymeti yüksek olmayan yalnız on iki tabur kalmıştı. Teklifim üzerine Cemal, Başkomutanlık nezdinde Kanal'a karşı hareket edecek bir seferî kuvvet için hiç olmazsa esas birlik olarak bir Türk taburunun bırakılmasına müsaade istemiş ise de bu teklif de reddedilmişti. O vakit Çanakkale'deki vaziyet çok ciddiydi. Düşman taarruzlarının püskürtülmesi çok kan dökülmesine sebep oluyordu. Bu şartlar altında Kanal'a karşı yapılabilecek herhangi bir teşebbüsten vazgeçmek mecburiyeti çok canımızı sıkmıştı. Cemal de bu işte benden daha az sıkılmamıştı.

Kudüs'e giderken gördüğümüz kadîm Halilürrahman şehrini kuşatan bağ ve bahçelerin taze ve bol yeşilliklerinin bizce ne derece kıymetli olduğunu anlayabilmek için bizim gibi tam üç ay aralıksız

olarak her türlü bitkiden mahrum olan kurak, ıssız çölde yaşamış olmak lâzımdır. Dört gün sonra İbin'e geri dönerken bu taze ve bol olan yeşilliklerden zerre bile kalmamış, büyük bir çekirge istilası ile bu güzel ve verimli vaha son yaprağına kadar silinip süpürülmüştü. Tek bir yaprak bile taşıyan ne bir ağaç, ne bir asma ve ne de bir çalı vardı. Hatta bu obur hayvanlar dalların kabuklarını bile kemirmişlerdi. Birkaç saatlik kısa bir zaman zarfında bütün bu yeşillikler ve çiçekler içindeki güzel memleket bir kurak çöle dönmüş ve bütün mahsul mahvolmuştu. Çölde yerde sıçrayan küçük çekirgeler görmüş ve bunların bir fırtınayı takip eden şiddetli sağanaklardaki yağmur taneleri gibi çadırlara çarparak nasıl yere düştüklerini görmüştük. Burada ise parmak büyüklüğünde ve sonsuz bulutlar halinde uçan çekirgeler arasından gidiyorduk. Bunların oluşturduğu büyük grupların içine düşüldüğü zaman insan, gökyüzünün karardığı hissine kapılıyordu. Caddelerde otomobil tekerlekleri bunlardan binlerce ve binlercesini ezerek tiksinti veren kokuşmuş bir lapa hâline getiriyordu. Hayvan üstünde elde bir sopa ile havada kaynaşan bu pis hayvanlara karşı kendimizi müdafaa etmek mecburiyetinde kalıyorduk. Uçarken insanın yüzüne çarptıkları vakit fena halde acıtıyorlardı.

Bu çekirge istilâsının bizim cephemizdeki muharebenin gidişatına ne kadar uğursuz bir etki edeceğini o zaman hissetmiştik. Bu çekirge âfeti Filistin'de 1915 mahsulünün tamamını ve Suriye'de ise çok büyük bir kısmını mahvetmişti. Bu mahsulün kaybı sonucu, Türkiye'nin Arap vilâyetleri bütün savaş boyunca mahsul bakımından kendilerini bir türlü toparlayamamışlardı. Birliklerin sağlık ve maneviyatı üzerinde çok tahrip edici tesirler yapan ve daima tekrarlanan iaşe buhranlarının sebebi bu çekirge belasıdır. Düşmanın sayıca üstünlüğü ile birleşerek Türk askerinin sefaletine sebep olan gıda yetersizliği sonuçta bu cephedeki felâkete sebep olmuştu.

Çekirgeyle mücadele için mümkün olan her şeye başvurulmuş ve memleket içinde özellikle büyük kıymet taşıyan bir veya iki plantaj –mesela Yafa'daki portakal bahçeleri– bu tahribattan kurtarılabilmişti. Fakat nüfus yoğunluğu olmayan çölde doğal olarak etkili bir çekirge mücadelesi sağlanamamıştı. Çölde büyüyen ve develere gıda oluşturan küçük bitkilere nerede rastlansa, bunlar koparıldığı zaman üzerlerinde daima erguvan renginde binlerce çekirge yumurtası görünmüştü. Zaten İncil çekirge afetini bize şöyle hikâye etmektedir: "Tanrı kuvvetli bir rüzgâr gönderdi ve Mısır'dan gelen o çekirgeleri denize üfledi". İşte bizde de böyle olmuştu ve Tanrı bir rüzgâr göndererek cephemizi çekirge felaketinden kurtarmıştı. Deniz sahilleri üst üste ölü çekirgelerle dolmuş ve bunlar vebaya benzeyen bir koku yaymışlardı. Bedevîler, çekirgeleri kızartıp yiyorlardı.

Çok girişken bir harp gönüllüsü olan Gondas, refakatinde üç kişi olduğu halde Mayıs ayı sonunda Büyük Acı Göl'de yatan ve üstünde bir vinç bulunan bir istimbot ele geçirmiş ve kazanını patlatmıştı. Yarbay Lauffer, Haziran ayı başında Kantara istikametinde yeniden bir taarruz yapmış ve düşman ileri karakollarını top ateşine tutmuştu. Fakat İngilizler Kantara istikametinden farklı birçok birlikten oluşan bir müfreze ile taarruza geçince, yarbay muharebeyi keserek zayıf olan kuvvetleriyle El Ariş'e çekilmişti.

Süveyş istikametinde bir heraket için de Nahil'in genç ve dinç komutanı Binbaşı Emin Bey'i görevlendirmiştim. Fakat bu hareketi düşman tarafına kaçanlar haber vermiş olduğundan Emin, Kanal'ı göremeden geri dönmeye mecbur olmuştu.

Bizim küçük ölçekte yaptığımız bu faaliyetler düşmana iğne batırmak kabilindendi. Fakat genel olarak beklenen maksadı sağlamışlardı. Bu girişimler, İtilaf Devletleri için çok önemli olan bu su geçidinin güvenliği açısından sürekli endişe vermiş ve buranın muhafazası için devamlı olarak nispeten mühim kuvvetleri buraya ayırmak mecburiyetinde bırakmıştı.

Geceleyin Kanal'ın gemilerin geçmesine kapatılması düşman için her halde bir vakit kaybı demekti. Süveyş'ten geçmek için alınan sigorta primleri de birkaç misli artmış ve tarafsız gemilerin birçoğu Ümit Burnu'ndan dolaşmayı, tehlikeli olan Süveyş Kanalı'ndan geçmeye tercih etmişlerdi. Kanal'daki seyrüseferin sürekli taciz edilmesi İngilizleri 1916 senesi başında Kanal'ın doğusunda ve bir kısa günlük yürüyüş mesafesinde, çok miktarda para, malzeme sarf-ederek ve birçok insan kullanarak Akdeniz'den Süveyş Körfezi'ne kadar devam eden bir müstahkem hat inşasına mecbur etmişti.

10 Haziran'da Cemal Paşa İbin'e gönderdiği bir emirle, bizi çölden geri çağırıyordu. Yalnız Türk subaylarının emir ve komutası altında birkaç Bedevî teşkilâtı İngilizleri gözlemek üzere çölde bırakılacaktı. Ben de kurmay başkanı olarak 4. Ordu'ya katılacaktım.

Bu emir umumî bir sevinç uyandırmıştı. Son haftalar içinde çölde yaşamak çok azap verici ve tahammül edilemez bir hâle gelmişti. Bu cehennemden kurtulmanın için tam zamanıydı. Hararet derecesi gölgede 60 dereceye yükselmişti ve banyo yapmak için hiçbir fırsat mevcut değildi. İçmek ve yıkanmak için kullanmak zorunda kaldığımız suyun sıcaklığı 36 dereceydi. İçeceğimiz şeyleri soğutma imkânı yoktu.

Burada mevcut olan su, müstemlekelerde meşrubatı soğutmak için alışılmış usulü uygulamaya yeterli değildi. Demir karyola, kılıç gibi madenî eşya o kadar sıcaktı ki, bunlara el sürüldüğü zaman parmakların yandığı hissediliyordu. Yaprak sigara kutuları sıcaktan çatlayıp dağılıyor ve içindeki sigaralar saman gibi kuruyor ve ilk kibrit çakışta barut gibi parlayarak yanıp bitiyordu. Yemekten sonra istirahat için biraz uzanıp bir şey okumak imkânsızdı. Şimdiye kadar bize fevkalâde azap veren sineklerden ise kurtulmuştuk; çünkü gerek bunlar gerekse bitler bu derece sıcağa dayanamayarak ölüyorlardı.

Fakat kum fırtınaları çadırlarımızın etrafında ve telgraf hatlarında müthiş uğultular koparıyor ve her şeyi inletiyordu. Bu sıcak iklimde görülen fırtınaların kuvvetinde bir batı rüzgârı kor halindeki bir ateş sıcaklığında esiyordu. Hatta bu sıcak iklime alışkın olan devecilerde bile güneş çarpması vakaları baş gösteriyordu. Gittikçe sıklaşan Sirokko denilen sam rüzgârı estiğinde insanlarda oluşan sinirlilik tamamen marazî bir şekil alıyordu. Herkes birbiriyle kavga ve münakaşa halindeydi. İki Türk subayı arasındaki münakaşa yumruklaşmaya dönüşmüştü.

İklim tesirlerine karşı mukavemetimiz son haftalar içinde oldukça gevşemişti. Biz Avrupalılar aylarca hiç sebze görmeden yalnız keçi ve koyun eti yemeye, zararını çekmeden bir türlü alışamıyorduk. Haftalardan beri artık hiç taze sebze, meyva ve tereyağı yoktu.

Başlangıçta zorlukları hafifleten yeni bir memleketin verdiği cazibe de kaybolmuştu. İmkânsızlık yüzünden ciddî bir iş görmek de mümkün olmadığından, vatanımızda veyahut Çanakkale'de daha iyi iş görebileceğimiz hissi ruhumuza fena halde tesir ediyordu.

Kudüs'e yaptığım son başarısız seyahatten beri enerjim ve iş görme kabiliyetim fark edilecek derecede azalmıştı. Çöldeki yaşantımıza son veren haberi arkadaşlarım gibi ben de sevinçle karşılamıştım. Alman mesai arkadaşlarım ise hemen hiç iş göremeyecek hâle gelmişlerdi. Fischer, Kudüs'te apandisitten yatıyordu.

Heiden, dizanteriden ciddî şekilde rahatsızdı. Dr. Koch, ve Streke Bîrüssebi'de hastanede yatıyorlardı. Lauffer de o kadar berbat bir halde idi ki, kendisine İstanbul'a gitmesi için izin vermeye

mecbur kalmıştım; onu oradan Almanya'ya göndermişlerdi. Sıhhiye subayları Dr. Jungels, Dr. Hofmann ve şimdiye kadar Nahil'de çok ağır bir vazife gören Dr. Kikton İstanbul'da doktorlara olan şiddetli ihtiyaç karşısında oraya çağrılmıştı.

4. Ordu Kurmay Başkanlığım

20 Haziran 1915 tarihinde Kudüs'e gelmiştik. Cemal Paşa, karargâhını Beyrut civarında Lübnan'da bir sayfiye yeri olan Aynisofer'e nakletmişti. Bunun için biz de Kudüs'te Cebel-i Tur'da (Zeytin Dağı'ndaki) şimdiye kadar ordu karargâhı olan Augusta Viktoria misafirhanesine yerleşmiştik. Cemal Paşa karargâhında o kadar sıkı disiplin sağlamıştı ki, buranın aylarca bir ordunun kalabalık karargâhını barındırdığı hiçbir şekilde belli olmuyordu. Ordu komutanlığımdaki vazifeme başlamak üzereyken talih beni de pençesi altına almış ve tifoya yakalanmıştım. Çöldeki bulunduğum sürede kilomun hemen üçte birini kaybetmiştim. Fakat Dr. Mühlers ile Dr. Hegler'in yerinde ve maharetli tedavileri ve Türklerle Almanlar tarafından aynı derecede hürmet edilen başhemşire Teheodora Barkhausen ile onun çok kabiliyetli olan yardımcısı hemşirenin gerçek bir ana şefkat ve ihtimamıyla yaptıkları bakım sayesinde dört hafta sonra Aynisofer'e hareket edebilecek kadar iyileşebilmiştim.

4. Ordu kurmay başkanı olarak görevlendirilmekten dolayı memnun değildim. Ben bu mevkiin bir Alman subayı tarafından işgal edilmesine muhalif olmamın genel sebeplerini zaten daha önce izah etmiştim. Bundan başka, her ne kadar Cemal Paşa'nın güvenini kazanmış bulunuyorsam da karargâhtaki bütün subayların hakkımda iyi fikir beslemediklerini ve bu sebepten bütün komutanlık mensuplarının benimle halisane bir işbirliği yapamayacaklarını hesaba katmak mecburiyetinde idim. Hastalığım sırasında, Çanakkale müdafaasını idare eden Mareşal Liman von Sanders'in kurmay başkanlığını hemen üstlenmem için sağlık durumumun uygun olup olmadığı hakkında sorulan sorulara ret cevabı vermeye mecbur olmuştum.

Kudüs'te uzun müddet kalmak mecburiyeti bana, Kanal'a karşı yapılacak harekât için, teknik konuları hazırlamakla görevli kişilerle esaslı bir görüşme yapmak fırsatını vermişti. Görüştüğüm kişiler arasında; demiryolunu Bîrüssebi–Hafirülavce–Kuseyme ve Bîrhasana üzerinden İs-mailiye'ye uzatacak olan Meissner Paşa, su üssünü ve Kuseyme'den Bîrhasana'ya kadar devam edecek olan su yolunu inşaya memur inşaat müşaviri Schuhmacher, Halilürrahman'dan Hafirülavce'ye giden yolun inşaatını tamamlamak ve Hafir'den Kuseyme üzerinden Bîrhasa-na'ya yeni bir yol inşa edecek olan Avusturya–Macaristan hükümeti mühendislerinden von Wienecke ve yorulmak bilmeyen ve daima yardıma hazır olan Şam'da demiryolları müdürü Dickmann vardı (bu zatın o vakit en büyük endişesini demiryollarına gerekli olan yakacak madde ile makineleri yağlayacak malzemenin sağlanması oluşturuyordu). Bunlardan başka bir de yığınak mıntıkasında hastane ve erzak ambarları vesaire inşa edecek olan Bîrüssebi Menzil Müfettişi Yarbay Behçet vardı. Bu kişilerin hepsi büyük zorluklarla savaşmak mecburiyetinde idiler. Ordu komutanlığı bunlara çok büyük ölçüde talimat gönderiyor ve bunların çalışma kudretlerini hemen hemen yerine getirilmesi mümkün olmayan taleplerle karşılaştırıyor ancak bu işler için gerekli olan kişileri ve malzemeyi sağlayamıyordu. Bilhassa parasızlık hüküm sürüyordu. Ben hiçbir zaman 4. Ordu mıntıkasında kronik bir hâle gelmiş olan parasızlık derdinin, İstanbul'dan yeterince para gönderilmemesinden mi –ki, ordu karargâhı daima bunu iddia etmişti– yoksa gönderilen paraların harbin sevk ve idaresiyle alâkası olmayan, meselâ şehirlerin imar ve güzelleştirilmesine, okul ve üniversiteler açılmasına, âbideler ve emsali gibi işlere mi harcandığını tespite muvaffak olamamıştım.

Karargâhımdan olup benimle beraber ordu komutanlığına tayin olunan Ekrem Bey ve Hamdi Bey'le birlikte 30 Temmuz'da Kudüs'ü terk etmiştim. Bir at arabası içinde Yafa'dan sahili takip ederek Hayfa'ya gelmiş ve oradan bir balıkçı kayığı ile yelken açarak Sûr'a buradan tekrar araba ile Beyrut'a hareket etmiştik. Ben, bu yolu Şam üzerinden giden demiryoluna tercih etmiştim; çünkü

Filistin'de henüz bilmediğim sahil kesimini tanımak istemiştim. Yafa'dan Sarron'daki Alman kolonisine bir ziyaret yapmıştım. Burada insan kendini güzel, zengin ve bakımlı bir Schwab köyünde zannediyor. Alman çalışkanlığının ve Alman dayanıklılığının burada neler yaratıp başardığı hayrete değerdi ve Alman kolonistlerinin maksada uygun bir şekilde çalışmalarından elde edilen kazançlar da o ölçüde memnuniyet vericiydi. Kooperatif esasları üzerine vücuda getirilmiş olan teşkilat onlara büyük ölçüde bol miktarda su verecek kuyular açtırmış ve bunlara yerleştirdikleri motorlu pompalarla kendilerine bu iklimde en kıymetli şey olan suyu temin etmişlerdi. Bu su toprağı sulamaya yettiği sürece çorak olan çölü cennet gibi bir vaha haline getirmişti. Daha sonraları Wilhelma ve Hayfa Alman kolonilerini ziyaret etmiştim; onların da bende bıraktığı tesir Sarron'unkinden az değildi.

Yüksek bir dağ kür yeri olan Aynisofer, Beyrut'un yaklaşık 30 kilometre doğusunda ve deniz seviyesinden 1700 metre yüksekliktedir. Gündüzün sahil şehrinin yakıcı sıcağı altında işlerini tamamlayan birçok Beyrutlu yaz akşamlarını ve gecelerini Aynisofer'deki sayfiyelerinde geçirirler.

Barış zamanında Aynisofer özellikle zengin Mısırlılar tarafından ziyaret edilmektedir ki, bunları havasının uygunluğu yanında, Aynisofer'in kumar salonlarının cazibe kuvveti de çekmektedir.

Önümüzdeki Kanal'a karşı yapılacak harekâtın teknik hazırlıklarını bir plân dairesinde yapabilmek için bu harekâtın zaman, kuvvet, istikamet ve hedefi hakkında Paşa'nın fikir ve kararını almak mecburiyetinde bulunuyorduk. Bu harekât –İngilizler o zamana kadar Çanakkale'yi tahliye ederlerse– 1915 sonbaharının sonuna doğru veya en geç olarak da gelecek ilkbaharda sıcaklar basmadan önce yapılmış olacaktı. Şimdiye kadar elde ettiğimiz tecrübelere göre çöldeki su şartları ve elde mevcut nakil araçlarının sayısı, en fazla bir tümenin çölden geçirilmesine müsaade edebiliyordu. Mısırlıların fiilî bir yardımını hesaba katamayacağımıza göre bu kadar bir kuvvetle Kanal'ı zorlayarak İngilizlere Mısır'da taarruz etmek mümkün olamazdı. Bundan dolayı biz Kanal'ın mümkün olduğu kadar yakınında bir mevzie yerleşerek uzun menzilli toplarla Kanal'daki seyrüseferi kesintiye uğratmakla yetinmek mecburiyetinde bulunuyorduk. Böyle bir mevzide ne kadar müddet kalabileceğimiz, İngilizlerin kuvvetine ve alacakları karşı tedbirlerin büyüklüğüne bağlıydı. Meselenin bu tarzdaki çözüm yolunun büyük zaaflarını ve başarı ihtimallerinin azlığını tamamen idrak ederek bunun yarım bir tedbirden ibaret olduğuna kani idik. Bununla beraber bu cephede her türlü faaliyetten vazgeçilmek istenmiyorsa bundan başka yapılabilecek bir tedbir mevcut değildi. Su tedariki hususunda en uygun olan şartlar dolayısıyla bu defa seferî kuvvet sahil boyunca Kantara istikametinde ileriye sevkedilecekti; hatta bu kadar dar bir çerçeve içerisine sokulmuş bir teşebbüste bile Almanya'nın gerekli olan malzemeyi emrimize vermesi şarttı. Sırbistan'dan geçen yolun açılmasıyla da Almanya'dan ağır topçu, uçak ve teknik birliklerin getirilmesi imkân dâhiline girmiş bulunuyordu. Siyasî sebeplerden dolayı Avusturya–Macaristan'ın da herhangi bir teşkilâtla bu harekâta katılmasını ben özellikle istiyordum.

Buna karşılık sırf bu harekât için bir Alman birliğinin gönderilmesi hakkında Almanya tarafından bana yöneltilmiş olan soruya kesin olarak ret cevabı vermiştim. Bana, Alman piyadesinin yalnız iklimin tesirlerine ve çölün derin kumunda yürüyebilmek meşakkatine uzun müddet dayanıp dayanamayacağı şüpheli görünmekle kalmıyor, aynı zamanda ve bilhassa büyük Avrupaî bir birliğin menzil hizmetlerini sağlamak için gerekli olan fazla miktardaki nakil araçlarının bizim cephemizde ne tedarik ve ne de beslenmesine maddeten imkân bulunmadığı aşikârdı. Korkulacak diğer bir taraf da esasen şüpheci ve su-i zan sahibi olan müttefikimizin Almanların daimî olarak Filistin'e yerleşeceklerine dair olan korkusunu artırmasına sebep olacaktı. Bizim bu gibi niyetler beslemekte

olduğumuza dair olan şüphe Türkler arasında büyük ölçüde yayılmış bulunuyordu.

Aynisofer'e vardığım zaman ordu komutanlığını, Kanal'a karşı yapılacak önümüzdeki harekâtın teknik hazırlıklarından başka bir de Ermeni isyanıyla bunun getirdiği sonuçlar önemli ölçüde meşgul ediyordu.

Ermeni milleti çok zeki ve çok entelektüel olan zayıf bir üst tabaka ile ekseriyeti oluşturan ve büyük bir kısmı çok aşağı kültür seviyesinde bulunan ve Hristiyan olmalarına rağmen aralarında yaşadıkları İslâm halkından barbarlık ve vahşette geri kalmayan büyük bir kütleden oluşmaktadır. Ermeniler geniş Osmanlı İmparatorluğu topraklarının hemen her kısmında yaşamaktaydılar. Ermeni unsuru özellikle, merkezi Erivan şehri olan Rus Ermenistanı'yla sınır olan Anadolu vilayetlerinde, Toroslarda, Diyarbakır, Urfa ve Adana havalisinde nispeten daha yoğun bir halde bulunuyordu. Tabiatıyla İstanbul'da da kuvvetli bir Ermeni kolonisi vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî hayatında Ermeni unsuru mühim bir rol oynuyordu. Türkiye'deki ticaret, işçilik ve sanayiin büyük bir kısmı Ermenilerin elinde olduğu gibi; doktorlar, eczacılar, avukatlar ve mühendislerle memurlar da çok defa Ermenilerdendi. Memleketin verimli büyük sahaları çalışkan ve mahir Ermeni çiftçiler tarafından ekiliyordu.

Yakındoğunun birçok milletlerinde olduğu gibi, Türkler nezdinde de Ermeniler hiç sevilmiyordu. Irk tezatları, din taassupları bu sevimsizliği ancak bir dereceye kadar izah edebilirse de bunun asıl sebebini, ekonomik yönden üstünlüklerinden faydalanmak suretiyle Ermenilerin, misafiri bulunduğu milletlere karşı gösterdikleri saygısızlık oluşturmaktadır. Bundan dolayı onlar gerek Rus, gerekse Türk makamları tarafından diğer milletlere nazaran daha kötü muamelelere maruz kalmış ve hem de daha fazla istismar edilmişlerdir.

Dünyanın bütün büyük ticaret yerlerinde zengin ve parlak Ermeni kolonileri meydana gelmiş ve bunlar daima tamamen haklı olmayan propaganda araçlarıyla Rus ve Türk idaresi altında zulüm gören vatandaşları hakkında Hristiyan âleminin ilgisini çekmeye çalışmışlardır. Bu propaganda Ermenilerin yalnız zarurî ihtiyaçlarının karşılanması konusunda birçok yardımsever kurum ve kuruluşlar ortaya çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda büyük Hristiyan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu nezdinde müdahalesini gerektirmişti.

Genç Türkler iş başına geldikleri zaman Türkiye'de yaşayan muhtelif milletlerin barışması kendilerinin en mühim propagandalarından birini teşkil etmişti; hattâ Genç Türk ihtilâlcileri kısmen Ermeni önderleriyle şahsî temaslarda bulunuyor ve onları hükümete katmaya çalışıyorlardı. Bu yöndeki çalışmalar bir taraftan Rusların yaptığı tahrikler diğer taraftan Genç Türklerin hükümeti ellerine almalarıyla maruz kaldıkları zorluklar, Ermenileri gittikçe taleplerini arttırmağa teşvik ve tahrik etmişti. Bu vaziyet yeniden büyük Hristiyan devletlerinin müdahalesini gerektirecek kadar gerginleşmişti. 1914 senesi Şubat'ında yapılan bir anlaşma ile Ermenilerin haklı taleplerinin büyük kısmı tatmin edilmiş bulunuyordu. Bu şekilde silahlı bir isyan tehlikesinin önüne geçilmiş olduğu zannolunmuştu. Fakat savaşın daha başında imparatorluğun her tarafından Ermenilerin vaziyeti hakkında telaş verici haberler gelmeye başlamıştı. Mısır'da Nubar Paşa'nın başkanlığında, Paris'te, Londra'da ve Amerika'da kongreler toplanıyor ve bunlarda açıkça Ermenilerin İtilaf Devletlerinin dostu ve Türklerin düşmanı olduklarını ilan ediyorlardı. Acmiyazin'deki Ermeni kilisesi ruhanî reisi olan Katogikos, Türklere karşı mukaddes cihat ilan etmişti. Osmanlı parlamentosundaki Ermeni azınlığın lideri Pastırmacıyan, Türk Ermenileri arasında ihtilâli organize etmek üzere Rusya'ya kaçmış bulunuyordu.

1915 ilkbaharında büyük bir Ermeni ihtilâli vukua geleceğine dair İstanbul'a haberler geliyordu. Birçok yerde küçük veya büyük ölçüde Ermeni silâh depoları bulunmuştu. Türk polisi dört Ermeni genci tarafından Talat'a karşı tertip edilmiş bir suikastı meydana çıkarmıştı. Türk siyaset adamlarının ileri gelenleri, daha o zaman Ermenilere karşı aynıyla mukabele edilmesini ve istisnaî bir kanun lâyihasının kabul edilmesini talep ediyorlardı. Birinci derecede Enver'le Talat, partilerinin gayret ve hedeflemiş olduğu barış siyasetini hatırlatarak bu gibi tedbirlerin milletler arasındaki düşmanlığı şiddetlendirmekten başka bir şeye yaramayacağını ileri sürmüşler ve teklifin göz ardı edilmesi gerektiğini bildirmişlerdi. Bunun üzerine İstanbul'daki Ermeni Patriğine bir ihtarname tebliği ile yetinilmiş ve bunda Osmanlı Ermenilerinin, Türklere karşı bir harekete katılmalarından ileri gelecek sonuçlar hakkında Ermenilerin dikkati çekilmiş ve buna cüret edenlerin vatan ve memlekete hıyanet suçu ile cezalandırılacakları bildirilmişti.

Buna rağmen 1914 senesinin sonbaharının sonlarına doğru muhtelif yerlerde mahallî isyanlar çıkmış ve 1915 senesinin ilkbaharında Türkleri tehlikeli bir şekilde tehdit eden büyük bir Ermeni isyanı kopmuştu.

Hudutta Ruslara karşı savaşan Kafkas Türk ordusunun gerisinde Fransa ve İngiltere tarafından cephane ve silahlarla büyük ölçüde donatılmış Ermeni çeteleri faaliyete başlamışlardı. İhtilâlciler birkaç mühim yolun kavşak noktalarını ele geçirmeye muvaffak olmuşlar ve Türk ordusunun sağ kanadının menzil hizmetlerini kesintiye uğratmışlardı. İşte bu yüzden mühim arazi parçaları şavaşılmadan Ruslara terk edilmek mecburiyetinde kalmıştı.

Türkler, kısmen 4. Ordu mıntıkasından alınan kuvvetlerle âsilere karşı harekete geçmişlerdi. Her iki taraf için ağır kayıplara sebep olan çatışmalar olmuş ve Ermeniler, Türklere fevkalâde zahmet verecek bir cesaret ve gözü peklikle harp etmişlerdi. Bu muharebelerde ölen Ermenilerin sayısı hiçbir vakit tespit edilemez, bu miktar çok büyüktür. Fakat ihtilâl esnasında Ermenilerin taassup ve kinine kurban giden Türk erkek, kadın ve çocuklarının sayısı da çok fazladır.

Bu şartlar altında Osmanlı Hükümeti'nin memlekette bu gibi tehlikeli ve alçakça tertip edilmiş taarruzların daha fazla yayılması ve bir daha tekrarlanmasından kendini korumak için tedbirler alması sadece onun açıkça bir hakkı değil, aynı zamanda hükümetinin muhafaza ve devamı için de çok gerekli bir zaruretti. İstanbul'da parlamento, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Ermenilerin Suriye ile Irak arasındaki çöle tehcir ve orada iskânı için bir kanun tasarısı kabul etmişti.

Her yaş ve cinsten milyonlarca kimsenin ikametgâhlarından kaldırılarak yüzlerce kilometre uzakta çorak, iklim ve iktisadî şartlarına alışmamış oldukları sahalara sürülmesi ve şakî bir Bedevî halkının arasında yeni bir hayata başlayabilmesi biz Avrupalılar için tasavvur edilemez. Doğulu biri için ise bu gibi idarî tehcirler alışılmışın dışında ve gayr-i mümkün değildir. Bununla beraber ben, Türklerin Ermeni tehcirine karar verdikleri zaman bunun memleketlerinde ve yaptıkları harbin sevk ve idaresinde meydana getireceği kötü sonuçları göz önüne getirmiş olmalarından şüphe ediyorum. Öncelikle bu tehcir ordu ve demiryolları için, bunlarda çalışmakta olan birçok Ermeni doktor, eczacı, teknisyen, kâtip, yazıcı velhasıl küçük ve büyük memurlara, yerlerine adam bulunmaksızın yol verilmesi dolayısıyla çok mahzurlu idi.

Bununla beraber Ermenilerin tehcirine ait talimatın tatbikatı esnasında mecburiyetten ileri gelen sonsuz elem ve ıstırapların azaltılması için Cemal Paşa ile karargâhının sarf etmiş oldukları candan gayretleri burada belirterek belgelemek mecburiyetindeyim.

Kanal'a karşı yapılacak harekâta ait tekliflerimize karşılık olmak üzere 17 Ağustos'ta Enver'in emri gelmişti. Bu emirde ben, bu husustaki plan ve fikirlerimizi sözlü olarak arzetmek için İstanbul'a davet ediliyordum. Bu seyahat bana düşman gemilerinin ateşi altında bulunan İskenderun'u dolaşarak inşa edilmekte olan yeni menzil hattını teftiş etmek fırsatını verdiği için çok memnuniyet vericiydi.

Normal genişlikteki demiryolu ile Rayak'tan ve Halep üzerinden Islahiye'ye kadar gelmiştim. Islahiye, Amanos Dağları'nın doğu yamacındaki ilk demiryolu istasyonudur. Kömür yokluğundan dolayı lokomotifler odun ile ısıtılıyordu. Hâlbuki barış zamanında Toros'un güneyindeki demiryollarının kömür ihtiyacı, savaş zamanı kapanmış olan deniz yolundan sağlanmaktaydı. Bu odunla ısınma işi büyük düzensizliklere sebep oluyor ve trenlerin hareket tarifesi çerçevesinde işletilmesine imkân bırakmıyordu. Bundan dolayı insanın seyahat hedefine ne vakit varacağı asla belli olmuyordu. Malzeme vesaire ile dolu vagonlarda da, lokomotifin bacasından savrulan kıvılcımlarla yangın çıkması nadir vukuattan değildi. Makineleri yağlamak için yağ olmamasından veyahut mevcut yağların kötü olmasından dingiller yanıyordu. İstasyon ve işletme hizmetleri memurlarının büyük bir kısmı da barış zamanı Fransızlardan, Rum ve Ermenilerden oluşuyordu. Bunlara harbin başında yol verilmiş ve yerlerine işin ehli olmayan kimseler getirilmişti.

Islahiye'den itibaren dört tekerlekli yaysız ve üzerinde fıçı şeklinde örtüsü bulunan arabada seyahat ediyorduk. Bu arabalarda yolcular kendi şiltesine yatarak seyahat ettiği için rahatsız değildir. Böyle bir araba ile Amanos Dağları'nı geçerek batı yamacında bulunan Osmaniye'ye gelmiştik. Daha bir sene evvel Amanosları yalnız develerin geçtikleri patikalardan kat'etmek mümkündü. Şimdi ise Alman Üsteğmeni Mühendis Klinghard'ın emri altındaki amele taburlarıyla büyük zorluklar başarılarak arabaların geçebileceği bir şose inşa edilmiş bulunuyordu.

Osmaniye'den Toros'un güney yamacındaki Gülek'e kadar tekrar demiryolu vardı. Buradan da dağı yeniden araba ile geçmiş ve Pozantı'da salimen, İstanbul'a hareket eden trene kavuşmuştuk. Ağustos'un 23'ünde İstanbul'a gelmiştik. Burada yetkili olan Alman ve Türk şahsiyetleriyle esaslı bir surette görüşerek bütün fikirlerimi anlatmak benim için çok büyük önem taşıyordu. Çanakkale'deki vaziyet hakkında güven verici hükümler veriliyordu. Türk hükümet merkezinde ise bir sene evvelki gibi dedikodu yapılıyor, gevezelik ediliyor, doğru yanlış hükümler veriliyordu. Daha o vakit, Türkiye'de yaşayan ve aralarında büyük tezatlar bulunan birçok Almanın ortak bir askerî veyahut siyasî başkanın emri altına alınması hususunda vatanımızda bir karar verilmemesinin büyük zararları görülmekteydi.

Enver bizim plan ve tekliflerimizle mutabık olduğunu ve hazırlık tedbirleri için gerekli olan araçların ve sonradan ihtiyacımız olacak birliklerin verileceğini bildirmişti.

İstanbul'daki temaslarım sırasında, harbin başından beri müttefikimizin kendine olan güveninin ne derece artmış olduğu ve kendisiyle müzakere etmenin ne kadar zorlaştığı dikkatimi çekmişti. Türklerin zihniyetindeki bu değişme, kanaatime göre o zamanki Alman basınının ve kamuoyunun onları maalesef göklere çıkarmış olmasından ve onlara kompliman yapmak hususunda gösterdikleri gayret ve yarıştan ileri gelmişti.

Çanakkale'de Mareşal Liman von Sanders'in yanında kısa bir ziyaretten ve oradaki sevk ve idare ile birliklerin başardıkları büyük işleri takdir ettikten sonra İstanbul'a dönüşümde Enver'in, derhal Alman Genel Karargâhı'na giderek plan ve maksatlarımız hakkında bizzat malûmat ve izahat vermemi talep eden bir emriyle karşılaşmıştım.

Pless[8] ve Berlin'deki temaslarım esnasında her yerde dostça bir alaka ile karşılaşmış ve Türk müttefikimiz tarafından Kanal'a karşı yeniden bir taarruz yapılmasına Almanya tarafından en büyük bir kıymet ve ehemmiyet verilmekte olduğunu tespit etmiştim. Almanya, böyle bir harekât için yapılacak masrafları da üstlenmeye hazır olduğunu bildirmişti. Kısa bir zaman içinde Sırbistan yolunun açılacağı da bize müjdelenmişti. Buna karşılık tam mevcutlu Alman birliklerinin emrimize verilmesini General von Falkenhayn reddetmişti. Çok güçlükle bir uçak müfrezesi, sekiz makineli tüfek bölüğü, 15 santimetrelik dört toplu bir obüs bataryası, iki toplu 10 santimetrelik bir top bataryası, dört uçaksavar takımı, iki piyade havan bölüğü, bir muhabere takımı ve pekçok kamyon kollarıyla, iki seyyar hastane için gerekli olan malzeme ve elemanların verileceği vaadini alabilmiştim.

Karşılıklı anlaşmadaki büyük zorluklar ve her iki milletin yaşama tarzlarındaki büyük tezatlar dolayısıyla Alman ve Türklerden oluşan kuruluşlar için, sonradan maalesef çok doğru olduğu ortaya çıkmış olan tereddüt ve endişeler göstermiştim. Fakat memnuniyet verici olmayan bu hal çaresine boyun eğmekten başka yapılacak bir şey yoktu. Avusturya–Macaristan da dörder toplu iki dağ obüs bataryası vermeye hazır olduğunu bildirmişti.

Geri dönüşümde dar hatlı bir trenle Amanos tünelinden geçebilmiştim. Memnuniyet verici bir ilerleme ve menzil yolu için büyük bir gelişme.

Bu seyahatim esnasında çöle yapılan Ermeni tehcirinde görmüş olduğum sefalet ve perişanlık her türlü anlatımın üstündedir. Amanos'un batı yamacında, Osmaniye civarında, kırk bin kişilik büyük Ermeni kampları düşünülebilecek en kötü sıhhî şartlar altında toplanmış bulunuyordu. Büyük kitleler halinde bunlar buradan Amanos Dağları üzerinden çöle doğru sevk ediliyorlardı. Mevcut bütün nakil vasıtaları Ermeniler için kullanılıyordu. Orduya ait malzeme birçok yerde yığılmış kalmış ve pek çoğu mahvolmuştu. Tehcirden değil, fakat bu tehcirin tarzından dolayı o vakit ki Türk idarecilerine ağır mesuliyetler yüklenir.

14 Ekim'de tekrar Kudüs'e gelmiştim. Bu arada Cemal Paşa da karargâhını oraya nakletmişti. Paşa'ya seyahatimin bende bıraktığı izlenimleri arz ederken Ermenileri ilgilendiren konularda çok müteessir olmuş ve bayramdan sonra benimle birlikte Halep'e gideceğini ve orada yapılan işlerle bizzat alâkadar olacağını vaad etmiş ve derhal ordu ambarlarından Ermenilere erzak verilmesini emretmişti.

30 Ekim'de Bîrüssebi–Sille demiryolunun büyük merasimle açılma töreni yapılmıştı. Yalnız 130 bin liralık bir masrafla Meissner Paşa altı ayda 165 kilometre uzunluğundaki bu demiryolunu inşa etmişti. Her türlü vasıtalardan, uzman, mühendis ve işçilerden mahrum bir memlekette efsanevî bir başarma kudreti, birçok teknik inşaatın bir kısmı tabiatıyla henüz tamamlanamamıştı. Bu gibi kısımlarda hat, yanındaki o vakit tamamen kuru bir halde bulunan vadilerden geçirilmiştir. Bu demiryolunun inşasıyla kara menzil yolumuzda elde edilen kısalışın askerî bakımdan büyük bir önemi vardı.

22 Kasım'da Cemal Paşa Halep'e gelmişti. O, burada görüp işittiği şeylerden son derece müteessir olmuş ve işe enerjisiyle müdahale etmişti. Batı Anadolu ile Adana havalisinden gelen Ermeniler nispeten iyi bir halde idiler. Bunların aralarında erkeklerle genç kadınlar vardı ve bunların biraz parası olduğu anlaşılıyordu; fakat en fazla ıstırabı Doğu Anadolu'dan, ihtilâl çıkan mıntıkalardan gelen Ermeniler çekmişlerdi. Bunlar aylarca yollarda kalmışlar ve elbise yerine örtündükleri yırtık

paçavralardan başka bir şeye sahip olamamışlardı.

Paşa'nın korkusundan Halep'e varmamızdan birkaç gün evvel pisliklerin büyük bir kısmı ortadan kaldırılmıştı. Buna rağmen Ermenilerin yerleştirildikleri yerlerdeki pislik her türlü tasavvurun üstündeydi. Şehirde tifo tahribat yapıyordu. Yeni tayin edilmiş ve daha çok genç denilecek bir yaşta olan ve kendi büyük ve sorumluluk isteyen mevkii için her türlü tecrübe ve otoriteden mahrum bulunup kendine yalnız partinin listesinde kıymet verilmiş olan vali, bu kötü duruma çare bulabilmek için hiçbir şey yapmamıştı. Ordu komutanlığı önce şehrin temizlik ve dezenfeksiyon işlerini, hasta ve ölü nakliyatını, halkın sıhhî kontrol altında bulundurulmasını organize etmişti. Cemal Paşa'nın arzuları üzerine Halep'te bulunan Alman Wieland bu mesuliyet dolu işin idaresini teşekküre lâyık bir şekilde üzerine aldı. İnsan kıtlığı olunca müttefiklerimiz memnuniyetle tekrar biz Almanlara yöneliyorlardı.

Büyük bir hastane kurulmasına karar verilmişti. Her sınıf ve her çeşitten tifo hastaları hastaneye kaldırılacaklardı. Teoride çok güzel fakat pratikte uygulanmasına imkân olmayan bir fikir. Bu sebeptendir ki, doğuda bulaşıcı hastalık salgını ile mücadele etmek çok zordur. Çünkü Müslümanlarda bilhassa kadınlar hastaneye götürülmekten fevkalâde korkarlar. Sıhhî güvenlik talimatının tatbik edilip edilmediğini kontrol etmek mümkün değildir. Çünkü sıhhiye memurları, ev sahibinin müsaadesi olmaksızın Müslüman evine giremezler.

Yalnız bir tanesi müstesna olmak üzere Halep'teki askerî hastanelerin hepsini müthiş bir durumda bulmuştuk. Kolordu komutanının kendi mıntıkası dâhilindeki hastaneleri son sene içinde bir defa bile ziyaret etmediğini tespit etmiştim.

Hastaneler tıka basa dolu idi. Hastalar yerlerde ve kısmen de iki üç hasta bir tek şilte üzerine yatırılmış ve üzerlerine tek bir örtü örtülmüştü. Bilhassa geceleyin çok soğuk olmasına rağmen hastaların odalarının kapı ve camları yoktu; bir odaya yerleştirilmiş 20–30 hasta için yalnız bir tek içecek kap vardı. 500 hasta bulunan bir hastanede yalnız üç tane termometre vardı. Pek çok doktorun ilmî seviyelerinin yüksek olmamasının sebebini şüphesiz ki, sistemde aramak icap eder; yoksa kabahati tek şahsa yüklemek doğru olamaz. Fakat pek çok defa vicdansız, tembel ve ihmalkâr olduklarından dolayı kendilerine emanet edilmiş olan hastaların sıhhat ve ıstıraplarıyla alakadar olmamaları affedilmez bir cinayettir. Maalesef bu sahada Cemal'in enerji ve iyi niyetine bir sınır çizilmiş bulunuyordu. Çünkü görevine bağlı olmayan tabipleri kovmak veyahut rütbelerini indirmekle Cemal Paşa onların yerine getirebilecek kimse bulamıyordu. Sıhhiye subaylarının bulunmamasından son derece sıkıntı çekiyorduk. Hastalardaki hal ve şartlar dolayısıyla doktorların bulaşıcı hastalıklara tutularak azalmaları da sıkça görülüyordu.

Ricam üzerine Cemal Paşa benimle beraber İstanbul'a gitmeye ve orada Ermeni tehcirinin ortaya çıkardığı neticeleri ve bilhassa bununla ilgili bulunan Toros ve Ama-nos'taki tünel inşaatının durmuş olmasından bizzat şikâyet etmeye karar vermişti. 12 Kasım akşamı Pozantı'ya geldiğimiz vakit orada bizi Enver'in bir telgrafı bekliyordu. Bu telgrafta Cemal'in İstanbul'a gelmesi önemsiz bir takım bahanelerle engelleniyordu. Cemal haklı olarak dostu olan Enver'e çok kızmıştı ve ben kendisini çok güçlükle düşünülmeden atılacak adımlardan sakındırmaya muvaffak olabilmiştim. Cemal hakikaten Enver'le olan çok sıkı dostluk bağlarını her fırsatta bana tekrarlardı. Fakat çoğunlukla onunla aynı fikirde değildi. Cemal'in şan ve şerefe karşı olan tamah ve hırsının hedeflediği gayenin Enver'in yerine geçmek olduğu hakkında bende oluşan histen kendimi bir türlü kurtaramamıştım. Enver de bunu herhalde hissetmiş olacak ki, Cemal'i mümkün olduğu kadar uzakta tutarak yanına yaklaştırmamaya

gayret ediyordu. Partide her ikisinin de taraftarları vardı ve bu mücadelede nihayet kimin galip geleceği onun taraftarının kuvvet ve faaliyetine bağlı bulunuyordu.

Cemal bu fırsattan istifade ederek Pozantı'da menzil teşkilatını –birçoğu berbat bir halde bulunuyordu– ve Mersin ile Toprakkale'de düşmanın bir çıkarmasına karşı hazırlanmış mevzileri teftiş etmişti. Bu mevziler, askerî bakımdan işe yaramaktan çok doğal manzaralarının güzellikleriyle öne çıkmıştı. Gördüğü birlikler ise hakikaten kötü bir tesir bırakmıştı. Bunların teçhizat, talim ve terbiyeleri noksandı.

6. Türk Ordusu'nun komutanlığını üstlenen ihtiyar Mareşal von der Goltz, Bağdat seyahatine devam ederken Kasım ayının sonunda Halep'e ulaşmıştı. Goltz, harikulâde zinde, tamamen neşeli ve gıpta edilecek bir iyimserlikteydi. Türklerin Mareşale ne derece saygı gösterdiklerini ve itimat beslediklerini görmek hoşumuza gidiyordu. 72 yaşındaki Mareşal, birkaç defa Türkçe nutuklar vermiş ve büyük heyecanlarla son derece alkışlanmıştı.

Cemal Paşa, çok büyük bir düzen içinde bulunan Kızılay seyyar hastanesi baştabibi ve kendi hususî doktoru fevkalâde muktedir ve yüksek irfan sahibi Profesör Doktor Neşet Ömer'i Ermeni kamplarını teftişe memur etmişti. Profesörün verdiği rapor her türlü ümit ve tesellileri mahvedecek bir metinde idi. Bütün menzil yollarımız en son devresinde bulunan bulaşıcı hastalıklarla kaplanmış ve tehcir edilenler arasında da her türlü hastalık tasavvur edilebildiği nispetle tahribat yapmakta bulunmuştu.

Başka yolların olmaması yüzünden bu hastalıklarla bulaşık yoldan geçmek mecburiyetinde olan birlikleri tehdit eden bulaşma tehlikesinden korunmak için bu yol üzerinde büyük ölçüde bir temizleme faaliyeti yapmak mecburiyeti ortaya çıkmıştı.

Bu tüyler ürpertici sahneyi yaşamaya mahkûm olan biz bütün Almanlar –askerler ve siviller– Almanya hükümetinin ve Alman kamuoyunun her taraftan gelen raporlarla bu facia hakkında tamamen haberdar olmasına rağmen Türklerden bu hususta ayrılmayarak sükût etmelerine ve böylece işlenen cürümde onların manevî ortaklığını kabul etmelerine son derece hiddetlenmiştik. Alman basınının Ermeni tehcirinde uygulanan tarz hakkında en küçük bir itiraz bile göstermemeleri bu hataya sükûnetle tahammül etmeleri tarafsızlarla düşmanlarımızın haksız olmayan şikâyetlerine yol açmıştı.

Ermeni meselesinde Alman Hükümeti'nin gösterdiği bu pasif hareket tarzından yabancı bir memlekette Alman itibarına ne derece zarar verdiğini aşağıda anlatacağım olay açıkça göstermektedir.

1918 senesi yazının sonunda Erivan'da Ermeni hükümeti nezdinde Almanya İmparatorluğu hükümeti heyetinin başkanı sıfatıyla itimatnamemi takdim etmiştim. Bu münasebetle Avusturya–Macaristan heyeti başkanı olan arkadaşımla Açmiyazin Manastırı'nı makam olarak seçmiş olan Ermeni kilisesinin ruhanî reisine de bir nezaket ziyareti yapmıştım. Ermenilerin ihtiyar ve hürmete lâyık reisi Katogigos bizi tahtında oturmuş ve etrafında birçok yüksek rütbede ve bütün ziynetleriyle süslenmiş olan rahipleriyle büyük bir tören içinde kabul etmişti. Vermiş olduğum nutka mukabele ederken bu yüksek irfan sahibi kilise prensi, çok ateşli ve heyecandan titreyen sesiyle zavallı milletinin Türkiye'de maruz kaldığı uygulamada biz Almanların parmağı olduğunu söyleyerek ağır şikâyetlerde bulunmuş ve bir Hristiyan milletine karşı yapılan mezalime bir Hristiyan devleti sıfatıyla müdahalenin bir vazife olduğunu söylemişti. Benim, biz Almanlara karşı yapılan bu töhmetlerin yerinde olmadığına Katogigosu ikna etmem pek kolay olmamıştı.

Alman sıhhiye subaylarının Suriye–Filistin harp sahnesindeki birçok ağır vazifesine ilâveten bir de kendilerine, bilhassa mesuliyeti çok büyük olan menzil yolunun temizlenmesi işi verilmişti. Bu yol çok uzun ve Ermeni nakliyatı ile tamamen bulaşık bir halde bulunuyordu. Yakın doğu memleketlerinde hiçbir vakit tamamen sönmeyen humma, lekeli humma, tifo, malarya, dizanteri ve kolera gibi bulaşıcı hastalık salgınlarının harp esnasında ordu ve sivil halk arasında yayılmasına mâni olunabilmişse, bunu birinci derecede bizim Alman subaylarının ve bilhassa Dr. General Mühlens ile Deniz Doktoru Binbaşı Hagler'in ihtisasları dâhilindeki yorulmak bilmeyen çalışma ve gayretlerine borçluyuz. Bunların bu hususta aldıkları tedbirler, Cemal Paşa ve diğer yüksek rütbeli Türk subayları nezdinde büyük bir alâka ve geniş ölçüde yardım görmüşlerdi. Bundan başka Türk, Arap ve Ermeni doktorlar arasında da tabiatıyla birçok muktedir, vicdan ve yüksek irfan sahibi insanlar bulunuyor idiyse de, kendini beğenmiş, haset, kıskançlık gibi fena huy ve cehaletleriyle Alman sıhhiyesinin vazifesini son derece güçleştiren elemanlar da maalesef eksik değildi.

Halkın ve küçük memurlarla küçük rütbedeki ordu mensuplarının, bütün hıfzıssıhha meselelerindeki –çeşme ve kuyularla sarnıçların ve diğer su alınan yerlerin temiz tutulması, pisliklerin giderilmesi, erlerin, kışlaların ve hastanelerin temizlik işlerindeki– anlayışının azlığı, çok defa, tasvir edilemeyecek derecedeydi. Bereket versin, insanların işledikleri bu günahları, güneş, akbabalar, köpekler ve çakallar temizliyorlardı.

Noksan tesisat ve teçhizat, birçok hastanede yatakların yetersizliği, ilâç ve her çeşitten sıhhî malzeme eksikliği, hamam, etüv, dezenfeksiyon imkânlarının bulunmaması hıfzıssıhha tedbirlerinin tatbikini son derece güçleştiriyordu.

Doktorlarla hastabakıcılar ekseriyetle en iptidai vasıtalarla yetinmek ve hiçbir hazırlık yapmaksızın iş görmek mecburiyetinde idiler.

Tifo, kolera, çiçek hastalıklarına karşı aşı yapılmasında zorluklarla mücadele etmek mecburiyeti vardı; çünkü doğulu insanda aşıya karşı bir nefret hissi vardır. Diğer taraftan Almanya'da hazırlanan aşıların bizim harp sahnemiz için tesirleri kâfi gelmiyordu. Bununla beraber sonuncusuna, Kudüs'te harpten önce mevcut olan uluslararası sıhhi bir müessesede hazırlanmış olan aşılarla çare bulmak mümkün olmuştu.

Bizim Alman doktorlarının fevkalâde mesaisi, hizmetimize giren küçük sıhhiye memurlarıyla hemşerilerin kendilerini feda edercesine yaptıkları faaliyet ve gayretlerini burada övmeden geçemem. Muhtelif manastır vesair dinî müesseselere mensup gönüllü olarak kabul ettikleri ve haricî hal ve şartlar dolayısıyla bilhassa güçleşmiş ve tehlikeli bir vaziyete girmiş olan bu vazifeleri birbiriyle yarışırcasına yerine getirmiş olmaları sonsuz takdir ve hayranlığa lâyıktır.

Büyük bir özen ve göreve bağlılıkla menzil yolumuzun bulaşıcı hastalıklardan temizlenmesine rağmen birçok Türk ve bir miktar Alman eriyle ordu mensupları bu yollardan geçerken öldürücü hastalık mikropları almışlardı.

29 Kasım'da Enver'in hiç beklenmeyen bir emri gelmişti. Bu emirde Cemal Paşa ile ben İstanbul'a davet ediliyordum. Enver'in vaziyetindeki bu ani değişikliğe acaba hangi durum sebep olmuştu.

Pozantı'ya kadar olan yolun büyük bir kısmını otomobil ile geçmiştik. Yollar daha hâlâ Ermeni kafileleriyle doluydu.

Cemal Paşa gördüklerinden o kadar müteessir olmuştu ki uzun müddet hiçbir söz söyleyememişti. Nihayet sükûneti şu sözleriyle kesmişti: "Sebep olacağı müthiş facia ve sefaleti gözleriyle görmedikleri için İstanbul'daki arkadaşlarım bu gibi tedbirleri almakta güçlük çekmiyorlar". Paşa, gerek kendinin gerekse refakatindekilerin yanında bulunan bütün paraları Ermeniler arasında taksim etmişti.

İstanbul'da Enver'le Cemal arasında görünüşte bir sevgi ve dostluk hüküm sürüyordu. Enver bütün tekliflerde mutabık kalmış ve bütün arzularımızı yerine getirmek istemişti. Büyük bir cömertlikle de 650 bin lirayı emrimize âmade kılacağını bildirmişti. Cemal Paşa'nın İstanbul'dan hareketi günden güne gecikiyordu. Çünkü Paşa, söz verilen tahsisatı almadan bir yere kımıldamayacağını bana vaat etmişti. Bununla beraber 100 bin liradan fazla alamadan geri dönmek mecburiyetinde kalmıştık.

Ben yeni kurulacak olan Birinci Türk Seferî Kuvveti Komutanlığına bir kolordu komutanının bütün yetkileriyle tayin edilmiştim. Kurmay başkanı olarak Harbiye Nezareti bana şimdiye kadar Bükreş'te ataşemiliter olan Binbaşı Kadri'yi vermişti; ancak 30 yaşında, nazik ve çok sevimli bir subaydı. Kadri Bey, tecrübe ve askerî bilgideki noksanını çalışkanlık ve gayretiyle telâfiye çalışıyordu.

1916 Ocak ayından sonra İngilizler Çanakkale'yi tahliye etmiş olduklarından biz de bundan böyle burada serbest kalan kuvvetlerin Kanal'a karşı yapılacak yeni teşebbüs için emrimize verileceğini ümit edebiliyorduk.

İstanbul'daki ikametimiz esnasında enteresan bir hadise de güzel Yıldız Sarayı'nda Padişah'ın huzuruna kabul edilmemizdi. Padişah, fevkalâde lütufkâr davranarak Cemal Paşa ile Türkiye'deki şimdiye kadar olan faaliyetim hakkında nazikâne ve takdirkârane birkaç söz söylemiş ve bana kordonuyla beraber murassa bir saat hediye etmişti. Ben Padişah'ı şimdiye kadar yalnız uzaktan görmüştüm. Çok çirkin olan bu zatın gözlerinde büyük bir iyilik vardı ve konuştuğu zaman insanı fevkalâde kendine cezbediyordu.

Cemal'in refakatinde Kızılay'ın hastanelerinden birine yaptığımız bir ziyaret de çok enteresandı. Daha Balkan Harbi'nde, Türk kadınlarının hastabakıcı olarak çalışmalarının mümkün olmadığı kabul ediliyordu. Cemal tarafından himaye edilen kadınların kurtuluş hareketleri neticesinde bundan böyle Türk kadınlarının ve kızlarının gönüllü olarak hastabakıcı hizmetine girebilmeleri büyük bir muvaffakıyet teşkil ediyordu.

Bu münasebetle ilk defa olarak peçesiz Türk kadınlarını görmüştüm. Hastaneyi himayesine alan son derece zarif ve bir tablo kadar güzel ve dünyanın her yüksek meclisi için tekemmül etmiş bir Mısırlı prenses, mükemmel Almanca, Fransızca ve İngilizce konuşuyordu.

Bizi kabul eden hastanenin ileri gelen bayanlarından birçoğu da Avrupa dillerinden birini konuşuyorlardı. Prenses müstesna olmak üzere bütün bayanlar Paşa'nın elini öpüyorlar ve Paşa'nın müsaadesi olmaksızın oturmuyorlar ve hepsi önce erkeklerin içeriye girmesini bekliyorlardı.

Uzun bir görüşme de o vakit ki Alman sefiri Kont Metternich ile yapmış ve bu mesut fırsatta kendisine Ermeni meselesinde kalbimdekilerin hapsini dökmüştüm.

Bu izahatım sefir tarafından tam bir alaka ile karşılanmış ve bana şöyle cevap vermişti: "Elimde olan her şeyi yaptım; fakat Ermenilerin lehinde Türk Hükümeti nezdinde yapmak istediğim bütün teşebbüsler Türkler tarafından kat'i bir ret ile karşılanmış ve kendi dâhilî politikalarına temas eden

meselelerde benimle münakaşaya girişmek istememişlerdi. Bundan dolayı Ermeni meselesinde daha ileri gidildiği takdirde dostane olan ittifak münasebetlerinin hiç de uygun olmayan tepkilerle karşılaşacağı muhakkaktı”. Ermeni meselesinde sefirin bu fikirde olması, ziyaretimden pek az sonra Kont Metternich’in Türk Hükümeti tarafından daha genç bir zat ile değiştirilmesi hakkında vaki olan arzusunun sebebini teşkil eder.

İstanbul’dan Şam’a dönerken, izinli olarak gittiği Almanya’dan dönen laboratuar hemşiresi Elisabeth, Doktor Hegler’in genç ve nazik eşi, Cemal Paşa’ya Almanya’da Noel Yortusu’nun nasıl kutlandığını anlatmıştı. Şam’da geçirdiğimiz Noel gününde, çok dikkatli olan Paşa, Almanlara süslü bir Noel ağacıyla hediyeler dolu bir masa hazırlatmış ve yortunun anlatıldığı şekilde kutlanmasını tertip etmişti.

Birinci Seferî Kuvvetler Komutanlığım

1916 yılı Ocak ayının 29'unda tekrar Kudüs'e gelmiştim; burada karagâhı teşkil etmek ve emrim altına verilen birliklerin gelmesini beklemek istiyordum. Cebel-i Tur'daki (Zeytindağı'ndaki) binanın şehre çok uzak olmasından dolayı bu defa gerek kendim gerekse karargâhım için konak olarak Arz-ı Mukaddes Cemiyeti'ne ait güzel St. Paulus misafirhanesini seçmiştim; bu misafirhane Alman Lâzarist rahipleri tarafından idare ediliyordu; bunlar bizi çok samimî şekilde kabul ve gayet mükemmel yerleştirerek iaşemizi mükemmel bir surette temin etmişlerdi. Yemeklerimizi rahiplerle birlikte yiyor ve onların meclisinden pek hoşlanıyorduk.

Kudüs ve Yafa halkı arasında çok büyük bir kıtlık hüküm sürmekte olduğundan, güçlükle doldurduğumuz ordu ambarlarından bunlara zahire vermekten başka çare kalmamıştı. Her iki şehirde de askerî idare, pazara mal getiren köylülerin hayvanlarına delicesine el koymuştu. Bundan çıkan netice, kısa bir müddet sonra hiçbir köylünün mahsulâtını şehre getirmemesi olmuştu. Yafa'da köylülerin hayvanlarına el konmasına sebep, şehir komutanının inşa ettirmekte olduğu fevkalâde bir Cemal Paşa bulvarı için bu hayvanlara ihtiyacı olmasındandı. Komutan bu suretle büyük kusurlarının Paşa nezdinde affedileceğini ümit ediyordu.

Çölde ilk teftiş seyahatim beni Bîrhasana'ya sevketmişti. Kanal'a karşı girişilmesi kararlaştırılan teşebbüsümüz için son altı ay zarfında yapılan hazırlıklarda büyük ilerlemeler elde edildiğini memnuniyetle tespit etmiştim. Bazı şeyler çok fena idi; temizlik ve intizam bakımından ekseriya çok eksikti. Fakat asıl büyük korkuyu çöldeki erzak ambarlarının tamamen boş olduğunu görünce geçirmiştim. Yol inşaatında, su yollarında, ambar ve hastaneler inşaatında ve bunlardan başka maalesef süs için yapılan binalarda çalışmakta olan binlerce amele, çölde birlikler için depolanan bütün erzakı harcıyorlardı.

Hafif otomobilimizle hiçbir zorluk çekmeksizin Bîrhasana'ya kadar yeni inşa edilmiş olan çöl şosesi üzerinde ilerliyorduk. Daha o zaman bu yolun ağır kamyonların sık sık gidip gelmesine mukavemet edebileceğinden şüphe ediyordum. Yol çok yüzeysel ve dayanıksız bir halde inşa edilmişti; bu da ordu komutanlığının bu işi mütemadiyen kurcalamasından dolayı komutanlığa, tekrar tekrar "şu kadar kilometre tamamlanmış ve nakil vasıtalarının hareketlerine hazır bir hale getirilmiştir" diye rapor verebilmek gayretinden ileri gelmişti. Her şeyden önce bende ciddi endişelere sebep olan mesele, diğer mahaller için alışılagelmiş olan yol inşa tarzının çöl için işe yarayıp yaramayacağı düşüncesinden ileri gelmekteydi. Birçok defa kilometrelerce uzun, yeni inşa edilmiş yol kısımlarının çölün kumları tarafından yutularak günün birinde kaybolduğu görülmekteydi.

Çölde şose inşası feci bir bahisti. Bu inşaat, bu yollarda çalışan birçok insan –nezaretçi unsurlar, ameleler– için müthiş bir işkence halini almış ve yüzlercesinin hayatına mal olmuştu. Bu zavallılar kısmen iklimin fakat esas itibarıyla teşkilattaki kifayetsizliğin kurbanı olmuşlardı. Hafirülavce– Kuseyme– Bîrhasana şosesinin bize sağladığı fayda bu yolun inşasına ayrılan malzeme ve insan fedakârlıklarıyla hiçte orantılı değildi.

Geri döndüğümde Bîrüssebi'de yeni kurulmuş olan atölyeler açmıştım. Bunlar motor gücüyle çalışan bir marangoz, demir, çilingir ve dökümhaneden ibaretti. Menzil Müfettişi Behçet Bey'in çok kıymetli bu eseri sayesinde en küçük bir tamire muhtaç malzemenin Kudüs veyahut Yafa'ya gönderilmesi mecburiyeti ortadan kalkmış oluyordu.

Bundan sonra yaptığım ilk teftiş beni Eriha'ya ve Doğu Ürdün'deki Amman'a sevketmişti. Hicaz hattı üzerinde Amman istasyonunda, seferî kuvvetlere verilmiş olan birlikler indirilecekti. Son kısmı müstesna olmak üzere Kudüs–Amman yolu nispeten iyi bir halde bulunuyordu. Şeria Vadisi'nde bir yaz sıcaklığı hüküm sürüyordu. Deniz yüzeyinden 250 metre daha aşağıda bulunan Eriha mevkii her türlü cazibeden mahrum bir Arap köyü olup ideal bir kış kür mevkii olabilecek konumdaydı.

Elinde çatallı bir değnekle su bulunan yerleri meydana çıkarmakta deneyimli olan ve Afrika'da çok büyük muvaffakıyetler elde etmiş ve Türk hükümeti tarafından angaje edilmiş bulunan Alman su mütehassısından beklediğimiz ümitler boşa çıkmıştı. Kudüs'te bu adam bizi değneğin icraatıyla şaşırtmış ve hayrete düşürmüştü. Bu zat memleket dâhilinde ekilmiş bulunan bazı yerlerde de su bulmaya muvaffak olmuştu. Ben kendisine küçük bir kervan kurmuş ve harita üzerinde, yapılması kararlaştırılan askerî harekât açısından su çıkarılması ehemmiyetli olan noktalara işaret etmiştim. Dönüşümde bana bir liste vermişti; bunda tarafımdan işaret edilmiş olan noktaların hepsinde su bulunduğu gösterilmek istenmişti. Listede, suyun hangi derinliklerde bulunduğuna, bolluğuna ve yeraltında su damarlarının hareket istikametlerine dair bilgi vardı. O, arazide bu mahalleri küçük taş ehramlarla tamamen belli etmişti. Bîrhasana müstesna olmak üzere -ki zaten burada önceden de kuyular vardı- bu değnekle su keşfeden adamın gösterdiği yerlerin hiç birisinde dikkatli yapılan hafriyata rağmen su bulunamamıştı. Çölün altında ya ona su bulunduğu tesirini yapan başka maddeler vardı veyahutta -ki bu bence daha doğruydu- şahsî emniyeti bakımından pek endişeli olan bu şahsa sinirleri yanlış bir oyun oynamış olacaktı. Meissner Paşa'nın bu suretle su bulmakta kabiliyeti vardı. Demiryolu istasyonuna elverişli yerlerin seçimi bahis mevzuu olduğu vakit onun bu kabiliyetinden büyük bir istifade temin ediliyordu.

1916 yılı Şubat ayının ikinci yarısında çöle on dört gün süren bir keşif seyahati daha yapmıştım. Bu seyahatten maksadım Kanal'a karşı yapacağımız harekâtta geçeceğimiz araziyi yakından tanımak ve karargâhıma yeni katılan subaylara çöl ile orada geçireceğimiz hayatı tanıtmaktı. Havanın müsait olmamasına, gündüzleri müthiş sıcak ve geceleri soğuk, fırtınalı, yağmurlu olmasına ve hatta dolu düşmesine rağmen çöl yine kendisine mahsus ve tasviri mümkün olmayan güzellik ve cazibeleriyle tesir yapmaktan geri durmamıştı. Biz hayvanla Hafir'den Bîrhasana üzerinden Birinci Habra'ya kadar gitmiş ve oradan Schumaher tarafından inşa edilmiş olan bir su bendini teftiş etmiş ve sonra Mağara dağlarının batı ucundan geçerek Katya ve oradan da El Ariş üzerinden Hafir'e dönmüştük.

Güzel Katya vahasında İmparatorun doğum gününü kutlamıştık. Biz keşif için Düveydar'a doğru ileriye gittiğimiz sırada bizim Württembergli bir süvari başçavuşu olup mükemmel bir adam olan seyis başılığı ve metridotel rolünü yapan ve bildiği birkaç yalan yanlış Türkçeyi ve halis bir Şuvab şivesi ve elinde büyük bir sopasıyla ast karargâhı mükemmel bir disiplin ve intizam altında tutan Kutter bu sırada İmparatorun doğum gününe mahsus ziyafetin hazırlıklarını yapmıştı. Tahta sandıkların ve bavulların üstünde on altı Türk ve Alman subayı yüksek hurma ağaçlarının altına kurulmuş bir masada oturmuşlar ve her iki tarafında hurma dal ve yapraklarının yakılan ateşiyle hem ısınmış ve hem de ışıklanmışlardı. Günün şerefine hürmeten, mutat kavurma ve mercimekten ibaret günlük yemek listesi, şehriye çorbası ve keçi etinden yapılmış bir rosto ile zenginleştirilmişti. Alkollü içki olarak maalesef bir şişe konyaktan başka bir şey yoktu ve bu da herkese yetmek zorundaydı.

Ben inşaat müşaviri Dr. Schumaher tarafından örnek olacak bir şekilde yapılmış olan su tesisatını teftiş etmiştim. Esaslı bir surette yapılan temizlikten sonra harekât sahasının mühim bütün mevkilerinde suyu bol olan kuyulara motorlu ve daha az su verenlere el tulumbaları konmuştu. Büyük,

taştan havuzlarda veyahut nihayetsiz zorluklarla çöle nakledilmiş olan demir tanklarda su biriktiriliyordu. Yüzlerce metre uzunluğunda betondan veya ağaçtan yalaklar hayvanların sulanmasına imkân veriyordu. Kusey-me'deki kaynaktan inşa edilmekte olan su yolu 100 kilometre kadar yapıldıktan sonra tatil edilmek mecburiyetinde kalmıştı. Çünkü bütün Suriye ve Filistin'de boru bulmak mümkün olamamıştı. Vadilerde suları toplamak için Dr. Schumaher bir sürü muazzam bentler inşa etmişti. Bunlar maalesef kendilerinden beklenen maksadı temin edememişlerdi. Vadiü'l-Ariş'te muazzam kaya parçalarından vücuda getirilmiş olan bendi seller kolayca sürükleyip götürmüşlerdi. Diğer mevkilerde ise zemin suyu çekip bitirmişti.

Su tedariki hususunda yapılmış olan birçok şeye rağmen daha bir sürü işlerin yapılması gerekiyordu. Dr. Schumaher'in işini azaltmak için El Ariş–Nahil hattında ve bu hattın ilerisinde yapılacak su işlerine Jeolog Dr. Range'yi memur etmiştim.

Bütün teknik hazırlıklarımıza nakil vasıtalarında sürekli görülen noksanlık mani oluyor ve bunların inşasını gecikmeye uğratıyordu. Muhtemelen para bulunmamasından, ordu komutanlığı gerekli olan develeri tedarik edemiyordu. Deve hastanelerine sevkedilmiş olan binlerce devenin büyük bir kısmı açlıktan ölüp gitmişti.

Nakliyat işinde büyük bir çözüm, Hayfalı bir Alman müteahhidi olan Georg Sus ile yaptığımız bir mukavele ile elde edilmişti. Georg Sus, Alman ve Yahudi kolonilerinden kiralanan iki at koşulu arabalarla bir nakliye kolu kurmuş ve bu kol bedeli karşılığında ordunun nakliyat işlerini üzerine alarak fevkalâde kıymetli hizmetler görmüştü. Atlı arabalar yalnız Alman ve Yahudi kolonilerinde bulunuyordu. Araplar nakil vasıtası olarak yalnız deve ile merkebi biliyorlardı.

Nakliyat hizmetinde diğer bir kolaylığı da, demiryolunun son noktası olan Hafirülavce'den El Ariş istikametinde uzatılan ve katırlarla hareket ettirilen dekovil hattı arabalarından ümit ediyorduk. Binbaşı von Leissner, bu hattın inşasını idare ve işletmeyi organize ediyordu. Fakat burada maalesef memlekette mevcut dekovil malzemesi Hafirül-avce-El Ariş kısmını bağlamak için yetmiyordu. Bu hatla biz yalnız Vadiü'l-Ariş'te bulunan Maktabe menzil noktasına varabilmiştik. İşte böylece bütün sahalarda sahillerimizin abluka altında bulunması ve İstanbul'dan gelen kesintisiz bir demiryolunun mevcut olmaması mahzurları kendini fena halde hissettiriyordu.

Bîrüssebi'de seferi kuvvet emrine verilmiş olan akıncı alayını teftiş etmiştim. Bu hecinsüvar alayını, Mekke Emiri Alman parası ile Mekke ve Medine ve civarından olan gönüllülerden oluşturmuştu.

Alay insan ve hayvanları itibarıyla fevkalade bir durumda idi; fakat subaylar –eski jandarma subayları– vazifelerinin ehli değildi. Erler koyu renkte, iyi bir nesilden ve çelik gibi idiler; develer güzel, asil ve iyi terbiye edilmiş küçük başlı, ince topuklu ve nârin boyunlu hayvanlardı. Fakat alayın Avrupa zihniyetiyle talim ve terbiyesi düşünülemezdi. Ben şahsen bu güzel ve iyi teçhiz edilmiş olan birliğin talim ve terbiyesine çok gayret sarf etmiştim. Fakat elde edebildiğim muvaffakıyet çok azdı.

Hafir civarında keşfedilen mağaralardan çok memnun olmuştuk. Bunlar kiliselerdeki gibi kubbelerden ibaret olup bombalara karşı emin, mağaza ve cephanelik vazifesini mükemmel görebileceklerdi.

İlk defa olarak Cemal Paşa ile ciddî bir surette çatışmak mecburiyetinde kalmıştım. Paşa benden Alman Islah Heyeti şifresinin anahtarını istiyordu ve bunun yardımıyla benimle Islah Heyeti arasında

yapılan telgrafları kontrol edebilecekti. Kendisine Mareşal Liman von Sanders'e müracaat etmesini bildirmiştim ve kendisine biz Alman subaylarına karşı hakaret teşkil eden bu talebinin yerine getirilmesine yetkim olmadığımı bildirmiştim. Birkaç gün sonra Paşa'nın çok nezaketle yazılmış bir telgrafını almıştım ve bunda Cemal, bütün meselenin bir yanlış anlamadan çıktığını bildiriyor ve özür diliyordu.

Alman Meclisi Reischstag mebuslarından pek faal olan Erzberger harp esnasında Filistin'deki ahval ile de meşgul olmuştu. Bu zat, 1915 senesinin Ağustos'unda Almanya ve Avusturya–Macaristan İmparatorlarının Padişaha müracaat ederek Kudüs'teki Kamame Kilisesi'nin kendilerine verilmesini rica edilmesini ve sonra da bunun Papa'ya hediye edilmesi fikrini ileri sürmüştü. Bu teklifi ile hiçbir muvaffakıyet elde etmeyen mebus, bu defa Davud'un lahdini barındıran türbelerin Almanya tarafından elde edilmesi için zamanın müsait olduğuna hükmetmişti. Harp esnasında bu gibi bir talep Türkleri Filistin hakkındaki niyet ve maksatlarımız hakkında şüphelendirmeye yarayacaktı. Hâlbuki biz zaten iki tarafın ilişkilerindeki mevcut olan gerginliği artıracak şeylerin hepsinden kaçınmak mecburiyetindeydik.

Bu senenin kış mevsiminde düşen yağmurlar ağır hasarlara yol açmıştı. Demiryolu nakliyatı on gün müddetle tamamen kesintiye uğramıştı. İstasyonlarda muhafazasız bir halde yığılmış olan büyük miktarda iaşe maddeleri ve ordu eşyası havanın etkilerine maruz kalmış ve mahvolmuştu. Bütün yollar ağır surette harap olmuştu. Kopan seller, yalnız zaten dar olan su menfezini bozmakla kalmamış, şosenin büyük dolgu kısımlarını aktığı tarafa sürüklemişti.

Şubat ortasından itibaren seferi kuvvetlere katılan Albay Refet[9] komutasındaki 3. Türk Tümeni'nin birlikleriyle tümen karargâhı gelmişti.

O vakit belki otuz yaşlarında bulunan tümen komutanı tipik bir Genç Türk, Osmanlı ordusunda bulunduğum dört sene içinde beraber çalıştığım Türk subaylarının her halde en muktedirlerinden ve fakat bunların en güç idare edilenlerinden ve bana en fazla endişe ve can sıkıntısı verenlerinden biridir. Bir taraftan enerjik, hararetli, zeki, fikren pek cevval, çalışkan, cesur; diğer taraftan atılgan, değişken, son derece çabuk gücenen ve itaatsiz olan bir şahsiyet, daha iyi bilmek iddiası ve kararsızlığı, birçok iyi askerî meziyetlerine zarar veriyordu. O, her şeyi bizzat yapmak istediği için asla sonuçlandıramıyordu. Çalışkan ve yorulmak bilmeyen gayret günlerini tam bir gevşeklik, atalet; çılgın bir neşe ve keyifli günlerini de derin bir neşesizlik takip ediyordu. Fakat bütün hata ve zaaflarına rağmen o, hürmet edilmesi lâzım gelen bir şahsiyetti.

Gitgide benim karargâhımın da yeni elemanları geliyordu; 1. kurmay subayı Binbaşı Mühlman, Islah Heyeti'nin çok kıymetli bir üyesi, Avusturya–Macaristan ordusu kurmayı subaylarından Yüzbaşı Baron Latscher, Doktor Binbaşı Jörns kolordu tabibi olarak, müşavir operatör olarak Doktor Yüzbaşı Lübke, sıhhiye müşaviri olarak Doktor Hegler, istihkâm komutanı olarak Binbaşı Polmann, makineli tüfek uzmanı olarak Binbaşı Mayer ve Bavyeralı bir hemşire.

Bu defa Kudüs'teki ikametimiz bilhassa çok hoş geçmişti. Zira bize her taraftan ve bilhassa Alman vatandaşlarımız tarafından gösterilen misafirperverlikten istifade etmek için zaman ve fırsat vardı. Burada ben yalnız, bizim çok muhterem Başkonsolosumuz Schmidt'in evinde ve Rahip Jeremias'la nazik eşinin idare ettikleri Alman rahip yurdunda ve halen Kudüs başrahibi olan ve o vakit Avusturya misafir evini örnek olmaya lâyık bir şekilde idare eden çok muhterem Rahip Fellinger'in nezdinde gösterilen misafirperverlikten bahsediyorum.

Bugün düşünecek olursam; Filistin harp sahnesindeki vazifelerimizi, Filistin'deki Alman vatandaşlarımızın fiili ve manevi yardımları olmasızın nasıl yerine getirebilecektik? Bunu düşünemiyorum. Onların vatan sevgileri, kabiliyetleri ve misafirperverlikleri nihayetsiz bir takdire lâyıktır. Memleket ve halkını esaslı bir şekilde tanımaları ve mahallî ahval ile ünsiyetleri, Arap diline hâkimiyetleri ve çok kapsamlı bilgi ve kabiliyetleriyle bize çok kıymetli hizmetler yapmışlar ve bundan dolayı kendilerine hakikî minnet ve şükran borcumuza hak kazanmışlardı.

Kanal'a İkinci Bir Taarruz İçin Hazırlıklar

Maiyetime iyi bir örnek olmak için, onlarla birlikte, kasabanın içinde kalmayı reddetmiştim. Ancak Bîrüssebi'deki ikametimizin de yazın en sıcak günlerine kadar süreceğini önceden kestirememiştim.

1916 Mart ayının başında Başkomutan Vekili Enver Paşa maiyetinde 30 Alman ve Türk subayı olduğu halde Filistin'e teftişe gelmiş ve bunların hepsi kendilerine konak, hayvan ve yiyecek tedarikini istemişlerdi. Birçok nutuk veriliyor, ziyafetler, geçit resimleri tertip ediliyor, kabuller ve teftişler yapılıyordu. Enver, otomobil ile Bîrhasana'ya kadar gitmiş ve Asluç'da, sırf bu maksat için oraya kadar büyük bir süratle uzatılmış olan demiryolunun açılma törenine katılmıştı. Harp sahnemizde yapılan hazırlıklar ve alınan teknik tedbirlerden dolayı Cemal ile bana çok kompliman yapılmıştı.

Çetrefil Almancasıyla Enver bana şu sözleri söylemişti: "Demiryolu işletmesindeki noksanlardan dolayı daimî şikâyetinizi anlayamıyorum. Bizim seyahatimiz hiçbir arıza ve pürüz göstermeksizin tarifeye göre devam etti". Aşağıda verdiğim cevap kendisinde en ufak bir tesir bile yapmamıştı: "Evet, ekselâns, sizi Filistin ve Suriye'de tedarik edilebilen son taş kömür mevcudu ile getirdiler ve son üç gün içinde ne insanlara ve ne de hayvanlara yiyecek namına hiçbir şey gönderilmedi, çünkü demiryolu idaresi sizin korkunuzdan hayret edilecek bir şekilde diğer bütün nakliyatı durdurmuş ve böylece hususî treninizin arızasız ve pürüzsüz olarak yoluna devam etmesini sağlayabilmiştir."

Birliklerin Enver tarafından teftişi esnasında, ayakkabısı olmayıp yalınayak gezen bütün erlerin ön sırada dizilmesi için emir vermiştim. Taburlardan birisinde böyle altmış er vardı. Harp sahnemize ayrılan kıtaların mükemmelen donatılacağını vaad eden Enver'e verdiği emirlerin ne kadar yerine getirildiğini göstermek istemiştim. İşte bu davranışım muvaffakıyet temin etmişti. Cemal Paşa ise bana son derece kızmıştı; çünkü doğulu âdetlerinde nezaket, astın üstünü çirkin ve nahoş manzaralarla karşılaşmaktan korumasını gerektiriyordu. Enver'den ise şu sözleri işitmiştim. "Size verdiğim para ile birliklere maaşlarını vereceğinize erlere ayakkabı almalıydınız". Nitekim 3. Tümen'in subaylarıyla erleri dört aydan beri maaşlarını almamışlardı. Bunlar Filistin'e ulaştıklarında kendilerine iki aylık verdirmiştim.

Enver'in gelişinden birkaç gün evvel Bîrüssebi'deki hastaneyi ziyaret etmiş ve orada hoş olmayan birçok şeyle karşılaşmıştım. Çölde ve yığınak mıntıkalarındaki hastaneler, tamamen amele taburlarının hastalarıyla dolmuştu. Bunlar ekseriyetle ihtiyar, sefil ve gıdasız kimselerdi. Enver'in Bîrüssebi'deki hastaneyi ziyaretinde ise orada gördüğüm düzenden dolayı gözlerime inanamamıştım. Hiçbir yatakta birden fazla kimse yoktu. Daha üç gün evvel yerde yatakların arasında yatan hastalardan eser kalmamıştı. Bu işi kurcaladım ve Enver'in gelişinden bir gün evvel yerlerde yatan hastaların develerle çöle nakledildiklerini ve bu suretle Paşa'nın gözüne güzel görünmek istediklerini anlamıştım.

Enver'le Cemal kendilerine refakat eden Türk subaylarıyla Medine ve Mekke'ye gitmişlerdi. Onların daha o vakit Hicaz emirinin siyasetinden emin olmamaları kendilerinde ciddî endişe oluşturmuş ve emiri ziyaret ederek onu tekrar Türk siyasetine daha kuvvetle bağlayacaklarını ümit etmişlerdi.

Şimdiye kadar kabiliyetli ve cesur yaverim ve tercümanım olan Ekrem Bey'in, sıhhî sebeplerden dolayı değiştirilmesini rica etmesi benim için çok üzücü bir kayıp olmuştu. O, hakikaten haddinden

fazla çalışmış ve bir müddetten beri son derece asabileşmişti. Onun ayrılmak istemesinin asıl sebebi şahsî meselelerdendi. Onun yerine Yüzbaşı Mazhar Bey gelmişti. İyi bir aileden, pek sevimli ve iyi terbiye görmüş bir zattı. Padişahın yaverliğinde bulunmuştu ve çok iyi Almanca konuşuyordu. O da benim için kabiliyetli ve çok kıymetli bir mesai arkadaşı olmuştu.

Ben o zamanlar her gün geziyor ve birlikleri, menzil tesisatını, hastane vesaireyi teftiş ediyordum. Her tarafta teşekküre değer bir şekilde ve iyi niyetle karşılaşıyordum. Akıncı alayı ile yaptığım bir talimde bir gün öğleden evvel bir düşman uçağı göründüğü vakit alayın çabucak nasıl küçük ve en küçük kısımlara ayrılacağını göstermiş ve bu talimde muvaffak olmuş ve ben de talime son vermek üzere bulunuyordum. Tam bu esnada gerçekten de bir İngiliz keşif uçağı üzerimizde görünmüştü. Fakat bir az evvel talim ettiğimiz şeylerin hepsi unutulmuş ve bütün alay çil yavrusu gibi dağılarak firara başlamıştı. Hâlbuki uçak ne bomba atmış ve ne de makineli tüfek ateşi açmıştı. Kılıç ve kama ile karşı karşıya harpte Arap çok cesurdur, fakat şeytanî Avrupa harp vasıtaları karşısında sinirleri boşanır. Yere çarpan topçu mermilerine de tahammül edemezler. Bu hadise, Enver'in bize göndermek lûtfunda bulunduğu bütün gönüllü teşkilâtının ordu için hiçbir faydası olmadığı ve kendileri için yapılan masrafların beyhude olduğu hakkındaki kanaatimi pekiştirmişti.

Bana en ciddi endişe veren mesele birliklerin teçhizatı ve her şeyden evvel talim ve terbiyesiydi. Donanım noksanını ve her tümenin Çanakkale'de maruz kaldığı zayiatı ikmal edecek erlerle bilhassa subayların talim ve terbiyesinin kifayetsizliğini gördükçe bu kıtalarla İngilizlere taarruzun delicesine bir hareket olduğunu düşünüyordum.

Topçu ile teknik birlikler nispeten daha iyi bir durumda oldukları halde piyadeler maruz kaldıkları zayiattan dolayı çok fena bir vaziyetteydiler. Bir piyade alayında erlerin ancak beşte birinin talim ve terbiye görmüş olduğunu tespit etmiştim. Buna karşılık beşte ikisi bir depo alayında üç aylık bir talim devresi geçirmişler; yani orada sağa ve sola dönmeyi öğrenmişlerdi. Diğer alaylardaki durum da buna benzerdi. İleri harekete başlayacağımız zamana kadar talim ve terbiyede ihmal edilenleri telâfi etmek için vakit ve fırsat vardı, fakat maalesef işe yarar talim heyetleri mevcut değildi. Taburda ancak bir veya iki muvazzaf teğmen bulunuyordu. Diğer takım komutanlıkları daha çok genç olan asteğmenlerle doldurulmuştu. Hâlbuki bunlar bizzat talim ve terbiye görmediklerinden, önce kendilerinin yetiştirilmesi gerekiyordu. Bölük komutanları arasında ise miktarı çok az olmayan eski jandarma ve deniz subayları vardı ve bunların bütün iyi niyetlerine rağmen vazifelerinin gerektirdiği ilk bilgiye sahip olmamalarından bir bölüğü talim ve terbiye, sevk ve idare edecek bir vaziyette değildiler.

Bîrüssebi'de bulunan 3. Tümen'e mensup birliklerin sıhhî durumlarının fena olması bunların Şelâle'ye nakledilmesini gerektirmişti. Bîrüssebi'nin 30–40 kilometre kadar güneydoğusunda bulunan bu yerde suyu bol olan bir tatlı su kuyusu bulunuyordu.

Çöldeki hastanelerde hastabakıcılık yapmak üzere Almanya'da muhtelif kurumlara mensup Bîrüssebi'ye on ve Hafirülavce'ye dört Alman hemşire gelmişti. Serbest hemşire, yani bu gibi kurumlardan olmayan, Paula Koch, Yohanna Wagner, Frida Bleiker'i El Ariş'e göndermiştim. Türk erinin yüksek kanaatkârlığı ve kalplere dokunacak derecede olan minnet ve şükran duygusu bu hemşirelerin çöldeki ağır ve mahrumiyet dolu vazifelerini kolaylaştırıyordu. İki hemşire biri pek enerjik ve karar sahibi ve pek genç olmayan Barones Veronika Wechmar, diğeri genç ve narin Prenses Brigitte Reuss Bîrüssebi'ye gelmişlerdi. Onlar burada Alman kurumları için bir erler yurdu kuracak ve onu işleteceklerdi. Bu da aynı şekilde çok takdire lâyık ve birçok fedakârlık ve

mahrumiyet isteyen bir işti ve maalesef hemşire Veronika'nın daha gelişinden birkaç ay sonra, hemşire Brigitte'nin de harpten sonra hayatına mal olmuştu.

Mart ayı sonunda Cemal Paşa beni Şam'a çağırmıştı. Orada aramızda çok ciddî ve can sıkıcı bir münakaşa geçmişti. Paşa, şahsen bana değil fakat Seferî Kuvvetler Komutanlığı adına çekilen kötü bir telgraftan dolayı beni itaatsizlikle itham etmişti. Ben kendisine bu husustaki fikrimi beyan etmekten çekinmemiştim. Maalesef seçtiğim yolla kendimi haksız bir vaziyete düşürmüştüm. Paşa, bir buçuk seneden beri çölde Türk muamele memurlarının üniformalarını giyinmiş ve rütbelerini taşıyan ve ortak gaye uğrunda çok kıymetli hizmetler yaparak sağlık ve hayatlarını tehlikeye atan Filistinli Alman gönüllülerinin er rütbesine indirilmesini talep etmiş, ben de buna kesin bir şekilde itiraz etmiştim. Türk subayı olmam sebebiyle benim de kendisine karşı Alman vatandaşlarının menfaatini korumama Paşa muvafakat etmiyordu. Ben de cevaben bu hakkı bana vermediği takdirde, kendi karargâhına askerî delege olarak başka bir Alman subayının tayin edilmesini isteyeceğimi bildirmiştim. Bundan başka Paşa, bir Türk komuta makamı olan Seferî Kuvvetler Karargâhı'na Hristiyan rahiplerinin alınmasının uygun olamayacağını da söylemişti. Bu meselenin önüne, Alman seyyar hastanelerinin gelişlerinden sonra Katolik rahiplerini bu hastanelerin kadrolarına nakletmekle geçebilmiştim.

Cemal Paşa'yı, uzunca bir müddet artık görmemiştim. Bu arada, onun maiyetindeki bize düşman fikir besleyen kişileri, tekrar itibar mevkiine çıkmış buldum.

İlk defa olarak Kudüs'ten Şam'a kadar 15 saat süren bir otomobil seyahati yapmış ve bu sırada henüz bilmediğim yerleri görmüştüm: Nâsıra, Taberiye Gölü'nü ve her zaman karla örtülü muazzam Hermon Dağlarının doğusunda bulunan Kunaytara civarını. Mevsim de Filistin'de bir otomobil seyahati yapmak için en müsait zamandı. Her yer zümrüt gibi taze çimenlerle örtülü idi ve bazı yerlerde de bir çiçek deryası içinden geçiliyordu. Arazi gözün görebildiği uzaklara kadar sarı ve kırmızı kır şakayıklarıyla süslenmişti. Harp esnasında yeni inşa edilen Taberiye–Kunaytara–Şam şosesi halen daha kısmen kötü bir halde bulunuyordu; bununla beraber ihtiyaç halinde bu yoldan birlikler istifade edebilecekti.

Nisanın ilk günlerinde Bîrüssebi'ye ilk Alman kuruluşu olarak 300 numaralı uçak müfrezesi ve Nisan ortalarında da Avusturya–Macaristan dağ obüs taburu gelmişti. Her iki kuruluş da parlak bir tesir yapıyor ve mükemmel teçhizata sahip bulunuyordu. Avusturya bataryalarında alışılmışın aksine çok subay ve er vardı. Sekiz top için hemen hemen bin kişi. Onlar, küçük bir bando ile Çigan orkestrası da getirmişlerdi ki, bu umumî bir sevinç yaratmıştı. Biz çölde musikiye adeta susamış bir haldeydik. Erler tamamen Macar'dı ve bunlarla maalesef tercümanla anlaşmak mümkün olabiliyordu. Obüsler sökülebilir bir halde olduğundan çöldeki nakliyata bilhassa elverişliydiler.

Alman havacılarının gelmesi yalnız birliklerde değil halkta da büyük bir tesir yapmıştı. Artık düşman uçaklarının taarruzlarına karşı müdafaasız bir halde olmadığımız için seferî kuvvetler nefes alabilmişti. Her şeyden önce bundan böyle düşman hakkında, şimdiye kadar elde edilen malumattan daha iyi haberler alabileceğimizi ümit ediyorduk.

Nisan ortalarında Asluç'a kadar ulaşan demiryolunun inşaatına devam etmek veyahut bunu durdurmak meselesi ortaya çıkmıştı. Ben durdurmaya taraftardım. Yeni inşa edilip işletilmekte olan demiryolunda bazı teknik hatalar mevcuttu ki, bu da zaten bu kadar kısa inşaat zamanında başka türlü olamazdı. Sürekli kesintiler, dolgu kaymaları, raydan çıkmalar bunun kaçınılamayan neticelerindendi

ve bunun için trenler çok az bir süratle hareket edebiliyorlardı. Ben, demiryolu direktörü Dieckmann'a yolun nakil kabiliyetinin çok az olmasından şikâyet ettiğim vakit kendisi bana daima bunun işletmedeki emniyetin az olmasının zarurî bir neticesi olduğunu söylerdi. Bundan başka esasen nakil kabiliyeti az olan dar hat, inşaata devam edildiği takdirde hattın malzemesini getirecek birçok trenle de daha fazla azaltılmış olacaktı.

Hattın uzatılmasının Kanal'a karşı yapılacak harekâtta ise hiçbir ehemmiyeti yoktu; zira teknik sebeplerden dolayı hattın geçeceği istikamet; ileri yürüyüş istikametinde olmayıp Kuseyme–Bîrhasana üzerinden İsmailiye'ye gidiyordu. Bunun için ordu komutanlığına hat inşaatına devamdan vazgeçilmesini ve buradan elde edilecek bütün kuvvetlerle işletilen kısımlardaki eksikliklerin esaslı bir surette tamamlanmasını teklif etmiştim.

Bu teklifimle çok hürmet ettiğim Meissner Paşa'nın canını sıkmış olduğuma cidden üzüldüm. Kendisinin inşa etmiş olduğu demiryoluna yapılan bu yerinde tenkidi o, kötüye yormuştu. Her şeyden önce teklifimle bizim Paşa'nın gururuna pek fazla dokunmuş olacağım ki, cevap olarak aşağıda tercümesini kelimesi kelimesine yazdığım çok karakteristik telgrafi almıştım:

"Her güçlük yenilmeli ve her engel bertaraf edilmelidir. Çalışılacak ve ileri gidilecektir. Harp esnasında Mısır demiryolunun Kanal'a kadar inşası benim için millî bir gaye ve bir vicdan borcudur".

Benim makul sebeplerime, Meissner Paşa hiç kulak asmadı. Cemal Paşa'nın kurmay başkanı beni, demiryolunun inşasına devam aleyhtarlığından vazgeçirmek için şunları söyledi:

"Cemal Paşa'yı ve bizzat kendinizi, Sina Çölü'nü, ilk defa olarak bir demiryoluyla baştan başa geçmek şerefinden mahrum bırakmak mı istiyorsunuz?"

Bu nevi manasız heveskârlık ve anlayışsızlıkla mücadelede cesaretini kaybetmemek insana bazen son derece güç geliyordu.

Çölde Zorunlu Bir Keşif

Mısır'dan büyük İngiliz kuvvetlerinin başka tarafa nakledilmekte olduğuna dair gelen haberler Türk Başkomutanlığı'nı Kanal'a karşı yapılması tasarlanıp hazırlıkları yapılmakta olan büyük harekâttan önce daha zayıf kuvvetlerle İngilizlere taarruz ederek onlara, Kanal'dan geçen nakil yollarının daima tarafımızdan tehdit edilmekte olduğunun hatırlatılmasına mecbur etmişti. Şubat ve Mart aylarında gelen haberlere göre keşif kollarımız daima Kanal'ın 10–15 kilometre doğusunda düşman postalarına rastlamış ve artık Kanal'a kadar yaklaşmamışlardı. Bedevîler, İngilizlerin Kanal'ın doğusuna doğru müstahkem bir mevzi inşa etmekte ve Kantara'dan itibaren çölde bir demiryolu ile su yolu yapmakta olduklarını iddia etmişlerdi. Uçaklarımız da Muhammediye–Kantara-Hamisa hattında yani El Ariş–Kantara kervan yolunun her iki tarafındaki bütün büyük vahalarda da çadırlı ordugâhların bulunduklarını tespit etmişlerdi; fakat bu ordugâhların ne kuvvette ve hangi birlikler tarafından işgal edilmiş olduklarını tabii ki bildiremiyorlardı. Bunun iyice anlaşılabilmesi zorunlu bir keşifle mümkün olabilirdi.

Bunun için yedi piyade bölüğü, dört adet makineli tüfek (mekkâreler üzerinde), bir hecinsüvar bölüğü, dört adet dağ topu ve bir sıhhiye müfrezesi ki, toplam 1600 er ve 800 hayvandan oluşan bir müfreze ile Bîrülmezar ve Bîrülabid üzerinden doğrudan doğruya düşmanın tertibatının Katya'da bulunan ortasına taarruz etmeye karar verdim. Bu esnada Binbaşı Mühlmann'ın komutasında 600 er kuvvetinde akıncı alayı ve bir Türk hecinsüvar alayı ve bir zayıf piyade bölüğü ve iki dağ topundan oluşan bir müfreze ile Mağara dağlarının kuzey kenarı boyunca Magaybra vahası üzerinden yürüyecek düşman karakollarının güney kanadından dolaşarak Düveydar'dan düşmanın gerisinde Kantara'ya giden yol üzerinde küçük bir vahaya taarruz edecekti.

300 numaralı uçak müfrezesinden 2 muharebe uçağı kademeli olarak bu harekâtımızın devam ettiği müddetçe Bîrüssebi'den El Ariş'e ileriye alınacaktı. Bunlar 22 Nisan'da ilk defa olarak Portsait'e uçmuşlar ve birkaç bomba atmışlardı. Bunların birdenbire görünüşü büyük bir korku yaratmıştı.

Bu teşebbüsümüzdeki muvaffakiyetin esas şartı düşmanın üzerine ansızın atılmakta idi. Bunun için biz yalnız geceleri yürüyor ve gündüzleri, kuyuların bulundukları mahallerde geniş bir daire üzerinde küçük küçük müfrezecikler halinde arazinin teşkil ettiği yarıklara girerek yahut küçük çalıların aralarına sokularak ordugâhta geçiriyorduk.

Nisan'ın 22. akşamı –Paskalya'nın cumartesi günü– güneş denize doğru meylettiği ve akşam semasının yalnız çölde görünebilen harikulâde olgun ve daima hareket halindeki renklerle süslediği vakit Bîrülabid-Magaybra ordugâhlarında hareket başlamıştı. Ben, düşman karakolları tarafından emniyet altında tutulan El Ariş–Kantara kervan yoluna taarruz etmemeye, aksine bunun güneyinden dolaşarak Fusiye ve Ogratina küçük vahaları üzerinden yürümeye karar vermiştim. Yürüyüşe başladığımızdan yarım saat sonra bir Bedevî, Ogratina vahasının düşman tarafından işgal edildiği haberini getirmişti. Fakat bu düşman birliğinin kuvveti hakkında bir şey söyleyememişti. Ben Fusiye'ye kadar yürümek, orada mola vermek ve gün ağarmaya başlarken, İngilizlere taarruz etmeye karar vermiştim. Fakat sabahın saat ikisinde Fusiye'de hecinsüvar bölüğünün bir keşif kolu tarafından uyandırıldık; bu keşif kolu Ogranita'yı geçtiğini ve orada düşmana tesadüf etmediğini bildiriyordu. Her halde Bedevînin getirdiği haber yine yanlıştı. Eğer biz eski plânımızı tatbik ederek Katya'ya taarruz etmek istersek derhal yola çıkmak mecburiyetinde idik. Fakat birdenbire yoğun bir sis bastı, bu sis tabakası o kadar kalın ve yoğun idi ki, beş adım ilerisini dahi görmek mümkün olamıyordu.

Kısa bir yürüyüşten sonra Ogratina'ya gelmiş ve burada birçok boş konserve kutularına tesadüf etmiştik –bütün İngiliz ordugâhlarının tipik bir alâmeti– şu halde genç Bedevînin verdiği haber doğru idi ve İngilizler hakikaten buraya gelmişlerdi.

Yoğun sis tabakası içinde Ogratina'dan yaklaşık iki kilometre kadar ilerlemiş bulunduğumuz bir sırada arkamızda birdenbire şiddetli bir tüfek ateşi başlamıştı. Worcester Yeomanry'nin iki süvari bölüğü ile Lowland Engineers'ten bir yarım bölük Ogratina vahasının yaklaşık 200 metre kuzeyindeki bir kumlukta açık ordugâha yerleşmiş bulunuyorlardı. Onların nöbetçileri ne gece yarısı vahada dolaşan hecinsüvarların ve ne de vahanın içerisinde ilerlemekte olan müfrezemizin farkına varmamışlardı. Ancak daima yüksek sesle gevezelik eden ağırlıklarımız vahaya varır varmaz nöbetçiler uyanmışlar ve bir iki tüfek ateşiyle ordugâhtaki arkadaşlarını silahbaşı etmişlerdi.

Hemen taarruz emri verdim ve bataryayı mevziye sokturdum. Bir tüfek muharebesi başlamış ve topçu yoğun sisten dolayı buna katılamamıştı. Bu muharebeye kâh şiddetle, kâh şiddetini azaltarak bir buçuk saat kadar devam ettikten sonra sis birdenbire açılmış ve önce Ogratina vahasının hurma ağaçlarının tepeleri bu sis denizinin içinde görünmeye başlamış ve bir iki dakika sonra da İngiliz avcıları makineli tüfekleri tarafından tutulmuş olan bir kum tepesi sezilmişti. Daha topçular hedeflerini tayin ederek nişan hatlarını bunlar üzerine yöneltmeden önce herkesçe malûm olan "Allah, Allah!" sadaları işitilmişti –Türklerin hücuma kalktıkları vakit kullandıkları kelime– ve birkaç dakika sonra da İngilizlerin teslim oldukları haberini almıştık.

Kanal harekatında Katya'da esir alınan İngiliz askerleri

Kudüs'e götürülürken.

Onlar kendilerini cesaretle müdafaa etmiş ve çok kanlı zayiat vermişlerdi. Bunlardan yaklaşık 150 kadar yaralanmamış İngiliz elimize düşmüştü. Muharebe sahasını temizlemek, yaralıları ve alınan ganimetle esirleri Bîrüssebi'ye geri göndermek için Binbaşı Tiller'i üç bölükle orada alıkoymuştum. Bunları tamamladıktan sonra kısa bir mola vererek Katya üzerine yürüttüğüm müfrezeyi onlar da takip edeceklerdi.

Yaklaşık iki saatlik bir yürüyüşten sonra önümüzde üç kilometrelik bir mesafede düz bir kumlukta otuz ila kırk çadırlık bir ordugâh görmüştük. Gözlerimizin önünde cereyan etmekte olan sakin bir ordugâh hayatından İngilizlerin Paskalya'yı taciz edilmeksizin sükûnetle geçireceklerini zannettikleri ve her halde sabahleyin erkenden Ogratina'da cereyan eden olaydan haberdar olmadıkları anlaşılıyordu.

Bataryaya mevzi aldırtmış ve taburu da, sütre temin eden bir arazi dalgasının arkasında hücuma hazır bir vaziyete koydurmuş ve hecinsüvar bölüğüne de düşmana yandan ve arkadan taarruz etmek üzere güneyden dolaşmayı emretmiştim. Genel görünüşünü görmek iyice mümkün olmayan ve adam boyunda birçok yüksek tepeyle örtülü olan bu arazide avcı hatlarımız düşman tarafından fark edilmeksizin onun ordugâhına yaklaşık 1500 metre mesafeye kadar sokulabilmişlerdi ki, bu esnada atla gezmeye çıkmış olan birkaç İngiliz süvarisi hareket istikametimize gelir gelmez avcılarımız tarafından çılgınca ateş altına alınmıştı. Bu vaziyette bataryaya da ateş açması için emir vermek mecburiyetinde kalmıştım. İlk mermi İngiliz ordugâhının içinde patlamıştı. Düşman da makineli tüfekleri mevziye sokmuş ve ilerleyen Türk piyadesi üzerine müthiş bir seri ateş açmıştı. Düşman mevziinden yaklaşık 600 metrelik bir mesafede hareketsiz bir ateş muharebesi başlamıştı. Avcı hatlarımızı sağa ve sola doğru uzatmamıza rağmen taarruzumuz zorlukla ilerlemişti. Bu arada güneş semada yükselmiş ve harbeden birliklerin arasında amansız bir şekilde yanmaya başlamıştı. Rüzgâr esmiyor, mataralar tamamen boşalmış bir halde bulunuyordu. Geceden kumdaki yürüyüş ve sabahki muharebe piyadeyi tamamen yorgun düşürmüştü.

Saat dokuza doğru vaziyet ciddileşmeye başlamıştı. Birkaç düşman süvari bölüğü –herhalde Romani istikametinden gelerek– sağ cenahımızda görünmüşler ve kumluklar üzerinde dörtnala koşarak arkamıza düşmeye çabalamışlardı. Dağ bataryasının bir-iki iyi nişanlanmış şarapneli bunları geri dönmeye ve kumlukların aralarından çekilmeye mecbur etmişti ve bunlar çok garip olarak bütün gün bir daha görünmemişlerdi.

Sol kanadımızdaki hecinsüvar bölüğü kendi muktedir komutanı Sırrı Bey'in sevk ve idaresi altında muharebeye girmişti. O da açık arazide ilerlemeye muvaffak olamıyordu. 300 numaralı uçak müfrezesinin yaveri Bavyeralı teğmen Seuter bölüğe ilerlemesi için emir götürmüş ve ileriye atılmakta örnek olarak hecinsüvarları beraber sürüklemeye gayret etmiş ve bu esnada kahramanca ölmüştü. Başından aldığı bir yara bu cesur subayın genç hayatına vaktinden önce son vermişti. Onu biz ertesi gün Bîrülabid'in hurmalıkları altında gömmüştük.

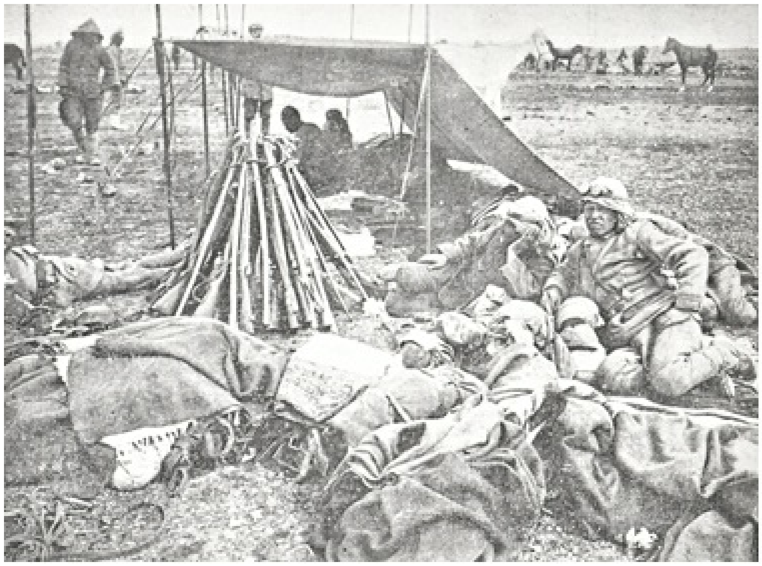
Dağ bataryasının bir takımını yaklaşık 1500 metre kadar ileriye almıştım. Fakat batarya biraz sonra ateş kesmek mecburiyetinde kalmıştı; çünkü batarya bütün cephane mevcudunu sarf etmiş ve cephane yüklü deve kolları da henüz muharebe meydanına varamamıştı. Hemen her muharebede tekrarlanan ve komutanın sinir ve iradesinde en büyük tahammül ve başarma kudreti isteyen o çok ciddî an gelmişti.

Son ihtiyatlar elden çıkmış ve komutanın muharebenin cereyanı üzerine artık hiçbir tesiri kalmamış derhal bir karar verilmediği takdirde düşmanın takviye kuvveti alması tehlikesi fazlasıyla artmıştı.

Ansızın batarya tekrar ateş açtığı vakit geniş bir nefes almıştım. Nihayet cephane kolu muharebe meydanına gelebilmişti. Öğleden sonra saat 3'te İngilizler beyaz bayrağı göstermişlerdi. Hemen hücuma kalkan Türk piyadesinin başında Binbaşı Hardy; İngiliz alay komutanının kılıcını almıştı. Yaralılara bakıldıktan ve ganimetler yerleştirildikten sonra karanlık basarken Bîrülabid'e geri yürüyüşe başlamıştık.

22 Nisan akşamı Binbaşı Mühlmann komutası altındaki kol ile Magaybra'dan yola çıkmış ve pek zahmetli ve yorucu bir gece yürüyüşünden sonra 23 Nisan sabahı erkenden yoğun bir sis içinde kolun ucu ile ansızın Düveydar'da tel örgülü bir İngiliz avcı siperinin üzerine düşmüştü. Her iki Türk topu sisin içinde en kısa bir mesafeden İngiliz makineli tüfeklerinin ateşine maruz kalmıştı. Batarya komutanı ile takım komutanı şehit olmuşlardı. Buna rağmen cesur Anadolu erleri cesaretlerini ve akıllarını kaybetmemiş ve Teğmen Heiden'in komutası altında toplarını en yakında bulunan bir kum tepesinin gerisinde mevziye sokmuşlardı. Değişken bir şiddet ve muvaffakıyetle devam eden üç saatlik ateş muharebesinden sonra Binbaşı Mühlmann muharebeyi kesmişti. Mühlmann, düşmanın dikkatini kendine çekmekten ibaret olan vazifesini yerine getirmiş bulunuyordu. Bundan başka kendisine bir düşman kolunun Kantara'dan üzerine gelmekte olduğu haber verilmişti. Düşmandan sıyrılabilmek çok kolay ve zayiatsız olmamıştı. Arap hecinsüvarları şehit düşen arkadaşlarının intikamını almayı bir vazife bildiklerinden geriye çekilmekten kaçınmışlardı. Diğer üzücü zayiat arasında Mühlmann'ın koluna verilmiş olan Türk hecinsüvarlar bölüğünün bilhassa muktedir ve gayretli komutanı Yüzbaşı Hâlet'in de şehadet matemini tutmak mecburiyetindeydik. Bu genç ve kendisinden çok şey beklenen subay bir kahraman gibi ölmüştü. Vaktiyle muharebede o kadar cesaretle dövüşen Araplar, geri yürüyüşte İngiliz uçaklarının attıkları bombalardan son derece ürküyorlardı.

Mühlmann kolunun İngiliz emniyet hattının 10 ilâ 15 kilometre gerisinde ve geri çekilme yollarının üzerindeki bir noktaya ansızın taarruz etmesi herhalde İngiliz komutanlığını şaşırtmış ve ast komutanlarının karar verme kudretlerini felce uğratmış olacaktır. Bu mesele İngilizlerin muhtelif karakollarından hiç birisinin Katya'daki arkadaşlarının imdadına gelmemesi ve bizi takip etmek için en ufak bir harekete bile girişmemiş olmalarıyla izah edilebilir. Esir düşen İngiliz alayı komutanı, kendisine yardıma gelmeyen arkadaşları aleyhinde bulunmakta haklıdır. İngilizlerin bu hareketsizliği belki Binbaşı Mühlmann'ın Düveydar üzerine taarruz ettiği aynı gecede bir İngiliz kolunun Magaybra üzerine yürümesi ve bu vahanın tarafımızdan işgal edilmemiş olduğunu görünce tekrar çıkış noktaları olan Hamisa'ya avdet etmeleri ve bu esnada keza Mühlmann koluna da rastlamaması ile izah edilebilir.

Sina cephesinde süvari birliği istirahat esnasında.

Biz Ogratina ve Katya'da 23 subay ve 257 er esir almıştık. Bu mağrur alayın diğer kısmı cesurane bir müdafaadan sonra tamamen ölmüştü. Bizim zayiatımız nispeten azdı. Her iki muharebede 3 subay ve 33 er şehit düşmüş 48'i yaralanmıştı. Bunlardan 31'i ağır yaralıydı. Ele geçirilen 300 at ile fevkalâde iyi donatılmış 100 deveye pek sevinmiştik. Çünkü o vakit beygir ve yük hayvanı yetersizliğinden son derece sıkıntı çekiyorduk. Ogratina karargâhına girdiğim vakit büyük ve güzel bir İrlanda hayvanı ganimet olarak elime geçmiş ve Filistin'deki vazifem esnasında bana mükemmel hizmet etmişti.

Katya'daki İngiliz ordugâhının elimize geçmesini takiben bütün erler su tanklarına hücum ettiler. Bu fevkalâde yapılmış tankların içerisinde filtre edilmiş tatlı Nil suyu vardı ve herkes de bundan doya doya içmişti.

Bu taarruzî keşif tam bir muvaffakıyetle sonuçlanmış ve bundan, düşmanın mukavemet edeceği hattı Kanal'ın bu tarafında ileriye sürdüğü ve Kantara'dan normal genişlikte bir demiryolu ile su yolunu Romani'ye uzattığı ve böylece muhakkak surette Akdeniz sahilleri boyunca Filistin'e taarruz etmek niyetinde olduğu anlaşılmıştı. Bu harekâttaki muvaffakıyetin çok memnuniyet verici diğer bir tarafı da Türklerle müttefiklerinin itibarının Bedevîler nezdinde yükselmesi ve Filistin ile Suriye'de bulunan çok sayıda İtilâf Devletleri yanlılarının da iyice korkmalarıydı.

1915 senesi sonunda İngilizler Çanakkale harekâtının tasfiyesine karar verdikleri zaman Gelibolu ricatinin, İngiliz prestijini gerek Yakındoğu'da, gerekse İslâm âleminde önemli ölçüde sarsacağından tamamen emin bulunuyordu. Bunun için Çanakkale'deki muvaffakıyetsizliği yine Türklere karşı başka tarafta göze çarpacak bir muvaffakıyetle telafi etmek fikriyle yakından meşgul olmaya başlamışlardı. Ayrıca Süveyş Kanalı ve Mısır'ın doğrudan doğruya müdafaası da bazı zorluklarla karşılaştığından İskenderun Körfezi'ne büyük ölçüde bir çıkarma yapmak fikri yeniden doğmuştu. Gerçekten de Türklerin Arap vilâyetleriyle olan yegâne irtibatının İskenderun civarında kesilmesi ve inatla kapatılmasıyla İngilizlerin haklı olarak Irak'ta ordularının sevk ve idaresine en fazla faydalı olabileceklerini ve Mısır'ın müdafaasını da bu suretle en etkili bir tarzda sağlayabileceklerini zannetmişlerdi.

İskenderun civarına yapılacak bu çıkarma hakkındaki müzakerelerin İngilizlerin ilgili makamları nezdinde iyice ilerlediği bir zamanda, ansızın Fransızlar bu plana itiraz etmişlerdi. Onlar, böyle bir çıkarma hareketinin bilfiil Fransız sevk ve idaresi altında Fransız askerleri tarafından yapılmasının Fransız kamuoyu ve Suriye'deki maddî, manevî Fransız menfaatleri için zarurî olduğunu iddia etmişlerdi. Bunun üzerine İngilizler İskenderun civarına yapılacak bir çıkarmadan tamamen vazgeçmişler ve Süveyş Kanalı ile Mısır'ı doğrudan doğruya müdafaa etmeye karar vermişlerdi.

Türkler, İskenderun'a bir çıkarma yapılması fikrinden, İngilizleri vazgeçiren Fransızlara karşı çok teşekkür borçludurlar. Çünkü eğer İtilâf Devletleri, buraya baskın tarzında bir çıkarma yapmaya muvaffak olsalardı –ki, bunu başarmak ümidi çok fazlaydı– o vakit, Türkiye'nin durumu fevkalâde güçleşirdi. Türklerin, demiryollarının çok az olan kabiliyetinden ötürü, hususiyle bu arada dişlerine kadar tahkimat içine gömülecek olan İngilizleri, karaya çıktıkları yerden tekrar geriye atmak maksadıyla ve yeterli kuvvetlerle taarruza hazırlanabilmeleri için, çok zamana ihtiyaçları olduğu gibi İskenderun civarındaki irtibatlarının kesilmesi, Türk idare mekanizmasının, durum gereği olarak,

İstanbul’da haddinden fazla yoğunlaşmış olması yüzünden de tesirini pek fazla hissettirecekti. Suriye, Irak ve Hicaz’da bulunan Türk birliklerinin cephane, elbise, yakacak madde ve harp malzemesi stoku önemsizdi ve bu birlikler iaşe yönünden günübirlik yaşıyorlar ve İstanbul ile Anadolu’dan gelen menzil nakliyatı uzun müddet kesintiye uğradığı takdirde çok zor bir duruma düşebilirdi. İngilizler Çanakkale’nin tahliyesinden sonra oradan serbestleyecek birlikleriyle Türklerin Mısır’a karşı daha büyük ölçüde bir taarruz yapacaklarını düşünüyorlardı. Herhalde onlar, Çanakkale’deki çetin muharebelerden sonra, kendi birlikleri gibi, Türk birliklerinin de düzenleme ve istirahate muhtaç olduklarını hesaba katmışlardı.

General Maxwell, Türklerin Mısır’a karşı 250 bin kişilik bir kuvveti sevkedeceklerini ihtimal dâhilinde tutarak Kanal’ın müdafaası için 12 piyade, 1 süvari tümeni, 20 ağır batarya ve dâhilde emniyet ve asayişin muhafazası için de 2 piyade tümeni ve Senûsîlere karşı batı sınırının muhafazası için üç karma tugay talep etmişti. Londra’daki Harbiye Nezareti bu talebi abartılı bulmuş ve Kanal’ın müdafaası için 5–6 tümen ile 19 ağır bataryalı, zırhlı otomobilli ve lâzım olduğu miktarda da uçaklı 8 piyade tümenini yeterli görmüştü.

Türk demiryolu şebekesi inşaatı hakkında o kadar iyi malûmata sahip olan İngilizlerin bu demiryollarının nakil kabiliyeti hakkında tamamen yanlış tahminlerde bulunmaları herhalde çok dikkat çekicidir. 250 bin kişilik bir kuvvetin Çanakkale’den Güney Filistin’e nakledilmesi için gereken uzun zaman bir tarafa, harp esnasında inşa edilmiş olan tek ve dar hatlı Afule–Hafirülavce demiryolu şüphesiz ki, bu kuvvetteki bir ordunun menzil hizmetlerini hiçbir vakit sağlayamazdı.

İngiliz gazetelerinin neşriyatına inanmak lâzım gelirse Lord Kitchener Mısır’a yaptığı bir ziyaret esnasında Kanal’ın müdafaası için alınan tedbirleri çok merhametsizce tenkit etmişti. Kanal’ın müdafaa mesuliyetini üzerine alan General Maxwell, Lord Kitchener’e Kanal’ı 1915 senesinde olduğu gibi batı sahilinde müdafaa etmek niyetinde olduğunu söylediği vakit Lord Kitchener: “Kanal’ı mı müdafaa etmek istiyorsun, yoksa Kanal’a kendinizi mi müdafaa ettireceksiniz?” demiş ve o vakit İngilizler tarafından Kanal’ın, yaklaşık 15 kilometre ileriye çöle sürülen ve Kanal’a paralel olarak Akdeniz’den Süveyş Körfezi’ne kadar devam eden bir mevziden müdafaasına karar verilmişti. Bu mevzi, Türkler tarafından Kanal’ın top ateşiyle kapatılmasına mâni olacak derecede Kanal’dan uzak bulunuyordu. Bu birinci mevzi ile Kanal’ın arasında ikinci bir mevzi hazırlanacak ve ayrıca bizzat Kanal’da ve doğu sahilinde bulunan köprübaşlarıyla dayanak noktaları da gerektiğinde üçüncü bir mevziye çevrilmek üzere inşa edilecekti. İkinci ve üçüncü mevziler, Kanal’da ve göllerde bulunan harp gemilerinin ateşiyle müdafaa edilecekti.

Müthiş para, malzeme ve insan kuvveti sarfedilerek bu mevzileri inşa edilmiş, yol ve demiryolu şebekeleri genişletilmiş ve birliklerin su ihtiyaçlarını karşılayacak büyük ölçüde tedbirler alınmıştı. Kanal üzerindeki seyyar köprülerin sayısı çoğaltılıyordu. Kahire–İsmailiye demiryolu çift hatta çevriliyordu. Yalnız yol inşası için on bin ve demiryolu inşası için de on beş bin amele istihdam ediliyor ve birçok deve kollarının teşkiliyle Çanakkale’den gelen tümenler çöl hizmetlerine elverişli bir hale getiriliyordu. Düşmanlarımızın pek kısa bir zamanda Mısır’da vücuda getirdikleri bu teşkilâtlı çalışma sonsuz bir takdire lâyıktır.

Katya civarında suyu bol sahadan Türklerin istifade etmemeleri için oralara demiryolu ve suyolları inşa edilir edilmez kuvvetli birliklerin sürülmesi kararlaştırılmıştı. Öncelikle inşaat işlerini güvenlik altına almak üzere Romani–Katya–Hamisa hattına daha zayıf bindirilmiş birlikler sürüldü.

1916 senesinin başında Kanal mıntıkasının müdafaasına Sir Archibald Murray tayin edildiği halde Mısır'ın müdafaası yine General Maxwell'in üzerinde kalmıştı. Yetkileri birbirinin aynı olan bu komuta makamlarının kurulması iyi netice vermemişti. 10 Mart'ta General Maxwell Londra'ya çağrıldı ve Mısır'da başkomutanlık General Murray'a verildi.

Çanakkale harekâtına katılan tümenlerin büyük kısmı önce Mısır'a nakil ve orada ikmal ve bu çetin harekâtın yorgunluklarını gidermek üzere istirahate çekilmişlerdi. Mart başında henüz beklenilmekte olan büyük Türk taarruzu için bir işaret mevcut olmadığından ve mevsimin ilerlemesiyle böyle bir taarruz ihtimali de daha az yapılabilir görüldüğünden Mısır'da bulunan tümenlerin bir kısmı kademeli olarak Fransa'ya nakledilmişlerdi

1915 senesi ilkbaharında Kanal'a yaptığımız taarruza doğrudan doğruya bir muvaffakıyet nasip olmamış ve 1915 senesinin ilkbaharında ve yazında yaptığımız küçük teşebbüslerde de düşmana yalnız birer küçük iğne batırma kabilinden hareketler söz konusu olmuşsa da, bütün bunlar düşmanlarımız nezdinde Süveyş Kanalı'ndan geçen nakil yollarının ve Mısır ülkesinin emniyeti için çok büyük ölçüde endişe yaratmamış ve bunun ehemmiyeti, İngilizlerin ilk harekâtımızdan önce Türklerin çölden büyük birlikler ve bilhassa ağır topçu geçirebileceklerine ihtimal vermediklerinden dolayı daha fazla artmış bulunuyordu.

Bu endişe düşmanlarımızı bazen gerek insan gerek malzeme bakımından öyle müdafaa vasıtaları tatbikine mecbur etmiştir ki, bunlar hakikaten Mısır'ı tehdit eden Türk kuvvetleriyle kıyaslanmayacak derecede büyüktür. Bundan dolayı bazı halllerde harp esnasında yol ve demiryolu inşası, ambarların tesisi ve su üsleri ve emsalinin vücuda getirilmesi gibi faaliyetlerin ve tehdit edici hareketlerin düşman kuvvetlerini uzun müddet bağlamaya yetebileceğini ortaya koymuştu.

Mayıs ayının ilk yarısında Bîrüssebi'ye yeniden Alman kuruluşları –ağır topçu, uçaksavarlar ve kamyonlar– gelmişti. Maalesef özellikle o sırada altı gün süren bir sam rüzgârının esmesi bunların yeni harp sahnesindeki hayata alışmalarını güçleştirmişti.

4. Ordu Komutanı Cemal Paşa Bîrüssebi'de.

Mayıs ayı sonunda Cemal Paşa cepheye uzun bir ziyaret yapmıştı. Bîrüssebi'de kısa bir moladan sonra Paşa hayvanla Şelâle, El Ariş, Bîrhasana ve Kuseyme üzerinden Hafirülavce'ye gitmişti. Sekiz gün süren bu beraberlik bizi tekrar en iyi dostlar yapmıştı. Paşa'yı bundan böyle bütün kuvvetlerin Kanal'a karşı yapılacak büyük harekâtın hazırlıklarına verilmesi gereğine ikna etmeye muvaffak olmuştum. Hatta o, çöle yapılmakta olan faydasız şose inşaatının tamamen ve demiryolu inşasının da hiç olmazsa şimdilik durdurulacağını bana söz vermişti. Herhalde hiçbir vakit yerine getirilemeyen vaatler!.

Bîrüssebi'de bulunduğu ilk gün, Paşa muhtelif ordugâhları gezmiş ve o günlerde oraya varmış olan Alman ve Avusturya–Macaristan birliklerine nutuklar vermişti. Bunu takiben ben, orada garnizonda bulunan Türk, Alman, Avusturya–Macaristan birliklerine Paşa'nın önünde geçit resmi yaptırmıştım. Bizim Alman müfrezeleri harikulâde bir tesir yapmışlardı. İnsan onlarla iftihar edebilirdi.

En büyük ilgiyi Binbaşı Pohlmann'ın Fransa'da deneyip burada Bîrüssebi'de tahkimat çerçevesi dâhilinde eğitim maksadı için inşa ettirmiş olduğu bir sahra tahkimatı modeli çekmişti.

Şelâle'de Refet nezdindeki ziyaret de çok memnuniyet verici bir tarzda geçmişti. Teşkilâtçı ve idareci olarak Refet çok kabiliyetliydi. Bütün hastaneleri mükemmel bir düzen içinde bulunduğu gibi tümenin iaşe hizmetlerinin de iyi bir şekilde idare edilmekte olduğu anlaşılıyordu. O, bizzat gayet mükemmel bir yemek servisi de vücuda getirtmişti. Fakat maalesef kendi birliklerinin talim ve terbiyesi için olan alâkası ve kabiliyeti, teşkilâtçılık kabiliyetiyle aynı seviyede bulunmuyordu.

Çölde bu seyahatimiz esnasında Cemal bana kötü bir haber vermişti. Bu habere göre ordu komutanlığı emrinde hiçbir er kalmamıştı ve bundan dolayı harekâtımız için kurulmakta olan deve kollarına gerekli olan sürücüler tedarik edilememekteydi. Fakat ordu ambarlarında tek bir buğday ve arpa tanesi bulunmadığı hakkındaki ifşaatı daha da sarsıcı idi. Bunun manası, yeni hasat alınıncaya kadar hiçbir erzak gönderilemeyecek ve biz de yakında yapılacak harekât için güçlükle ambarlarımıza depolayabildiğimiz zahire ile yaşamaya mecbur olacağız demekti.

Zahire tedariki için ordu komutanlığının kurmuş olduğu komisyonun –ki, Paşa bu kuruluştan dolayı son derece mağrur bulunuyordu– kötü çalıştığını ve zahire karaborsacılarının ordu mıntıkasında en parlak bir devrini yaşadıklarını muhtelif kaynaklardan haber almıştım. İhtiyaç fazlalaştıkça esasen yüksek olan fiyatların daha fazla yükselmesi muhakkak olduğundan büyük miktarda zahire meydana çıkarılmıyordu. Harplerin kaçınılamayan bu gibi zaruretlerine bir Cemal'in enerjisi ile iyi niyeti dahi tesir edemiyordu.

Mahir ve yorulmak bilmeyen Binbaşı Mühlmann'ın çok kapsamlı olan büro işlerinde bana dokunan kıymetli yardımları sayesinde şimdiye kadar olduğundan daha fazla, emrim altında bulunan birliklere gidip doğru çalışılıp çalışılmadığını teftişe imkân bulabilmiştim. Uzakta bulunan birliklerin teftişi için uçaklardan istifade edebilmek imkânı bu işi çok kolaylaştırıyordu. Uçak beni bir saat içinde Bîrüssebi'den Hafirülavce'ye götürdüğü halde, diğer zamanlarda buraya gitmek için üç ve gelmek için de ayrıca üç gün lâzım geliyordu. Yetersiz ve düzensiz iaşe hakkında ardı arası kesilmeyen şikâyetlere maalesef çare bulamıyorsam da yine bazı kusurların önüne geçebilmek ve bazı arzuları yerine getirebilmem bu teftişlerle mümkün olabiliyordu. Bakım ve hayatları bana bırakılmış olan insan ve hayvanlara yeterli miktarda yiyecek tedarik edememek asap ve mizacımı diğer şeylerin

hepsinden daha fazla bozuyordu. Bu hususta ordu komutanlığına telgraf telgraf üzerine gönderiyor ve cevaben yalnız hiç kimsenin karnını doyurmayan boş vaatler alıyordum.

Yeni hasadın alınması ile yakın bir zamanda un ve arpa noksanları telâfi edilebilecekse de, demiryolu işletmesinde ve nakliye hizmetlerindeki daimî ârızalar bu işin düzelmesini tehdit edecek bir durumda bulunuyordu. Lokomotifleri çalıştırmak için lâzım olan odunların tedariki hususunda Cemal'in kurduğu büyük teşkilât da daha henüz pürüzsüz iş göremiyordu. İstasyonların çoğunda da daima kuru odun noksanı vardı. Bizim harp sahnemiz gibi odun yönünden fakir olan bir memlekette demiryolu işletmesi için nispeten az miktarda lâzım olan odunun tedarikinde tesadüf edilen zorlukları bizim memleketimizdeki insanlar çok zor anlayabilirler. Demiryoluna nakledilmek için havaî hatlar ve kilometrelerce dekoviller tesis ve inşa etmek lâzım geliyordu. Odun tedariki için gerekli olan amele ve nakliye vasıtalarına olan ihtiyaç o kadar çok fazla olduğu gibi odun teslimatı ihale olunan müteahhitlere de muazzam paralar verilmek mecburiyeti vardı. Hatta bu memleketlerde halkın en mühim gıdasını teşkil eden zeytini veren ağaçları kesmek gibi çok feci bir durum ortaya çıkmıştı. Lokomotiflerin su aldıkları birçok kuyu çökmüş veya kurumuş olduklarından işletmede yeniden arızalar oluyordu. Meissner Paşa'nın malzeme trenleriyle demiryolunun yararlı olan taşıma kabiliyeti eskisi gibi hissedilecek derecede yaralanmış ve bilhassa Şerif Hüseyin'in düşman tarafına geçmesi neticesinde Hicaz'a yapılması zarurî olan birçok nakliyat için hattın bütün vagonları sırf bu işe tahsis edilmiş bulunuyordu. Toros tüneli işletmeye açılmadığı müddetçe lokomotiflerimizin ve vagon parkımızın yenilenmesi ve ikmali düşünülemezdi. Demiryolu Müdürü Dilmann sonsuz bir takdire lâyıktı. Kendi sinirlerini ve çalışma kuvvetini sarsacak ve onları yeni talepler karşısında bulunduracak kötü habersiz bir gün bile geçmediği halde Dilmann, katiyen maneviyatını bozmamış ve başını dik tutmaktan geri durmamıştı. Bu evsafta bir adamın böyle bir mevkiin başında bulunmasının harp harekâtının gidişatı açısından ne derecede öneme sahip olduğunu barış vakti biz askerlerden kim düşünebilmişti?

Yetersiz ve kötü bir iaşenin tabiî neticesi olarak askerlerimizde hastalıkların artması endişe verecek bir hâl almıştı. Haziran sonuna kadar 200 kolera vakası görülmüş ve bunlardan 70'i ölümle neticelenmişti. Bu hastalıkta en müthiş olan hâl, onun ansızın ortaya çıkması ve yıldırım süratiyle vücutta etkisini göstermesiydi.

Refet bir gün refakatinde henüz çok genç bir yaveri olduğu halde bana gelmişti. Akşam yemeğinden sonra her ikisi ordugâhlarına dönmüşlerdi. Ertesi sabah bu genç subayın daha o gece koleradan vefat ettiğini haber almıştım. Diğer bir gün Bîrüssebi hastanesinin önünden hayvanla geçiyordum; hastanenin kapısında duran hemşire Mia'nın –Viyana profesörlerinden meşhur Sonnethal'in kızı– hatırını sormuştum, cevaben bana; son zamanlarda dizanteriden çok mustarip olduğunu söylemişti. Kendisine Kudüs'e hava değişimine gitmesini söylemiştim. Ancak kolera ertesi güne kadar bu cesur kadını da alıp götürmüştü.

Kolera hastalarının manzarası müthiştir. Bunlar birkaç saat içerisinde o kadar zayıflarlar ki, mumyaya dönerler. Bununla birlikte hastalığı atlattıktan sonra da şaşılacak derecede süratle kendilerini toplarlar. Aşı, bulaşma tehlikesine mani olamıyorsa da aşı yaptıranların büyük kısmının kolera vakalarını atlattıkları anlaşılmakta idi. Kolera hastanelerindeki doktorlarla hastabakıcılar bu tehlikeli vazifelerinden dolayı sonsuz takdire lâyıktırlar.

Yaverim Yüzbaşı Mazhar, Binbaşı Pohlmannn, Binbaşı Hardy, Üsteğmen Klinghart, Dr. Binbaşı Jörns, Binbaşı Fischer de kısmen birçok haftadan beri Kudüs'teki hastanede ve hemen hepsi bağırsak

rahatsızlıklarından yatıyorlardı. Dr. Hegler'in hava değişimine ihtiyacı vardı. Üsteğmen von Bülow bir hava muharebesinde hafifçe yaralanmıştı.

Seferî kuvvetlerin sıhhıye işlerini Dr. Binbaşı Lion üstlenmişti. Bu zat bizim Afrika'daki müstemlekelerimizde temayüz etmiş bir askerî doktorumuzdu.

Düşmana olan mesafeyi kısaltmak için Bîrüssebi'deki hava meydanımızın yerine El Ariş'in güneyindeki diğer bir meydanı seçmiştik. 18 Haziran'da, yani bu meydana nakilden birkaç gün sonra on bir tane İngiliz uçağı buraya gayet cesurca bir taarruz yapmışlar ve makinelerimizden ikisi bunların attıkları bombalarla tamamen tahrip edilmiş ve bir pilotumuz oldukça ağır ve sekiz erimiz de hafifçe yaralanmıştı. Bir İngiliz uçağı, hava meydanımızın doğrudan doğruya yakınında top ateşiyle düşürülmüş ve diğer bir İngiliz uçağı da her halde bir isabet almış olacak ki yere inmeye mecbur olmuş ve mürettebatı tarafından yakılmış ve bir üçüncüsü de isabet alarak denize düşmüş ve mürettebatı bir İngiliz motorbotu tarafından kurtarılmıştı. İngilizlerin zayiatı bizden daha fazla olsa da, gerek insan, gerekse yedek parça ve malzeme alması bize göre daha kolay olduğu için bu zayiatı onlar bizim kadar hissetmemişlerdi. İngilizler daha altmış tane kadar olan bombalarını atmadan bizimkiler havalanmış ve düşmanı takibe koyulmuşlardı.

Maalesef Prusya Harbiye Nezareti, Filistin'e gönderilecek Alman birliklerinin donanımına dair iyice düşünülerek bildirilmiş olan tekliflerimi tamamen yerine getirmeyi gerekli görmemişti. Bunlar arasında mesela arabaların kumlu mıntıkalardan geçebilmesi için kesin olarak muhtaç oldukları geniş tekerlek tabanlarını vermemiş ve biz de bunları esasen işi başından aşmış olan Şam demiryolu atölyelerinde imal ettirmeye mecbur olmuştuk. Alman birliklerine bulundukları mahallerde ikamet etmeleri için gayet güzel ve şüphesiz son derece kıymetli Baumann çadırları verilmiş ise de, harekât esnasında bu birliklerin kesinlikle muhtaç oldukları portatif çadırların verilmesine lüzum görülmemişti; ben Alman birliklerinin donanımının aşağıdaki gibi tertip edilmesini rica etmiştim; yükler develere yükletileceği için yetmiş beşer kilogram ağırlığında olacaktı; hâlbuki seyyar hastanelerimiz fevkalâde güzel ve demir saç kaplı ve içinde çekmece vesaire türlü, türlü levazım için yapılmış yerleri bulunan sandıklarla teçhiz edilmiş fakat maalesef bunlar boş oldukları halde ağırlıkları 65 kilo geldiğinden bizim çöldeki işlerimiz için hiç elverişli olamamışlardı.

Bu kuruluşlara çok az sayıda er verilmiş olmasının kötülüğü de kısa bir müddet sonra bunların hastalık vakaları neticesinde sayılarının çok fazla azalmasıyla nahoş surette kendini göstermişti.

Cemal, Bîrüssebi'ye yaptığı bir ziyaret esnasında Mekke Emîri Hüseyin'in, 2 Haziran 1916 tarihinde İngilizlerin tarafına geçmesi neticesinde hissettiği derin azap ve üzüntüleri bu dertleşme ile kalbini dökerek hafifletmek ihtiyacını hissetmişti. Cemal'i üzen durum yalnız Halife'ye bilhassa bağlı olması gereken Haremeyn-i Şerifeyn hadiminin alçakçasına hıyanetinden ve bunun neticesinde harbin sevk ve idaresi bakımından doğacak ağır mahzur ve siyasî karışıklıklardan değil aynı zamanda bir kere şahsen ve bir kere de Müslüman olması dolayısıyla hissettiği derin utançtan ileri gelmişti. Şahsen çünkü; Cemal, Şerif Hüseyin ile oğlu Faysal'ın şerefleri üzerine vermiş oldukları teminata aldanmış ve Müslüman olarak da insanlar arasında meydana gelen bu hıyanetten de özellikle İngilizlerin istifade edeceğine kanaat getirmişti.

Ben de Şerif'in bu hareketinin pek nahoş neticeler yaratabileceğini önceden tahmin etmiş bulunuyordum. Bu tahminim Şerif'in askerî kuvvet vasıtalarına fazla ehemmiyet vermiş olduğumdan değildi. Çünkü Sina Çölü'nün Bedevîleri ki, Şerif'in tebaası olan akıncı alayı ile yaptığımız

tecrübeler, bu Bedevîlerin İngilizlerin sevk ve idaresi altında ve İngiliz teçhizatı ile dahi modern bir harbe elverişli birlikler olamayacağını tamamen göstermiş bulunuyordu. Bununla birlikte bunlar, bizim harp sahnemiz için zayiattan sayılacak mühim miktarda Türk kuvvetlerini Medine'de bağlayabileceklerdi. Bu birliklere cephane, erzak ve harp malzemesi yetiştirmek gerekecek ve bütün Hicaz için ayrılan nakliyat Hicaz demiryolu ile temin edilebilecekti. 1303 kilometre uzunluğunda olan bu dar ve tek hatlı demiryolu özellikle çöl mıntıkasından geçiyordu. Demiryolunu kesen birçok vadi, oldukça büyük ölçüde birçok sınaî imalâtın yapılmasını gerektirmişti. Bundan dolayı bu hat, kolaylıkla tahrip edilmeye gayet müsait olduğu gibi, muhafazası için de mühim miktarda birliklerin tahsisini zaruri kılıyor ve buna rağmen gerek demiryolunun kendisinde gerek sınaî tesisatında ve vagonlardaki tahribattan kaçınmak mümkün olamıyordu ve böylece harp sahnemizdeki demiryollarının kabiliyetleri de önemli oranda azaltılıyordu.

Şerif Hüseyin'in hareketinin Suriye, Filistin ve bilhassa Havran'daki Arap halkının duygu ve bağlılıklarına ne şekilde tesir edeceğini önceden tahmin etmek mümkün değildi.

Güney vilâyetleri genel valisi olarak faaliyetinin başından beri Cemal için Arap meselesi özellikle endişe yaratmıştı. Cemal, 1914 senesi Kasım'ında Şam'a geldiği vakit Fransız konsoloshanesinde ele geçirilen ve birçok Arap eşrafını ağır surette itham ettiren evraktan istifade etmemiş, ılımlı, hoşgörülü ve Arap hareketinin önderlerine şahsi tesir yaparak ve para vererek Türk ve Arap unsurları arasında bir barışma elde edebileceğini ümit etmişti. Bundan dolayı Cemal, Araplara dost bir siyaset takip etmiş ve başlangıçta özellikle tehlikeli birkaç kişiyi Kudüs'e davet ederek müzakere ile yetinmişti. Bundan başka Lübnan'ın imtiyazlarına da –idarî muhtariyet ve askerî hizmetten muafiyet gibi– dokunmak istememiş, Havran'da Dürzîlere, Cebelidü-ruz'un Şeyhi Yahya Elatraş'ın Fransız hizmetinde bulunduğuna şüphesi olmadığı halde, cebren tahakküm etmek istememişti.

Arap hareketinin önderleriyle yapılan ve Cemal tarafından büyük sabır ve siyasî maharetle idare edilen müzakerelerin muvaffakıyet temin etmiş olduğu görülüyordu. Hâlbuki 1915 senesi Haziran'ında –Çanakkale'deki hadiseler dolayısıyla Arap vilayetlerinin Türk birliklerinden tamamen tahliye edildikleri bir sırada– Cemal'in eline, Abdülkerim el Halil ve Rıza Bey el Sulh'ün Trablusşam–Sayda civarında bir ihtilal hazırlığına ve bu zatlar tarafından idare edilen isyan hareketinin genişleyerek ciddî endişeler yaratacağına dair deliller geçmişti. Ilımlılık artık söz konusu olamazdı. Durum, tam bir azimle müdahale edildiği takdirde kurtarılabilirdi. Memlekete hıyanet edenler tevkif edildi. Divan-ı Harb'e verildi ve 1915 Ağustos nihayetinde idam edildi. Bunun üzerine Cemal, Fransız Konsoloshanesi'nde bulunan evrakla suçlu oldukları açığa çıkmış olan şahısların da mesul tutulması için Enver'le Talat'ın onayını çok zor da olsa alabilmişti. Bu işte istisnasız memleketin en mühim ve muteber ve nüfuz sahibi şahsiyetleri söz konusu olduğu için Enver'le Talat başta işi benimsemek istememişlerdi. Hâlbuki Cemal, memlekete ihanet eden suçluların sosyal mevkileri ne kadar yüksek olursa olsun, ihanet suçlarının da o derece şiddetle cezalandırılması hakkındaki görüşünü şiddetle müdafaa ediyordu. Sayısı 12 olan bu vatan hainleri yakalanarak; birçok yüksek şahsiyetin –bunlar arasında Mekke Emîri de olduğu halde– af istirhamlarına rağmen idam edilmişlerdi. Yalnız Araplar değil, Türkler de bu şiddetli adaletin tatbikinden dolayı Cemal'i ağır surette itham etmişlerdi. Fakat bence bu itham haksızdır; çünkü bir düzine vatan haini hakkında bu şiddetli cezanın tatbikiyle Cemal, diğer asi unsurların harp esnasında isyan ederek Türk ordusunu arkadan vurmak hususundaki emel ve heveslerinin önüne geçmişti.

Şerif Hüseyin, 27 Haziran 1916 tarihli açık bir beyannamesinde kendi hainane isyan hareketini haklı göstermek maksadıyla, Arap eşrafının idamlarını, hükümete karşı cephe almasının

sebeplerinden biri olarak gösteriyordu. Bundan başka, bu maksatla Türkiye'nin Meşrutiyet'in ilanından beri kötü idare edilmekte olduğunu, Genç Türklerin yaptıkları muharebelerle özellikle Hicaz halkının sefalete maruz bırakıldığını ve Türk basınında Peygambere karşı kullanılmakta olan lisanın, geleneksel hürmetkârlıkla izah edilemediğini, askerleri Ramazan orucundan muaf tutmak için harbin bahane edildiğini, Halife'nin, Hicaz Emirliği'nin haklarına dayanan, esas hak ve salahiyetlerinin değiştirildiğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun artık Padişah tarafından değil Enver, Talat ve Cemal taraflarından idare edildiğini ve saireyi de delil olarak gösteriyordu. Gerçekte ise Şerif Hüseyin'i bu harekete sevk eden İngiliz altınlarıyla kendisine İngilizler tarafında vaad edilen büyük Arabistan Krallığı'ydı.

Türk idarecileri uzun müddetten beri Şerif'e güvenmenin doğru olmadığını biliyorlardı. Bundan dolayı Cemal Paşa genel valilik makamını işgal ettikten sonra Şerif'le iyi münasebetler sürdürmek ve ara bozabilecek her türlü bahane ve vesileden kaçınmak için son derece gayret sarf etmişti. Cemal Paşa'nın daveti üzerine 1915 senesi Eylül'ünde Şerif'in büyük oğlu Emîr Faysal Şam'a gelmişti. O burada büyük bir şerefle karşılanmış ve daha sonra Halife'ye, Şerif ailesinin sadakat ve bağlılıklarını arz etmek üzere İstanbul'a seyahat etmişti. Geri dönüşünde Emir Faysal uzun müddet Cemal'in yanında kalmış ve bu esnada Faysal'ın 1500 gönüllü hecinsüvarla İkinci Kanal seferine katılması kararlaştırılmıştı. Bu maksat için Cemal ona 60.000 altın vermişti. Buna rağmen Şerif'e güvenilmesinin doğru olmadığına dair işaretler çoğalıyordu ve 1916 senesi Nisan'ında kendisinden gelen bir mektupta yerine getirilmesi tamamen imkânsız olan şartlar ortaya konulmuştu. Babasıyla kendi arasındaki anlaşamamazlığı bahane ederek Faysal Mekke'ye dönmüştü. Cemal daha o zaman bir felâketin kopmak üzere olduğunu iddia ediyordu. Fakat buna rağmen Şerif'in ricasını kabul ederek kendisine büyük miktarda bir para göndermesi anlaşılmaz bir durumdur. Bu parayı aldıktan sonra Şerif, koymuş olduğu şartlar yerine getirilmedikçe Kanal harekâtına katılmasının mümkün olamayacağını bildirmiş ve bu tarihten birkaç gün sonra kendi Bedevîleri Medine'nin kuzeyindeki demiryoluna ilk taarruzlarını yapmışlardı.

Hicaz'daki siyasî durumun bu şekilde gelişmesi, bizim akıncı alayı üzerinde kötü tesir yapmaktan geri durmamış ve gönüllülerin mukavelelerinin uzatılmasına muhalefet ettiklerinden Temmuz ortalarına doğru alay Hicaz'a geri dönmüştü. Süvari olarak bundan böyle bende maalesef yalnız Alman Binbaşı Bişof komutası altındaki üç bölük, iki makineli tüfek ve dört dağ toplu Türk hecinsüvar alayı kalmıştı.

Kanal’a Karşı İkinci Taarruz -

Romani Muharebesi

4 Temmuz'da seferî kuvvetlere mensup birlikler kısa menzillerle El Ariş'e hareket etmişlerdi; bu mevkide bütün seferî kuvvetleri toplamak istiyordum. Bu şekilde Bîrüssebi'deki hoş arkadaşlık günleri sona ermişti. Biz orada sık, sık muhtelif ordugâhlarda toplanıyor ve arkadaşlar arasında hoş akşamlar geçriyorduk. Bilhassa iyi yemek vermekte Avusturyalılar öne çıkıyor ve küçük müsamereler tertibinde de havacılar özel bir maharet gösteriyorlardı. Bazen musiki insana ne kadar hoş geliyordu. Birliklerdeki ahengin devamı ve muhafazası için mızıkanın ne kadar büyük ehemmiyeti olduğunu buradaki kadar hiçbir yerde hissetmemiştim. Bîrüssebi'de bir Arap evinde oturan hemşerilerle madam Heglen nezdinde ve erler yurdunda bazı güzel akşamlar geçmiş ve bu esnada hiç olmazsa birkaç saat günün endişe ve azabını unutmuştuk.

Alman şoförlerinin gördükleri iş hayret edilecek derecede idi. Hareket edecekleri araziyi keşfetmek üzere ilk Alman otomobil subayları geldiği vakit verdikleri hükmü "imkânsız" kelimesiyle ifade etmişlerdi. Temmuz'un başında ise erlerimiz ağır kamyonlarıyla imkânsız gördükleri bu araziden dahi –tabii ki derin kum ve kumluk arazi müstesna– geçebiliyorlardı. O vakit hüküm süren çok şiddetli sıcaklarda bu hareket fevkalâde yorucu bir işti.

Her ne kadar sık sık bir veya diğer bir kuyunun birdenbire suyu kesilmekte veyahut tulumbalarında arızalar meydana gelmekteyse de işgal ettiğimiz çöl kısmındaki kuyular oldukça muntazam bir halde bulunuyordu. Halen düşmanın hâkimiyeti altındaki ileri yürüyüş arazisinde Yüzbaşı Doktor Range bağımsız olarak istihdam edilebilecek üç takımlı bir kuyu inşaat bölüğü ve bir de yedek kolu kurmuştu. Bu üç takımdan her biri develer üzerinde belirli miktarda kuyunun inşası için gerekli alet ve edevatı, kaplamalar için keresteleri, tulumba malzemesini ve ağaçtan yalakları taşıyorlardı. Diğer kolda da birçok yedek kuyu inşaat malzemesi taşınıyordu. El Ariş'te de Doktor Range her çeşit malzemeden çok sayıda bulunan bir depo oluşturmuştu. Büyük takdire lâyık olan bu teşkilâtlı çalışmasında Doktor Range, Filistinli çok sayıda Alman gönüllülerinden ve bunlar arasında özellikle Theophil Wagner tarafından fiilen yardım görüyordu.

İleri yürüyüşte bu bölük öncüye ayrıldı ve öncü yeni bir mıntıkayı ele geçirir geçirmez bölük burada mümkün olduğu kadar çok sayıda kuyu açacaktı. Büyük kuyular yerine çok sayıda küçük Bedevî kuyularının kurulmasına karar vermemiz yalnız teknik sebeplerden değil, aynı zamanda su mahallelerinde kaçınılması mümkün olmayan insan ve hayvan kalabalığını bertaraf etmek içindi. İleri yürüyüşümüze başlayıncaya kadar kuyu inşaat bölüğü bu gibi Bedevî kuyularından yaklaşık 300 tane kurabilmişti.

Diğer özel bir birliğe de kuyuların işletilmesi, iyi şekilde muhafazası ve motorlu tulumbalara akaryakıt sağlanması işi verilmişti.

Amiral Souchon'a yazdığım hususî bir mektuba da çok memnuniyet verici bir cevap gelmişti. Buna göre Kanal'a yapacağımız taarruz esnasında düşman gemilerinin faaliyet heves ve arzuları denizaltılarımızla azaltılacaktı.

13 Temmuz'da uçakla El Ariş'e göç etmiştim. Burada geçirdiğim ilk akşamda 300 numaralı uçak müfrezesinin erlerinin çok başarılı bir müsameresine katılmıştım. Komik, akrobatik, müzikli, monologlu sahneler, çöl ortasında hazırlanmış olan müsamere mahallinde sürekli değişmekteydi.

Uçak müfrezesi komutanı Yüzbaşı Hemskerck, erlerinin eğlenmesine, neşelerini devam ettirmelerine çok gayret etmekteydi. Akşam da büyük neşe içinde havacı subayların çok hoş ve komik bir şekilde bara dönüştürmüş oldukları bir yeraltı sığınağında oturup eğlenmiştik.

Süveyş yolunda El Ariş Kalesi.

El Ariş'te kuyular, burada seferî kuvvetlerden toplanmış olan insan ve hayvanlarının su ihtiyaçlarını uzun müddet karşılamaya yetmemiş, kısmen kurumuş, kısmen de suları azalmış bir vaziyete gelmişlerdi. Bundan dolayı birliklerin bir kısmını El Ariş'ten uzaklaştırmak mecburiyetinde kamıştım.

Hafirülavce'yi bir ziyaretimde, yakın bir gelecekte, belki çok şiddetli ihtiyacımız olacak olan hastanenin inşasının hemen hemen durma noktasına geldiğini görmüştüm; çünkü bu işte amele ve küçük sanat erbabının hemen hepsi bir "Büyük Cemal Anıtı"nda çalışmak üzere götürülmüşlerdi. Çölün tam kenarında büyük bir anıt dikmek hususundaki bu yüce fikrin bizzat Hafir komutanından mı doğduğu yoksa kendisine daha yüksek bir makam tarafından mı telkin edildiğini bilmediğim için bu saçmalığa son verilmesini Cemal'den telgrafla rica etmiştim. Bu telime bir cevap alamamıştım. Almanların her türlü fantaziden uzak, akıl ve mantığa uygun olan hareketlerinin takdir edilmesini müttefikimiz bilemiyordu.

16 Temmuz 1916 akşamı üç piyade taburu, dört makineli tüfek bölüğü, üç batarya, üç istihkâm bölüğü, pek çok kollardan oluşan öncü, Albay İbrahim'in komutası altında Kanal'a karşı ileri yürüyüşüne nihayet geçebilmişti. Öğleye doğru İngiliz uçakları çoktan beri bıraktıkları ziyaretlerini yeniden tekrarlamışlardı. Biz de onları bu arada ulaşmış olan uçaksavar topçu takımımızın hedeflerinde iyi olarak sıralanmış olan ateşleriyle selamlayabiliyorduk.

İleri harekete geçmeye mecbur olduğumuz sıralarda bütün ambarlarımız boşalmış bir haldeydi. Ordu komutanlığı vaadi gereği bir aylık iaşe ihtiyacını çölde depolamaya muvaffak olamamıştı. Bu emrolunan harekât için tarafımdan hesap edilmiş olan cephane miktarı yaklaşık olarak bile sağlanamamıştı. Bundan başka ordu komutanlığı talep ettiğimiz develeri de teslim edememişti. Verdikleri hayvanların büyük bir kısmı zayıf, hasta veyahut diğer sebeplerden iş göremeyecek bir haldeydi. Bu harekâtımız –esas plân gereğince– ilkbaharda yapılacağı yerde en uygunsuz bir mevsimde yola çıkmak mecburiyetiyle karşılaşmış bulunuyorduk. Buna karşılık İngilizler Kanal'ın bu tarafındaki ileri sürülmüş mevzilerini esaslı bir şekilde inşa etmek için bol zaman kazanmışlardı. Bu şartlar altında Kanal'ı topçu ateşiyle uzun müddet kapatmak hakkındaki esas fikrimizin yerine getirilmesinin artık mümkün olmadığını Paşa'ya bildirmek mecburiyetinde kalmıştım. Bunu o da takdir etmiş ve ben ileri yürüyüşün hedef ve maksadının İngilizlere Kanal'ın tarafımızdan daima tehdit altında bulunduğunu ve bu sebepten onun muhafazası için kendilerinin mütemadiyen büyük kuvvetler alıkoymak mecburiyetinde olduklarını anlatmaktan ibaret olan planımızın tatbiki hususunda kendisiyle mutabık kalmıştım.

Son senenin bütün çalışma, azap, endişe ve mücadelelerinden sonra böyle sınırlı bir hedefle yetinmek mecburiyeti çok acı idi. Teselli verecek bir gerçek varsa o da yaptığımız teknik hazırlıkların ve bir taarruz tehdidinin Mısır'da daimî surette büyük kuvvetlerle önemli miktarda harp malzemesi bağlamış olması idi.

Cephemize yetersiz miktarda erzak teslim edilmesindeki kabahati çekirge âfetinin meşum neticelerinde ve zahire satın alma komisyonunun hiçbir şekilde iş görememesinde ve özellikle ordu komutanlığının Hicaz'ın durumundan dolayı son derece asabileşmesinde aramak lâzımdı. Oradaki hadiseler Türklük için iyi değildi. Genç Türk partisi prestij meselesinden Hicaz'ın tamamen

tahliyesine bir türlü muvafakat edemiyordu; halbuki askerî bakımdan en doğru hâl çaresi bu oluyordu. Oradaki vaziyeti bir dereceye kadar düzeltmek için Cemal Paşa her gün Medine'ye asker, harp malzemesi ve erzak yüklü elli vagon gönderiyor ve onun Süveyş Kanalı'na karşı yapılacak harekâtla olan alakası, Hicaz meselesinin verdiği endişeden dolayı ikinci derecede bir ehemmiyet almış bulunuyordu. Bu hususta Paşa ile aramızda çok ciddî ve nahoş münakaşalar olmuş ve bunların neticesinde Cemal bana, bütün zorlukların bertaraf edildiğini ve seferî kuvvetlerin ihtiyaçlarının pürüzsüz olarak sevk edileceğini sağlamış olduğunu bildirmişti. Bu vaadin gerçek değeri hakkında kendimi hayallere kaptırmamıştım; fakat bir doğulunun önceden hazırlanmadan iş yapmak hususundaki kuvvetli alışkanlığını ve yardım icat etmedeki takdire değer maharetini hesaba katıyordum, işte şimdiye kadar işlerin daima en son anda yine iyi gitmesini doğulunun bu meziyetlerine borçluyuz. Fakat bu işlerde bilhassa meşum olan bir taraf vardır ki o da Türk üst komuta makamlarıyla sinirlerimi son derece bozan ve vaktimi heba eden nahoş mücadelelerimin, bütün dikkatimi tam ileriye düşman üzerine yöneltmeye mecbur olduğum zamana tesadüf etmiş olmasıdır.

Seferî kuvvetlerin iaşe yekûnu tam 16.000 insan, 5.000 deve, 1.750 beygirden ibaretti. Alman piyade havan bölükleri ve Alman telefon müfrezeleri tam zamanında gelemediklerinden bu harekâtımıza katılamamışlardı. Bunlardan özellikle telefon müfrezesinin yetişmemesi kendini fena halde hissettirmişti. Çünkü elimizdeki yegâne Türk muhabere bölüğünün er ve malzemesi ihtiyaçlarımıza yaklaşık olarak bile yetmiyordu. 21 santimetrelik havan toplarını derin kumlardan geçirmenin imkânsız olduğu ortaya çıkmıştı. Bunları düşmanın her ihtimale karşı yapacağı bir çıkarma hareketini önlemek üzere El Ariş'te geride bırakmıştım ki, buraya seferî kuvvetlerin hareketinden sonra ulaşan 27. Tümen'in 81. Alayı da geri ile irtibatımızın muhafazasını üstlenmişti. Bu ihtiyat tedbiri lüzumsuz değildi; çünkü İngilizler hakikaten El Ariş'e 3.000 kişi çıkarmayı düşünmüşlerdi. Onlar, bizim takviye edilmiş bir mevziden inşa etmekte oldukları demiryolu ile su yolunun devamına mani olmak isteyeceğimizi tahmin etmişler ve bunu engellemek için bize ellerinde mevcut bütün kuvvetlerle 13 Ağustos'ta taarruz etmeye ve aynı zamanda bu üç bin kişiyi gerimize çıkarmaya niyet etmişlerdi.

Su tedariki bakımından ileri yürüyüşümüz kademeli bir tarzda ve birbirinin yanında üç koldan olmak üzere icra ediliyordu. Kuzey kolu sahil yolunu takip ediyor, güneydeki Bayut üzerinden Magaybra'ya yürüyordu ve en dış kanatta da Bischof'un hecinsüvar alayı Mağara dağları arasından İsmailiye'ye karşı gösterişte bulunmak üzere ilerliyordu.

Öncü, düşmanın ön müfrezeleriyle kısa bir muharebeden sonra 19 Temmuz'da Ogratina–Hod el Masia–Magay-bra hattını eline geçirmiş ve bu hatta büyük kısmın yayılmasını temin vazifesini üstlenmişti. İleri kıtalarımızla İngilizlerin ileri müfrezeleri arasında her gün küçük çatışmalar oluyordu. İngilizlerin topçusu emniyet birliklerimizin siper kazdıkları mevzileri ateş altına alıyordu.

İngiliz toplarının gürültüsü altında genç ve daha kendisinden çok şeyler ümit edilen ağır topçu Teğmen Andersi ebedi istirahatgâhına koymuştuk. Teğmen Andersi verilen şiddetli emirlere rağmen bir Bedevî kuyusundan kaynatılmamış su içmiş ve kısa birkaç saat içinde koleradan ölmüştü.

21 Temmuz'da piyadenin büyük kısmı tamamen plan gereği Bîrülabid–Bayut hattına ulaşmış ve bu hatta yayılmıştı. Ağır topçunun yürüyüşü büyük zorluklarla karşılaşmış bulunuyordu. Bataryaları beraberinde götürdükleri develer üzerinde taşıdıkları kalın tahtalarla donatmıştık ve bunlar yokuş yukarı hareketlerde kumların üzerine uzatılıyordu. Tek bir kum tepesinin yokuşunu aşabilmek için ekseriyetle birkaç saat lâzımdı. Toplar on iki manda tarafından çekiliyordu. Geçilmesi zor olan

yerlerde yirmi manda kadar koşulmuştu. Fakat en sonra yine insan kuvvetine ihtiyaç duyulmuş ve topçu erleriyle, yardım için topçulara verilmiş piyadeler topları bu zor yerlerden geçirmeye muvaffak olmuşlardı.

Bu nakliyat esnasında gerek subayların gerekse erlerin sıkıntılı gecelerde en sıcak yaz günlerinin müthiş harareti altında ve sınırlı miktardaki suya rağmen gördükleri iş ve çektikleri zahmet ve meşakkat her türlü övgünün üstündedir ve sonsuz hayranlığa lâyıktır. 21 Temmuz'da, Şam'da imal ettirilmiş olan geniş tekerlek tabanları gelmiş ve bunlar oldukça bir kolaylık sağlamıştı. Fakat bu hususta büyük bir ilerleme Teğmen Heiden'in parlak bir fikir icat etmesiyle sağlanmıştı. Teğmen Heiden, bir çift sabanla tekerlek izi açıklığında birbirine paralel ve derinliği ile açıklığı yarımşar metre olmak üzere oyuklar açtırmış ve bunları develerin yediği, çölde büyüyen otlarla doldurmuş ve üzerlerine de hafif bir kum tabakası örtmüş ve topların geniş tekerlek tabanları da bu oyukları üzerinden geçilebilecek bir şose halinde silindirlemişlerdi. İşte bu tarzda Teğmen Heiden birkaç kilometre uzunluğunda yol yapmış ve bunun üzerinde topçunun hareketi gerçekten de yavaş fakat mühim zorluklara maruz kalmaksızın sağlanabilmişti. Hatta yayalar için de Teğmen Heiden'in şosesi büyük bir kolaylık olmuştu. Romani Muharebesi'nden sonra bütün ağır topçumuzun İngiliz atlı birliklerinin elinden kurtulabilmesini Teğmen Heiden'in bu icadına borçluyuz.

İngilizler de toplarını, bizim 21 santimetrelik havanlarımızın tarzında taban kuşaklarıyla donatmışlar ve her halde bunlarla iyi tecrübeler yapmışlardı. Çok zorluk gösteren yerlerde de İngilizler telden örülmüş döşekler meydana getirmişlerse de bunlar tahribata karşı oldukça mukavemetsiz bulunuyorlardı.

Dört günlük bir gecikmeden sonra ağır topçu Bîrülabid'e gelmişti ve geceleri icra edilen üç günlük hamle ile en öndeki hattımız düşmanın mevziine yaklaşmış bulunuyordu. 3 Ağustos sabahı Elrabah–Katya–Bîrelmemlûk–Hamisa–Bîr Abu Tayla hattında ve yalnız sağ kanadımızla İngiliz mevziinden daha yaklaşık sekiz kilometre kadar uzakta bulunuyorduk.

Bu mevzi kumluk araziden geçerek 75 metre yüksekliğinde etrafa hâkim olan Kâtip Gannit tepesinden kuzey istikametinde sahilde Muhammediye mevziine kadar uzanıyordu. İngilizler birbirini yan ateşiyle himaye edebilen on sekiz tane küçük istinat noktaları inşa etmişlerdi. Bundan başka bu istinat noktalarının aralıkları tel örgüsüyle de muhafaza altına alınmıştı. Bu mevzi başlangıçta yalnız 52. Lowland Tümeni tarafından işgal edilmişti. Fakat 21 Temmuz'da bizim ileri yürüyüşümüz anlaşılır anlaşılmaz mevzideki savunmacılar 42. Tümen'in iki tabur ve 53. Welsh Tümeni'nin bir tugayı ve iki makineli tüfek bölüğü ile takviye edilmişti. Buranın müdafaasını idare eden fakat karargâhı görünüşe göre Kantara'da bulunan General Lawrence'in elinde bulunan kuvvetlerin toplamı 14.000'den fazla tüfekle 36 toptan ibaretti. İngiliz kuvvetlerinin ihtiyaçları Portsait'ten sahil boyunca Muhammediye'ye kadar uzatılmış olan tek hatlı bir demiryoluyla, inşa halinde bulunan normal genişlikte Kantara–Katya demiryolu ile sağlanmaktaydı; bu hattın ucu taarruz esnasında Romani'ye ulaşmış bulunuyordu. Bir su yoluyla da Romani'de bulunan birliklere filtre edilmiş Nil suyu sevk ediliyordu. Başta çapı 15,24 santimetre olan bu su yolunun harekât esnasında yeterli miktarda su geçirmediği anlaşıldığından çapı 30,48 santimetrelik boru tesisatıyla yenilenmişti. İngiliz istinat noktaları iyi görülebildiğinden topçumuz için kolaylıkla seçilebilecek hedefler arz etmekteydi.

Bununla birlikte biz derin kumlukların topçu mermilerimizin etkilerini önemli oranda azaltacağını hesaba katmak mecburiyetindeydik. Düşmanın kuvveti hakkında bende kanaat verici haberler mevcut değildi. Havacılarımızın çekmiş olduğu güzel fotoğraflardan İngiliz ordugâhlarının durumu ve hatları

tespit edilebiliyorsa da bunları işgal eden kuvvetler hakkında tabii ki malûmat alınamıyordu.

Hayatımda hiçbir vakit o günlerdeki gibi çok çetin ve mesuliyetli ağır bir karar karşısında kalmamıştım. Geriden cephane ve erzak sevk ve ikmali temin edilmiş olsaydı mahzurlarına rağmen bir mevzi işgal edip bunu takviye ederek İngilizler bana taarruz edinceye kadar burada beklemeye karar verecektim. Her ne kadar Binbaşı Fischer'in enerjik idaresi altında demiryolun son noktası olan Hafirülavce'den cepheye kadar olan menzil hizmetleri mükemmel bir şekilde işlemekte idiyse de, ordu komutanlığının bütün vaadlerine rağmen Hafir'e yeterli miktarda ne cephane ve ne de erzak gelebiliyordu. 29 Temmuz'da esasen yetersiz olan ekmek istihkakını yarısına indirmeye mecbur olmuştum. Doktor Range'nin su tedariki hizmeti için meydana getirdiği iyi bir teşkilât sayesinde su meselesinde her türlü endişeden uzak bulunuyor idiysem de cephane ve erzak gönderilmesindeki duraklamadan dolayı Katya civarında daha uzun müddet kalmamıza imkân göremiyordum.

Bundan başka gerek düşmanın atlı birliklere sahip olması dolayısıyla elde etmiş olduğu büyük üstünlük, gerekse sol kanadın kuşatılmasına karşı emniyet imkânsızlığı bakımından müdafaadaki muvaffakıyet ümitlerinin bir taarruza göre daha müsait olacağı çok şüpheli görünüyordu. İngilizleri Kanal'ın gerisine atmak için bir deneme yapmaksızın geri dönmek de benim bütün askerî düşünce ve duygularımla izah edilebilir değildi. Böyle bir halde de Kanal'ı tehdit ederek bütün düşman kuvvetlerini bağlamaktan ibaret olan vazifemin hallinden de vazgeçmiş olacaktım. Çünkü üstün düşman kuvvetlerinin uzun müddet tespit edilebilmesi ancak taarruz ile mümkün olabilir.

İşte kendimle yaptığım birçok çetin mücadelelerden sonra 4 Ağustos'ta İngilizlere taarruz etmeye karar vermiştim. Kurmay başkanım Kadri Bey önüme bir muhtıra koymuştu ve bunda kendisinin taarruza taraftar olmadığını bildiriyordu. O da bakış açısını düşmanın sayıca üstün olmasına ve kendi Türk birliklerimizin talim ve terbiye itibarıyla iyi olmadığına dayandırıyordu. Kadri Bey'in bu şekilde tavır alışı kararımı güçleştiriyordu; çünkü o da düşüncelerinde haklı idi. Fakat ben yukarıda bildirdiğim sebeplerden dolayı hiç olmazsa İngilizleri mevzilerini terke zorlamayı denemek mecburiyetinde olduğumuzu zannediyordum.

Düşmanın kuvvetli cephesine karşı yapılacak bir taarruzdan hiçbir ümit beklenemezdi. Bunun için düşmanın takviye edilmiş mevziinin güney kısmını ağır topçu ve zayıf piyadelerle meşgul etmek ve diğer bütün kuvvetimi düşmanın güney kanadına ve gerisine sürmek istiyordum. Kendi sol kanadımın ve gerimin Düveydar istikametinden gelebilecek sürprizlere karşı emniyeti için de ihtiyatlarımı sola doğru kademelendirmiştim. Sağ kanatta Refet Bey, 31. Alay ile kendi emrindeki bataryaların himayesi altında Bîr-i Ebu Hamra'dan Romani istikametinde taarruz edecekti. 32. Piyade Alayı iki dağ bataryasıyla Katya'dan Hod el Ennah üzerinden yürüyecek ve Kâtip Gannit'in –İngilizler buraya Wellington Ridge derler- batısındaki kumluk araziye taarruz edecekti. Yarbay Kâmil de iki makineli tüfek bölüğü ve iki dağ bataryasıyla takviye edilmiş olan kendi 39. Alayı ile Bîr-i El Hamisah'dan ve Hod el Ennah'ın batısından geçerek Bîr-i Nagid üzerinden Bîr-i Ebu Diyuk istikametinde ileri atılacaktı. Kurmaylıktan yetişmiş olan Kâmil Bey özellikle zeki, enerjik ve cesur bir subay etkisi yapıyordu. Bu sebepten onun alayını en dış kanada almış ve kendisine en güç vazifeyi vermek istemiştim. Her üç piyade alayının 4. taburlarından teşkil edilen ihtiyatımı da şimdilik Bîr-i Ebu Raml'de hazır bulunduruyordum. Pek çok hecinsüvar keşif kollarını da Düveydar üzerinden, İngilizlerin demiryollarını atmak ve kablo hatlarını kesmek vazifesiyle Kantara'ya göndermiştim. Bischoff hecinsüvar alayını o kadar uzağa göndermem ve kendi sol cenahımın muhafazası için yakınımda bulundurmamam o vakit beni pişman etmişti.

3 Ağustos akşamı karanlık bastıktan sonra ileri yürüyüşe başlamıştık. Başlangıçta bu yürüyüş planlı ve pürüzsüz olarak devam etmişti. Fakat gece saat 12 ile 01 arasında orta ve soldaki kollar, Kâtip Gannit ile Hod el Ennah hattını işgal etmiş olan Avustralya süvarileriyle karşılaşmıştı. Karanlık ve sıkıntılı gecede düşman mukavemetini kırmak ve düşman postalarını mevzilerini terke mecbur etmek saatlerce sürmüştü.

Sabahleyin saat 5.15'te uçaklarımız düşman mevzileriyle ordugâhlarını iyice bombalamış ve yarım saat sonra da ağır topçumuz ateşini açmıştı. Pek mahirane sevk ve idare edilen ve daima yeniden mukavemet gösteren Avustralya ve Yeni Zelanda süvarileriyle uzun süre devam eden muharebelerle orta kolumuz ancak yavaş yavaş arazi kazanıyordu. Saat 10'a doğru bu kol Wellington Ridge'i işgal ederek böylece düşman tarafından tutulan müstahkem mevziin kanadında bulunmuş oluyordu. Burası Bîr Etmale–Bîr el Arais hattında yeniden mukavemete geçmiş olan düşman süvarilerinden 400 ila 500 metre mesafede bulunuyordu.

Sağ kanatta Refet maalesef 31. Alayı geceleyin emrettiğim şekilde düşman mevziine yaklaştırmamıştı. Pek güzel ateş eden ağır topçumuzun yardımına rağmen alay ancak çok yavaş olarak ileri doğru arazi kazanabilmişti. Bu esnada solda bulunan 39. Alay Mount Royston'un güney yamacına yaklaşmış bulunuyordu. Bu alaya, 32. Alay'ın solundan ilerleyerek Bîr Abu Diyuk'a taarruz etmesi için emir vermiştim.

Düveydar'a gönderilen keşif kollarının oralarda düşmana tesadüf etmediklerine dair getirdikleri haber üzerine ihtiyatımı Hod el Ennah'a çekmiştim. Bu vahanın kuzeyinde yüksek ve uzun mesafelere kadar görüş sahası olan bir kum tepesinin üzerinde seferî kuvvetler komutanlığı muharebe mevkiini kurmuştu.

4 Ağustos 1916 günü bilhassa sıcak ve sıkıntılı idi. Güneş sıcak kumun üzerinde kaynıyordu. Hiçbir hava akımı olmadığından bir parçacık hafiflik ve serinlik sağlanamıyordu. Bu sebepten gece yürüyüşüyle yorulmuş ve susuzluktan yanmakta olan birliklerde büyük bir yorgunluk hissedilmeye başlamıştı.

Öğleye doğru 39. Alay Royston'u geçmiş ve Bîr el Aris–Bîr Abu Diyuk hattında yerleşmiş olan büyük düşman kuvvetlerinin mukavemetiyle karşılaşmıştı. Düşman cephesinin genişliği, alay komutanını yanlış olarak bütün kuvvetlerini birinci hatta sokmaya sevk etmişti. Alay komutanın, taarruzu daha ileri götürmesine emrindeki birliklerin haddinden fazla yorgun düşmeleri engel olduğu gibi bunun için elinde derinliğine tertibatı da yoktu.

İngilizlerin saat 14'de 32. Alay'a yapmış oldukları bir karşı taarruz çok çabuk akamete uğramıştı. Öğleden itibaren muharebe bütün cephede durmuştu. Ben taarruzumu tertip ve hazırlarken yazın en sıcak zamanında derin kum çölleri arasında yakıcı öğle saatlerinde yapılacak bir taarruzun talep edeceği nihayetsiz maddî zahmet ve meşakkatleri doğru olarak hesaba katmamıştım. Saat 16'da 39. Alay komutanı, kanadından tehdit edilmekte olduğunu ve alayının düşman harp gemilerinin ateşi altında bulunduğunu ve her ne kadar bu ateş şimdiye kadar zayiatı vermemiş ise de erlerinin şiddetli bir surette maneviyatını sarsmakta olduğunu haber vermişti. Ona yardım olmak üzere ihtiyatımdan bir taburla bir makineli tüfek takımı göndermiştim. Fakat bu takviye yakıcı sıcakta ve derin kum içinden tehdit edilen kanada yaklaşmadan felâket artık baş göstermiş bulunuyordu. Birkaç düşman süvari bölüğü alayın sol cenahından dolaşarak akşam saat 18'e doğru onun gerisinden taarruz etmişti. Alay komutanı ve bir dağ bataryası dâhil olmak üzere 500 er düşmanın eline esir düşmüştü. Makineli

tüfekler son fişeklerine kadar ateş etmişlerdi. Bunların erleri tüfeklerini kullanılmayacak bir hâle getirdikten sonra düşmana esir düşmekten kurtulmaya muvaffak olmuşlardı.

İhtiyatım bir tabur kalıncaya kadar elden çıkarılmıştı. Uçaklarımız, düşman piyade ve birçok süvari alayının Düveydar istikametinden muharebe meydanına doğru gelmekte olduğunu haber vermişlerdi. İngiliz komutanının ilk niyeti bu kuvvetleri Bîrün–Nus üzerinden yanımıza ve gerimize sevk etmekti. Fakat bizim daha şimdiden Romani mevziinin yan ve gerisinde bulunmakta olduğumuz kendisine haber verilince bu niyetinden vazgeçmiş ve ihtiyatlarını Romani istikametinde yürütmüştü. Uçaklarımız bundan başka Pelusium civarında İngiliz piyadesinin vagonlarından çıkarılmakta olduğunu haber vermişti, bu hâl ve şartlar altında benim için muharebeyi kesmek emrini vermekten başka çarem kalmamıştı. Karanlık basınca birliklerin El Rabah–Katya–Hammisa hattındaki eski mevzilerine çekilmelerini emretmiştim.

Sağ kanatta düşmandan sıyrılmak 31. Alay'ın bazı kısımlarının İngiliz tel örgü manialarına kadar yaklaşmış oldukları halde bile hiçbir zorluk göstermeksizin gerçekleştiği halde, ortadaki gruba muharebeyi kesmek için verilen bu emir maalesef ulaşmamıştı. Bu sebepten 32. Alay'ın aksamı ile 605. makineli tüfek bölüğü geceleyin kendi mevzilerinde kalmışlar ve gün ağarırken kısa bir direnmeden sonra İngilizler tarafından esir edilmişlerdi. Subaylarıyla birlikte yaklaşık 850 er bu şekilde düşmanın eline düşmüştü.

Bu emrin tebliğ edilmemesindeki kabahatin kimde olduğunu tesbit etmek benim için mümkün olamamıştı. Herhalde Wellington Ridge'de çok yorgun bir halde olan birlikler gece boyunca kendi üst makamları ve yanlarındaki komşu müfrezelerle irtibat kurmaya hiçbir zaman çalışmamışlardı. Ast ve orta komutanlar daha iyi talim ve terbiye edilmiş olsalardı bu ağır zayiatın önüne geçilebilmiş olurdu.

5 Ağustos sabahleyin saat altıya doğru son birlikler Hamisa–El Rabah hattına ulaşmış ve burada ileri hareket esnasında ihtiyaten kazanarak hazırlamış oldukları mevzileri tekrar işgal etmiş bulunuyorlardı. Ben maiyetimle birlikte Hamisa vahasına gitmiş ve burada komutansız kalan 39. Alay için gereken talimatı vermekle meşgul olmuştum. Bu esnada alaya 36 saatten beri yiyecek namına hiçbir şey verilmediğini haber almıştım. Şimdiye kadar daima cesur ve muktedir tanınmış olan birliğin neden dolayı bu akıbete uğradığı bu suretle açığa çıkmış bulunuyordu. Kıtadan yetişmiş ve erlerinin ruhî durumunu tanımış ve öğrenmiş olan diğer alay komutanları demirbaş erzakı develerle beraberlerinde götürdükleri ve ihtiyaç duyulduğu zaman bunları erlere dağıttıkları halde kıtaya yabancı kurmay subay olan Kâmil Bey, talimat gereğince yürüyüşten önce yedek tayınları erata dağıttırmış ve bunun neticesinde muharebe günü eratın yiyeceği olan demirbaş erzaktan kendilerinde hiçbir şey kalmamıştı. Bunu bana haber vermiş olsalardı herhalde bir çare bulurdum; fakat bu meselede dahi kendi kuvvet ve kaynağının tükendiği bir zamanda üstüne tam bir emniyet ve itimatla müracaat etme gereği katiyen düşünülmemişti.

İaşenin temin edilmemesi neticesinde kuvvetten düşmüş olan ve kendi ağır topçumuzun birkaç serseri mermisinin aralarına düşmesiyle 39. Alay'ın bakiyesinden Hamisah civarında toplanmış olan yaklaşık 500 kadar er de öğleden önce ciddî bir mukavemet göstermeksizin, kendileri üzerine gelen birkaç İngiliz süvari bölüğüne teslim olmuşlardı. 606. Makineli Tüfek Bölüğü silahlarını düşmana terk etmek mecburiyetinde kalmışsa da hiçbir zayiat vermeksizin düşmana esir düşmekten kurtulmuştu.

5 Ağustos öğleden sonra düşmanın beş altı tugayı, geniş bir cephe ile El Rabah civarındaki sağ kanadımıza ve Katya civarındaki merkez kolumuza hücum etmişlerdi. İngilizler herhalde sabahleyin Hamisa civarında elde ettikleri muvaffakıyetle birliklerimizin mukavemet dereceleri hakkında aldanmışlardı. Arazi zorlukları ve bilhassa iki uçaksavar takımımızın muvaffakıyetle katıldığı gayet kuvvetli tenkil ateşimizin karşısında bu taarruz İngilizlere büyük zayiat verdirilmek suretiyle dağıtılmıştı. En dış kuzey kanatta da düşman piyadesi muharebeye girişmişti. Refet bunları 31. Alay'ın bazı kısımlarıyla yaptığı bir karşı taarruzla geriye atmıştı.

Bu muvaffakıyete rağmen bir çevirme tehdidine maruz olan güney kanadımızdaki vaziyet beni geceleyin Hod el Masia–Ogratina hattına çekilmeye mecbur etmişti. Sol kanadın emniyeti için Binbaşı Pohlman'ı bir tabur, bir makineli tüfek bölüğü ve bir dağ bataryasıyla Hod el Baheria'ya göndermiştim.

6 Ağustos günü genel olarak sakin geçmiş ve kıtalarımıza şiddetle muhtaç oldukları istirahatı sağlamıştı. General Lawrence, bugün için üç atlı tugayına ve bunların arkalarında destek vazifesini görmek üzere iki piyade tümenine şiddetli bir takip hareketine geçerek Katya hizalarına ilerlemeleri hakkında talimat vermişti; fakat birçok engellerden herhalde birliklerin çok fazla yorgun düşmüş olmalarından dolayı bu talimat yerine getirilememişti. 6 Ağustos günü bilhassa sıcak ve sıkıntılıydı; öyle ki, bir İngiliz tugayı yalnız birkaç kilometrelik bir yürüyüş esnasında yorgunluk ve hastalıktan 800 er kaybetmişti. Sol kanadımızda Binbaşı Pohlmann akşama doğru İsmailiye'den sol yanımıza yöneltilmiş olan İngiliz Yarbay Smith'in komutası altında altı süvari ve üç hecin bölüğünden oluşan kolla ciddî bir muharebeye tutuşmuştu.

Ertesi günü sağ kanadımızda ve merkez kolumuzda, ara sıra çok fazla şiddet kazanan topçu düellosu olmuş ve bunda Avusturya–Macaristan bataryaları mükemmel atışlarıyla temayüz etmişlerdi. Sol kanattaki vaziyet bir aralık Binbaşı Pohlmann için çok ciddî bir şekil almıştı; İngilizlerin, büyük hareket kabiliyetine sahip olan Smith kolu, Pohlmann'ı çevirmiş olduğundan öğleden sonra o, cephesi doğuya dönük olmak üzere muharebe etmeye mecbur olmuştu. Ben Pohlmann'a karanlık bastıktan sonra El Hilm'e çekilmesini emretmiştim. Bu kolu karşılamak ve yükünü hafifletmek için Binbaşı Mayer ile bir tabur göndermiştim. Seferî kuvvetlerin büyük kısmını geceleyin Bîrülabid–El Hilm hattına çekmiştim. 9 Ağustos sabahı düşmanın yeniden altı atlı tugayının taarruzuna maruz kalmıştık. On saat devam eden ve her iki taraf için büyük zayiata sebep olan bu muharebe İngilizlerin çekilmesiyle birkaç cesurane ve muvaffakıyetli karşı taarruz yapan Bay Refet'e ve bir de topçumuzun mükemmel ateşine borçluyuz.

Muharebenin akşamı 15 santimetrelik bataryada yalnız 75 adet, 10 santimetrelikte 95 adet, Avusturya-Macar bataryalarının birinde 11 diğerinde 22 ve Türk dağ bataryalarında da toplam 200 mermi kalmıştı. Uçaksavar takımlarıyla Avusturyalıların cephanesini kendi kollarımızdan ikmal ettiğimiz halde diğer bataryalarınkini ordu komutanlığının bütün vaadlerine rağmen ikmal etmek mümkün olamamıştı. Cemal'in çevresindekiler bu vaziyetten herhalde kendisini haberdar etmemişlerdi; aksi takdirde bana Bîrülabid'e geri çekildiğimizden dolayı olan memnuniyetsizliğini bir telgrafla göstermezdi.

Hamdolsun yalnız bizim değil İngilizlerin de kuvvetleri tükenmişti. Onlar, benim kıtalarımı iyice elimin altında bulundurduğumu ve bizim geriyle irtibat yollarımızı kesmeye veyahut ağır topçumuzu elimizden almaya muvaffak olamayacaklarını anlamışlardı. İngiliz generallerinden biri İngiliz takibinin bu muvaffakıyetsizliğini izah ederken; Türklerin, kendi atlı kıtaları kadar seri

yürüyebildiklerini açıklamıştı. Hakikatte ise İngiliz atlı kıtalarının hareket kabiliyeti bu kıtaların hayvanlarını sulamak için kaybettikleri uzun zaman yüzünden bizim hareketimizle eşitlenmişti.

Bundan sonraki günlerde en sol kanadımızda birkaç küçük muharebe daha olmuştur ki, bu da bu gibi teşebbüslere heveskâr olan ve iyi sevk ve idare edilen Smith koluyla meydana gelmişti.

14 Ağustos'ta seferî kuvvetlerin son kısımları El Ariş'e varmış ve burada son derece muhtaç oldukları ve sonuna kadar hakettikleri istirahate kavuşmuşlardı. Bir piyade alayı ile Avusturya–Macaristan bataryalarını artçı olarak Bîrülmezar'da geride bırakmıştım.

Zayiatımız –bilhassa kaybolanlar– çok ağır olup bunların sayısı yaklaşık 4.000 kişiye ulaşıyordu. Açlıktan yarı ölüm haline gelmiş 39. Alay müstesna olmak üzere diğer birliklerin hepsi çok güzel harp etmişlerdi. Onların gösterdikleri yürüyüş kabiliyeti her türlü övgünün üstündedir. Subay ve eratın maruz kaldığı müthiş yorgunluk, susuzluk ve hararet ve yaptıkları gece yürüyüşü ve bütün muharebelere rağmen disiplin sonuna kadar mükemmeldi. Bizim Almanlarla Avusturya–Macaristan erlerinin güneşten yanmış, zayıflamış ve çökmüş çehrelerinde maruz kaldıkları meşakkat ve mahrumiyetler okunuyordu. İklime ve onun şartlarına alışkın olmayan bu cesur erler pek güç olan vazifelerini bu meşakkat ve mahrumiyetler altında son derece bir sadakat ve itaatle yerine getirmişlerdi.

Askerlerin psikolojisi tabiatıyla sarsılmıştı. Bizim hepimizi müteessir eden mesele; bu harekâtın gerektirdiği müthiş çalışma ve hazırlanma ve sefer esnasında kıtaların seve seve göstermiş oldukları fedakârlık ve başarma kudretlerine rağmen, bize büyük bir muvaffakıyetin nasip olmamasıydı. Bununla beraber vücutça yorgunluk giderildikten sonra, çok üstün bir düşmana karşı kudreti dâhilindeki her şeyi yaptığımız hakkında kanaat ve duygumuz muvaffakıyetsizliğin bıraktığı yıldırıcı izleri silmeye yardım etmişti. 300 numaralı uçak müfrezemiz de yeniden mükemmel iş görmüştü. Bu müfreze bana düşman hakkında sürekli doğru haberler getirmiş, 21 hava muharebesi yaparak üç düşman uçağı düşürmüş ve düşmanımızın üzerine 363 bomba atmış ve 5.500 makineli tüfek mermisi boşaltmıştı.

Çölün Tahliyesi

El Ariş kasabasının doğu kenarında kokulu incir ağaçlarının oluşturduğu bir koruda çadırlarımızı kurmuş ve uzunca bir ikamet müddeti için tesisatımızı hazırlamıştık. Muazzam palmiye yelpazeleri çadırlarımızı güneşin keskin ışıklarından korunmaktaydı.

El Ariş kasabasının kendisi ne kadar cazibesiz ise civar ve çevresi de o derece güzeldir. Birçok azametli eski hurma ağaçları, denizle kum çölünün birleşmesi ve güzel plaj ona hususî bir cazibe vermektedir. İaşe meselesi de bize bir sene evvel İbin'dekinden daha iyi idi. Burada hiç olmazsa ara sıra meyve, sebze ve balık bulabiliyorduk.

Buradaki oldukça tekdüze olan yaşayışımıza Sven Hedin'in birkaç günlük ziyareti hoş bir değişiklik getirmişti. Bu sevimli âlim kendi çok değişik hayatından fevkalâde faydalı maceralar anlatıyordu. İleri karakollarımızı teftiş etmek için yaptığım on günlük atlı bir seyahatte o bana refakat etmişti.

Romani muvaffakıyetsizliğinin Almanlarla Türk subaylarının arasında oluşturduğu kötü tesir, bu muharebenin bize yapmış olduğu maddî zararlardan çok daha şiddetliydi. Hepimizin sinirleri az çok bozulmuştu. Alman subayları arasında anlaşmazlık ve kavgalara sebebiyet veren ve sıcak memleketlerde görülen bir sinirlilik kendini göstermişti. Fakat özellikle Alman kuruluşlarına verilmiş olan Türk erlerine Alman arkadaşları tarafından yapılan muamele Türk subaylarının şikâyetlerine sebep olmuştu. Birbirine yabancı iki elemanın farklı kuruluşlar halinde birleştirilmesi benim önceden tahmin ettiğim şekilde birçok durumda hiç iyi netice vermemişti. Ekseriyetle Alman subayları, Türk astlarına karşı yapılması gereken doğru muameleyi bilememiş ve Alman erlerine Türk arkadaşlarına karşı hitap ederken takınacakları doğru tavır ve kullanacakları doğru sesi öğretmeye özen göstermemişlerdi. Bundan başka biz Almanlar, müttefiklerimizin insanlık ve askerlik karakterleri hakkındaki hükümlerimizde, o zaman gereği kadar basiret ve ihtiyat gösteremiyorduk. Diğer taraftan Türk arkadaşlarımızda tam yerinde olmamakla beraber maraz derecesini bulan bir hassasiyet ve bariz bir güvensizlik hüküm sürüyordu. Bu güvensizlik onların az veya çok oranda olan meslekî ve genel bilgilerinin eksikliğinden ileri gelen duygunun –evet, hiç olmazsa bilinçaltında mevcut olan bu duygunun– tabiî bir neticesiydi.

El Ariş'e gelir gelmez bütün manasıyla şikâyet tufanı başlamıştı. Bunlar kısmen haklı, kısmen abartılı ve kısmen de garazkârane yapılmışlardı. Ben bütün vicdanım ve iyi niyetimle, ister Alman, ister Türk olsun herkese hakkını vermeye gayret etmiştim. Bilhassa en şiddetli bir şekilde cezalandırdığım münferit olaylar da Almanların Türk ordusu mensuplarına el ile kötü muameleye kendilerini kaptırdıkları zamandı.

Maalesef Albay Refet'in, titiz mizacı onu, bana bir rapor vermeye sevketmiş ve bunda da bazı Alman subaylarıyla Alman kuruluşlarına karşı dehşetli kabahatler isnat olunmuştu. Bazı münferit hallerde Türkler şikâyetlerinde haklı idiyseler de Refet'in isnatları şekil ve metin itibarıyla o kadar ağır aşağılamayı içermekteydi ki, bundan sonra artık kendisiyle bir işbirliği yapmak düşünülemezdi. Bunun üzerine ben, Cemal'den Refet'in alınmasını talep etmek mecburiyetinde kalmıştım. Buna çok güçlükle karar vermiştim; çünkü kendisinin yerini tamamen doldurabilecek bir kimsenin gelemeyeceğini iyice biliyordum. Fakat Refet'e karşı Alman subayları o kadar gücenmişlerdi ki, ben bundan dolayı onlardan özür dilemek mecburiyetinde kalmıştım.

Muhtelif milletlerden oluşan bir birliğin idaresinde kendi hemşerileri ve müttefikleri nezdinde,

birinin menfaatini diğerinin lehinde kullanmak şüphesini uyandırmayacak bir hareket yolu bulmak ve bu hareket yolunu takip ve muhafaza etmek, bu birliğin komutanının en zor ve mesuliyetli vazifesini oluşturur. Tecrübelerime göre bilhassa insanın kendi hemşehrileri, üstlerinin kendilerini müttefiklere karşı yeterli derecede himaye etmediklerine inanırlar. Onlar, üstlerinin çoğunlukla önem olarak ikinci derecedeki işlerde imtiyazlar vermek ve bunu da hayatî önem taşıyan meselelerde muvaffak olabilmek için yapmak mecburiyetinde bulunduklarını bilmezler. Onlar, üstlerinin sinirleri kemiren devamlı bir mücadele yapmak mecburiyetinde olduğundan ya tamamen habersiz veyahut da pek az haberdardır; onlar ekseriyetle üstlerinin sabrı tükendiği vakit masaya bir yumruk indiremeyerek yalnız dişlerini gıcırdatmak suretiyle müzakereye devam etmek mecburiyetinin ne kadar müşkül olduğu ve bunun da kendisine verilen bir vazifede bütün işi bozabilecek bir hiddetten kaçınabilmek için yapıldığını hissetmezler. Bunun gibi yaz ortasında Romani'ye karşı yapılan bir harekât esnasında kıtalarının maruz kaldıkları büyük zorluklar ve mahrumiyetler bunların sıhhî durumları üzerinde olumsuz tesir yapmaktan geri kalmamıştı. Birçok Türk, Alman ve Avusturya–Macaristan subayları ve erleri az veya çok ağır hasta olmuşlar ve tedavi edilmeleri için memleket dâhiline ve bizim Almanların bir kısmının da memleketlerine gönderilmesi gerekmişti. Kanal seferine yalnız sıcak memlekete dayanıklı erlerin tayin edilmesi hakkındaki talimat Almanya'da gereken dikkat ve doğruluk ile takip edilmemişti. Bu dikkatsizlik bizden, fena halde intikam almıştı. Karargâhımın kurmay subayları bazı zamanlar o kadar azalmıştı ki, iş görümü ancak güçlükle temin edilebiliyordu. Bizzat ben birkaç defa şiddetli dizanteri olmuştum.

Ne yazık ki, bana şimdiye kadar kurmay başkanlığı yapan Kadri Bey de, sözde istirahat etmek maksadıyla ve fakat gerçekte bir daha hiç geriye dönmemek üzere karargâhımdan ayrılıp gitti.

Kadri Bey, çöllerde yaşamanın meşakkatlerine alışkın olmadığı gibi cephe hizmeti içinse fazla narin ve dayanıksızdı. Kendisinin bu şekilde ayrılması, benim için önemli bir kayıp olmuştu. Çünkü biz beraber iyi çalışıyorduk. Kadri, yalnız kabiliyetli bir iş arkadaşı değil, aynı zamanda sevimli ve namuslu bir zattı. Onun yerine Binbaşı Mühlmann kurmay başkanlığına tayin edilmişti. Mühlmann'ı çok takdir etmekte ve onun mesaisinden son derece memnun olmakla beraber Alman komutanına bir Türk kurmay başkanının verilmesini daha doğru buluyordum; çünkü bu başkan, Türk subaylarının itimadını kazanmış olacağı için yabancı komutanla bunlar arasında aracı rolü görmüş olacaktı.

Refet vakası hakkında Cemal Paşa'ya izahat vermek üzere Eylül başında Kudüs'e gitmiştim. Son karşılaşmamızdan beri aramızda geçmiş olan olaylar hakkında, Cemal ile ilk görüşmemizde bir nevi üzüntü duymuştum. Onun beni fevkalâde bir dostluk ve samimiyet ile kabul etmesi benim için o derecede hoş bir sürpriz olmuştu. Cemal bana daha Ekim ayına kadar çölde kalacağımızı ve bu tarihten sonra El Ariş– Kalatülnahil hattında zayıf ileri karakollar bırakarak Filistin'de istirahate çekileceğimizi ve bu suretle kışın da Hicaz'ın geri alınması için yapılması düşünülen harekâtta arkamızın emniyet altına alınması gerekeceğini bildirmişti. Türkler, Hicaz'ın Medine'ye kadar olan bütün kısmını asilere bırakmak mecburiyetinde kalmışlardı. Bütün limanlar İngilizlerin elinde bulunuyordu. Yapılması tasarlanan bu teşebbüsün o kadar büyük teknik zorlukları vardı ki, bunun tatbik edilebileceğinden çok fazla şüphe ediyordum; bu şüphemi artıran sebep de, Türklerin bu işte prestij açısından Almanlarla işbirliğini kabul etmek istemeyeceklerinden ileri geliyordu. Korktuğum diğer bir meselede bu gibi askerî harekât icapları dolayısıyla zayıf olan Türk kuvvetlerinin daha fazla parçalanması ve bu suretle Filistin müdafaası için gerekli olan kuvvetlerden cephemizin mahrum bırakılmasıydı.

Cemal'in istikbaldeki planlara ait bu izahatı bana, Almanya'ya dönmek için gerekli olan teşebbüsün

tarafımdan yapılması hususunda kendisinin onayını rica etmek için çok istediğim bir fırsatı vermişti. Gerçekten de ben iki seneden beri Filistin cephesinde çalışıyordum ve buradaki esas vazifem de bitmiş bulunuyordu. Sıhhatçe de o kadar iyi değildim ve istikbaldeki askerî hayatımın menfaati gereği Avrupa'daki bütün harbi görmem ve öğrenmem gerekiyordu. Fakat her şeyden önce Refet olayı sinirlerimi o kadar hırpalamıştı ki, bundan böyle Türk ordusunda semere verici hizmet görebileceğimden son derece şüphe ediyordum. Cemal bu izahatımdan ciddî olarak müteessir olmuştu ve hakkımdaki takdirkârlığını, dostluğunu ve itimadını teyit etmiş ve elde ettiğim tecrübelerden dolayı beni kesinlikle bırakamayacağını söylemiş, vazifemde kalarak kendisine şahsî bir dostluk göstermemi rica etmişti. Bana son derece güç gelmesine rağmen onun bu arzusuna uymaya mecbur kalmıştım.

Refet meselesinde Paşa son derece üzgün olduğunu ve Refet'in bu şekilde haddini aşmış olmasını sinirlerinin bozukluğuna yormak gerektiğini ve bu hususta Refet'i azarlayacağını ve benden özür dilemeye mecbur edeceğini söylemiş ve bir müddet sonra da onu Hicaz'a tayin edeceğini ilave etmişti. Bundan sonra büyük bir dostlukla birbirimize veda etmiştik.

Kudüs'te tesis edilmiş olan Alman hastanesinin durumundan son derece memnun olmuştum. Bütün hastanelerimize bağlı olarak açılmış olan ambülanslar, halkın kendilerine gösterdiği büyük teveccühten dolayı çok seviniyorlardı. Hastaların parasız tedavisi ve parasız olarak ilaç dağıtılması, Alman okulları yanında, doğuda hakikaten tesirli olan yegâne propaganda aracıdır. Büyük zahmet ve masraflarla muhtelif mahallerde okuma salonları kuruluyor ve buralarda resimlerle ve gazetelerle ahaliyi harp ve Merkezî Devletler lehine kazanmaya gayret ediliyordu. Hâlbuki bu gayret, ahalisinin büyük kısmı okuma ve yazma bilmeyen bir memleket için boşuna yere yapılıyordu. Türk olsun, Arap olsun, Ermeni olsun Alman doktorlarından yardım görmüş ve kendisi için ilaç almışsa veyahut da bir Alman okulundan yetişmiş ise o çoğunlukla Alman yanlısı kalır ve kendi çevresinde Alman doktorunu, öğretmenini ve genel olarak Almanları över. Diğer taraftan Yakındoğu'da çok sayıda bulunan Fransız mekteplerinde okumuş ve hayatı boyunca Fransız bakış açısına göre yetiştirilmiş olan bir doğulunun da hiç olmazsa kalben Fransızlara bağlı olacağından hemen hemen emin olmak gerekir.

Hafirüavce'de Profesör Doktor Neşet Ömer tarafından örnek gösterilmeye lâyık bir şekilde idare edilmekte olan menzil hastanesini ziyaret ettikten sonra Bireyn'de Yüzbaşı Vogt'un komutasında bizim kamyon parkının kurulmuş olduğu güzel karargâha gelmiştim. Esaslı bir temizleme ve derinleştirilmeden sonra oradaki kuyu o kadar bol su vermeye başlamıştı ki, müthiş sıcakta yapılan tozlu bir otomobil seyahatinden sonra bir banyonun vereceği rahatlık nimetinden faydalanmayı kendime lâyık görmüştüm. Bu ordugâh elektrikle aydınlatılarak büyük çadırlarda tamirat atölyeleri kurulmuştu. Geceleyin de hiç beklemediğim bir fener alayı karşısında kalmıştım. Yat borusundan önce yapılan bu büyük askerî merasimin meydana getirdiği sahne bende daima derin bir tesir bırakırdı; fakat hiç zannetmiyorum ki, daha önce katılmış olduğum hiçbir merasim, çölün ortasında Asya'nın yıldızlı semasının parlak ışıkları altında kısıtlı imkânlarla tertip edilmiş olan bu küçük fener alayı kadar bana tesir etmiş olsun.

Kuyunun karşısında çölün bu civarında yaşamakta olan bir Bedevî kabilesinin şeyhine rast gelmiştim. Alışılmış olan selâm merasiminden sonra tercümanla şeyhe sordum: "Motorlu tulumbalarımızı söküp kaldırdıktan sonra bu güzel, suyu bol kuyu ile ne yapacaksın?" Aşağıdaki cevabı aldığım zaman hayret içerisinde kalmıştım: "Onu derhal kapatacağım; eğer böyle yapmazsam komşum olan kabile bundan istifade etmeye kalkacak ve bu da aramızda ebedî bir niza ve harp vesilesi olacak".

17 Eylül sabahı erkenden İngilizler ansızın kuvvetli birlikleriyle Bîrülmezar'daki artçılarımıza taarruz etmişlerdi. Bu taarruz İngilizlere ağır zayiat verdirilerek püskürtülmüştü. Aynı günde El Ariş Körfezi'nde aralarında iki uçak gemisi bulunan on harp gemisi görünmüştü. Denizden yapılacak bu taarruz tehdidi bizi Bîrülmezar'daki artçımıza yardım etmekten menedecekti. Esasen mesafenin uzunluğundan dolayı buna inanılamazdı; gerçekte ise İngilizler son zamanlarda demiryollarını büyük bir süratle ilerletiyorlar ve hattın inşasının vardıkları son noktayı ani taarruzlardan korumak için bizim öncümüzü geriye atmak istiyorlardı. Ben bunların yakın bir zamanda daha büyük kuvvetlerle taarruzlarını tekrar etmek istemelerinin ihtimal dâhilinde olduğunu hesaba katmak mecburiyetinde idim. İcabında öncüye büyük kısım ile yardım edebilmek için onu El Ariş'in yarı yoluna kadar geriye çekmiştim.

Eylül'ün sonuna doğru karargâhım, Mareşal von der Goltz'un oğlu Yarbay Baron von der Goltz ve yaptığı kazılarla tanınan eski eserler danışmanı, redif topçu yüzbaşılarından Thedor Wiegand'la çok kıymetli bir kadro genişlemesine mazhar olmuştu. Von der Goltz'un gönderilmesi bir hastalık veyahut Cemal'le aramızda er geç ortaya çıkacak bir anlaşmazlık sonucunda buradan ayrılmaya mecbur olduğum zaman yerime geçecek olan zatın o anda mahallinde mevcut olması gerektiği İstanbul'da hesaba katılarak buna karşı alınmış bir ihtiyatî tedbirin ürünüydü. Hâlbuki böyle bir hadise meydana gelmediğinden ve Von der Goltz da bu cephede kendisini tatmin edecek bir faaliyet zemini bulmadığından birkaç hafta sonra İstanbul'a geri dönmüştü.

Danışman Wiegand[10] da ikmal nakliyatının komutanı olarak gelmiş ve bu vesileden istifade ederek Sina ve Filistin'de ilmî araştırma ve kazıyla meşgul olmak vazifesini üstlenmişti. Berlin'de bu işin, Türklerden habersizce yapılabileceği sanılıyor ve bu maksatla benden, Wiegand için gerekli olan develerle personelinin hazırlanması isteniliyordu. Bu garip talep ve iddia, şimdiye kadar göndermiş olduğumuz bütün raporlara rağmen Berlin'deki ilgili makamların müttefikimizin bize karşı olan fikri hakkında ne kadar yanlış düşünüldüğüne yeni bir delil oluşturmaktaydı. Ben, Wiegand'la kendisine refakat edenlerin yapacağı bu ilmî araştırma ve kazı için Cemal'den müsaade almaya hazır olduğumu bildirmiştim. Bu olaydan sonra Cemal'i ilk ziyaretimde de Napoleon'un Mısır seferi esnasında maiyetinde birçok âlimler getirdiğini hatırlatmıştım. Bunun üzerine Cemal, büyük bir memnuniyetle Wiegand'ın başkanlığı altında ve bir Türk–Alman abideleri muhafaza komutanlığının kurulmasını emretmişti. Bu komutanlığın harp esnasında sarfettiği çok zahmetli emeklerle elde edilen zengin neticeler; Cemal'in emriyle Wiegand tarafından 1918 senesinde Türk ve Alman dillerinde yazılıp hazırlanan, Georg Reimer firması tarafından basılıp yayınlanan *Suriye, Filistin ve Batı Arabistan'da Eski Eserler* adlı fevkalâde güzel resimlerle süslenmiş harikulâde bir eserde ve yine aynı müellifin Walter de Gruyter Co isimli firma tarafından basılıp yayınlanan *Türk–Alman Abideleri Muhafaza Komutanlığının İlmî Neşriyatı* adlı eserinde değerlendirilmişti.

Diğer arkadaşlarımın ekserisine nispetle benimle hemen aynı yaşta bulunan Von der Goltz ile Wiegand'ın mevcudiyetleri benim için bir zevk ve ferahlıktı. Goltz, Sofya'da üç dört sene devam eden ataşemiliterlik hayatından ve Batı Cephesi'ndeki hatıratından çok ilgi çekici şeyler anlatmayı çok güzel biliyordu ve Wiegand da özellikle çok nazik, âlim ve faydalı bir yoldaştı. Wiegand'ın çok büyük ilmî ve fikrî malumatı ve mesleki birikim ve tecrübeleri sayesinde, bizim şimdiye kadar üzerinden dikkatsizce gelip geçtiğimiz enkaz alanları gözlerimiz önünde yeni bir hayat sahası olarak canlanmıştı. Güney Filistin'in ve Sina Çölü'nün eski asırlarda çok meskûn olan mahallerini Wiegand'la beraber gezdikten sonra bunları bambaşka bir göz ve alaka ile seyrediyordum. Bu hal ruha yeni bir canlılık veriyor ve aynı zamanda, Türklerle Almanlar arasında her günkü geçimsizliği,

yetersiz ve kötü iaşeyi, hasta erleri ve vurulmuş deve ve saireyi dinlemekten çok farklı bir şey olduğu için fikir ve ruha bir rahatlık veriyordu.

Ekim ayı ortasında Cemal beni bir görüşme için Şam'a davet etmişti. Yine bir damla benzinimiz yoktu, bu sebepten Şam'a uçakla gidemeyip trenle seyahat etmek mecburiyetinde kalmıştım. Son zamanlarda Havran'daki âsi Bedevîler demiryolunu pek çok defa tahrip etmiş olduğundan trenler gece hareket edemiyorlardı. Bunun için geceyi Dera'da geçirmeye mecbur olmuştum. Yeni Şam Valisi Tahsin Bey'le tanışmayı bu duruma borçluyuz. Tahsin Bey sadece iyi nam taşımakla kalmayıp, kendisini zekâsı, iradesi ve şahsî kabiliyetiyle Türk idare memurlarının ortalama seviyesinden çok yükseğe yükseltmişti. Cemal Paşa'nın fikrinin aksine Tahsin Bey, Havran'daki yeni ihtilâlin sebebini Mekke Emirinin tesirine değil, Havran'da zahire teslimatında jandarmaların halka kötü muameleleriyle beceriksizliklerine atfediyordu.

Cemal'den, Enver'in emri üzerine Hicaz'ın yeniden zaptedilmesi için yapılacak büyük harekâtın yeni bir emre kadar tehir edildiğini haber almıştım ve bundan çok ferahlamıştım. Buna karşılık Medine kesin olarak muhafaza edilmek mecburiyetindeydi. Cemal'in beni çağırmasına sebep herhalde benimle tekrar hasbihal etmek ihtiyacını duymuş olmasındandı.

Lübnan'da Cemal'in ailesiyle birlikte ikamet ettiği Aynisofer'den dönerken, Alman çiftlik müdürü König tarafından idare edilmekte olan Kasra nümune çiftliğini ziyaret etmek fırsatını bulmuştum. Bu çiftlik Lübnan ile Anti Lübnan arasındaki geniş ve verimli çöküntüde çok görülecek bir yerdir. Gereken sermaye sarf edilmek ve iktisadi metotla çalışılmak şartıyla Allah'ın kutsadığı bu memlekette topraktan neler yetiştirilmez.

Mağara dağlarında ve Kalatülnahil'deki postaları bir kere ziyaret etmek mecburiyeti ve Von der Goltz ile Wiegand'ın bir fırsat çıktığında çölün içlerine seyahat etmek arzuları beni Ekim ayı ortalarında onlar ve diğer bazı arkadaşlarla birlikte İbin üzerinden Mağara dağlarına ve oradan da Bîr Hamme üzerinden Bîrhasana'ya hayvanla seyahat etmeye sevketmişti. Sonra buradan da otomobille Kalatülnahil'e gitmiştik. Bizim bu seyahatimiz çok güzel bir hava sayesinde son derece uygun geçmişti. Çöl bize kendini bütün güzelliği ve özellikleriyle göstermişti. Von der Goltz ile Wiegand henüz bilmedikleri bura usulünde seyahatin verdiği zahmete rağmen çölün büyük cazibesini beraberce tasdik ettiler. Mağara'ya geldiğimiz vakit buradaki ordugâhı boş bulmuştuk. Burada bir makineli tüfekle takviye edilmiş olduğu halde bulunan alay, İngilizlerin atlı tugayının yaptığı anî bir taarruzu püskürtebilmek için ilerde hazırlamış olduğu mevzilere yerleşmişti. Başlangıçta durum bizimkiler için biraz ciddileşmişti. Fakat ilk şaşkınlık bertaraf olur olmaz İngilizler saat üçte epeyce bir zayiatla muharebeyi kesmişlerdi. Bu İngiliz taarruzunun maksadının ne olduğunu öğrenemedim.

Kalatülnahil'de bu defa da birçok istenmeyen hallere şahit olmuştum. Çöle yaptığımız bu seyahatin akabinde, iaşe hususunda meydana gelen zorluklar beni Kudüs'e gitmeye mecbur etmişti. Bundan başka bu arada çölden geriye alınan Alman ve Avusturya–Macaristan birliklerinin iyi yerleştirilip yerleştirilmediğine emin olmak istiyordum.

İaşede meydana gelen zorluklar, ordu komutanlığını bir defa daha insana ümitsizlik veren bir vasıtaya müracaat ettirmiş bulunuyordu ki, buna göre hayvanların zaten çok az olan tayını üçte bir oranında indiriliyor ve develere arpa, yulaf cinsinden katı yem verilmiyordu. Şimdiye kadar hayvanlarda ortaya çıkan büyük telefat bu tedbirle daha fazla büyüyecek ve birliklerimizin hareket kabiliyetini gittikçe daha da azaltacaktı. Yorulmak bilmeyen bir gayretle çalışan Veteriner Yüzbaşı

Lüttschwager'in şahsında bu işin bir uzmanını bulmak bizim için büyük bir şans olmuştu. Bu zat müstemleke hizmetlerinde elde ettiği tecrübelerle develer arasında salgın olan bulaşıcı hastalıkla mücadeleyi büyük bir başarıyla uygulamaktaydı.

Alman ve Avusturya–Macaristan birlikleri Kudüs'ün civarında iyi yerleştirilmiş ve genel olarak konaklarından memnun bulunuyordu. Fakat Alman subaylarının psikolojilerini hiç de memnuniyet verici bir halde bulmamıştım. Bunlar bizim cephemizdeki hadiselerle gerek benim, gerek müttefikimiz hakkında o kadar akılsız ve ihtiyatsızca şikâyetlerde bulunmuşlardı ki, Kudüs'te oturan birçok aklı başında ve güvenilir Almanlar, Alman subaylarının bu hoşnutsuzluklarından duydukları endişeleri bana haber vermek mecburiyetinde kalmışlardı.

Alman subaylarının birçoğu, doğuya yanlış düşünceler ve büyük hayallerle gelmişler fakat memleket, ahalisi, müttefikimiz ve buradaki harp sevk ve idaresi düşündüklerinden bambaşka çıkmıştı. Onlar yeterince faaliyette bulunmadıklarından canları sıkılıyor ve ekseriyetle vücutça kendilerini iyi hissetmiyorlardı. Bütün bunlar, Romani'deki taarruzumuzun akla gelmeyen başarısızlıkla birlikte bu teşebbüsün verdiği haddinden fazla bedenî zahmet ve zorlukların dışa vurumu olan bir çeşit memnuniyetsizlik ve her şeyden hiddetlenme hâli ortaya çıkarmıştı. Fakat bir müddet sonra bu hoşnutsuzluk dalgası da ortadan kaybolmuş ve her şey yeniden düzene girmişti.

Bu münasebetle bir Alman kuruluşunun komutanına şu soruyu sormuştum: "Yüzbaşım niçin sizden diğer Alman birliklerinde olduğu gibi, müttefikimiz hakkında hemen hergün yapılan şikâyetlerden hiçbirisini duymuyorum?" O da bana gülerek şu cevabı vermişti: "Buraya geldiğim gün, buranın ambar memurunu ziyaret ettim ve onunla kahve ve sigara içtik ve kendisine memleketi hakkında sevgimizi gösteren birkaç söz söyledim ve veda ederken de ihtiyacı olduğu zaman otomobilimden istifade edebileceğini bildirdim. O bu teklifimden şimdiye kadar hiç faydalanmadı. Fakat o benim dostumdur ve neye ihtiyacım olursa ondan tedarik edebilirim ve bir zorluk olduğu vakit bizzat Türk dostuma gider ve bu şekilde daima istediğimi elde ederim". Bunun üzerine yüzbaşıya: "Çok rica ederim bunu diğer arkadaşlarınıza anlatınız ve onlara da bu usulü tavsiye ediniz" dedim. Cevaben Yüzbaşı: "Bunu zaten yaptım, fakat her defasında bunu anlayacak kimseler bulamadım. Hatta birçokları bu usullerle iş görmek bir Prusyalı subayın şerefiyle uyumlu değildir. Türkler sözleşme gereği erzak ve yemek vermek mecburiyetindedirler, bunun için bu işe memur astsubayı nizamî olan makbuzuyla ambara göndermek yeter cevabını verdiler" dedi.

Teorik olarak itiraz edilemez fakat psikoloji bakımdan yanlış bir fikirde olan ve doğudaki bir cephenin özel hal ve şartlarına gayet az alışabilen bu arkadaşların memnuniyetsiz ve bedbaht olduklarını anlıyorum. Fakat kendileri doğudaki görevlerinde bu usulü takip etmeselerdi daha iyi yapmış olurlardı.

Türkler tarafindaki hoşnutsuzluk da, yabancı birliklerin çok fazla isteklerde bulunmalarından, bunların kendilerinden çok daha iyi ve bol miktarda iaşe edilmelerinden kaynaklanmaktaydı.

En ilkel şartlar içinde en asgarî bir hayat yaşayan Türk subay ve erlerinin kendilerine oranla Alman, Avusturyalı ve Macar arkadaşlarının çok mükemmel iaşe edildiğini ve çok iyi bakıldığını görünce; haset duymalarını gayet insanî ve tabiî bulmak gerekir. Kuzey ikliminde büyümüş bir Avrupalının vücudunun alışmış olduğu gıdanın kendikilerin-den bambaşka olduğuna akıllarının ermemesi anlaşılmaz bir durum değildir.

Kış Konağı

Türk yaverim Yüzbaşı Mazhar'ın tifodan ciddî olarak hastalanması ve şahsen beni yakından alâkadar eden yaverim Yüzbaşı Von Langen Steinkeller'in ağır bir malaryaya tutulması beni karargâhımın Kudüs'e nakli hususunda Cemal Paşa'ya yeniden müracaata mecbur etmişti. Bu defaki müracaatımda muvaffak olmuştum. 2 Kasım'da El Ariş'i terk etmiştik. Kudüs'te bu defa Otel Fas'ta konaklamıştım. Maiyetim ile bürolar Moskofiye'de yerleştirilmişti. Alman subayları için Alman misafirhanesinde bir gazino kurulmuştu.

Ben, Cemal'e çöldeki bütün birliklerin geri çekilmesini ve düşmanı gözetlemenin uçaklarla, Türk subaylarının komutası altında hareket edecek olan gönüllü Bedevî teşkilâtına bırakılmasını teklif etmiştim. Cemal prestij meselesinden dolayı bu teklifi kabul edemeyecekti. Bunun üzerine o, takviye edilmiş birer piyade alayının Maktabe–Vadi-i Ariş'te Hafirülavce ile El Ariş'in yarı yolunda bir su mahalli ile Tellürrafah'ta kalacağını emretmişti. Bu, bizden sonradan çok acı bir şekilde intikamını alan bir emirdi.

Biz Kudüs şehrinin müdafaasını tasarlarken mevzileri çok ileriye sürmüştük. Böylece bir bombardıman esnasında bu mukaddes şehri hasara uğratmamayı düşünüyorduk.. Bu mevzileri tespit etmek için hayvanla ve otomobille bir sürü keşif seyahatleri yapmıştım. Kudüs'ün civarındaki arazi manzara itibarıyla güzel olup bazı yerlerden uzaklara kadar harikulâde bir görüş sağlamaktadır. Fakat arazinin kesik olması ve bunun için her tarafının görülmemesi, derin uçurumlarla dik yamaçları bulunması, yol ve şose şebekesinin yetersiz olması dolayısıyla askerî bakımdan fevkalâde bir zorluk göstermekteydi. Zeminin sert olması da mevzileri kazmak için büyük bir çalışma gerektiriyordu. Öncelikle güney ve batı cephesinin mevzilerinin inşa edilmesi kararlaştırıldı. Kazma, kürek, inşaat malzemesinin yetersizliği, elde bulunan işçilerin az oluşu ve bunların iş kabiliyetlerinin düşük bulunması genel olarak iyi bir işçilikten kaçınılarak daha aşağı bir çalışmayla yetinilmek mecburiyetini doğurmuştu. Bu hâl, cephenin gerektirdiği bir durum olup bu da Alman cephelerinde daima sınırsız kaynaklardan ihtiyaçlarını temine alışmış olan benim kabiliyetli, vazifesine bağlı Alman danışmanlarıma her zaman kolay gelmiyordu. En mütevazı isteklere yetecek bir telefon şebekesinin inşa edilebilmesi için ne büyük zorluklarla mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştık. Sebebi bu fakir memlekette her şeyin noksan olmasıydı.

İstanbul'da uzun müddetten beri Cemal Paşa'nın idare yöntemlerine karşı çok çirkin bir mücadele yapılmakta idi. Onun düşmanları, mebuslardan oluşan bir tahkikat heyetinin Suriye ve Filistin'e gönderilmesini kabul ettirmişlerdi. Paşa, Aralık ayının 18. günü bu heyetle birlikte Kudüs'e geldi. Peş peşe ziyafetler ve birçok nutuklarla mebus beylerin neşelerinin muhafazasına gayret edilmişti. Bunları ben de karargâhımda misafir olarak selamlayabilecektim. Tabii ki bunlardan gerçek durumun gizlenmesi için gereken her şey yapılmıştı. Diğer birçok tedbirler arasında merkez komutanı, Kudüs'te çok sayıda olan dilencileri toplatmış ve bunları Eskikale'de önemli misafirlerin ziyareti devam ettiği müddetçe hapsettirmişti. Bu şekilde heyette oluşan izlenim, Cemal Paşa'nın mesut idaresi altında bütün sefalet ve zaruretin ortadan kalkmış olduğuydu. Maalesef merkez komutanı hapsedilen dilencilere yemek vermeyi unutmuş olduğundan bunlar açlığın verdiği ıstırapla üçüncü günü kaleden kaçmışlar bir nevi tufan gibi Kudüs'ün caddelerini kaplamışlardı.

İaşe durumunun kötülüğü ordu komutalığını, erlerin ekmek tayınlarını 900 gramdan 500 grama indirmeye mecbur etmişti. Ben, Türk birlikleri komutanlarına harekâtın olmadığı bu istirahat

zamanında erlerinin talim ve terbiyesi için faydalanmalarını söylediğim vakit aldığım cevap: "Erlerin, iaşenin yetersizliğinden dolayı son derece zayıf ve hasta düştüklerinden talime çıkarılamadığı" tarzında idi. Kötü iaşe sonucunda firar edenlerle düşman tarafına iltica edenlerin sayısı endişe uyandıracak bir raddeyi bulmuştu. Bundan başka bir sürü zehirlenme vakalarına da şahit oluyorduk ki, bunun da sebebi açlıktan dolayı Türk erlerinin ot ve yoncalarla midelerini doldurmaları ve bu arada da zehirli bitkilerin de yedikleri otlara karışmış olmasıydı.

Eriha'da bulunan bir taburu teftişi esnasında Cemal bana şunları söylemişti: "Böyle bir birliğin görüntüsünden ümitsizliğe düşmemek için insanda bir Genç Türk cesareti olması lâzımdır. Bu insanların elbiseleri, ayakkabıları, çamaşırları yoktur amma sağlam yürekleri vardır. Biz Türkler her şeye rağmen sonuna kadar dayanmaya karar verdik. Kaybedecek bir şeyimiz artık kalmamıştır; bize yalnız kazanç vardır".

Kudüs halkının beslenmesi de bize büyük üzüntüler veriyordu. Ben şehrin eşraf ve ileri gelenlerinden bir komisyon oluşturmuş ve buna Teğmen Grobba'yı tayin etmiştim. Bu zat irade sahibi bir subay olup harpten önce Alman Kudüs Başkonsolosluğunda şehbenderlik etmiş olduğundan memleketin durumuyla diline hâkimdi. Bu komisyon bir müddet sonra Ürdün havalisinden zahire getirilmesini ve bunların halk arasında adilâne bir surette taksimini düzenlemeye muvaffak olmuştu. Halk özellikle petrol olmamasından çok sıkıntı çekiyordu; çünkü bu madde doğuda aydınlatma maksatları için büyük ölçüde kullanılmaktadır.

Kudüs'e ve Nablus'a gelen yolların kapatılması maksadıyla dağların geçitlerinde, yorulmak bilmeyen bir faaliyet ile İstihkâm Yüzbaşısı Pohl tarafından gayet ustaca bir şekilde inşa edilmekte olan tahkimatı teftiş etmek üzere Wilhelma'ya ziyaret yapmış ve orada büyük bir misafirperverlikle karşılaşmıştım. Büyük avlularıyla güzel Wilhelma, Alman Sorrona kolonisinin bir filizi yerinde olup benim orayı ziyaretim esnasında kurulalı henüz on dört sene olmuştu. İki nesillik bir zaman içinde Sorrona'da edinilen tecrübelerden Wilhelma'nın kuruluşunda faydalanılmıştı. Bu kısa zamanda elde edilen semereler hayret uyandırıcıdır. Yeni açılan tarlalar, bağlar ve portakallıklar muhteşem bir şekilde gelişmişti. Hemen hepsi Templer cemaatinden olan bu çalışkan ve halinden memnun ve her halde çok iyi terbiye görmüş kimselerle birlikte bulunmak gerçekten bir zevkti. Yeni vatanlarına olan sevgileri onlara Alman vatanını unutturmamıştı. Onlar kendilerini Alman hissediyorlar ve Almanlıkla iftihar ediyorlardı.

Teftiş seyahatimin devamında güzel ve büyük bir çiftlik olan Bîr Salem'e gelmiştim. Burada Suriye Yetimhanesi öğretmenleri pratik olarak ziraatçi yetiştiriyordu. Ben burada bütün Almanlarca tanınan çiftlik idare müdürü Spohn ile eşinin misafirperverliklerinin şahidi olmuş ve bu misafirperverlikten büyük bir zevkle istifade etmiştim.

Aralık ayı ortalarında İngilizlerin inşa etmekte oldukları demiryollarının başı El Ariş'e yaklaşık 20 kilometre yaklaşmış bulunuyordu. Uçaklarımız demiryolunu koruyan İngiliz birliklerinin önemli oranda takviye edildiklerini tespit etmişlerdi ve ben de bunun üzerine büyük bir üzüntüyle El Ariş'te bulunan son birliklerimizi ordu komutanlığının emrine uyarak Maktabe'ye geri çekmeye mecbur olmuştum. Aralık ayının 22'sinde Maktabe'de bulunan alayla ordugâhının muhafazası için özel olarak meydana getirdikleri sahra tahkimatını teftiş etmek üzere Hafirülavce üzerinden oraya hareket etmiştim. Ordugâh çok ustaca bir şekilde oluşturulan beş tane reduta benzer hafif sahra istihkâmları ve pek çok küçük avcı siper grupları ile çevrilmiş bulunuyordu. Fakat maalesef her yerde olduğu gibi burada da engel yapmak için gerekli olan malzeme bulunmuyordu. Garnizon, 80. Piyade Alayı'nın

karargâhı ve yedi bölüğü ile bir hecinsüvar bölüğünden ve eski mantelli toplu bir dağ bataryasından (geri tepme tertibatı olmayan) ibaretti. Birliğin ruhî hâlinden ve sıhhî durumundan memnun olmamıştım.

Akşamüzeri Hafirülavce'ye geri döndüğüm zaman o gün dokuz harp gemisinin himayesinde kuvveti yaklaşık bir tümen kadar olan düşman süvarisinin El Ariş'e girdiğini ve Maktabe'den hareketimden birkaç dakika sonra da dokuz İngiliz uçağının ciddî bir hasara sebep olmaksızın oraya birkaç yüz bomba attıklarını haber almıştım. 23 Aralık akşamı Kudüs'e ulaştığım zaman İngilizlerin Maktabe'ye taarruz ettiklerini ve bütün garnizonu esir aldıklarını haber almıştım.

General Chauel'in komutası altında Avustralya ve Yeni Zelanda atlı tümeni (dokuz süvari alayı ve bir batarya) ile Imperial hecinsüvar birliği (hecine bindirilmiş 18 bölük avcı, bir batarya ve bir de makineli tüfek bölüğü) 22 Aralık akşamı El Ariş'ten hareket ederek ertesi sabah saat dokuz ile on arasında Maktabe'deki Türk mevziine önce cepheden taarruz etmişlerdi.

Türkler cesurane mukavemet göstermişler ve bu yüzden düşman taarruzu pek yavaş ilerleyebilmişti. Fakat muharebenin devamı esnasında Avustralya süvarileri, Türk mevziini tamamıyla kuşatmaya ve onu cepheden, yandan ve geriden ateş altına almaya muvaffak olmuşlardı. Böyle bir merkeze yoğunlaştırılmış ateşe uzun müddet hiçbir birliğin sinirleri tahammül etmez ve işte böylece bu hazin akıbet meydana gelmişti. İngilizler öğleden sonra vadinin güney kenarında bulunup alay komutanın kurmaylarıyla beraber karargâhını kurmuş olduğu redutu hücum ile ele geçirmeye muvaffak olmuşlar ve komutan ile kurmayları esir etmişlerdi. Tam bin erle dört eski top düşman eline geçmişti.

Çok nahoş ve endişe veren bir Noel hediyesi! Eğer İngilizler Maktabe'den sonra yürüyüşlerine devam ederek Hafirülavce ve Bîrüssebi'ye taarruz etmiş olsalardı, orada o vakit zayıf bulunan emniyet kıtalarımız onların ileri hareketine engel olamazdı.

Bu şekilde Kudüs'e giden şose düşmana açık kalmış oluyordu. Bunun üzerine ben derhal müteaddit birliklerin bazı kısımlarını kısmen yaya, kısmen de kamyonlarla Hafirülavce ve Bîrüssebi'ye göndermeye karar vermiştim. Zavallı arkadaşları Noel Yortusu'ndan mahrum ettiğime çok müteessir olmuştum, fakat başka türlü hareket edemezdim. Oraya vardığım zaman İngilizlerin daha 23/24 gecesi tekrar El Ariş'e hareket ettiklerine dair olan sakinleştirici haberi almıştım. Onlar herhalde şimdilik elde ettikleri lokal başarıyla yetinmişlerdi.

Türk-Mısır hududunun ilerisine sürülmüş olan son karakollarımızın geri alınmasını emretmiştim. Bununla iki seneden beri hâkim olduğumuz Tih Çölü'nü kesin olarak kaybetmiş oluyorduk. En ilerdeki postalarımız bundan böyle Tellürrafah ve Hafirülavce'de bulunuyor ve elimdeki birliklerin büyük kısmını da Şelale'ye toplayarak burada kuvvetli bir mevziden düşmanın ileri hareketine karşı koymak istiyordum.

Bîrüssebi'deki sahra hastanesi ve 300 Numaralı Uçak Müfrezesi'yle güzel bir Noel Yortusu kutlamıştım. Filistin'deki Almanlar, her Alman subayı ile erine içinde bisküvi ve Arz-ı Mukaddes'e ait bir hatıra bulunan birer küçük paket hediye etmişlerdi. Vatandan da hediyeler gelmişti. Anadolu Şimendiferleri Genel Müdürü Günter de bana Alman birliklerinin Noel Yortularını kutlama masraflarını karşılamak üzere büyük bir âlicenaplık eseri olarak 500 liralık bir havale göndermişti.

Bu sene yağmur mevsimi kendini uzun müddet bekletmişti. Hatta kısmen su kıtlığı bile kendini hissettirmeye başlamıştı. Fakat Ocak ayı başında sağanaklar, dolular ve buz gibi esen fırtınalar

alışılmamış bir şiddet ve devamla meydana gelmiş ve her sene olduğu gibi büyük zararlara sebep olmuştu. Fırtına birçok yerlerde telgraf ve telefon hatlarını tahrip etmiş ve şoselerde oluşturduğu tahribatla da Yafa ile Bîrüssebi ve Ürdün havalisine yapılmakta olan kamyon seferleri kesilmişti. Bîrüssebi'deki hava meydanı o kadar yumuşamıştı ki, uçaklarımız günlerce uçamamışlardı ve biz de düşman hakkında hiçbir haber alamamıştık. Allah'a şükür düşman da bizden daha iyi vaziyette değildi ve bu hava devam ettiği müddetçe büyük askerî harekât yapması da mümkün değildi. Sonunda uçak müfrezesini Remle'nin yakınında bulunan bir meydana nakletmek mecburiyetinde kalmıştım. Benzin kıtlığından dolayı üç uçak Bîrüssebi'de hangarda bırakılmak zorunda kalınmıştı. Bu hal harhalde İngilizlere haber verilmiş olmalıdır; çünkü onlar on altı uçakla Bîrüssebi'deki terkedilmiş hangara taarruz etmiş ve orada kalan uçakları tamamen tahrip etmişlerdi. Bu bizim için fazlasıyla hissedilecek bir kayıptı; çünkü onların yerine gelecek uçaklar için aylarca beklemek lâzımdı. İstirahat konaklarında birliklerin sıhhî durumları biraz iyileşmişti. Fakat kötü havaların tesiriyle günden güne yeniden fenalaşmaya başlamıştı. Küçük ve yıpranmış çadırlarında, fena elbiselerinin içinde Türk erleri soğuktan son derece müteessir oluyor ve ıstırap çekiyorlardı. Talimleri ve arazinin takviye işlerini tamamen durdurmak gerekiyordu. Bîrüssebi menzil müfettişliğine ait 800 deveden 500'ü birkaç gün içinde soğuk ve açlıktan ölmüştü. Bir dolgunun yıkılması sonucunda demiryolu on gün müddetle kullanılamamıştı. Bu şekilde birliklerin yalnız erzak ve cephane nakliyatı etkili bir surette kesintiye uğramakla kalmamış aynı zamanda trenle gelmekte olan takviye birliklerinin de ulaşması gecikmişti.

İstanbul ile cephemiz arasındaki irtibat, öncesinde ve sonrasında hiçbir şekilde tatmin edici bir halde değildi. Filistin'e ayrılmış olan nakliyatın önce İstanbul'dan vapurla boğazın karşısına geçirilmesi gerekiyordu. Asya sahilinde bulunan Haydarpaşa istasyonundan trene yükleniliyordu. Şartlar uygun olduğu takdirde buradan hareket ettikten üç gün sonra Toros dağlarının kuzey eteğindeki Pozantı istasyonuna geliyordu. 77 km. uzunluğunda bulunan ve 1500 metre yüksekliğindeki geçitten geçen Pozantı–Çamalan–Yenice şosesinde 1916 senesinden beri birkaç Alman kamyon kolu çalışıyordu. Bunlar birçok zorluklara rağmen mükemmel iş görüyorlardı. Fakat buradaki muazzam nakliyatın ancak bir kısmını başarabiliyorlardı. Bunların yanında deve kolları, manda arabaları ve her nevi mekkâreler çalışarak cepheye ait malzemeyi 2–4 gün süren yürüyüşlerle dağdan geçiriyorlardı. Yenice istasyonunda bunlar tekrar trene yükleniyor ve Amanos Dağlarının batısındaki tünel girişi olan Mamure istasyonuna kadar naklediliyordu. Burada ise üstleri açık küçük dekovil vagonlarına yüklenerek tüneli geçiyorlar ve dağın doğusundaki tünelin son noktası olan Islahiye'de tekrar normal genişlikteki demiryoluna aktarma ediliyordu. Rayak'ta ise bütün malzeme yeniden normal hattan dar hatta aktarma edilmek mecburiyetindeydi.

Bu yedi defa yapılan aktarma yalnız nakliyat süresini önemli oranda uzatmakla kalmıyor, aynı zamanda malzeme ve malların çok önemli oranda bir kısmı da, kötü yükleme ve tahliye neticesinde kırılarak, çalınarak ve olumsuz havaların tesiriyle bozularak kayba uğramaktaydı.

Düşmanımızın çölde inşa etmekte olduğu demir ve suyollarına rağmen, Filistin'in ciddî bir taarruzla tehdit edilmekte olduğuna İstanbul'da inanılmak istenmemesi anlaşılmaz bir durumdu. İşte bu anlayış neticesinde bize Filistin'i başarıyla müdafaa için gerekli olan vasıtaların verilmesinden kaçınılmış ve takviye olarak da yalnız aşağı kıymette, tam harp kabiliyeti olmayan birlikler gönderilmişti. Bunlar arasında meselâ bize 160. Piyade Alayı gönderilmişti. İstanbul'dan hareketten önce bu alay kendi mevcudundan 1.200 talim ve terbiye görmüş gürbüz eri Galiçya'ya gönderilecek diğer bir alayın aynı sayıdaki zayıf, talim ve terbiye görmemiş erleriyle değiştirmek mecburiyetinde

kalmış, hayvanlarının büyük bir kısmını da bu alaya vermiş ve yerine hiçbir şey almamıştı. En iyi subaylarımızla üst subaylarımızın birçoğu Avrupa'ya ayrılan birliklere tayin edilmek üzere elimizden alınmıştı. Cemal'in, dostu Enver tarafından kendisine yapılan bu muameleyi hazmetmesine doğrusu hayret ediyordum. Bununla beraber o, Avrupa cephelerine gönderilecek Türk tümenlerinin ne kadar mümkünse o kadar iyi bir surette tertip ve teşkil edilmelerinin Genç Türk hükümetinin prestiji adına gerekli olduğunu anlamayacak kadar kötü bir Genç Türk değildi.

Birkaç hafta sonra, Şubat ortalarında 16. Tümen Tellüşşeria'ya çıkarılırken tümen komutanı Albay Rüştü Bey, olgun, saçlarını kıta hizmetinde ağartmış bir subay, bana İstanbul'dan hareketinden önce en iyi subaylarını Avrupa cephelerine ayrılmış tümenler için vermek mecburiyetinde kaldığını, tümenine daha tek bir kurşun bile atmamış, hiç talim ve terbiye görmemiş üç bin acemi er verildiğini ve tümenin hükümet merkezinden hareketinden önce almış olduğu yeni elbise ve teçhizatın kısmen kötü havalarda yapılmış olan uzun yürüyüşlerde son derece yıpranmış olduğunu, bütün tümen erlerinin bitlenmiş ve özellikle hiç talim ve terbiye görmemiş, erlerde hastalık ve firar dolayısıyla zayiatın pek çok sayıyı bulduğunu ve taburlarda ortalama olarak kadro mevcutlarının ancak yarısının bulunduğunu anlatmış ve bundan başka alay komutanlarından memnun olduğunu, fakat tabur ve bölük komutanlarının tamamen elverişsiz olduğunu ilave etmişti.

1917 Ocak ayı bize etkisini acı bir şekilde hissettiren yeni bir darbe indirmişti. Tellürrafah'ta bulunan postalarımızı İngilizler kaldırıp götürmüşlerdi. Burada bulunan birlikler 31. Alay karargâhıyla bu alayın yedi bölüğünden, bir Türk–Alman makineli tüfek bölüğünden ve bir de dağ bataryasından ibaretti. Buradaki ordugâh da Maktabe'de olduğu gibi ustaca bir tarzda tertip edilmiş sahra tahkimatı ve bunların ilerisinde mükemmel bir atış sahasını kapsıyordu. Fakat burada da maalesef telörgüsü engelleri meydana getirmek mümkün olamamıştı. Biz bu müfrezeyi Maktabe'deki tecrübelerimize rağmen orada bırakmıştık; çünkü bu müfrezenin mevzii Maktabe'dekilerden çok daha kuvvetliydi. Fakat bilhassa buradan 160. Alay'ın bulunduğu Şelale mevziinin mesafesi 20 kilometre bile yoktu; bunun için alay Tellürrafah'daki müfrezenin yardımına yetişebilirdi. Bizim talihsizliğimizin neticesinde bir gün önce hududun müdafaasından mesul olan Albay Refet Kudüs'e gitmek istemiş ve son fırtınanın tahrip ettiği telgraf direklerinden dolayı Şelâle ile irtibat henüz kurulamamıştı. Bununla beraber vazifesini tamamen idrak etmiş bir alay komutanı da hiçbir emir beklemeksizin Şelâle'den iyice duyulan top sesleri üzerine Tellürrafah'daki arkadaşlarının imdadına koşardı. Hâlbuki 160. Alay komutanı kendisine saat 1'de uçakla gönderdiğim, Tellürrafah'taki muharebeye müdahale etmesi hakkındaki emrimi aldığı vakit, daha alayı yürüyüşe bile hazılanamamıştı. Nihayet saat 3'ten sonra alay harekete geçebilmiş, fakat kendisinin tesiri hissedilinceye kadar Tellürrafah'ın cesur savunucularının akıbeti belirlenmişti.

Çöl komutanı Tümgeneral Sir P. W. Chetwode, Anzak tümeni, hecinsüvar tugayı, 5. atlı tugayı ve 7 numaralı hafif tank keşif kolu ile toplam on iki süvari alayı, dört tabur atlı piyade, 5 batarya ile 8 Ocak'ta, uçaklarımız akşam keşiflerini yaptıktan sonra, El Ariş'ten hareket ederek geceleyin Tellürrafah üzerine yürümüşlerdi. Türk mevziine karşı Maktabe'de yaptığı taarruzda başarıya ulaştıran taktiği kullanarak Tellürrafah'ı her taraftan atlı birliklerle kuşatmış ve beş bataryasıyla bir buçuk saatlik bir ateş hazırlığından sonra Türk mevziine toplu bir taarruz yapmıştı. Sayıca üstünlüklerine rağmen İngilizler tamamen açık olan araziden taarruzlarını son derece yavaş ilerletebilmişlerdi. Özellikle Alman komutası altındaki makineli tüfek ateşinin çok tesirli olduğu anlaşılıyordu; ancak makinelilerin cephanesi bittikten sonra Yeni Zelandalılar hücumla Türk dayanak noktalarının birini zapta muvaffak olmuşlardı. Diğer istihkâmlar bir müddet daha mukavemet

etmişlerse de saat 5'te Türk mevzii İngilizlerin eline düşmüş bulunuyordu. Bu cesur garnizonun yalnız küçük bir kısmı esaretten kurtulmaya muvaffak olmuştu. Alay komutanı da dâhil olmak üzere 1.200 kişi esir düşmüştü. 71 ölü ve 415 yaralı vermek suretiyle İngilizler bu başarıyı kazanmışlardı.

Şelâle istikametinden 160. Alay'ın hareketinin haberi üzerine General Chetwode muharebeyi kesmeye karar vermiş ve ricat emrinin hazırlıklarıyla meşgul iken Yeni Zelandalıların hücumla Türk dayanak noktalarından birini zaptetmeye muvaffak oldukları haberini almıştı. Bu defa da İngilizler muharebe bittikten sonra derhal harp meydanını terk etmiş ve El Ariş'e geriye dönmüşlerdi.

Ocak ayının ikinci yarısında yeniden bir olumsuz hava muhalefetine maruz kalmıştık. Isı çok aşağı düşmüştü. Sağanak halinde yağan yağmurlar yeniden mühim tahribata sebep olmuş ve demiryolu on gün müddetle kullanılamamıştı. İlk defa olarak Vadiüsseba her şeyi söküp götüren su yığınlarıyla muazzam bir nehir manzarası almıştı. Yerlerin yumuşaması dolayısıyla Şelâle'de bulunan birliklerin iaşesi bilhassa güçleşmiş bulunuyordu. Kamyon kollarımızın yaptıkları hizmetler pek mükemmel idiyse de bunların nakliyatının da tamamen durdurulmasına mecburiyet görülmüştü. Bunun için yalnız mekkâre kolları iş görüyor ve mandalarımızı dahi mekkâre olarak kullanıyorduk. Şelâle'de bulunan birliklerin menzil hizmetlerinde esaslı bir iyileşme ancak, Yüşbaşı Welf'in Hafirülavce ve Maktabe'den kaldırılan malzeme ile Tellüşşeria–Şelale dekovil hattının işletilmesinin teminiyle elde edilmişti. Eski vaadini kendisine bir defa daha hatırlattıktan sonra Cemal nihayet Albay Refet'i 3. Tümen komutanlığından almış ve Kudüs Menzil Müfettişliği'ne tayin etmişti. Refet'in enerji ve iradesinin menzil işlerini en sonunda düzene sokacağı hakkındaki ümitlerimiz maalesef boşa çıkmıştı. Refet önce şimdiye kadar yapılan ve organize edilmiş işlerin hepsini altüst etmiş ve tahrip edilenlerin yerine daha iyisini kurmadan ona tekrar bir kıta komutanlığı verilmişti. 3. Tümen'e liyakatli bir komutan bulunmamasından dolayı bu birliğe tekrar Refet'in tayinini bizzat rica etmeye mecbur olmam, kaderin bana olan bir oyunundan başka bir şey değildi.

İngilizlerin Filistin'i zaptetmeye niyetleri varsa –ki, buna ne Cemal ne de ben asla şüphe etmiyorduk– bunu uygulamaya koymak için ya sahil boyunca Gazze üzerinden Yafa'ya yürüyecekler ve buradan Kudüs istikametini tutacaklar veyahut da Hafirülavce–Bîrüssebi üzerinden ve Yuda dağları arasından geçerek bu mukaddes şehre taarruz edeceklerdi. Arazinin yürüyüşe daha uygun olması ve su tedarikinin daha kolay bulunması ve menzil hizmetlerinin hiç olmazsa kısmen deniz yoluyla temin edilmesinin imkân dâhilinde bulunması bakımından ben bunların sahil yolunu seçeceklerini daha muhtemel görüyordum. Bu yol Refet tarafından seçilen ve çok ustaca bir şekilde takviye edilmiş olan Şelâle mevzii ile kapalı bulunuyordu. Mükemmel bir atış sahasının bulunması dolayısıyla bu mevzi cephede fevkalâde kuvvetliydi. Fakat kanatlarından hiçbirinin dayalı olmaması ve bunun sonucu çok uzamış olması bu mevzii müdafaa edecek kuvvetler için büyük bir mahzur oluşturuyordu. Bizce bilinen zaaflarına rağmen bu mevzii seçmek mecburiyetindeydik; çünkü hudut mıntıkasının hiçbir yerinde Şelâle'de olduğu gibi bol, iyi, sağlıklı içme suyu bulunmuyordu. İşte, kültürlü bir memleketle, çöl veyahut yarı çölde harbin sevk ve idaresi arasındaki büyük fark bundan ileri gelmektedir. Çöldeki harekâtta, strateji ve taktik açıdan alınan tedbirler, askerler ve hayvanlar için çok gerekli bir ihtiyaç olan suyun nerede bulunabileceği meselesiyle çok sıkı bir şekilde ilgilidir ve bu mesele alınan tedbirler üzerine çok defa son derecede etkili olur.

Şelâle mevziini biz ancak mümkün olduğu kadar zayıf kuvvetlerle tutarak kanatların gerisinde mümkün olabildiği kadar kuvvetli birlikleri karşı taarruz yapmak üzere kademelendirmekle müdafaa edebilirdik. Bu tarzdaki bir muharebenin sevk ve idaresi için elde mevcut birliklerin kuvveti ve özellikle bunların talim ve terbiyelerinin yeterli geleceği çok şüpheliydi.

16. Tümen'den başka Şubat'ın ilk yarısında 81. Piyade Alayı ile 3. Süvari Tümeni gelmişti. Bu tümen, iki süvari alayından –bölükler seksener mızraklı– ibaretti. Tümen Komutanı Albay Esat (İzzet Paşa'nın kardeşi) gelişlerini haber verirken bataryasının numara erlerinin tamamen talim ve terbiye görmemiş erlerden olduğunu ilave etmişti.

Esat, bilhassa olgun, güvenilir ve sevimli bir subay olup tanınmış ağabeyi gibi Türk neslinin asil bir tipiydi.

Enver tarafından aynı şekilde emrime gönderilen 53. Tümen'i Cemal başlangıçta başka maksatlar için kullanılmıştı. O, bu tümenin bir alayını Medine'ye göndermiş ve büyük kısmını Havran'da yeni bir isyan çıkma ihtimalinin tesiri altında kalarak Dera'da tutmuştu.

Emrim altında bulunan kuvvetleri şöyle bölmüştüm: Sağ kanatta Gazze'de Alman Binbaşı Tiller'in komutası altında 79. Alay, 81. Alay'ın bir taburu, iki makineli tüfek bölüğü ve zayıf bir hecinsüvar müfrezesi, bir süvari bölüğü ve bir Türk sahra bataryası. Tiller'in taburları ortalama olarak 400 tüfek kuvvetindeydiler. Şelâle mevziini 3. Tümen'in altı taburu, 4 makineli tüfek bölüğü, Avusturya–Macaristan dağ obüs taburu ve on santimetrelik Alman topçu ve onbeş santimetrelik Alman obüs bataryasıyla tutmuştum. Sol kanat dayanak noktası olan Hafirülavce'yi de dört piyade taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve bir Türk dağ bataryasıyla tutturuyordum. Bir alayı Hafirülavce'de bulunan 16. Tümen'i Tellüşşeria ve 3. Süvari Tümeni'ni de Bîrüssebi'de emrim altında bulunduruyordum.

Karşımızda bulunan düşman kuvvetleri hakkında bende açık hiçbir bilgi yoktu. Ordu komutanlığı tarafından tertip edilmiş olan istihbarat servisi eskisi gibi hiç iş göremiyordu. Düşmanımızın sahip olduğu çok üstün atlı kuvvetleri, zayıf süvarilerimize her türlü keşif faaliyetini imkânsız bırakıyordu. Uçaklarımız Kanal ile Tellürrafah arasında bulunan düşman kuvvetlerini altı tümen tahmin ediyorlardı. Bu tahminle uçaklarımız gerçeğe yaklaşmış bulunuyorlardı ve hakikaten de o vakit İngiliz komutanlığının emrinde Filistin'e karşı yapılacak bir askerî harekât için şu kuvvetler bulunuyordu: İki atlı tümen, üç piyade tümeni ve hecinsüvar tugayı. Yeni bir dördüncü piyade tümeni de kurulmaktaydı. Mısır'daki İngiliz hava kuvvetleri o zamanlarda, iki uçak bölüğünden oluşan 5. uçak taburu ile beş ihtiyat uçak bölüğünden oluşan 20. ihtiyat uçak taburundan ve 3. hava okulundan oluşuyordu. Kantara'yı İngilizler büyük bir menzil noktası olarak inşa etmişlerdi. Düşmanlarımızın Filistin sahillerine bir çıkarma yapacaklarına dair hiçbir emare mevcut değildi. Bununla beraber biz daima gerimizin böyle bir tehdide maruz kalmaması için her ihtimali hesaba katmak mecburiyetindeydik.

Ben maalesef yeniden mesai arkadaşlarımdan öne çıkanların birçoğunu kaybediyordum. Makineli tüfek taburu komutanı Kont Ranzau kalbinden rahatsız olduğundan Almanya'ya dönmeye mecburdu. Yüzbaşı Pohl İstanbul'a çağrılmıştı. Bununla beraber Islah Heyeti üyelerinden Binbaşı Effnert bunun yerini tamamen doldurmuştu. Kamyon parkının komutanı Üsteğmen Quast Almanya'ya gidip yedek parça temin edecekti. Kolordu tabibi Dr. Jörns ağır şekilde hastalanmıştı. Bu sırada çok şükür sıhhiye müşaviri Operatör Doktor Profesör Bier tekrar hizmete başlayabilmişti. Maalesef yaverim Yüzbaşı Mazhar Bey artık harbin zorluklarına ve bir Alman karargâhının hizmetlerine tahammül edemediğinden benden kendisinin değiştirilmesini istemiş ve ben de onun bu ricasını hiç istemeyerek yerine getirmiştim.

Demiryollarının ucunu Şeyh Zuveyid'den birkaç kilometre ileriye sürmüş olan İngilizler, 23 Şubat 1917 tarihinde altı süvari alayı ile ileri karakollarımız tarafından işgal altında tutulan Hanyunus'a

karşı taarruzî bir keşif yapmışlardı. Burada İngilizler enerjik bir mukavemetle karşılaşınca muharebeyi kesmişler ve geriye çekilmişlerdi. Hanyunus'ta bulunan Türk bölüğü bu taarruz esnasında çok uyanık davranmıştı. Azimkâr ve cesur bir komutanın idaresinde bulunan Türk erinin müdafaada ne kadar mükemmel bir cesaretle dövüştüğünü bu vaka yeniden göstermişti.

28 Şubat'ta İngilizler, tahliye ettiğimiz Hanyunus'u işgal etmişlerdi. Bu vaziyet Şelâle'deki mevziimize karşı bir İngiliz taarruzunun yakın olduğunu göstermekteydi: Gerçekten de General Sir A. Murray buraya bir taarruz için bütün hazırlıklarını tamamlamış bulunuyordu. Hiç istemeyerek Şelâle'deki mevziin tahliyesini Cemal Paşa'dan rica etmeye karar vermiştim. Çok üstün olan düşmanımızın bir taarruzuna karşı hiçbir muvaffakıyet ümidi olmadığı hakkındaki kanaatimi uzun müddet inkâr edemezdim. Bilhassa İngilizlerin süvari kuvvetleri ve son zamanda almış olmaları lâzım gelen harp arabalarıyla (tanklarla) yan ve gerimize taarruz etmeleri tehlikesi çok büyüktü. Düşmanın bu taarruzundan önce, bana vaat edilmiş olan takviye birliklerinin de cepheye gelmesi mümkün değildi.

Şimdilik Gazze–Tellüşşeria–Bîrüssebi hattını tutmaya karar vermiştim. İngilizlerin her halde kendileri için de pek zor olan menzil hizmetlerinden dolayı bir taarruza karar verebilmeleri için evvelâ inşa ettikleri demiryolu ucunun taarruz edecekleri hedefin yaklaşık bir günlük yürüyüş mesafesi kadar yakınına gelmesini beklediklerini gözlemlemiştik. Bu temin edilinceye kadar da bize gönderilmesi düşünülen takviye birlikleri ulaşabilecekti.

4/5 Mart gecesi, özenli bir şekilde hazırlanmış olan Şelâle mevziinin boşaltılması gerçekleşti. Dekovil hattının ve bizim Alman kamyon kollarının iyi hizmetleri sayesinde son zamanlarda Şelâle mevziine yığılmış olan büyük miktarda cephane ve erzak mevcudu tamamen yeni mevziye nakledilebilmişti.

Bizim geri hareketimize devam edeceğimiz düşüncesiyle İngilizler bu tahliyeyi takip eden günlerde Bîrüssebi istasyonuna Tellüşşeria ve Vadi-i Serar'a bir sürü şiddetli bomba taarruzlar yapmışlarsa da Allah'a şükür ciddî bir hasar verememişlerdi.

3. Tümen'i ihtiyatım olarak Cemame'ye almıştım. Ağır bataryaları Tellüşşeria'daki 16. Tümen'e ve Avusturya–Macaristan bataryalarını Bîrsaba'ya göndermiştim. Şimdiye kadar Hafirülavce'de bulunan müfreze Bîrüssebi'ye alınmış ve 3. Süvari Tümeni komutanının emrine verilmişti. 53. Tümen'i Cemal Paşa, Dera'dan–Hayfa'ya yürütmüştü. Muhalefetime rağmen Cemal Paşa Gazze halkını hinterlanda naklettirmişti. Bu tehcirde de Ermenilerinkinde olduğu gibi kötü hallerin meydana gelmesinden korkuyordum. Cemal, bana bu tedbire askerî gerekçelerin değil iç siyasetin sebep olduğunu açıkça söylemiş ve bundan dolayı ağzımı kapatmıştı.

Şerif'in Türkiye'den ayrılması ve Araplarla Arap yanlılarının uzun müddetten beri İstanbul'da, Cemal'e ve onun idare sistemine karşı yaptıkları şiddetli hücumlar onun Araplara karşı hissettiği nefreti çok şiddetli bir kin derecesine çıkartmıştı. Herhalde düşmanları onun mevkiini ciddi olarak sarsmaya muvaffak olmuşlardı. İstanbul'daki askerî delegemiz bana gizli olarak Cemal'in geri alınmasının yakın olduğunu bildirmişti. Bu tedbirden ileri gelen ciddi endişelerimi açıkladığım zaman delegemiz bana, ordu komutanlığında meydana gelecek bu değişiklik hakkındaki itirazlarımı, yakında Sina cephesini ziyaret edecek olan Enver'e bizzat anlatmamı tavsiye etmişti.

Mart ayının başında Başkomutan Vekili Enver, Cemal'in refakatinde Sina cephesine gelmiş ve mevzilerimizi şöyle yüzeysel olarak teftiş etmiş fakat maalesef birlikleri gözden geçirerek vaziyetleri

hakkında kanaat edinmek için vakit bulamamıştı. Bununla beraber şimdiye kadar benim, düşmanın kuvveti ve maksatları hakkındaki raporlarımı abartılı ve büyük bir sinir boşalması olarak kabul eden Enver'e cephemizin durumu hakkında nihayet esaslı bir şekilde içimi boşaltmakla sonsuz bir haz ve bir ferahlık duymuştum. Söylediklerimle kendisi alâkadar olmuş ve iyi davranmıştı. Filistin müdafaasının ancak Hicaz'dan vaz geçmek suretiyle mümkün olabileceğine dair onda da kanaat oluşturmaya muvaffak olmuştum. Enver, bu hususta Bakanlar Kurulu'na bir teklif yapacağını vaat etmekle beraber bunu kabul ettirebileceğinden emin olmadığını ve benim de bildiğim gibi Hicaz'ın gönüllü olarak terk edilmesine karşı çok ağır basan siyasî düşüncelerin mevcut olduğunu ilâve etmişti. Maalesef İstanbul'da, Medine'den vazgeçerek Suriye ile Filistin'i kurtarmak kararını elde etmek mümkün olamıyordu.

Enver'in cepheyi ziyareti esnasında, elinde bulunan kuvvetleri Irak'ın yeniden zaptında mı yoksa Filistin'de mi kullancağına dair henüz kesin bir kararı yoktu. Cephemiz hakkında vermiş olduğum izahat neticesinde Enver önce Filistin'de İngilizlere kesin bir darbe indirmeye karar vermişti. O, bu kararıyla çölü tekrar zaptetmeyi veyahut Mısır'ı fethetmeyi düşünmüyordu; bilakis o yalnız karşımızda bulunan İngiliz kuvvetlerini bir hezimete uğratarak onları Filistin'i zaptetmek hususundaki fikirlerinden vazgeçirmeye mecbur etmeyi tasarlıyordu. O, Bağdat istikametinde yapılabilecek bir teşebbüsün ancak buradaki vaziyetin istikrarıyla mümkün olabileceğini ve yandan gelecek her tehditle Irak'a karşı bir harekâta girişmenin imkânsız olduğunu takdir ediyordu. Maalesef ziyaretinden birkaç hafta sonra düşüncelerinde yeniden tam bir aykırılık oluşmuştu.

Şimdilik bana bir süvari alayı ile iki sahra bataryası, 15 santimetrelik iki obüs bataryası –koşumsuz– ve bir piyade havan bölüğü daha verecekti. Ben bu kuvvetlerle Gazze–Tellüşşeria–Bîrüssebi hattını, Enver cepheye taarruz için gerekli olan kuvvetleri göndermeye muvaffak oluncaya kadar tutacaktım. Fakat bu kadar kuvveti burada nasıl iaşe edeceğimiz hakkındaki mühim meseleyi Enver anlayamamıştı.

Bana göre Hicaz'dan vazgeçilerek, demiryoluyla öncelikle Sina cephesinin sağlama alınması bu işte esas şartı teşkil ediyordu.

Ben, Enver Paşa'ya, Cemal Paşa'nın, ordunun başından alınması halinde ve artık onun kuvvetli yumruğu hükümet memurlarının ve halkın üzerinden kalkınca, aç kalacağımızı söylediğim zaman, Enver Paşa, görünüşe göre çok etkilenmişti. O, her ne kadar bu hususta hiçbir vaadde bulunmamışsa da beyanatımın onda kuvvetli bir tesir yapmış olduğuna bende kanaat oluşmuştu. Gerçekte ben Cemal'in bütün icraatıyla mutabık değildim ve Cemal'in en yakın çevresine verdiği korkutucu nüfuzunun tesiri altında yeterli derecede ıstırap çekmiştim; fakat ben hiçbir Türk paşasının Cemal kadar itibar ve tesire sahip olabileceğine ve memleketin kaynaklarından aynı enerji ve cüretle istifade edebileceğine inanmıyordum.

Emrim altına verilen birliklerin artmasından dolayı büro işleri o kadar çok artmıştı ki, Binbaşı Mühlmann bunları yalnız başına başaramıyordu. Bunun için bir iş arkadaşı olarak kabiliyeti tarafımdan bilinen Avusturya–Macar Kurmay Yüzbaşısı Baron Latscher'i ikinci kurmay subayı olarak rica etmiştim.

Birinci Gazze Muharebesi

Uçaklarımızın getirdiği haberlerin, bende Mart ayının ilk yarısında bıraktığı izlenime göre İngilizler yakın bir zamanda Gazze'ye taarruz edeceklerdi. Karargâhımla beraber Kudüs'ten Bîrüssebi'ye göç etmiş ve Tellüşşeria'da bir muharebe idare yeri hazırlatmıştım. Meissner Paşa ile mutabık kalarak Kuseyme–Hafirülavce-Bîrisaba kısmından sökülen demiryolu malzemesiyle cepheye yapılacak nakliyatın temini için Et Tine'den Esned ve daha sonra Huç'a bir bağlantı kurulacaktı. Dekovil hattımızı da Tellüşşeria istasyonundan 16. Tümen'in mevzilerine kadar uzatıyorduk. Bu hat esas itibarıyla ağır topçu cephanesinin nakline hizmet edecekti.

Binbaşı Tiller'in komutası altındaki zayıf Gazze garnizonunun takviyesi için 16. Tümen'in 125. Alayı'nı, Avusturya–Macar dağ obüsü taburunu Bîrüssebi'den Gazze'ye almıştım. 10 santimetrelik top bataryasını da aynı şekilde Gazze'ye göndererek düşman harp gemilerini sahilden uzak mesafelerde tutabilecek biçimde mevziye girmesini emretmiştim. Bu tertibat geceleyin yapılmış olduğundan düşmanımıza gösterilmemişti.

Gazze'yi işgal eden kuvvetlerin takviyesi maksadıyla tarafımdan alınan tedbirlere maalesef ordu komutanlığınca onay verilmemişti. Bir Türk alayı komutanının bir Alman binbaşısı emrine verilmesinin uygun olamayacağı zannediliyor ve bana aldığım tertibatın geri alınması emrediliyordu. Şimdiye kadar alınan tertibatın aksine, Gazze'ye yapılacak bir düşman taarruzunda şehrin tutulmayacağı, bilakis garnizonun, şehrin on kilometre kuzeydoğusunda henüz hazırlanmamış bir mevziye geriye alınması emrediliyordu. Ordu komutanlığındaki subaylarda ne işe yarayan bir harita vardı ve ne de onlardan birisi Gazze ve civarında bulunan arazinin keşfi için bizzat faaliyette bulunmuştu. Kanaatime göre uygulanması halinde bir felâket doğuracağı muhakkak olan bu tertibatın ordu komutanlığı tarafından alınmasının sebebi ancak bu şekilde açıklanabilir.

Hem iş hem de şahıslarla ilgili sebeplerden dolayı ordu komutanlığının işlerime bu gibi müdahalesini kabul edemediğimden ve bu husustaki makul itirazlarımın da tesir yapabileceğine inanmadığımdan benim için çok hoş olmayan bir yönteme başvurarak, Cemal'den vazifemden affımı rica etmeye mecbur kalmıştım. Cemal'e çektiğim telgrafta şöyle demiştim:

"İcraatıma ordu komutanlığının sürekli müdahaleleri, komutanlığın artık güvenine mazhar olamadığıma delil teşkil eder. Bu şartlar altında vazifemin başka bir subaya verilmesinin daha makul olacağını zannediyorum".

Acele aldığım bir karşılık telgrafta Paşa; hakkımdaki güvenini belirtmekte ve arada bir yanlış anlama olduğuna ve kendisinin emir vermeyip yalnız bir tavsiyede bulunduğuna ve doğru bulduğum takdirde de, aldığım tedbirleri uygulayabileceğime işaret etmekteydi.

Bununla beraber en sonunda kendi arzusunu kabul ettirebilmek için o aralık cepheye gelmiş olan 53. Tümen komutanının Gazze müdafaasını üstlenmesini ordu komutanı emretmişti. Düşman taarruzunun arefesinde bulunulduğu bir zamanda bölgeyi ve civarını iyice tanıyan bir komutanın bütün hal ve şartlara yabancı olan diğer biriyle değiştirilmesinden doğabilecek olumsuz sonuçları bildiğim halde ben bu emre itiraz edemezdim.

Yukarıda anlatıldığı şekilde fikir ayrılıkları ve bunların doğurduğu pürüzler, bütün ittifak harplerinin herhalde kaçınılması mümkün olmayan neticelerindendir. Fakat şunu da itiraf etmeliyim

ki, Cemal'in çevresinde bize karşı düşman unsurlarla yapılan sessiz savaş sinirlerimi, üstün İngiliz kuvvetleri ve biz Avrupalılar için yabancı iklim şartlarıyla yaptığımız savaşlardan çok daha fazla harap etmişti.

24 Mart'ta Ordu Komutanlığı, Yafa ile Remle arasında bulunan 53. Tümen'e mümkün olabilen süratle sahil boyunca Gazze'ye yürümesini emretmişti.

Eski bir şehir olan Gazze, geniş hurma, incir, zeytin ve portakal bahçelerinin ortasında suyu bol bir vahadır. Eski zamanlarda Gazze bir sahil şehri olup Petra üzerinden geçen kervan yolundan sevkolunan Arabistan mahsulâtının ve Güney Filistin'in zengin arpa istihsalatının bir aktarma mahallini teşkil ediyordu. Halen üç ilâ dört kilometrelik büyük kumluk arazinin oluşturduğu bir kuşak Gazze şehrini sahilden ayırmaktadır. Akdeniz yüzlerce seneden beri bu kumları yığmış ve buna ağaçlandırma veyahut diğer inşaatla müdahale edilmemiş olduğundan bugün de bu kumluklar sahilden içeriye doğru olan seyirlerine devam etmişlerdir. Gazze eskiden beri sahip olduğu önemini su servetine borçludur. Bir sahil ve ticaret şehri olmaya son verdiği halde sahil boyunca Mısır'a giden kervan yolunun başlangıcı olması itibarıyla önemi hiçbir vakit düşmemiştir. Harbin başında Gazze 35–40 bin nüfuslu sakin bir doğu şehri idi. Şehrin surları zaman aşımıyla kaybolmuş ve şehrin eski öneminin yegâne şahidi olarak eski ve azametli cami kalmıştı. Yirmi ilâ otuz metre derinliğindeki kuyular hafif tuzlu su veriyorlardı.

Şehrin müdafaa kabiliyeti güneye doğru pek iyi olmayıp güneydoğuya karşı daha iyi idi. Bahçeleri kuşatan adam boyunda olan ve içine girilemeyen şabbare (Frenk inciri) denilen dikenli yaprak çitleri doğal engeller oluşturuyordu. Şehrin güneydoğusunda yaklaşık 70 metre yüksekliğinde Cebel-i Ali Muntar denilen bir tepe bulunuyordu. Geniş bir kabristanın ortasında bulunan bir türbeden şehre ve bunun doğusunda ve güneyinde bulunan araziye hâkim bir manzara vardı. 1799'da Napoleon, Ali Muntar'dan Gazze üzerine yaptığı taarruzu idare etmişti. Bu tepe Türk mevziinin anahtarı yerindeydi ve onu elinde bulunduran şehre hâkim oluyordu.

Elinde bulunan zayıf vasıtalarla Binbaşı Tiller, yalnız Gazze'nin güney cephesiyle Ali Muntar'da birkaç basit tahkimat yaptırmıştı. Tel örgüsü engelleri burada yoktu.

25 Mart'ta karargâhımla beraber Bîrüssebi'den Tellüşşe-ria'ya geçmiştim. Ertesi günü burada lâtif bir ilkbahar gününde çadırlarımızın önünde büro işleriyle meşgul oluyor ve sabırsızlıkla sabah keşfi için uçan pilotumuzun dönüşünü bekliyorduk. Sık sık olduğu üzere bir kere daha Gazze ile tel irtibatı kesilmiş ve Binbaşı Tiller'in sabah raporu alınamamıştı. Saat dokuza doğru nihayet uçağımız görünmüştü; birkaç dakika sonra uçak zarif bir kayma inişiyle ordugâhın çok yakınında hazırlanmış olan muharebe iniş yerine konmuştu.

"İngilizler bir piyade tümeni ile Gazze istikametinde Gazze Vadisi'ni geçmişler ve iki atlı tümeni ile El Ariş üzerinden El Havadi'ye doğru ilerlemektedirler. Hanyunus ile Şelâle arasındaki arazide düşman yoktur."

Bu haber gerek benim gerekse karargâh subaylarımın kalplerine su serpmişti. Beklenilen bir taarruzdan evvel komutanın ve kıtanın sinirleri üzerinde bilinmezlik kadar hiçbir şey ağır tesir yapmaz. Bu haber üzerine derhal Cemame, Tellüşşeria ve Bîrüssebi gruplarına silâhbaşı ettirmiş ve Gazze üzerine ileri harekete hazır bulunmaları emrini vermiştim. Esaslı sözlü talimat ve yazılı emirlerle ast komutanlarımın olabilecek hallare karşı alınması gerekli olan tedbirler hakkında dikkatlerini çekmiştim. Gerekli olan keşifler tertip ve icra edilmiş bulunuyordu.

Tiller'in telsizle gönderdiği bir haber uçak raporunu teyit etmiş ve saat 11'de Tiller, İngiliz süvarilerinin Gazze'yi doğudan sarmakta olduklarını ve halen Gazze'den Dir Esned üzerinden Yafa'ya giden yola yaklaştıklarını ve düşman piyadesinin taarruz ağırlık merkezini Ali Muntar'a yönelmiş gibi göründüğünü bildirmişti.

Artık düşmanın ciddî maksadından şüphe edilemezdi ve ben Cemame grubuna (3. Tümen, bir alayı hariç) Gazze'nin kuzey ve doğusunda bulunan düşmana geriden taarruz emrini vermiştim. Bunun için bu grup emrine Mecdel'den Gazze üzerine yürümekte olan 53. Tümen'in 163. Alayı verilmişti. Tellüşşeria grubuna da (16. Tümen, bir alayı hariç) sola doğru kuvvetli kademe teşkil ederek Tellüşşeria–Gazze yolu boyunca ilerlemesini emretmiştim. Bu tümen bütün ağırlıklarını alacak ve zayıflığı hakkında düşmanı aldatacak bir düzenle yürüyecekti. Buna göre yetişilecek yakınlıkta bulunan bütün birlikler Gazze'ye taarruz eden düşmanın yan ve gerilerine yönelmiş bulunuyordu. Binbaşı Tiller'e de, kendi yükünü hafifletmek için sevkedilen birliklerin tesirini hissedinceye kadar Gazze'yi kesin olarak müdafaa ve muhafaza etmesi emri verilmişti.

Herhalde Türk kurmayının iyi yetişmemiş olması ve Türk birliklerinin manevra kabiliyetlerinin azlığı gibi sebeplerinden dolayı Cemame grubu ancak 14.30'da ve Tellüşşeria grubu da 16.30'da yürüyüşe hazır bir hale gelebilmişlerdi. Bu gibi gecikmelerle tabiidir ki Gazze önünde tasarladığım karşı taarruz hesaba katılamazdı.

İngilizlerin doğu kuvvetleri komutanı Tümgeneral Sir Charles Dobell, kendi emri altında bulunan çöl kolu komutanı Tümgeneral Sir Philip Chetwode'e 26 Mart'ta Gazze'nin işgalini emretmişti. Chetwode'un elinde 53. Piyade Tümeni, Anzak Tümeni (bir tugay hariç) atlı tümen (bir tugay hariç) Hecinsüvar tugayı ki 18.000 tüfek, 26 hafif ve 6 ağır top vardı. 52. Tümen'le (8.000 tüfek 44 top), 54. Tümen'i (8.000 tüfek 12 top) General Dobell kendi emrinde alıkoymuştu. İngilizler Gazze garnizonunu 4.000 tüfek ve 20 kadar top tahmin etmişlerdi. Hakikatte ise Tiller'in emrinde 2600 tüfek ve 12 hafif ve 2 ağır top bulunuyordu. Bütün emrim altına bulunan birliklerin kuvveti 12.700 tüfek, 980 mızrak, 36 hafif ve 10 ağır toptan ibaretti.

General Dobell, henüz Şelâle mevziimizin ansızın tahliyesinin tesiri altında bulunuyor ve bizim, kat'i bir muharebeden tekrar sıyrılacağımızdan korkuyordu. Bu sebepten o, Gazze'ye yapılması düşünülen taarruzun mümkün olduğu kadar çabuk gerçekleşmesini istiyordu.

İngilizlerin atlı birlikleri, 26 Mart sabahı saat 2.30'da Dir el Ballah civarındaki ordugâhlarından hareket ederek El Adyar civarında henüz içinde su akan Gazze vadisini geçmişlerdi. Yoğun bir sis yön bulmayı güçleştiriyordu; bu sebepten İngiliz kurmayının niyet ve maksadındaki hatalar neticesinde duraklamalar ve birbirleriyle çatışmalar vukua gelmiş ve sabahleyin saat altıda sis açıldığı vakit en önde bulunan İmperial atlı tümeninin sonuncusu henüz El Maşrafe civarına ulaşabilmişti. Bu tümenin vazifesi Gazze'ye yapılacak taarruzu, Tellüşşeria ve Cemame'de bulunduğu tespit edilen Türk kuvvetlerine karşı örtmekti. Bu maksat için tümen büyük kısmı ile Huç civarına yürümüştü. Bu esnada bu tümenin eline, muhtelif gruplarımız arasında gidip gelen birçok büyük ve küçük Türk nakliye kollarıyla beraber maalesef artezyen kuyusu açmaya memur olan kolumuz da esir düşmüştü. Bunun gibi yakalayabildikleri bütün Bedevî ve Fellahları da İngiliz süvarileri sürükleyip götürmüşlerdi. İşte bütün bunlar General Dobell'in daha sonra neşrettiği tebliğde bildirilen esirlerin büyük kısmını teşkil ediyordu.

General Chetwode; Anzak tümenine, Gazze garnizonunun çekilmesine mani olmak için Gazze

şehrinin kuzey ve doğudan kuşatılmasını emretmişti. Bu tümen yaklaşık altı kilometrelik bir mesafede Gazze'yi geçerek doğru Cabalya'ya kadar yürümüş ve buradan sağ kanadını tedricen sahile kadar uzatmıştı. Bataryalarını da Cabalya'nın doğusunda cephesi Gazze'ye yönelik olarak mevziye sokmuş ve emniyeti için zırhlı otomobilli birkaç süvari bölüğünü Dir Esned istikametine göndermişti. İşte bu bölüklerin eline, ordu komutanlığının emrini yerine getirmek üzere maiyetinden birkaç subayla birlikte hiçbir şeyden haberi olmaksızın beygir koşulu bir araba içerisinde Binbaşı Tiller'den komutanlığı devralmak üzere Gazze'ye gelmekte olan 53. Türk Tümeni'nin komutanı esir düşmüştü. İngilizler, bir Türk tümen komutanının esir edildiğini bu kadar gururla ilan etmiş olmalarında bilmem haklı mıydılar? Bu zatın komutanlık vasıflarını yakından incelemeye lüzum görmeksizin, sanırım ki, şayet Binbaşı Tiller'in yerinde, esir alınan Türk komutanı bulunup da Gazze müdafaasını o sevk ve idare etmiş olsaydı, düşmanlarımız için herhalde daha hayırlı olurdu.[11]

Atlı birliklerin gerisinde 53. İngiliz Tümeni Gazze vadisini geçmiş ve Mansura civarında Gazze'nin güney cephesinde taarruza hazırlanmıştı. Bu tümenin batısında zayıf bir İngiliz müfrezesi denize kadar olan çemberi kapatmaktaydı. Bütün İngiliz birliklerinin Gazze Vadisi'ni aynı geçitten geçmeleri dikkat çekicidir. Herhalde başka geçitler yapılmasının dikkatimizi çekeceğinden korkulmaktaydı.

Hecinsüvar Tugayı 53. Tümen'in sağ yanını emniyette bulundurmak için başlangıçta Tel Cemma civarında tertibat almıştı. 54. Tümeni General Dobell 53. Tümen'e dayanak oluşturmak üzere Gazze Vadisi'nden ileri çektiği halde 52. Tümen'i bu kısmın güneyinde kendi emri altında bulundurmuştu.

General Chetwode'un tertibatına göre 53. Tümen daha sabahın erken saatlerinde taarruza geçecekti. Fakat tıpkı bizde olduğu gibi düşman nezdinde de pürüzler ve anlaşamamazlıkların vuku bulduğu anlaşılıyor ve iki tugayıyla ilk hatta bu tümen Ali Muntar istikametinde taarruza geçinceye kadar hemen, hemen öğle vakti olmuştu. Bu tümenin piyadeleri takdire değer bir cesaret ve büyük bir şiddet ve süratle ilerlemekte idiler; fakat zamana uymayan sık nizam halindeki bu hareket, mevzilerimizin önündeki açık araziden iyi idare edilen top ve makineli tüfeklerimizin ateşiyle ağır zayiata maruz kalmış ve müsait olmayan tarassut şartları altında bulunan topçularının yetersiz himayesinden dolayı oldukları yerde kalmışlar ve ne sağ kanada konulan tümenin üçüncü tugayı ve ne de cephenin ilerisine sürülen 54. Tümen'den diğer bir tugay bunları hücum mesafelerine kadar ileriye sürükleyebilmişti. Yalnız cepheden yapılacak bir taarruzla, Ali Muhtar'ın cesur savunucuları hiçbir vakit mevzilerini terke mecbur edilemeyecekti.

Fakat saat 13'te 53. Tümen'in ilerleyemediğini gören General Chetwode, Anzak tümenine üç tugayıyla yaya olarak Gazze'nin tahkim edilmemiş olan kuzey ve kuzeydoğu cephelerine taarruz emrini vermişti. Binbaşı Tiller'in elinde bu cepheleri de tahkim edebilmek için ne vasıta ve ne de zaman vardı. Gerisiyle yanına yapılan bu taarruz belli olur olmaz Tiller, ihtiyatlarını muharebeye sokmuş ise de bunlar bahçelerin ve kaktüs (şabbare) çitlerinin arasından ilerleyinceye kadar Avustralyalılarla Yeni Zelandalı süvariler açık olan düzlüğü geçmiş bulunuyorlardı. Az zayiatla bunlar topçu ateşimizden sıyrılmışlar ve ilerisini görmenin mümkün olmadığı şehrin kuzeydoğu cephesinin bahçelik arazisinde göğüs göğüse çetin bir muharebeye tutuşmuşlardı. Tiller'in yedi piyade taburu 10 km'den 12 km'ye kadar uzayan bir cepheye taksim edilmiş olduğundan İngilizler Ali Muntar'ın kuzeyindeki bahçelerde ileriye doğru yavaş yavaş arazi kazanmaktaydılar. Onlar burada önce Türk bataryalarından birisinin üzerine atılmışlar fakat topçu numara erleri iki topu emniyet altına almaya muvaffak olmuşlarsa da diğer ikisi düşmanın eline geçmişti. Bundan sonra Avustralya süvarileri Ali Muntar'ın kuzey cephesine yönelmişlerdi. Gerilerinden gelen ani bir taarruz karşısında

savunmacılar mukavemet edememiş ve bunlardan bazıları İngiliz süngülerinin kurbanı olmuş ve diğer bir kısmı da muharebe ederek, şehrin esas doğu cephesinde ast komutanlarıyla birlikte yeni bir müdafaa tanzim etmekte olan Binbaşı Tiller'in yanına gelmişlerdi.

Avusturya–Macaristan dağ obüs bataryalarının komutanı olan Yüzbaşı Von Truzschewski, Ali Muntar tepesinde bulunan tarassut mevziinde son ana kadar mukavemet ederek, iyi atışlarıyla kendini göstermiş ve bataryalarının atışını idare etmişti. Kendi yaveriyle beraber tarassut mevkiini terk etmek üzereyken hücum eden İngilizler tarafından öldürülmüş ve yaveri de ağır surette yaralanmıştı. Cesur bir asker, mükemmel bir topçu, çok saygı değer bir arkadaş olarak herkesin hürmet ve muhabbetini kazanmış olan Truzschewski'nin ölümü bizim için büyük zayiattandı. Birçok defa Avusturya–Macar müttefikimizin başarma kabiliyetlerine yüklemiş olduğum en ağır vazifeler dolayısıyla bunlarla aramızdaki münasebetlerin hiçbir vakit en ufak bir bulanıklık dahi göstermemesini herhalde Yüzbaşı Truzs-chewski'nin iyi niyetli arkadaşlığına borçluyuz.

Gece olduğu vakit İngilizlerin 53. Tümeni Ali Muntar'ı ele geçirmişti. Fakat çok sıcak olan muharebe günü İngilizleri de bitkin bir hale getirmiş ve ilerisini görmenin mümkün olmadığı bahçelik arazide kendi birlikleri fazlasıyla birbirine karışmış olduğundan başlangıçta taarruza devam etmeyi düşünmemişlerdi.

Akşam saatlerinde Binbaşı Tiller, benim kendisine göndermeyi vaad ettiğim 3. ve 16. Tümen'in kollarını gözlemekte bulunuyordu. Daha o vakit kendisinin etrafında, daha fazla mukavemetten hiçbir şey ümit edilemeyeceğine ve teslim olmaya dair sesler duyulmaya başlamıştı. Kendi durumunun zorluğuna rağmen Tiller'in sarsılmaması ve bütün bu gibi tavsiye ve nasihatleri kesin olarak reddetmesi, onun o günlerde yapmış olduğu hizmetlerin herhalde en büyüğüdür.

Bu sırada 3. ve 16. Türk tümenlerinde neler olmuştu?

Seferî Kuvvetler Komutanlığı tarafından sürekli zorlanan 3. Tümen, nihayet saat 15'te yola çıkmış ve daha birkaç kilometrelik bir yürüyüşten sonra Huç'un güney taraflarında topçu ve makineli tüfeklerle takviyeli iki düşman süvari tugayı ile çatışmıştı. Bunlar İmperial Atlı Tümeni'ydi. İngilizler arazinin müsait olmasından pek mahirane istifade etmişler ve pek çok defa cephenin önünde görünerek ve Türk tümeninin yanlarına taarruz ederek tümeni sık sık yayılmaya ve cepheyi değiştirmeye mecbur etmeyi bilmişlerdi. Bundan dolayı tümenin ileriye hareketi o kadar yavaşlamıştı ki, karanlık bastığı zaman tümen daha Huç'un ancak iki kilometre batısında bulunuyordu.

16. Tümen ise hafif düşman mukavemetiyle karşılaşmış ve karanlık basmazdan evvel Resm et Atavine civarındaki 139 rakımlı tepeyi işgal etmişti. Bîrüssebi grubu da öğleden sonraki geç saatlerde Abu Suhelman'ın batı taraflarına ulaşmış ve saat 22'de Şeyh Nuran istikametinde yürüyüşe devam edeceğini haber vermişti.

26 Mart akşamı Tiller bana telsizle İngilizlerin, kendi mevzilerinden bir kısmını zapt ve bunların gerisinde bulunan bataryalarını ele geçirdiklerini ve kuzeyden, doğudan ve güneydoğudan şehre girdiklerini ve muharebenin devam edeceğini fakat derhal yükünün hafifletilmesinin kesin olarak gerektiğini bildirmişti. Benim maksadım da 3. ve 16. Tümenleri Gazze üzerine geceleyin yürüyüşlerine devam ettirmek idiyse de, 3. Tümen komutanı akşam saatlerindeki muharebelerde kıtalarının tamamen elinden çıktığını haber vermesi üzerine bundan vazgeçmeye mecbur olmuştum. Bunun üzerine tümenlerin aydınlık basmazdan önce yürüyüşe başlayarak mümkün olabilen süratle ilerlemelerini ve düşmanı nerede bulurlarsa ona taarruz etmelerini emretmiştim. 3. Tümen'e ve bunun

emrine verilmiş olan 163. Alay'a Gazze istikameti ve 16. Tümen'e de Gazze'nin güneyinde El Mansur istikameti verilmişti. 16. Tümen'in sol kanadının emniyeti için Bîrüssebi grubu Tel Cemma'nın doğu taraflarına alınmıştı.

Saat 4.45'te Binbaşı Tiller düşmanın eline sağlam bir halde geçmemesi için telsiz istasyonunu tahrip edeceğini telsizle bildirmişti. Bu çok az ümit verici haber, Tellüş-şeria'daki muharebe idare yerimizde 27 Mart öğleye kadar aldığımız güvenilir son haberdi. Muharebe malzemesi bakımından çok kötü olan teçhizatımız, ilerlemekte bulunan tümenlerle telefon hattı tesisine bile müsaade etmiyordu. Gazze Grubu'nun akıbeti hakkında bu muharebe idare yerimizde geçen heyecanlı, sinirleri kemiren bekleme, endişe ve bilinmezlik saatleri bize nihayetsiz geliyor ve Gazze istikametinden akseden şiddetli top seslerinden muharebenin cereyanı hakkında beyhude yere neticeler çıkarmaya çalışıyorduk. Kudüs'teki ordu karargâhının da muharebenin durumu hakkında sürekli bilgi istemesi orada da sinirlerin son derece gergin olduğuna delâlet ediyordu. Eski zamanlarda komutanlar muharebe meydanını görerek kendi şahsî gözlemlerine göre emirlerini verirlerdi. Fakat bugün komutan muharebe mevkiinin civarındaki kendi uçaklarının iniş meydanına bağlıdır ve ekseriyetle kendisine gelen ve daima astlarının şahsî gözlemlerine dayanan haberleri sonsuza dek beklemek ve sonunda bunlardan muharebenin cereyanı hakkında yaklaşık bir fikir edinerek buna göre kendi karar ve emirlerini vermek mecburiyetindedir.

Öğleye doğru uçakla gelen bir haber, Gazze'nin güney kısmında topçu ateşinin olduğu, kuş bakışıyla görülmesine imkân olmayan Gazze civarındaki arazide her iki tarafın hatlarının tespitine imkân olmadığını haber veriyor ve bu da Tiller'in henüz şehri müdafaa etmekte olduğunu ümit ettiriyordu. Uçağımız yeniden uçmağa mecburdu ve bir saat sonra düşman tarafında geriye doğru hareketlerin belirdiği hakkında kalplerimize ferahlık veren haberi almıştık.

General Chetwode gibi, muharebe idare yerini, Es Seitavi gerisinde tesis etmiş olan General Dobell'e 26 Mart'ta saat 16 ile 18 arasında, 163. Türk Alayı'nın Dir Esned'e ve 3. ile 16. Tümenlerin de Gazze'ye doğru ilerledikleri haberi geldi. Bu haberler İngiliz komutanına saat 18.19'da muharebeyi kesmek emrini verdirmeye sebep olmuştu. Her ne kadar General, 52. Tümen'le 54. Tümen'in büyük kısmını muharebeye sokmamışsa da Gazze üzerine yaptığı taarruzu icrada kendisinin yan ve gerisinden kuvvetli surette tehdit edilmekte olduğunu zannetmişti. General Dobell, muharebeyi kesmek kararını verdiği vakit Ali Muntar henüz İngilizlerin eline geçmemişti. Her halde düşmanımız tarafından atlı birliklerin, düşmanın yan ve gerilerine saldırılması suretiyle birçok defalar muvaffakıyetle tatbik edilmekte olan strateji, sonuçta kendi geri çekilme yolunun tehlikeli bir surette tehdit edilmesine sebep olduğunu göstermişti. Bunun gibi General Dobell'in muharebeyi kesmek kararına, hayvanlarının bütün bir sıcak günde ve büyük ihtimalle akşama kadar, vasıl oldukları mevzilerinde susuz kalması önemli ölçüde etki etmişti.

Bu geri çekilme emrinin, zaferi ellerinde bulundurduklarını zanneden ast komutanlarla susuzluk ve meşakkatten muztarip olan birlikler arasında hoşnutsuzluk uyandırdığı ve disipline olumsuz tesir yapmaktan geri kalmamış olduğu anlaşılıyor. Son İngiliz kıtası toplanıncaya ve uzun geri yürüyüşe geçebilinceye kadar gece yarısı olmuştu. Her iki atlı tümen Gazze Vadisi'nin gerisine çekildiği halde 53. ve 54. Tümenler Mansura civarında geriden gelen kıtaları toplamak üzere bir himaye mevzii işgal etmişlerdi. Hecinsüvar tugayı bu mevzii sağ kanatta emniyet altına alacaktı. Bu emirlerin verilip dağıtılmasında yapılan hatalar neticesinde çok önemsiz sayılmayacak düzensizlikler meydana gelmişti.

Gece yarısından evvel General Dobell Kahire'den, Tiller'in bana göndermiş olduğu şifreli telsiz haberini, şifresi çözülmüş olduğu halde almış ve bu haber kendisinde Tiller'in mağlup olduğu ve İngiliz taarruzunun devamı halinde teslim olacağı izlenimini bırakmıştı. Ayrıca kendisine Tellüşşeria ve Cemame üzerinden Gazze üzerine ilerlemekte olan Türk kollarının karanlık basmasıyla beraber yürüyüşleri kestikleri haberi verilmişti. Bu şartlar altında General Dobell, Gazze'nin alınması için yeni bir tecrübe yapmak mecburiyetinde olduğunu zannetmiş ve 53. Tümen'e Ali Muntar'ın keşfini ve düşman elinde olmadığı takdirde yeniden işgal etmesini emretmişti.

General Gallas tarafından ileriye gönderilen keşif müfrezeleri, Binbaşı Tiller'in Ali Muntar üzerine karşı taarruz için ayırdığı 16. Tümen'in 125. Alayı ile çarpışmışlardı. İngilizler bu çatışma ile geriye püskürtülmüş ve General Gallas'da Gazze'yi yeniden zaptetmek teşebbüsünden vazgeçmişti. Bu kararı, o sırada kendi yan ve gerilerinde 16. Tümen'in müdahalesini hissetmekle daha fazla pekişmişti. 3. Türk Tümeni'nin ilerlemesi yine çok fazla gecikmişti. Bu tümen, cephesiyle düşmana karşı açılacağı yerde Gazze'ye karşı cephe açmıştı. Sabahleyin saat 10'da cephesi şehre karşı olmak üzere Gazze'nin birkaç kilometre doğusunda bulunuyordu. 163. Alay bu sırada Gazze'nin kuzey girişine yaklaşıyordu ve Bîrüssebi Grubu da Tel Cemma'ya ulaşmıştı. Bu grubun komutanı karşısında bulunan düşmana taarruz etmek için bir türlü karar verememişti.

Birinci Gazze Muharebesi'nde bir bölük kuvvetiyle beş İngiliz alayını püskürten yüzbaşı, kahraman erleri adına Enver Paşa tarafından Harp Gümüş İmtiyaz Madalyası'yla taltif edilirken.

Türk taarruzunun tazyiki altında İngilizler geri dönmüşler ve muharebe ederek Gazze Vadisi'nin gerisine çekilmişlerdi. 28 Mart gece yarısına kadar son kıtaları bu vadinin gerisine çekilmiş bulunuyordu.

27 Mart günü öğleden sonra Gazze'ye geldiğim zaman şehrin üzerinde yalnız düşmanın hafif topçu ateşi vardı. Binbaşı Tiller'i cesurca mukavemetinden dolayı tebrik edip kendisinden olanlar hakkında tafsilatı rapor aldıktan sonra İngilizlere karşı mukabil taarruza geçip geçmemek gibi zor bir karar karşısında bulunuyordum. Her türlü taarruzdan bizi kayıtsız ve şartsız men eden Cemal'in bir telgrafı beni bu hususta bir karar almaktan kurtarmış bulunuyordu. Paşa, birkaç gün sonra muharebe meydanını teftiş etmek ve kıtalara cesurane müdafaalarından dolayı teşekkür etmek için cepheye geldiği vakit beni, işlerime yapmış olduğu yeni müdahalesinden dolayı canım sıkılmış bir halde görünce bana şöyle demişti:

"Sevgili dostum, emriniz altında bulunan kıtaların Alman değil, talim ve terbiyesi henüz o derece ilerlememiş olan Türk kıtaları olduğunu unutmamalısınız. Müdafaada Türk piyadesinden her şeyi talep edebilirsiniz; fakat taarruzda o, cesur olmakla beraber bu hususta gerekli olan talim ve terbiyeyi görmemiştir. Taarruz hakkındaki Alman düşünceleriniz güzel ve iyidir amma sizinkiler gibi subay ve astsubaylar olursa! Fakat burada siz Türklerle çalışmak mecburiyetinde olduğunuzdan bu husustaki bilgilerinizi değiştirmek mecburiyetindesiniz".

Cemal, şüphesiz bu sözlerinde haklıydı. Fakat bilgiyi değiştirmek kolay bir iş değildi! Evet, o bilgi ki hemen yirmi sekiz senelik hizmet müddeti içinde hergün işletilmiş ve talimlerle kökleştirilmişti.

General Murray, hükümetine kendi zayiatının 4.000 kişiden aşağı olduğu halde bizimkilerin 6–7 bine ulaştığını bildirmişti. Hakikatte ise biz, Birinci Gazze Muharebesi'nde 36 subay kaybettik; bunların 10'u şehit, 12'si yaralı, 14'ü kayıptı ve 1.391 erden 276'sı şehit, 744'ü yaralı ve 371'i kaybolmuştu. Ölenler arasında bulunan Türk–Alman makineli tüfek bölüğü komutanı Teğmen Cordier'in ölümünü de esefle karşılamıştık. O, Ali Muntar tepesindeki tüfeklerinin ateşinin tesirini tarassut etmek üzere siperlerden fazla dışarıya çıktığı esnada kahramanca maktul düşmüştü.

5 İngiliz subayı ile 241 er –ekserisi yaralı olmak üzere– elimize esir düşmüştü. 40 kadar makineli tüfek, birçok tüfek, 4 otomobil –ki bundan çok fazla memnun olmuştuk– bol miktarda ve mükemmel telefon kablosu ganimet olarak elimize geçmişti.

Bu gibi bir fırsatta ele geçirilen malzemenin bizce ne derece kıymet ve ehemmiyetli olduğunu anlayabilmek için bizim gibi her türlü vasıtadan mahrum bir harp sahnesinde muharebe etmek ve bizdekilerde olduğu gibi kötü giysi ve donanımla teçhiz edilmiş olan kıtalara emir ve komuta etmiş olmak lâzımdır. Şimdiye kadar yalınayak gezen yüzlerce Türk eri nihayet iyi İngiliz çizmelerine sahip olmuşlar ve şimdiye kadar kaput ve velensesi olmayanlar da güzel İngiliz kaputlarının içinde ısınmak zevkini duymuşlardı. Bundan başka makineli tüfek teçhizatımızın noksanından dolayı ele geçirilen ve çoğu kullanılacak bir halde bulunan İngiliz makinelileri kuvvetimizi küçümsenmeyecek derecede artırmıştı.

Gazze'de tesis edilmiş olup haddinden fazla dolmuş olan hastanenin boşaltılması büyük zorluklar

göstermişti. Yaralılar sıcaktan ve sineklerden son derece ıstırap çekmekteydiler. Kötü kokan, her türlü sıhhî tesisattan mahrum ve hazırlıksız yapılmış olan bu seyyar hastanelerde tabiplerle hemşirelerin görmüş oldukları büyük hizmetler her türlü övgünün üstündedir.

İkinci Gazze Muharebesi

Gazze'ye yapılan taarruzun zaferle püskürtülmesinden sonra, İngilizlerin pek uzak olmayan bir zamanda takviye edilmiş kuvvetlerle yeniden taarruz edecekleri tamamen belliydi. İngiliz taarruzunun muvaffakıyetle tardından sonra, çok garip bir şekilde Cemal aklına, Gazze'yi tahliye etmeyi ve sağ kanadımızı daha geride bulunan bir mevziye çekmeyi, koymuştu. Benim kurmayımla Türk tümen komutanları da aynı fikirde bulunuyor ve şimdi zafer elde edildikten sonra buranın terk edilmesi ve yeni bir İngiliz taarruzunun kabul edilmesi lüzumuna işaret ediyorlardı –Doğuluların zihniyetini çok karakteristik şekilde ortaya koyan bir anlayış-. Paşayı bu yerinde olmayan fikrinden vazgeçirmek için tarafımdan enerjik bir müdahaleye ve İngilizlerin Gazze'nin tahliyesini kendileri için bir muvaffakıyet ve taarruzlarının bir zaferi olarak kaydedeceklerine dair uyarmak gerekmişti. Sağ kanadımızı sahil boyunca geriye çekersek, zaten dağılmış olan zayıf kuvvetlerimizi daha büyük bir cephe üzerinde daha fazla birbirinden ayırmış olacaktık; çünkü Cemal Paşa Bîrüssebi'yi katiyen tahliye etmek istemiyordu. Cephemizi kısaltmak için sağ kanadımızı kuzeydoğu istikametinde geriye alırsak, bu kanat boşta kalacak ve İngilizler tarafından kuşatılabilecekti. Bu suretle menzil nakliyatımız için pek ziyade muhtaç olduğumuz demiryolundan ayrılarak suyu az olan dağlık bölgeye atılmış olacaktık.

Yeni bir İngiliz taarruzunun Gazze–Bîrüssebi hattında kabul edilmesini Cemal nihayet onayladıktan sonra mevzilerimizin tahkimine hummalı bir şekilde çalışılmıştı. Biz tedricen Gazze'den Sihan–Resm el Atavine- Ebu Cerrar–Kavuka–Ebu Rukeyk üzerinden Bîrüssebi'ye mümkün olduğu kadar bağlantılı bir mevzi meydana getirmek istiyorduk. Hâlbuki başlangıçta kuvvetlerimiz böyle geniş bir mevziin işgal ve inşasına yaklaşık olarak bile kâfi gelmiyordu –denizden Bîrüssebi'ye kadar olan mesafe kuşuçuşu 50 kilometre idi- . Bunun için biz tabiaten kuvvetli ve ateşleriyle yekdiğerini himaye edebilecek birçok müstahkem istinat noktaları inşa etmekle yetinmek mecburiyetindeydik. Daha sonra da bu istinat noktalarını müdafaaya elverişli ara hatlarıyla birbirine bağlamak istiyorduk. Mevziimiz iyi ve zaman geçmesiyle mükemmelen inşa edilmişti. Fakat maalesef engellerimize gerekli olan derinlik ve genişliği verebilmek için ne şimdi ve ne de daha sonra elimizde yeterli derecede malzeme mevcut olmamıştı.

Mevziin en bedbaht kısmı Gazze civarındaki sağ kanattı ve bu vaziyette kalmıştı. İlerisini görmenin mümkün olmadığı ve düzensiz bir görüntüsü olan kumluk arazi doğal bir mukavemet hattı arzetmiyordu. Esasen katı olmayan ve denizden esen rüzgârların tesiri altında mütemadiyen hareket halinde bulunan bu kumluk arazide mevzi kazmak mümkün olamıyor bilakis üzerlerinde bitki bulunan kısımlarda kum torbalarıyla tahkimat yapılıyordu. Bu hal karşı taraftaki İngilizlerin de mücadele etmek mecburiyetinde kaldıkları bir durumdu. Fakat bu bizim için daha zordu; zira vücudunda bir tek çamaşır dahi bulunmayan Türk eri kum torbalarını almak için gündüz yapmış olduğunu gece bozuyordu. Bu yolsuzluğa son vermek için çok barbarca cezalar uygulamak gerekmişti. Suriye ve Filistin'deki evlerden teslim edilmiş ve kısmen çok mükemmel kumaşlardan imal edilmiş olan kum torbalarını erat ya iç çamaşırı olarak kullanıyor veyahut da bir kum torbası mukabilinde Bedevîlerden bir portakal veyahut da sigara satın alıyordu.

Kumluk arazide sığınak inşası da imkânsızdı. Diğer taraftan savunuculara dik olan kum tepelerinin arkasındaki birçok ölü açılar bir çeşit barınacak yer teşkil ediyor ve yumuşak olan kum da top mermilerini ya yutuyor veyahut da bunların parçalarının tesirlerini önemli oranda azaltıyordu.

Elimizde bulunan kuvvetlerin gruplandırılması meselesinin görüşülmesinde İngilizlerin mevziimize

geriden taarruz için Yafa veya Askalon civarında bir çıkarma yapabilmeleri korkusu mühim bir rol oynamaktaydı. Gerçekte ise her şey böyle bir çıkarma hareketinin yapılamayacağını göstermekteydi. Bir taraftan düşmanımızın Çanakkale'de elde ettiği tecrübeler, Filistin sahillerinde çıkarma hal ve şartlarına çok fazla uygun olmamasını, Pola Limanı'nda üsleri olan denizaltılarımızın nakliye filosunu tehdit etmekte olmaları ve İkinci Gazze Muharebesi'nin başlamasından biraz önce İskenderiye önünde bir düşman kruvazörüyle Portsaid önünde bir yelkenli geminin batırılması gibi olaylar mevcut idiyse de diğer taraftan da arkamızda zayıf düşman kuvvetlerinin bile görünmesi bizim için fevkalâde etkili olacağından İngilizlerin böyle bir tehlikeyi göze almayacaklarından pek de emin bulunamıyorduk. Çok mahir ve faal olan İngiliz istihbarat servisi de böyle uydurma telsizlerle korkularımızı artırıyordu.

İşte böylece 16 Nisan'da, yani yeni İngiliz taarruzundan üç gün evvel tarafımızdan ele geçirilen bir İngiliz telsiz haberi 18 Nisan'da İngilizler tarafından Yafa civarında bir aldatma çıkarması ve ertesi günü de Askalon civarında gerçek bir çıkarma yapacaklarını bildirmekteydi. Bunların bir aldatma manevrası olduğuna dair emareler mevcut olmasına rağmen karşı tedbir almamak hafifmeşreplik olurdu. Bundan dolayı 16. Tümen'in 125. Alayı'nı, Birinci Gazze Muharebesi'nde kendini göstermiş olan cesur ve kabiliyetli komutanı Binbaşı Rahmi Bey'in emri ve komutası altında Beyt Cerda'ya göndermeye karar vermiştim. Bir makineli tüfek bölüğü, bir sahra bataryası ve diğer birkaç kol da alay komutanının emrine verilmişti.

Cemame'de bulunan süvari tümenine de bu işe ait bir emir gelir gelmez en kısa yoldan Mecdel civarına hareket edebilmesi için gerekli olan yolların keşfedilmesi emredilmişti.

18 Nisan günü ordu komutanlığının, Vadi-i Sarar'da trenden indirilmekte olan 54. Tümen'e mensup altı piyade taburuyla iki bataryanın Mecdel'e yürütüleceğini vaat etmesi ve ayın 18. günü Yafa civarında yapılacağı bildirilen gösteriş çıkarmasının gerçekleşmesi üzerine, Rahmi Bey müfrezesini 18/19 Nisan gecesi tekrar ileriye aldırmış ve 53. Tümen emrine vermiştim. İngilizler İkinci Gazze Muharebesi esnasında gerçekten de hiçbir çıkarma hareketi yapmamışlardı.

Kudüs'te bulunan ve o günlerde bilhassa asabi olan ordu komutanlığının pek çok müdahalesi ve damla damla gelen takviye birlikleriyle meydana gelen birçok değişiklikler neticesinde kuvvetlerimizin taksimatı 19 Nisan sabahı şöyleydi:

Gazze'nin önündeki mevziler 3. Tümen tarafından müdafaa edilmekte olup bu tümenin kuvveti tam 6.600 tüfek, 6 makineli tüfek bölüğü, 1 süvari bölüğü ve 4 sahra bataryası ve bunlar da sekiz toplu Avusturya–Macaristan topçu taburu ve piyade havan bölüğüyle takviye edilmiş bulunuyordu. 3. Tümen Komutanı sevimli, sempatik ve aydın bir Genç Türk olan Albay Edip'ti. Lâkin maalesef asker değildi, ince ruhlu ve zor görevler için gerekli sağlam sinirlere sahip değildi.

Kıta komutanı olarak elverişli olmadığını hakkıyla takdir eden Edip Bey muharebeden sonra vazifesinden affını rica etmişti. 3. Tümen'in sağ kanadı kuvvetli bir dayanak noktası olarak inşa edilmiş olan Elmine'de sahile dayanıyordu. Esas müdafaa hattı bundan sonra genel olarak Gazze bahçelerinin güney kenarını takip ediyordu. Daha başka bir takım küçük dayanak noktaları da esas muharebe hattının ilerisinde araziye hâkim olan Ali Muntar tepesinde bulunuyordu. Bu tepe topçu gözetleme mevkii olarak gerekliydi. Bu sebepten piyade mevzileri tepenin güney ve güneydoğu yamaçlarında bulunuyordu.

Vadi-i Halil'in Gazze ile En-Namus arasındaki düz ve örtüsüz çöküntüsünde Binbaşı Tiller 79.

Piyade Alayı'yla çok iyi müdafaa tesisatı kurmuştu. Bu alay, kendisine katılan 81. Alay'ın bir taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve bir dağ bataryasıyla daha sonra Bîrüssebi'ye nakledilmiş ve İkinci Gazze Muharebesi esnasında bu mevkiin garnizonunu teşkil etmişti. Onun şimdiye kadar işgal etmekte olduğu mevziler yalnız geceleyin, 3. Tümen tarafından işgal ediliyor ve gündüzün açık olan bu arazi 3. ve 53. Tümen'in bataryalarıyla makineli tüfeklerinin tamamen ateşi altında bulunuyor ve bu sebepten işgal edilmiyordu. En-Namus'da 53. Tümen'in sağ kanadı bulunuyordu. Bu tümene 3. Tümen'in eski komutanı Albay Refet emir ve komuta ediyordu. Tümenin harp kuvveti 2.400 tüfek ve 12 makineli tüfeğe ulaşıyordu. Bu tümenin alaylarından birini Cemal Hicaz'a göndermişti. Tümen 5 Türk sahra bataryasıyla, Sihan civarında iyi bir mevzide bulunan 15 santimetrelik Alman obüsü bataryasıyla himaye ediliyordu. Bu tümenin mıntıkası çok geniş olup En-Namus'dan Resm el Atavine'ye kadar on kilometrelik bir sahayı kapsıyordu. Bu sebepten tümen, En-Namus, Sihan ve Resm el Atavine'de bulunan doğası itibarıyla kuvvetli üç tabur istinat noktasında mukavemet etmekle yetinecekti.

Resm el Atavine'den Ebu Cerrar'a kadar olan mıntıka, 16. Tümen tarafından müdafaa ediliyordu. Bu tümenin alaylarından birisi -125. Alay- yukarda arz edildiği üzere tümenden alınmış ve 53. Tümen emrine verilmişti ki, düşman taarruzunun ağırlık merkezinin bu tümen üzerine yüklenmesi bekleniyordu. Tümen cepheye 3.000 tüfek çıkarmış ve ayrıca 3 makineli tüfek bölüğüyle 5 sahra bataryası tümenin emrine verilmiş bulunuyordu. Bundan başka Ebu Cerrar civarında iyi bir mevziye yerleştirilmiş olan çok eski 12 santimetrelik Türk bataryası da bu tümenin emrindeydi. Namlularının yıpranmış olmasına ve Nuh Nebî'den kalma nişan aletlerine rağmen bu batarya muharebe esnasında iyi hizmetler görmüştü.

16. Tümen'in sol kanadından Bîrüssebi'ye kadar 20 kilometrelik bir aralık büyük bir gedik teşkil etmekteydi.

Ben, icabında 53. Tümen'in sağ kanadına yöneltilmiş olan bir düşman taarruzunda, 16. Tümen ve 3. Süvari Tümeni ve Bîrüssebi Grubu ile karşı taarruza geçmek istiyordum. Fakat maalesef araziyi keşfe çıktığım vakit buraların tamamen sütresiz olmasından dolayı bu gibi maksatlar için elverişli olmadığını görmüştüm. Bununla beraber 16. Tümen'in dikenli tel engellerinde, karşı taarruza geçmek için gerekli olan boşluklar bırakılmıştı.

Elimde yegâne ihtiyat olarak Cemame'de bulunan süvari tümeni bulunuyordu ki, bu da üç süvari alayı, üç süvari makineli tüfek bölüğü ve bir süvari bataryasından oluşuyordu. Cephemizin çok geniş olması ve Türk tümenlerinin Birinci Gazze Muharebesi'nde görülen manevra kabiliyetlerinin azlığı dolayısıyla tarafımdan alıkonacak diğer bir ihtiyatın, tehdit edilen mahalle vaktinde yetişebileceğini hesaba katamazdım. Bu sebepten tümenlerden başka bir ihtiyat ayırmaktan vazgeçmiştim. Bunlardan vazgeçerek, muharebenin cereyanı üzerinde etki edebilmek konusunda yegâne ihtimali elinden bırakmak, bir komutan için verilmesi çok güç olan bir karardır.

Elimde toplam olarak 14.000 tüfek, 84 makineli tüfek, 1.200 mızrak, 99 top –bunlardan 10'u ağır ve 89'u hafif olmak üzere ve bunlardan 7'si uçaksavar topu- bulunuyordu. Bizim kıymetli 300 Numaralı Uçak Müfrezemiz de uçmaya hazır altı uçağıyla Remle'de bulunuyordu.

Geride, Vadi-i Hesse'in kuzey kenarında Alman istihkâm Binbaşısı Schrömbgens amele taburlarıyla bir mevzi inşasına başlamıştı. Düşmana hava keşiflerini güçleştirmek için bir sürü sahte bataryalar vücuda getirmiştik. Mühim olan noktalarda avcı siperleri adam boyu derinliğinde

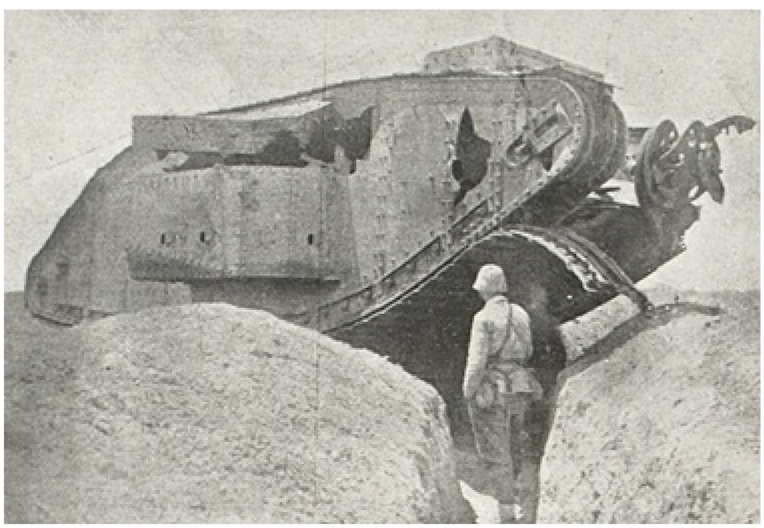
kazılmıştı.

İngilizler, Birinci Gazze Muhaberesi’nden sonra esas kuvvetleriyle Tahava–Dir el Ballah–Hanyunus mıntıkasına çekilmişlerdi. İleri karakolları derin siperlerde ve tel örgüleri içinde Gazze Vadisi’nde bulunuyordu. Denizle Tel Ceme arasında uçaklarımız, vadide yedi tane geçitle vadinin doğu kenarına sürülmüş küçük köprübaşları tespit etmişlerdi. Demiryollarının inşaatında son nokta Tahava idi.

İngiliz komutanı, General Dobell’e takviye kıtaları gönderilmişti. Bunlar 174. Tümenle onun her iki atlı tümeninin dördüncü tugayları, iki sahra taburu, 12 ağır top, 8 tank ve 4.000 gaz mermisiydi. Bunlardan başka generalin emrinde Birinci Gazze Muharebesi’nde komuta ettiği birlikler de bulunuyordu. Buna göre general, 40.000 tüfek, 154 hafif ve 16 ağır topu muharebeye sokabilirdi. Hava kuvveti olarak hizmete elverişli 25 uçak bulunuyordu.

Nisan’ın 16. günü Gazze koyunda düşmanın üç harp gemisi görünmüş ve bunlar Ali Muntar’a karşı atışı tanzim etmişlerdi. Ertesi günü aydınlık basarken 53. ve 3. Tümen cephelerinde değişen şiddette sıkı bir topçu ateşi başlayarak bütün öğleden önceki saatlerde devam etmiş ve ancak akşama doğru kesilmişti. Düşman piyadesi yalnız en batı kanatta görünmüştü; bir İngiliz taburu burada 3. Tümen’den Tel Ebu Acul üzerine ileri sürülmüş bir bölüğe taarruz ederek bölüğü mevziini terk etmeye mecbur etmişti.

Cephane durumumuzun çok müsait olmaması yüzünden düşman topçu ateşine yalnız zayıf cevap veriyor ve ancak müsait olan hedefleri ateş altına alıyorduk. Bunlar arasında, 53. Tümen’in cephesinin önünde keşif hareketlerinde bulunan üç büyük tank bulunuyordu.

Gazze Muharebesi'nde Osmanlı topçusu tarafından tahrip edilen

İngiliz tankı.

Topçumuz bu tanklardan birisine isabet kaydetmiş ve işini bitirmişti. Bu şekilde düşmanımız tanklarını daha Nisan'ın 17'sinde göstermekle bize büyük bir fayda sağlamıştı. Nitekim biz erlerimizi bunların görüntüsüne karşı hazırlamış ve topçumuzun tanka karşı başarısını fiilen göstererek; bu devlerin geçilmesi zor, derin kesilmiş ve kısmen kumluk arazide, göründükleri kadar tehlikeli olmadıklarını ispat etmiştik.

O gün de havacılarımız, kuvvetli düşman süvarilerinin Şeyh Nuran'dan Kos el Basal üzerine yürüdüklerini haber vererek düşman topçusunun grupları hakkında gayet kıymetli malûmat getirmişlerdi; havacılarımız, düşmanın esas taarruzunun 53. Tümen'e yöneltileceği hakkındaki tahminleri pekiştirmişti.

Aynı gün Gazze önünde yeniden Fransızların Requin adındaki harp gemisi iki İngiliz monitörü görünmüştü. On küçük gemi tarafından muhafaza ve emniyet altına alınmış olan bu harp gemileri Gazze'nin bombardımanına faal bir şekilde katılmışlardı. 10 santimetrelik toplarımız her ne kadar düşman gemilerini sahilden bir dereceye kadar uzak tutuyorsa da bunların menzilleri, uzak mesafelere ateş edebilecek kabiliyette olan gemi toplarını Gazze'nin bombardımanından men etmeye yetmiyordu. O gün düşman topçu ateşi neticesindeki zayiatımız; 3. Tümen'de 2 şehit ve 27 yaralı ve 53. Tümen'de 5 şehit ve 25 yaralıdan ibaretti. Düş-manın çok fazla olan cephane sarfiyatıyla kıyaslandığı zaman bu zayiat herhalde ağır değildi.

Birinci Gazze Muharebesi'nden sonra daha iyi irtibat ve daha müsait çalışma şartları için Bîrüssebi'ye dönmüş olan Seferî Kuvvetler Komutanlığı, 17 Nisan'da tekrar Tellüşşeria'daki muharebe idare yerine gelmiş bulunuyordu.

Ayın 18. günü İngilizler çok fazla cephane sarfetmeksizin mevzilerimizin bombardımanına devam etmişlerdi. Uçaklar İngiliz bataryalarının ateşini tanzim ediyorlardı. Havacılarımız dört-beş tümen tahmin edilen düşman piyadesinin denizle Maşrafe civarı arasındaki derin kesilmiş vadiler içerisinde en önündeki hatlarımızdan 4 ilâ 5 kilometre mesafede taarruza hazırlanmış olduklarını tespit etmişlerdi.

Kesin taarruz ayın 19. günü bekleniyordu. Ben de onu sükûnetle bekliyordum. Kıtalarımız vazifelerini yalnız bir dereceye kadar bile yerine getirseler İngiliz taarruzunun kuvvetli mevzilerimizin önünde akamete uğraması gerekirdi. Yalnızca bir gece taarruzundan veyahut sabahın erken saatlerinde bir kargaşalıktan endişe ediyordum. İyi beslenmiş olan Türk piyadelerinin uyanık olacaklarına maalesef çok az emindim.

Nisan'ın 19'unda gün ağarırken 3. ve 53. Tümen mevzilerine fevkalâde şiddetli bir topçu ateşi başlamış ve bir gün evvelki gibi bu ateşe düşman harp gemileri de katılmışlardı. Yaklaşık 3 saatlik bir topçu hazırlığından sonra düşman piyadesi taarruza geçmişti. En sağ kanatta 53. düşman tümeni sahil boyunca Gazze'nin güneyinden taarruz ediyordu. Bunun sağında en öndeki hatta iki tugay ile 52. Tümen Ali Muntar'a taarruza geçmişti. 52. Tümenin sağında düşmanın 54. Tümeni, bizim 53. Tümen'in mevzilerine taarruz ediyordu. Bu mevzileri aldıktan sonra düşmanın bu tümeni kendi sol kanadı etrafında sola, Gazze'nin doğu cephesine karşı çark edecekti; bu şekilde ortaya çıkan yarıktan, başlangıçta İngiliz sağ kanadını emniyette bulundurmak vazifesini üstlenmiş olan her iki atlı tümen kuzey istikametine yürüyecek ve Türklerin geri ile olan irtibat yolunu kesecekti. Sağda 54. Tümen'in

yanıbaşında bu tümenin emrine verilmiş olan Hecinsüvar tugayı, iki taburu en ileri hatta olmak üzere taarruza geçmişti.

Topçusu henüz ulaşmamış olan 74. Tümeni, General Dobell genel ihtiyat olmak üzere geride bırakmıştı.

Bu defa da İngiliz piyadesi taarruzu büyük cesaret ve enerji ile icra ediyordu; fakat maalesef eskimiş olan kalabalık hatlarla. Bunun için makineli tüfeklerimizle topçumuzun ateşi düşman saflarında büyük boşluklar açmışlardı. Gazze'nin güney cephesinde ileri sürülmüş mevzilerimizden ikisi kaybedilmişti. Edip Bey karşı taarruza maalesef karar veremediğinden bu mevziler düşman elinde kalmıştı. Mevzilerimizin içini iyi bir şekilde görebilen bu ileri mevzilerin kaybı daha sonra çok olumsuz bir şekilde tesirini göstermişti. 53. Tümenimizin mevzilerine yöneltilmiş olan taarruza düşmanın 7 ağır tankı da katılmış ve bunlardan üçü topçumuzun ateşiyle tahrip edilmişti. Diğer tanklar oldukları yerlerde kalmışlar veyahut en ileri hatlarımıza girerek önemli bir zarar vermeksizin topçumuzun ateşiyle geri dönmeye mecbur edilmişlerdi. İngiliz tarih tenkitçileri tankların kullanılma tarzının iyi bir netice vermediği fikrindeydiler.

Bir Avustralya kaynağından gelen bilgiye kanarak General Murray'ın tanklardan beklediği büyük ümitler, gaz mermilerinin kullanılmasından beklenilen ümitler gibi boşa çıkmıştı. Biz aslında düşmanın gazlı mermiler kullandığının farkına bile varmamıştık. Herhalde gazın, yerden çıkan kuvvetli hararet dolayısıyla derhal kaybolduğu anlaşılıyor.

Bir tankın koruması altında bir İngiliz bölüğü Sihan noktasının en ileri siperine girmişti. Bir karşı taarruzla bu bölük Türkler tarafından esir edilmişti. 53. Tümen cephesine İngilizler üç defa taarruz etmişler ve her üçünde de kanlı bir şekilde püskürtülmüşlerdi. 53. Tümenimizin doğu cephesindeki kanadını çevirmek isterken İngilizler, 16. Türk Tümeni'nin yan ve arka ateşine maruz kalmışlar ve özellikle burada ağır zayiat vermişlerdi. Cephemizin bir kısmına hiç taarruz etmemek ve hatta onu meşgul etmemek suretiyle İngiliz komutanının yapmış olduğu hata, pek acı bir şekilde intikam almıştı. Hatta akşama doğru 53. Tümen'in sağ kanadını çevirmek için yapılan teşebbüs de sonuçsuz kalmıştı. Taarruz burada Gazze garnizonunun mahvedici yan ve geri ateşine maruz kalmıştı. Burada yedek Üsteğmen Angerer komutası altındaki 603. Makineli Tüfek Bölüğü bilhassa öne çıkmıştı. Bu bölük Ali Muntar'ın güney yamacına yerleştirilmişti. Bölüğün takımlarından biri düşman topçusu tarafından yakalanmış ve her iki tüfeği toprak altında kalmıştı. En şiddetli topçu ateşi altında takım komutanı Başçavuş Kura tüfekleri topraktan çıkartarak yeniden ateş açılmasını sağlamıştı.

Öğleye doğru İngiliz komutanı, şimdiye kadar geride tuttuğu atlı tümenin bir tugayını da yaya olarak 53. Tümen'in sol kanadına ve 16. Tümen'in sağ kanadına karşı muharebeye sokmuştu. Örtüsüz arazide bu taarruz da makineli tüfeklerle toplarımızın yoğunlaşmış ateşleri altında büyük zayiat vererek erimeye mahkûm olmuştu. Biz mevzilerimizden, cesur ve soğukkanlı İngiliz subaylarının erlerini ileri sürmek için nasıl gayret ettiklerini ve fakat ateşimizin ezici tesiri altında bunların dalgalar halinde nasıl tekrar geriye döndüklerini gözetliyorduk. Bu taarruz da püskürtüldükten sonra İngilizler, üç süvari bölüğüne daha taarruz ettirmişlerse de bu da doğal olarak evvelkiler gibi sonuçsuz kalmıştı.

Kuvvetlerin damla damla muharebeye sokulması neticesi olarak, taarruz cepheleri daima dar oluyor; mevzilerimiz, bu dar taarruzların kanatlarını taşıyor ve bundan dolayı düşman, mevzilerimizin taarruza uğramayan kısımlarının çapraz ve yan ateşlerine uğruyordu. Bir İngiliz eleştirmeni, burada

bütün bir tümenle yapılacak gayretli bir yarma teşebbüsünün başarılı olacağı görüşünde bulunmuşsa da ben bu fikirde değildim. Fakat eğer düşman atlı kıtalarından istifade ederek bunları 16. Tümen'in sol kanadıyla Bîrüssebi arasındaki boşluğa sürmüş olsaydı, vaziyet bizim için çok zorlaşmış olurdu. Bunun yapılmamasına da her halde atlı birliklere su tedarikindeki zorluklar sebep olmuştu. Burada bir kez daha çöl muharebelerinin sevk ve idaresinde alınacak tedbirlerin ne derece su tedariki meselesinin tesiri altında bulunduğunu görmekteyiz. Herhalde bir komutan, atlı veya motorlu birliklerin büyük hareket kabiliyetlerinden istifade etmek istediği vakit, bazı tehlikeleri göze almak mecburiyetindedir.

Biz İngilizlerin atlı tümeninin taarruzunu kesin olarak püskürttükten sonra karşı taarruza geçme anı gelmiş bulunuyordu. 16. Tümen'e Tellüşşeria'nın Tel Cemma istikametinde taarruz etmesini emretmiştim. 3. Süvari Tümeni zaten öğleden evvelki saatlerde Cemame'den Tellüşşeria'ya ileriye alınmış ve bu isimdeki vadinin güneyinden aynı istikamette taarruz etmeye mecbur olmuştu. Maalesef bu defa da birliklerin ileri harekete geçmesi uzun müddet devam etmiş ve düşman başlangıçta taarruzu karşılamayarak Şelale istikametinde sıyrılmıştı. Muharebe meydanının bu kısmında ciddî bir harp teması sağlanıncaya kadar karanlık basmış bulunuyordu. Akşamın yedisinden itibaren ateş tedricen sönmüştü.

Biz İkinci Gazze Muharebesi'ni de kazanmıştık.

General Dobell, 20 Nisan'da aydınlıkla beraber taarruzu yenilemek niyetindeydi. Fakat geceleyin zayiat ve kıtaların durumu hakkında almış olduğu raporlar neticesinde bu fikrinden vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştı.

On dört saat süren bu muharebede cephane mevcudunun önemli oranda azalması, 20 Nisan'da karşı taarruza geçemememizin yegâne sebebini teşkil etmekteydi. Bundan başka bir kısım topçumuzun koşum hayvanları yoktu. Topçu takviyesi, demiryolu ile koşum hayvanları olmaksızın gönderilmişti. Elde bulunan kollarla nakliye trenleri büyük ölçüde bir ileri harekette cephane, su, erzak nakline yetmiyordu. Bundan başka 20 Nisan öğleyin Cemal Paşa'dan gelen kesin bir emir beni her türlü taarruz hareketinden men ediyordu. İşte bu defa da, cephemizin husušî hal ve şartlarının zaruretiyle durumun müsaadesinden istifade edemediğim gibi; düşmanın başarısızlığını kesin bir hezimetle neticelendirmek imkânını içim yanarak elden kaçırmak zorunda kaldım. Bir karşı Türk taarruzu için başarı ihtimalleri çok müsait bulunuyordu. İngilizler ağır zayiata maruz kalmışlardı. Bir resmî Avustralya harp eserinde İkinci Gazze Muharebesi taarruzunun akameti, İngilizlerin bu harp sahnesinde maruz kaldıkları en ciddî başarısızlık olarak gösterilmiştir. İngiliz genelkurmayının eserine göre bu muharebedeki zayiat 6.444'tür. Bunlardan 79 subay, 1.734 er ölü, 6 subay 266 er kısmen yaralı olarak esir düşmüştü. İngiliz zayiatının hemen hemen yarısı 54. Tümendendi.

İngiliz kıtalarının maneviyatının ve komutanlara karşı itimatlarının, bu muharebenin hemen akabinde azaldığı aşikârdır. Kıtalardaki hâlet-i ruhiye bozulmuş ve birlikler karma karışık olmuştu. Karşı taarruza geçemediğimiz için İngilizlerin 19 Nisan sabahı taarruza geçtikleri mevzilerde toplanarak siper kazmaları ve tel örgüleri meydana getirmeleri mümkün olmuştu.

Hanyunus–Gazze yolunun her iki tarafında Maşrafe civarında İngilizler ileriye doğru arazi kazanmışlar ve mevzilerimizin önünde bunlara çok yakın olarak yerleşmişlerdi.

Biz İkinci Gazze Muharebesi'nde; 9 subay, 82 er şehit, 34 subay ve 1.302 er yaralı, 5 subay 237 er kayıp ki, toplam 1.969 kişi, yani İngiliz zayiatının hemen hemen üçte biri oranında zayiat vermiştik.

İkinci Gazze Muharebesi bir müdafaa harbiydi. Bunun kazanılmasını birinci derecede kıtaların cesaretine ve topçu ile makineli tüfeklerin mükemmel atışlarına borçluyuz. Kıtaların durumu çok iyi idi; kendine güven her iki Gazze muharebesindeki başarılar ile artmıştı. Başlangıçta da kıtaların ruhî durumu iyi idi. Bu muharebede komutanlık, yalnız müdafaa mevziini iyi seçmiş ve kıtalarını bu mevzide iyi tertiplemiş olmakla, kendisine de bir başarı hissesi ayırabilir.

Muharebe 300 Numaralı Hava Müfrezesi için bir şeref günü idi. Bu müfreze düşmanın topçu uçaklarının görevlerini son derece güçleştirmiştir. Kuvvetli düşman topçu kuruluşlarına rağmen bunların dikkat çekecek derecede az tesir elde etmelerinin sebebini buna atfetmek gerekir. Bir düşman uçağı 19 Nisan'da bir hava muharebesinde hasara uğratılarak hatlarımızın içine düşmüştü. Ayrıca iki İngiliz uçağı, 136 Numaralı Uçaksavar topçu takımı tarafından muharebeyi takip eden iki günde düşürülmüştü.

Ayın 17. günü daima soğukkanlılık ve girişkenliği ile öne çıkan Felmy uçağı, tam çölün ortasında Salmana civarında yere inerek İngilizlerin yaptığı suyolu tesisatını patlatmış ve o sırada geçmekte olan bir treni makineli tüfek ateşine tutmuştu.

Başvekil Lloyd George, İngiliz genelkurmayının aksine Fransa'da yakın bir zamanda kesin bir netice elde edilemeyeceğine ve bu sebepten önce Türkiye'yi tek başına barış yapmaya zorlamak gerektiğine işaret ediyordu. 11 Mart'ta General Maude Bağdat'ı işgal etmişti; bu sırada kopan Rus ihtilaline rağmen Londra, Irak'ta İngiliz kuvvetleriyle Rusların Prens Nikola Nikolayewisch komutası altındaki Kafkas ordusuyla Türklere karşı ortak bir hareket icrası hakkında ümitlere kapılmış ve Filistin'de kesin bir başarı elde edildiği takdirde de Türkiye'nin artık mukavemeti tamamen kırılarak tek başına barış ilanına hazır olacağını zannetmişti.

30 Mart 1917 tarihinde Mısır'daki İngiliz Başkomutanı Sir Archibald Murray'ın hükümetinden aldığı bir telgrafta; Kudüs'ün zaptının, mümkün olduğu kadar az bir zamanda erişilmesi gereken hedeflerden biri olarak işaret edilmişti. Bu emirden Sir Archibald son derece müteessir olmuş ve elinde bulunan kıtalarla Kudüs üzerine süratli bir baskının mümkün olamayacağını ve hükümeti tarafından verilen bu emre karşı olan düşüncelerini açıkça ortaya koymuş ve Kudüs'ü zaptedebilmek için ayrıca tam mevcutlu beş tümenin gerektiğine işaret etmişti. İngiliz kabinesinin fikrine göre Sir Archibald, –atlı birliklerle olan büyük üstünlüğü bir tarafa– piyade ve topçu itibarıyla Türklerden yüzde elli oranında daha kuvvetli bulunuyordu. İngiliz kabinesi bu meselede, Birinci Gazze Muharebesi sonrasında General Murray tarafından son derece iyimser yazılmış ve içinde; İngiliz kıtalarının, kötü talim ve terbiye görmüş Türk kıtalarına üstünlüğü özellikle belirtilmiş olan raporunun tesiri altında kalmıştı. Kabine talimatında ısrar etmiş ve General Murray kendi kanaati hilâfına bir taarruz tertip ve emretmişti.

Memleketteki üst makamların, çok uzaklarda bulunan harp sahnesindeki askerî harekâtın cereyanına müdahale edebileceklerini zannetmeleri şimdiye kadar hiçbir şekilde olumlu netice vermemiştir.

Siper Savaşları

İkinci Gazze Muharebesi'ni takiben bizim cephemizde de Avrupa cephelerinde olduğu gibi tam bir siper harbi gelişmeye başlamıştı.

İngilizlerin mevzilerinin sol kanadı, Gazze Vadisi'nin denizle birleştiği yerden yaklaşık 4 km. kuzeyde Akdeniz'e dayanıyordu. Burada bu mevzi doğu ve güneydoğu istikametinde Mansura

üzerinden Maşrafa'ya gidiyor ve burada dik açıyla kıvrılarak güneye dönüyor ve sağ kanadıyla Tell el Fari civarında tekrar Gazze Vadisi'ne ulaşıyordu. Birkaç yerde İngilizler bizim en ilerdeki hatlarımızdan ancak bir-iki yüz metre mesafede bulunuyorlardı. Kısa bir zaman içinde mevzi inşasında İngilizlerin göstermiş olduğu gayret hayret edilecek derecededir. Biz her şeyden evvel onların vücuda getirdikleri tel örgüsü engellerinin genişlik ve derinliğine gıpta ediyorduk.

Çok gariptir ki, İkinci Gazze Muharebesi'nden sonra bizim tarafta bir nevi halsizlikle enerji ve çalışma zevkinin mühim surette azalmakta olduğu hissediliyordu. Ben sürekli mevzileri dolaşmak mecburiyetinde idim ve bu iş derin kumların içinde ve daha o vakit hüküm sürmekte olan fazla sıcaklarda çok yorucuydu. Askerleri sürekli tazyik ederek ve çok nadir olmayan şiddetli tekdirlerle o vakit bilhassa sık eserek mevzilerde tahribat yapan sam rüzgârının bozduğu mahalleri yeniden inşa ettirmekle meşgul oluyordum. Her şeyden evvel birinci ve ikinci hatlarla gerekli olan irtibat yollarının kazılması lâzım geliyordu. Mevzilerimizin içindeki temizlikle sıhhî tesisat çok kifayetsizdi. Rüzgâr ve düşman mermileri birçok yerde yüzeysel bir şekilde gömülmüş ölüleri meydana çıkarmış ve bunlar fena halde çürüyerek kokularıyla havayı kirletmeye başlamışlardı. Komutanların dikkatlerini mevzilerinin inşası lüzumuna ve erlerin silahla talim zaruretine çekmek istediğim vakit bu defa dahi cevap olarak kötü ve yetersiz iaşeden dolayı erlerin talim ve terbiye ile işe koşulamayacak derecede zayıf ve hasta olduklarını duyuyordum.

Hemen hergün İngilizler Gazze'yi, mevzilerimizi ve irtibat yollarımızı şidetli bir taciz ateşine tuttukları halde biz cephane durumumuzdan dolayı sarfiyatta son derece tutumlu olmak mecburiyetinde bulunuyorduk. Düşman uçaklarının faaliyeti de pek şiddetli oluyordu. Birliklere daha yakın bulunarak onlara daha kuvvetli tesir yapabilmek için karargâhımı evvelâ Tellüşşeria'ya ve daha sonra Huç'a nakletmiştim. Burada çadırlar altında yaşıyor ve kum fırtınalarından son derece ıstırap çekiyorduk. Her şeyden evvel bol suyu olan Bîrüssebi'deki banyo edebilmek fırsatına hasret çekiyordu. Sık sık da İngiliz uçaklarının ziyaretleriyle müşerref oluyorduk.

Kuvvetlerimizin yeniden tertiplenmesi hakkında Cemal Paşa bana şu karakteristik direktifi vermişti: "Yeni gelmekte olan tümenlerin tertiplenmesinin su ve yiyecek ikmali noktasından değil; yalnızca taktik noktasından değerlendirilmesini isterim. Su meselesinin hallinde muvaffakıyet hususunda zat-ı alinizin enerjisine güvenim vardır". Bu güven benim pek hoşuma gitmişti. Fakat ben; su çıkarmak için asasıyla kayaya yalnız dokunması kâfi gelen Musa Peygamber değildim. İnsanlarla hayvanları da susuzluktan öldüremezdik. Bu sebepten su tedariki meselesi bilhassa gittikçe artmakta olan hararet derecesi dolayısıyla -ta Yüzbaşı Range 53. Tümen mevzileri gerisinde pek derin sondajlarla yeni su mahalleri buluncaya kadar– ciddî endişeler doğurmaktan geri kalmamıştı.

Uzun müzakerelerden sonra Gazze'nin geniş mevzilerinin Albay Refet Bey'in komutası altında 3. ve 53. Tümenler tarafından işgaline ve 54. Tümenin de şimdiye kadar 53. Tümen tarafından işgal olunan mevzilere girmesine ve 3. Süvari Tümeninin Bîrüssebi'ye nakline ve yeni gelecek 7. Tümen'in bölgeye varmasından sonra ihtiyat olmak üzere Huç civarında emrim altında bulunmasına Paşa'nın onayını almıştım. 54. Tümen komutanı Bavyera genelkurmayından eski bir şahsiyet olup şimdiye kadar Mareşal von der Goltz'un karargâhında vazife görmüştü[12].

İkinci Gazze Muharebesi'nin mesut neticesinden kısa bir müddet sonra Cemal'in aklına Kudüs şehrini tahliye etmek ve bütün halkını Ürdün'e ve Kuzey Suriye'ye tehcir etmek gelmişti. Bu mesele aleyhinde serdedilen bütün görüşler boşuna olmuştu. O vakit ki durumda da Cemal'in bu fikrinin doğruluğunu destekleyecek her hangi bir korku ortaya çıkmamıştı. Hatta mukaddes şehrin elde

bulundurulması için muharebe etmek mecburiyetinde kaldığımız takdirde bile bunu hiçbir vakit şehrin surları içinde değil, bilakis şehrin ilerisinde uzaklarda daha şimdiden seçilmiş olan mevzilerde yapacaktık. Hatta Kudüs halkının şehirden çıkarılıp geri gönderilmesi harbin sevk ve idaresi üzerinde oldukça mahzurlu tesirler doğurabilirdi. Bu suretle bazı kıymetli yardımcılardan mahrum kalınacak ve bazı yardım kaynaklarımız tıkanacaktı. Herhalde Cemal Paşa'nın maksatlarının altında herhangi bir siyasî plan gizlenmekteydi!

Arapları, Hristiyanları ve Yahudileri mukaddes şehirden uzaklaştırarak burasını sırf Müslümanların bir mukaddes şehri ve Türklüğün kuvvetli bir istinat noktası yapmak fikri; görünüşte serbest fikir sahibi olmakla kendini beğendirmek isteyen, ancak kalben tam bir Müslüman ve Türk vatanperveri olan Cemal'e çok cazip geliyordu. Hakikatte Cemal, Hristiyanlarla Yahudilere ait emlâkı, kiliselerimizle mabetlerimizi ve Hristiyanlarla Yahudilere ait hayır müesseselerini polis ve jandarmalarıyla muhafaza altında bulunduracağını vaad etmiş ise de bu görevlilerin güvenilir olmamasından dolayı bu vaadin pratikte bir değeri olamazdı.

Bu kadar kalabalık halkın –1910 senesinde neşredilen seyahat el kitabında nüfusun 70 bine ulaştığı ve bunlardan 10 bininin Müslüman, 15 bininin Hristiyan ve geri kalanın da Yahudi olduğu tahmin edilmekteydi– tehciri çok üzücü neticeler doğurabilirdi. Muhakkak olarak Ermeni tehcirinde görülen tüyler ürpertici manzaralar bu defa da tekerrür edecekti.

Meskûn olduğu zamanlarda bile pek güçlükle besleyebildiğimiz Kudüs halkının hareket halinde ise iaşesinin çok daha fena olacağından şüphe edilemezdi. Bundan dolayı yeniden binlerce kişi açlıktan ölecek ve yeniden birçokları bulaşıcı ve diğer hastalık salgınlarıyla mahv ve perişan olacaklar ve menzil bu hastalıklarla bulaşacak ve yeniden bu akılsızca, zalimane tedbirlerden ileri gelen kin ve gazap da biz Almanlara yöneltilmiş olacaktı. Allah'a şükür bu tehditkâr tehlikenin önüne vaktiyle geçmek mümkün olmuştu. Alman genel konsolosu bu mesele hakkında elçiliğe telgraf çekmiş ve ben de yukardaki meselelerden bahsederek keyfiyeti İstanbul'daki askerî delegemize bildirmiştim. Bu teşebbüslerdeki muvaffakıyet, Enver'in Cemal'e çektiği Kudüs'ün tahliyesinin maksada uygun olmadığı hakkındaki telgrafıyla açıklık kazanmış oluyordu. Ben bu husustaki raporumda, Filistin'de bulunan Alman subay ve kıtalarının geri alınacağı tehdidinden icabında istifade etmeyi teklif etmiştim.

Cemal'in cepheyi kısa bir ziyareti esnasında bende oluşan izlenime göre Enver'le Cemal arasındaki münasebet mühim bir şekilde sarsılmış olmalıydı. Enver ona, onun bana yaptıklarını fazlasıyla yapmıştı: Enver, Cemal'in emir ve kumandasının her türlü ayrıntılarına müdahale ediyor ve mahallî durum ile izah edilemeyecek şahsî bir politika tatbik ediyordu. Şimdiye kadar Enver'e karşı olan büyük dostluğunu her zaman ortaya çıkaran Cemal, bu sefer onun aleyhinde çok şiddetli tenkitlerde bulunuyor; "Enver'in hiçbir zaman bir birliğe komuta etmemiş olması ve bu sebepten birliğin ihtiyaçları ve ruhî durumu hakkında hiçbir bilgisi olmaması bir felakettir. Bundan başka maalesef şansı olmayan bir askerdir. Neye saldırdı ise muvaffakıyetsizlikle neticelenmiştir. Kafkasya'daki her iki taarruz bir cinayettir. Kıtalar tamamen açlıktan öldürülmüştür ve eğer sonbaharda hakikaten Bağdat'a karşı bir taarruz yapılacaksa bu da bir felaketle neticelenecektir, çünkü menzil hizmetlerinin vaktinde tanzim edilmesi lüzumu dikkate alınmamaktadır. Beni tamamen ikinci bir ihtilal yapmaya tahrik ediyorlar" diyordu.

Yukarıda bildirildiği şekilde Enver, bize vaad edilen takviye kıtalarının gelişinden sonra İngilizlere taarruz etmek ve bunların Mısır'la irtibatları kesilerek denize dökülmeleri arzusunu besliyordu. Buna

mukabil Cemal, her türlü taarruz hareketinin prensip itibariyle tamamen aleyhindeydi ve şöyle diyordu: "Birçok örnekler bize, ordumuzla komutanlarının talim ve terbiyesinin bir taarruzu muvaffakıyetle başaracak derecede ilerlemediğini göstermiştir. Müdafaada kıtalarımız iyidir fakat taarruzda işe yaramazlar. Bu sebepten burada bir maceraya atılmak istemem". Bunun üzerine Avrupa cephelerine gönderilen Türk kıtalarının çok iyi döğüştükleri hakkında tarafımdan yapılan itiraza Cemal cevaben bu birliklerin özellikle iyi teşkil edildiklerini ve bunlara hiçbir Türk cephesinde nasip olmayan bakımın sağlandığını ve bundan başka Türk tümenlerinin orada başka kuvvetlerin içinde muharebe ettiklerini ve bunun da onlara kuvvetli bir dayanak olduğunu ilave etmişti.

Şimdiye kadar elde ettiğim ve cepheye yaptığım her ziyarette maalesef daima edinmekte olduğum tecrübelere istinaden Paşa'nın bu görüşüne katılmaktan kendimi alamıyordum. Üzülerek görüyordum ki cephemizde büyük ölçüde bir taarruz icrası fikrinden vazgeçmek mecburiyetindeydik ve bu fikrimizi büyük ölçüde yapılacak bir taarruzda karşılaşacağımız mühim teknik engeller daha fazla işgal ediyordu. Cemal'in emri üzerine ben kurmay subaylarımla birlikte Enver tarafından arzu edilen taarruzun icrası hakkında bir rapor hazırlamıştım. Bu raporda varılan netice –bu aralık İngilizler takviye kıtaları almamış olsalar da– böyle bir taarruzun icrası için en az tam seferi mevcutlu yedi piyade ve bir süvari tümenine ve bunlar için gerekli aynı şekilde tam kadrolu ordu kıtalarına ve menzil hizmetleri için de yüz kadar kamyon nakliye koluyla 5 bin deveye lüzum ve ihtiyaç olduğundan görüşüme göre birliklerimizdeki açıkları doldurmak için gerekli olan yüzlerce subay ve eri Enver'in gönderebilmesi imkânsız olduğu gibi gerekli olan develer de Cemal tarafından tedarik ve temin edilemezdi. Bir taarruz icrasına lüzumlu olan kuvvetteki bir ordunun muhtaç olduğu erzak, cephane ve diğer harp malzemesinin nakli için de demiryollarımızın kabiliyetinin iki ve hatta üç misline çıkarılması lâzım geliyordu. Toros tüneli açılmadıkça ve birçok hareketli nakliye malzemesinin yıpranmasına sebep olan Hicaz nakliyatına son verilmedikçe; bu derece çok demiryolu nakliyatı için gereken demiryolu malzemesi, mahrukat ve makine yağı nereden tedarik edilebilirdi?

Yalnız Cemal değil diğer kıdemli Türk subayları dahi Enver'in Bağdat'ı yeniden zaptetmek planını tasvip etmiyor ve Irak teşebbüsünün Türkiye için yeni bir felâket doğuracağı fikrinde bulunuyorlardı.

Arap isyanını bastırmak, Medine'yi tutmak, aynı zamanda, Boğazları elde tutmak, Filistin'i İngilizlerin tehditkâr çok kuvvetli taarruzlarına karşı müdafaa etmek ve bundan başka Bağdat'a karşı büyük ölçüde bir taarruza girişmek için gereken askerlerin ve harp malzemesinin teminine Osmanlı Devleti artık muktedir değildi.

Ağustosun ortalarına doğru Cemal ile Enver arasındaki gerginlik son derece şiddetlendiğinden Cemal, 4. Ordu komutanlığından çekilmek fikri ile ciddî surette meşgul olmaya başlamıştı. Bu suretle Cemal, Bahriye Nazırı ve parti arkadaşı olarak kendi vatanı için Enver'in tehlikeli planlarıyla mücadele etmek imkânını hazırlamak istiyordu. Cemal'i bu fikirden vazgeçirmek için uğraşmıştım. Müttefik memleketin hükümeti içinde bir buhran çıkmasında bizim hiçbir şekilde menfaatimiz olamayacağı gibi; Cemal'in yerini doldurabilecek aynı kıymette bir şahsın gelmesinin de gayr-i mümkün olmasa bile pek güç olacağına tamamen kani bulunuyordum. Bunun üzerine Enver'e verilmek üzere kendisine tarafımdan yeniden bir rapor hazırlanması hususunda mutabık kalmıştık; bu raporda ben İngilizlerin üstün kuvvetlerle Filistin'e taarruz edeceklerinin hesaba katılması lüzumunu ve Irak teşebbüsü için gerekli olan kıtalarla harp malzemesinin Sina cephesinden alınması halinde bizim, İngilizlerin bu taarruzunu tarda muvaffak olamayacağımızı açıklamıştım.

Bu teklif de pratikte bir başarı sağlamamıştı. Gerçekte Enver, General von Bronsart vasıtasıyla

bana olan tam itimadını ve hizmetlerime büyük kıymet verdiğini ve bana her hususta yardım edeceğini bildirmiş fakat Bağdat'ı zaptetmek fikrinden de vazgeçmemişti.

Gerçeği görmeyen Enver'e körükörüne bağlanarak ona yardım etmekte ve her şeye rağmen onu tutmakta ısrar eden bizim Alman siyasetinin böylece doğru bir yol takip edip etmediği hakkında bende bazen ciddî şüpheler uyanmaya başlamış ve bu durum Cemal'in, Başkomutan vekili olarak hem kendi vatanına hem de Merkezî Devletlerin menfaatlerine Enver'den daha fazla faydalı olup olmayacağı fikrini uyandırmıştı.

Ben, Mayıs ayı başında tuğgeneralliğe terfi ettirilmiş ve bana emrim altındaki kıtalara karşı bir ordu komutanının yetkileri verilmişti.

Karargâhımda maalesef yeniden pek acı değişiklikler olmuştu. Kurmay Başkanım Binbaşı Mühlman ile yaverim Süvari Yüzbaşısı von Arnim meslekî istikballeri düşüncesiyle Avrupa harp sahnelerinde de istihdam edilmek üzere vazife almışlardı. Kurmay başkanı olarak Albay Ali Fuat Bey[13] tayin edilmişti. Ali Fuat Bey Birinci Kanal Seferi esnasında 25. Tümen komutanı olarak temayüz etmiş ve takdirimi kazanmıştı. Maalesef ki kendisiyle müşterek mesaimiz birkaç hafta sonra son bulmuştu; çünkü Albay Ali Fuat 20. Kolordu komutanlığına tayin edilmiş ve kendisinin ayrılışından sonra bu makam, nihayet Albay Asım'a verilinceye kadar uzun müddet boş kalmıştı. Ben, Asım Bey'in[14] şahsında çok kıymetli bir mesai arkadaşı ve müşavir bulmuştum ve Albay Asım Üçüncü Gazze Muharebesi'nin ciddî günlerinde fevkalâde temayüz etmişti. Gençlik tazeliği yüzünden belli olan Kurmay Yüzbaşısı Wolf ile Yüzbaşı Baron Latscher'e çok gerekli olan yardım temin edilmiş bulunuyordu. Fransa harp sahnelerinde birçok tecrübe edinmiş olan Yarbay Moderow da bütün topçu meselelerinde bana müşavir ve yardımcı olmuştu. Bavyera Genel Kurmayından eski bir arkadaşım olan Yarbay Herrgott'un da karargâhıma verilmesi bende özellikle bir sevinç doğurmuştu. Onun meslekî bilgi ve iktidarına ve sağlam muhakemesine hudutsuz bir itimadım olduğu gibi yanımda bütün endişe ve düşüncelerimi açıkça ve kayıtsız olarak dökebileceğim kendisi gibi zatın bulunması benim için özellikle bir teselli ve ferahlık sağlamıştı.

Bizim için çok acı bir kayıp da 300 numaralı tayyare müfrezemizin komutanının küçük kardeşi Üsteğmen Felmy'nin harp sahnemizi terk ederek Almanya'ya dönüşüydü. Bu mükemmel genç tayyareci yalnız İngilizler nezdinde saygı ve korku salmakla kalmıyor aynı zamanda harikulâde girişken olan ruhunu ve örnek alınmaya değer cesaret ve soğukkanlılığını arkadaşlarına nakletmekte, hemen hiçbir kimsenin başaramayacağı bir tarzda mahareti vardı. O, 300 numaralı tayyare müfrezesinde bulundukça düşmanın üstünlüğüne rağmen müfreze havaya hâkimdi. Felmy ile şans da bizi terk etmişti ve onun ayrılışından sonra artık biz havaların hâkimi olamamıştık. İngilizler, bizimkilere üstün olan yeni makineler almışlardı.

24 Mayıs'ta General von Falkenhayn Kudüs'e gelmişti. Kendisinin Türkiye'ye çağrılması hakkında bizim askerî delegemiz von Lossow bana şu olayı anlatmıştı: Bir İngiliz gazetesi günün birinde Alman başkomutanlığının, vefat eden Mareşal von der Goltz'un yerine Türkiye'ye General von Falkenhayn'ın gönderileceğini yazmıştı. Von Lossow bu habere Türk harbiye nazırının dikkatini çektiği vakit, nazır kendisine bu haberden malûmatı olduğunu ve bu meseleyi tetkik etmekte bulunduğunu ve bu fikrin kendisine çok faydalı göründüğünü söylemiş ve von Lossow'dan Irak'ın tekrar zaptedilmesi için yapılacak büyük ölçüde bir teşebbüsün hazırlanıp idaresine General von Falkenhayn'ın tayin edilip edilmeyeceğini Alman Başkomutanlığından sormayı rica etmiş, fakat Alman başkomutanlığı von Lossow'un gerek bu ve gerekse bundan sonra bu hususta yaptığı ikinci bir

sorusuna da cevap vermemiş; ancak Sadrazam Talat Paşa, Alman Genel Karargâhı'nı ziyaret ettiği zaman bu meseleyi şahsen açmış ve von Falkenhayn gibi bir generalin gönderilmesine Türkiye'nin ne derece büyük ehemmiyet verdiğini söylemişti. Bunun üzerine Alman Başkomutanlığı generalin Türkiye'ye gönderilmesine onay vermişti. Müttefikimiz bu meseleyi bahis mevzuu ederken Falkenhayn ayarında bir generalin Türkiye'ye gönderilmesi ve onun vazifesini başarması için gerekli olan para, asker ve harp malzemesi verilmeksizin mümkün olamayacağını düşünmüştü.

General von Falkenhayn, Irak ve Filistin cephelerindeki durum hakkında bizzat malûmat edinerek hangi şartlar altında kendisine teklif edilen bu vazifeyi kabul edebileceğine dair bir hüküm vermek istemişti. Yapılması planlanan teşebbüs hakkındaki çok ciddî endişelerimi generale arzetmeye çalıştımsa da kendisini fikirlerime tamamen muhalif bulmuştum. Bende oluşan izlenime göre General, Enver tarafından kendisine teklif olunan bu vazifeyi daha teftiş seyahatine çıkarken kabul etmiş bulunuyordu.

Kanaatime göre Mezopotamya'nın tekrar ele geçirilmesi için yapılacak bir teşebbüs, ancak Filistin cephesinde beklenen İngiliz taarruzunun püskürtüleceğine emin olunduğu takdirde mümkündü. Hâlbuki bu şart, hiçbir şekilde mevcut değildi. Bundan başka ben, Türkiye'nin, birçok Avrupalı birliklerle karıştırılmış bir ordunun Bağdat demiryolunun son noktasından Irak'a kadar uzayan uzun çöl kısmında muntazam ve yeterli bir menzil hizmeti için gerekli olan personel ve malzemeyi sağlayabilecek bir durumda olabileceğini imkânsız görüyordum. General von Falkenhayn, bu husus için gerekli olan miktarda pek çok Alman kollarıyla çöl kısmını geçebileceğini zannetmişse de yağmur mevsiminde çölde her türlü kamyon nakliyatının duracağını ve insan yıpranmasıyla malzeme aşınmasının ve benzin ihtiyacının çölde diğer normal mevkilerdekine göre çok daha fazla olacağını dikkate almamıştı. Ben cephemizde elde ettiğim tecrübelere dayanarak iklim itibariyle çok daha gayr-i müsait olan Irak cephesinde hastalık neticesinde Alman kıtalarındaki zayiatın pek büyük olacağından da korkuyordum.

General von Falkenhayn yalnız benim değil, Türk harp sahnelerindeki durumu bilen diğer kimselerin ortaya koydukları görüş ve endişeleri de fikrini değiştirmemiş ve Enver'in teklifini kabul etmişti. General hepimiz için "artık tamamen Türkleşmiş" tabirini kullanıyor ve kendisi Çin'deki faaliyetine dayanarak doğuyu bizden daha iyi bildiğini zannediyor ve her şeyden evvel doğulunun pasif mukavemetini enerji ve metin iradesiyle yenebileceği hakkında yanlış ümide kapılıyordu.

Avrupalı askerin, Türk cephelerindeki iklim şartları altında ne derece ıstırap çektiğini, Alman–Türk makineli tüfek bölüğünde hizmet etmiş olan sıhhiye subayının 1917 senesi Mayıs ayının sonunda vermiş olduğu aşağıdaki rapor bana tamamen göstermiş bulunmaktaydı:

"601 ve 608 numaralı makineli tüfek bölükleri 14 aydan beri Türkiye'de ve 13 aydan beri de Sina cephesinde bulunmaktadır. Gayr-i müsait mevki ve iklim şartları neticesinde bu birliklere mensup olanların hiçbirisi hastalıklardan bilhassa amipli dizanteriyle malaryaya yakalanmaktan kurtulamamışlardır. Vakit geçtikçe iklime alışmaya ve sıcak memleketlerde hizmete elverişli olmayanların memleketlerine gönderilmesine rağmen halen hastalık durumu mühim bir yükseklik göstermektedir. Henüz burada bulunan birliğin 114 erbaş ve erinden halen 24'ü hastanede, 2'si nekahathanede, 3'ü revirde ve diğer 3'ü de hava değişiminde bulunmaktadır. Buna göre hastalıktan ileri gelen eksilme %28 oranındadır. Sonbaharda bu oranın artacağını hesaba katmak lâzımdır.

Hastalıklarını geçirmiş olanların hemen hepsinde mide ve bağırsak nezlesi, kansızlık, kalp

atışlarında düzensizlik, sinirlilik ve uykusuzluk müşahede ve tespit edilmiştir. Sıcak bir iklimde uzun müddet kalmanın etkileri, umumi uyuşukluklar ve sıkı bir talim ve terbiyenin yüksek bir faaliyet beklediği fikrî ve bedenî kabiliyetlerde de azalmalar şeklinde göze çarpmaya başlıyordu.

Bunlardan birçoklarının yeniden sıcak memleketlerdeki hizmete elverişli bir hale gelebilmeleri için memleketlerine uzun bir müddet için hava değişimine gönderilmesi son derece gereklidir. Fakat maalesef mevcudun azlığı neticesinde bu gibi uzun sürecek izinlerden kaçınmak mecburiyeti vardır".

Biz pek çok Türk makineli tüfek bölükleri kurmak için malzeme almıştık. Türk erlerinin talim ve terbiyesi Alman makineli tüfek bölükleri personeline verilmiş olduğundan bunların işi çok fazla artmıştı.

Enver'in cephemize yaptığı kısa bir ziyareti esnasında kendisini Bîrüssebi'nin düşman taarruzunu davet eden tehlikeli durumu hakkında ikaz etmiştim. 16. Tümen'in Kavuka civarında bulunan sol kanadından hemen yirmi kilometre kadar uzakta bulunan Bîrüssebi, bir burç gibi cephemizin ilerisine sürülmüş bulunuyor ve düşman atlı birliklerinin kuşatıcı bir taarruzunu kendi üzerine çekiyordu. Arazinin doğal yapısı bizi asıl muharebe hattımızı doğuda beş ve hatta güneyde yedi kilometreden daha fazla Bîrüssebi kasabasının ilerisine sürmeye mecbur etmişti. Bu şekilde de mevziimizin uzunluğu çok fazla büyümüş ve müdafaası için gerekli olan birliklerin sayısını artırmıştı. Tahkimat ve tesisatı kayalık zeminde çok büyük ve zor bir çalışma kudreti istiyordu. Diğer taraftan etrafında azımsanmayacak derecede zahire üretilen Bîrüssebi mevkiinin elimizde bulunması bizim için çok ehemmiyetliydi. Ayrıca Bîrüssebi kasabasında ne kadar olsa bir sürü çok kıymetli yardımcı kaynaklar da bulunuyordu. Bunun için ben Bîrüssebi'nin yalnız süvari tümeni tarafından işgalini ve bir düşman taarruzunda boşaltılarak esas müdafaa hattı olarak Tellüşşeria–Ebu Huf–Zahiriye'nin hazırlanmasını teklif etmiştim.

Enver'in bu arada Irak teşebbüsüne yani Bağdat üzerine taarruza karar vermesine ve bizim cepheye daha fazla takviye kıtaları gönderilmesini reddetmesine rağmen; ilerde yapılması muhtemel bir taarruz için suyu bol olan Bîrüssebi'nin her türlü durumda tutulmasını talep ediyordu ve yine Enver harp kabiliyeti olan 7. Tümen'in Bîrüssebi'de kalmasını uygun bulmayıp bu tümenin düşmanın her ihtimale karşı yapacağı çıkarma hareketlerini püskürtmek için ihtiyat olarak sağ kanadımızın gerisine sürülmesini ve bunun yerine 27. Tümen'in Bîrüssebi'ye verilmesini istiyordu.

Bu tümenin harp kabiliyeti, subay kadrolarının ikmalinde kendisine yapılan üvey evlât muamelesinden dolayı azdı. Bu tedbire karşı itirazlarımı dile getirdiğim vakit Enver, beklenenin aksine İngilizler taarruz edecek olurlarsa, Irak için ayrılmış tümenleri Sina cephesine göndereceğini vaat ederek benim bu endişelerimi teskin edeceğini zannetmişti. Demiryollarımızın pek az olan nakil kabiliyetleri göz önünde tutulacak olursa tek bir tümenin Halep'ten cephemize nakledilebilmesi için ne kadar zamana ihtiyaç olduğunu Enver aklına getirmek istemiyordu. Vaat olunan bu yardımın çok geç kalacağı hakkındaki ikazımı Enver işitmemezlikten gelmişti.

Çok açık olan yüzeysel görüşüne rağmen Enver'e kızmak mümkün değildi; onun iyimserliği insana tazelik veriyor ve düşman ateşi altında gösterdiği cesaret de örnek alınmaya lâyık bir derecede bulunuyor ve kendini hiçbir şekilde korumuyordu. En ileri hatlarımızda tahrip edilmiş olan İngilizlerin tankından kendileri ateş tanzimi hususunda istifade ettiklerine Enver'in dikkatini çekmeme rağmen kendisi tanka gitmek istemiş ve iki büklüm olarak içerisine girmişti. Tankın bulunduğu yerden ilerideki arazi çok iyi görüldüğünden burasını biz gözetleme mevkii olarak kullanmıştık.

“Sina Cephesi Komutanlığı” –artık benim makamımın adı böyleydi– emrine verilen kuvvetlerin bölümü şöyleydi: Gazze’de 3. ve 53. Tümenler Albay Refet’in komutası altında 22. Kolordu’yu ve 54. ve 16. Tümenler Albay İsmet’in[15] komutası altında 20. Kolordu’yu teşkil ediyorlardı. Daha sonraları Mustafa Kemal Atatürk’ün uzun müddet başbakanı olan Albay İsmet genç Türk kurmay subaylarının en kabiliyetlilerinden biriydi. Kolordu komutanlığını üstleninceye kadar kadar Albay İsmet kıt’a hizmeti yapmamış ve sadece Genelkurmay’da istihdam edilmişti. O, buna rağmen makamını tamamen doldurmuş ve fevkalâde temayüz etmiştir. Bîrüssebi’de bulunan kıtaların komutası –3. Süvari ve 27. Piyade Tümeni– çok takdir ettiğim Albay İbrahim Bey’e verilmişti. Yeni gelen bir Avusturya–Macaristan ağır top bataryasını düşman gemilerinin dövülmesi için Gazze’ye yerleştirmiştim. Maalesef bunun toplarının da en büyük menzili 12,8 kilometreyi geçmiyordu.

Yüzbaşı Baron Latscher’in teşvikiyle, 16. Tümenimizin Kavuka civarında şimdiye kadar sol kanadını teşkil eden mıntıka ile dağ geçitlerinin arasında ve bunların doğusunda yaklaşık 8 kilometrelik geniş sahayı pek çok kapalı küçük istinat noktalarıyla takviye ettirmiştim. Bu mevziye biz Halâsi mevzii adını vermiştik ve Bîrüssebi’nin kaşbedilmesi halinde burası büyük kıymete sahip olacaktı.

General Murray’ın yerine 1917 senesinin 27 Haziranı’nda General Sir Edmond Allenby, Filistin cephesindeki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanlığını üstlenmişti. Yalnızca bu durumun, yani İngilizlerin harp cephelerinde tecrübe görmüş ve temayüz etmiş bir generali cephemize göndermelerinin, Filistin’e karşı büyük ölçüde bir taarruz hazırlamakta olduğuna İstanbul’u ikna etmesi gerekirdi. Enver Paşa’nın bu mesele karşısındaki vaziyeti, Alman Başkomutanlığı’na çektiği telgrafın şu son satırlarında açıkça görülmektedir:

“Nihayetinde, düşmanın Filistin’i işgaline mani olunamazsa bile bu, ne genel durum üzerinde kesin bir etkide bulunur, ne de Türkiye için tehlikeli olur. Fakat buna karşılık düşmanın önemli sayıda kuvveti, Dünya Savaşı’nın kesin sonuç alınacak yeri olmayan bir noktada bağlanmış olur”.

Cephedeki durum hakkında şahsen bir fikir edinebilmek için General Allenby, gelişini takiben bir sürü keşifler yapmıştı. Bunlarla yalnız canlı bir topçu ve hava faaliyeti gelişmekle kalmamış, aynı zamanda cephemizin önünde pek çok gösteriş taarruzlarıyla mevzilerimize karşı bir sürü küçük teşebbüsler de yapılmıştı. Biz de yaz esnasında az veya çok muvaffakıyetlerle büyük ve küçük ölçüde birçok keşif kolu teşebbüsleri yapmıştık. Keşiflerinin neticesini General Allenby şöyle özetlemişti: “Türk mevzileri, eşit sayıda piyade ve az üstün topçu ile taarruz edilemeyecek kadar kuvvetlidir.”

Yedi piyade ve üç süvari tümeni ve bunlar için gerekli ordu kuruluşlarıyla General Allenby, karşısında bulunan düşmanı mağlup edebilecek ve belki de Kudüs’ü alabilecek bir duruma gelebileceğini zannediyordu; fakat o, daha ileriye götürülecek harekât için bu kuvvetlerin kâfi gelemeyeceği fikrinde bulunuyor ve her şeyden evvel komutası altında bulunan birliklerdeki boşlukları yeniden doldurmak için 5 bin kişi istiyordu.

Kendi istihbarat servisleriyle düşmanımız, karşısında kaç Türk tümeni bulunduğunu öğrenmişti. Fakat Türk birliklerinin muharip kuvvetlerinin ne kadar az olduğu, hastalık, firar ve kanlı zayiatla bunları ne derece zayıfladıkları tabiî onlarca bilinmiyordu.

Daha Mayıs nihayetinde kumutam altındaki birliklerde 18.499 erle 6.000 hayvan kadro noksanı vardı. 15 Ekim’de –yani Üçüncü Gazze Muharebesi’nden biraz evvel– kadro noksanı 552 subay ve 47.181 kişiyi buluyordu. Bilhassa hayvan noksanı kendini fena halde hissettiriyordu. Enver Paşa’nın

yaz ayları zarfında bize gönderdiği birçok birliklerin, bu arada dört ağır bataryanın cepheye koşumsuz olarak gelmelerinden başka açlık ve bulaşıcı hastalıklar dolayısıyla binek, koşum ve mekkâri mevcutları o kadar mühim derecede azalmıştı ki, kıtalar artık taarruz için gerekli hareket kabiliyetine sahip bulunmuyorlardı. Bu sebeple mevzilerimin tahliyesi halinde de mühim miktarda malzeme zayiatı mecburiyetinde kalınacaktı.

Mevziimizin uzunluğu, ilk hatta bulunan tümenlerin geriye alınarak istirahat kamplarında dinlendirilmelerini imkânsız kılmıştı. Kıtalar kısmen altı ay aralıksız avcı hendeklerinde kalmışlardı. Hiçbir hava cereyanının giremediği bu derin siperler içinde yazın cehennem gibi sıcak günlerinde kalmak bu erler için tarife imkân olmayan bir azap ve ıstırap teşkil ediyordu. Buna ilaveten derin kumlardan kilometrelerce uzağa cephane, su ve erzak taşımak mecburiyeti vardı. Cephedeki teftişlerimde insanın meşakkat ve mahrumiyete tahammül derecesinin ne kadar yüksek olabileceğine yeniden hayretle şahit oluyordum.

Kıtasının durumu hakkında 161. Alay'a yeni tayin edilen komutanın bana verdiği rapor bu hususun fecaati hakkında bir fikir edinmeye kâfidir. Bu raporun metni şöyleydi: "Alay, Gazze muharebelerinin başlangıcından beri avcı siperlerindedir. Alay, en iyi subaylarını feda etmek mecburiyetinde kalmış ve iyi talim ve terbiye görmüş erlerini de çeşitli şekillerde zayi etmiştir. Hergün düşman ateşinden üç ilâ beş kişi kurban vermekteyiz. Muharebe kuvvetinin onda dokuzu zayi olmuş ve bölüklerin komutası halen genç, tecrübesiz ve bizzat yetiştirilmeye muhtaç subayların elinde kalmıştır. Şimdiye kadar vukua gelen zayiatı doldurmak üzere gönderilen ikmal eratından pek az kısmı müstesna olmak üzere diğerleri hiç talim ve terbiye görmemiş erlerden ve hatta tüfek tutmasını bilmeyen kimselerden oluşmaktadır. Bunlar elbisesiz ve hatta gömleksiz olarak gelmekte ve hiçbirisi asker ruhu taşımamaktadır. Bunlar asker değil çok acınacak mahlûklardan oluşan bir sürüdür. Bu alaydaki altı haftalık hizmetim esnasında gördüklerimi açıkça ve gerçeğe tamamen uygun olarak size arzetmeye vatanıma karşı sevgi ve duygularım beni mecbur etmiştir vs. ..."

Ağustos sonunda baştabip tarafından bana verilen bir rapora göre, emrim altındaki birliklerden ve cephemizde bulunan demiryol inşa birlikleriyle amele taburlarından daimî olarak yaklaşık 10 bin kişi hastanelerde bulunuyordu. Hastanelere yaz ayları esnasında bir ay girip çıkanların adedi ortalama olarak 3 bin kişiyi bulmaktaydı. Bunlardan en azı yaralılardı en fazlası ve ekserisi iklim şartları, giyecek ve yiyecek kifayetsizliği neticesinde meydana gelen bağırsak hastalıklarındandı.

Hastaların daha iyi beslenmesi için yedi süt veren inek temin ettiğim ve başhekime şahsen 200 lira vererek hastalarına yumurta ve portakal satın almasını tembih ettiğim Tellüşşeria'daki Türk seyyar hastanesini Ağustos'un ortalarına doğru sabahın erken saatlerine ansızın ziyaret ettiğim vakit, siyah Bedevî çadırlarında dehşetli sıcaktan ve milyarlarca sinekten azap çeken ve sert taşlık zeminde şiltesiz yatan zavallı hastalardan bir tek kişiye bile ne bir yudum süt, ne de bir portakal ve yumurta verildiğini tespit etmiştim.

Bu arada, cepheyi teftişleri esnasında elde ettiği tecrübeler ve Türk cephelerindeki duruma derin bir bakışın bıraktığı izlenimler neticesinde General von Falkenhayn'da, Bağdat teşebbüsünün mümkün olabileceği hakkında ciddî bir şüphe uyanmıştı. General 9 Eylül'de Huç'daki karargâhıma gelmiş ve ertesi günlerde mevzilerimizi esaslı ve uzman gözüyle teftişe başlamıştı. General Falkenhayn bana, kötümser olduğum suçlamasıyla Enver'in şahsıma karşı yönelttiği azarı; kendi şahsî gözlemlerine göre haklı bulmadığını söyledi ki, bu benim için memnuniyet vericiydi.

Komutam altındaki tümenlerin muharebe kuvvetlerinin azlığına istinaden General von Falkenhayn, tehdit etmekte olan İngiliz taarruzunun tard edilebilmesi için benim tespit ettiğimden fazla bir tümene gerek duymuştu.

Bu defaki ziyaretinde General von Falkenhayn gerek Alman gerekse Türkler nezdinde yüksek şahsiyeti, zindeliği, bedenî ve ruhî cevvalliğiyle müsait bir izlenim bırakmıştı. General nazikti ve hatta veda ederken başardığımız işler için takdirkâr sözler söylemişti, gerek İmparatora gerekse genel karargâha, tehlikeli mevkiimizde beşer kudreti dâhilinde mümkün olan her şeyin yapıldığını bildireceğini vaat etmişti.

Cephemizde bir taarruz yapılmasının mümkün olup olmayacağı hakkındaki fikrimi sorması üzerine generale büyük ölçüde yapılacak her teşebbüs için esas şartın, demiryolunun nakil kabiliyetinin önemli oranda arttırılması olduğunu ve bunun da, demiryolunun Rayak'tan itibaren cepheye kadar Alman askerî işletmesine verilmesiyle elde edilebileceğini zannetmekte olduğumu söylemiş ve yine hemen bir seneden beri avcı siperlerinde bulunan, kötü beslenen ve son derece noksan talim ve terbiye gören tümenlerin hareket kabiliyetleriyle muharebe kıymetlerinin çok sınırlı olduğunun göz önünde tutulması gerektiğini açıklamıştım.

Fikrimize göre Bîrüssebi'den girişilecek bir kuşatma hareketinin başlamasından evvel cephedeki düşman kuvvetlerini bağlamak için bu cepheye kuvvetli kıtalarla taarruz edilmesi gerekir. Gerek cepheden gerekse yandan taarruz edebilmek için de, elde mevcut olup tabii olarak ikmal edilmesi gereken kuvvetlerden, yogun olmayan, bilhassa iyi üç Türk tümenine Alman Asya Kolu'na, dört Alman uçak bölüğüne, 12 koşulu ağır bataryaya, uçaksavar takımlarına, piyade havanı ve Alman muharebe ve sıhhiye kuruluşlarına lüzum vardı. Büyük bir kısmı Avrupa kuruluşlarından oluşacak olan sayısı bu kadar çok kıtalara lüzumlu olan iaşe maddelerinin de hazırlanması ve naklinin mümkün olup olmayacağı durumu gayet esaslı ve doğru bir şekilde araştırılmaya muhtaçtı ve yapılacak herhangi bir taarruz için de Şubat'ın ortası veya sonu söz konusu olabilirdi.

General von Falkenhayn'ın başkomutanlığı altında bu iş için iki ordu komutanlığı teşkil edilmesi ve bunlardan biri cepheden yapılacak taarruz ve diğeri de kuşatma hareketiyle görevlendirilmeliydi. Bir taarruzun icrası için tespit ettiğim bu zaruri şartların hiçbir şekilde ifa edileceğine kalben kani olmamakla beraber, General von Falkenhayn'ın fikrindeki bu değişiklikten çok memnun olmuştum. Ancak Irak teşebbüsünden vazgeçmek veya bu teşebbüsü tehir etmekle yakında yapılacak İngiliz taarruzunun durdurulması için gerekli takviye kıtalarının cephemize gönderilmesini ümit edebilirdik. Benim için de evvela bu mesele en mühimdi ve ilkbaharda bir taarruz icra edilip edilmeyeceği, bana göre bundan sonra tetkik edilmesi icap eden bir meseleydi.

Maalesef cephemizin zamanında takviye edilmesi hakkındaki ümitlerimde acı bir surette aldanmıştım. Gerçi General von Falkenhayn Irak teşebbüsünün tehiri lüzumunda Enver'i iknaya muvaffak olmuşsa da komuta meseleleri tanzim edilinceye kadar en kıymetli zaman kaybedilmiş ve Üçüncü Gazze Muharebesi'nin başladığı zamanda ise daha harp meydanına takviye kıtaları gelememişti.

İngiliz taarruzunu, takviye kıtalarımız cepheye varıncaya kadar tehir edebilmek için yegâne imkân, ihtimal ki kısa ve sınırlı hedefli bir taarruzla düşmanın taarruz hazırlıklarını bozmaktı.

İngiliz mevziinin en zayıf yeri Maşrafe köşesi yani İngiliz mevziinin keskin bir şekilde güneye kırıldığı noktaydı. Burası tek merkeze yöneltilebilecek bir taarruz icrasına imkân veriyordu. Diğer

cepheleri boş bırakmak suretiyle, Baron Lascher'in yaptığı hesaplara göre, varılacak noktanın hücuma müsait bir hale getirilmesi için yüz topun toplanması lâzımdı. Bu plan da maalesef üst makam tarafından uygun görülmemişti.

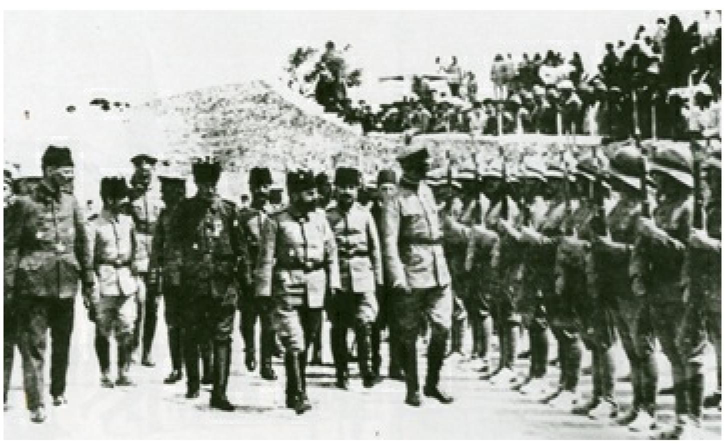
Yıldırım Ordular Grubu -

8. Ordu Komutanlığım

Cemal Paşa'nın Irak harekâtına ve Sina cephesinde yapılacak bir taarruza karşı muhalefeti öncelikle tamamen maddî ve fikrimce de haklı bir endişenin mahsulüydü. Bu arada herhalde şahsî bir sebep de rol oynamış olsa gerektir. Başlangıçtan itibaren ve görünür bir sebep olmaksızın iki adam, -General von Falkenhayn ve Cemal Paşa– arasında bir ayrılık vardı; birbiriyle münasebetleri, ilk karşılaşmadan itibaren gergin ve gayr-i dostaneydi. Cemal, Kilikya'nın, Suriye'nin ve Filistin'in yalnız tacı eksik kralı olarak, Osmanlı Devleti'nin Arap vilâyetlerindeki yüksek bir komutanlığının Alman Generali von Falkenhayn'a verilmesiyle mevkiinin fena halde sarsılacağından haklı olarak korkuyordu.

Cemal, Irak harekâtının maksatsızlığı hakkındaki, şahsî mütalâasını bir defa daha açıklamak için Ağustos'un ortasında İstanbul'a gitmişti. İstanbul'a ulaştığında kendisine Alman Genel Karargâhı'nın bir davetnamesi verildi. Bu davetnamenin gönderilmesine Enver'in sebep olduğu hakkındaki tahminler doğru olabilir. Falkenhayn'la Cemal arasındaki emir ve komuta yetkilerinin sınır altına alınması büyük zorluklar doğurduğundan bu meselenin Cemal'in olmadığı bir zamanda çözülmesi şüphesiz daha kolay olacaktı. Herhalde Cemal Almanya'dan döndüğü vakit bir emrivaki karşısında kalmıştı.

General von Falkenhayn'ın tesiri altında Enver, Irak harekâtının tehirine ve Sina cephesinde mümkün olduğu kadar çabuk bir büyük taarruz hareketinin yapılmasına kesin olarak karar vermişti. Bu harekâtın idaresine General von Falkenhayn'ın emri altında Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'nı memur etmişti. Bu harekâtın icrası için ordular grubunun emrine şu birlikler verilmişti: Başlangıçta Irak harekâtına tahsis edilen ve Halep'te toplanmakta olan Fevzi Paşa[16] komutasındaki 7. Ordu[17] ve Sina cephesindeki kuvvetlerden benim komutam altında teşkil edilen 8. Ordu.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve Alman Generali Falkenhayn Kudüs'te askeri denetliyorlar (1915).

Şimdiye kadar Cemal Paşa'nın komutası altında bulunan 4. Ordu lağvedilmişti. Cemal yalnız Kilikya, Suriye ve Hicaz'da başkomutan olarak kalmış ve ayrıca bu durumda General von Falkenhayn'ın komutası altındaki Ordular Grubunun âdeta umum menzil müfettişi vazifesini almış ve Ordular Grubunun muhtaç olduğu iaşe ve ikmal maddelerini temin edip hazırlayacaktı. Bu işe gerekli olan paralar da kendisine von Falkenhayn tarafından gönderilecekti. Bir uzlaşmanın bütün zaaflarını ihtiva eden bu çözüm şekli, mağrur Cemal için öldürücü bir hakaret ve ağır bir küçülme oldu.

Dehşetli bir isyanla evvelâ kendi gıyabında tertip edilmiş olan bu komuta değişikliklerine bütün enerjisiyle karşı gelmek istemişti. Fakat bu mücadelede Enver daha kuvvetli çıktığından, Cemal dişlerini gıcırdatarak bunlara boyun eğmeye mecbur olmuş ve birkaç ay daha bu yeni durumda kendisine verilmiş olan mevkii muhafaza ettikten sonra komutanlıktan çekilmiş ve İstanbul'a giderek tekrar Bahriye Nezareti'ni idareye başlamıştı. Kısa devam eden müşterek çalışmaları esnasında Cemal ile von Falkenhayn arasında sürekli nahoş ve işe faydası olmayan anlaşmamazlıklar zuhur etmişti. General von Falkenhayn'ın Suriye'ye ulaşmasını haber veren bir İngiliz gazetesinin, Cemal ile Falkenhayn'ın arasındaki anlaşmazlıktan dolayı, bu değişikliğin kendileri için hiçbir şekilde endişe verici olmadığına işaret etmesi çok dikkate değer bir meseleydi. 20. Kolordu Komutanı Albay Ali Fuat'a (Cebesoy), emir ve komutadaki bu değişikliği haber verdiğim zaman, kendisi son derece üzülmüş ve bana şöyle demişti: "Eğer kendi iaşemizi kendimiz temin etmezsek aç kalırız. Cemal'in emrinden çıktıktan sonra, Cemal artık bizimle ilgilenmez ve Enver'in bütün emirlerine ve vaatlerine rağmen, artık bize bakmaz; aksine yalnız kendi emrinde kalan Suriye ve Hicaz'daki birliklere bakar. Bizim memleketimizde hal böyledir!" Orada bulunan bütün yüksek rütbedeki Türk subaylar da Ali Fuat'ın bu sözlerini tasdik etmişlerdi.

Cemal, Eylül sonunda emir ve komutadaki bu yeni tertibi, şimdiye kadar emri altında bulunan bölgelere bir genelgeyle bildirdiği vakit bu genelgenin son cümlelerinde şöyle demişti: "Bu emrin tatbik ve icrasında yüce Allah, Yıldırım Ordular Grubu'na ve onun emri altında bulunan cesur kıtalara yardımcı olsun!"

General von Falkenhayn Almanya'dan beraberinde 100–150 kişi kadar Alman subay ve memurları getirmişti. Bunların bir teki bile Türkiye'yi ve Türk ordusunu tanımıyordu. Yalnız uçak birliği komutanı, cephemizdeki 300 numaralı uçak müfrezesi komutanı olarak bulunduğu için, bizimle birlikte savaşmıştı. Von Falkenhayn, kendi tabiriyle Türkleşmiş olarak kabul ettiği bütün unsurları maiyetinden uzaklaştırmıştı. Türkleşmiş dediği kişiler; tecrübe sahibi olmuş, doğuda dikkafalılıkla hareket edilemeyeceğini öğrenmiş, müttefikimizin kendine has olan tarzını ve cephenin özel şartlarını hesaba katmakta olan Alman subaylarıydı. General von Falkenhayn da açlık, susuzluk, iklim ve müttefikimizin kendine has tarzının kendi emir ve iradesine ve büyük enerjisine galebe çaldığını görmek suretiyle bu tecrübeyi bizzat kendi de edinmişti.

Ordular Grubu subaylarının, ekseriyetle yerine getirilemeyecek emirleri ve iyi niyetle verildiği halde cephemizin karakterini hesaba katmayan nasihatleri başlangıçta bizde yalnız bir tebessüm doğurmuştu; fakat zaman geçtikçe bunlar gerek benim gerekse maiyetimdeki subayların sinirlerine dokunmaya başlamış ve müttefikimizin nezdinde Alman komuta makamının çalışma tarzı hakkında ekseriyetle çok açık hayretler uyandırmıştı.

Grup Komutanlığı’nın vermiş olduğu bir veya diğer bir emrin yerine getirilemez olduğunu ve meselâ hazırlık mevziinde bulunan bir tümenin bulunduğu yerde su olmamasından veyahut grup levazım âmiri grup başhekimi veya veterinerinin uygulamak istediği Alman talimatnamelerinin cephemize tatbik edilemeyeceğini hemen her gün Grup Komutanlığı’na haber vermek bana çok güç geliyordu. Daha henüz Halep’te oturmakta olan Ordular Grubu subaylarının vazifelerinin ifasının ellerinde işe yarayan harp sahnesi haritalarının bulunmamasından dolayı son derece güçleşmiş olduğunu takdir etmiyor değildim. Ancak gerek pek çok takdir ettiğim Ordular Grubu Kurmay Başkanı Albay von Dommes, gerekse Ordular Grubu Karargâhındaki diğer subaylara hiç olmazsa cepheye bir kere gelerek cephemizdeki hal ve şartların, Alman nizam ve talimatnamelerinde esas alınmış olan cephelere göre bambaşka olduğuna şahsen kanaat getirmeleri hususunda yaptığım pek çok müracaatıma daima bu subayların Halep’te yerlerinden ayrılmalarının mümkün olmadığı sebep gösterilerek red cevabı verilmişti. Verdiği talimatlar buradaki gerçeklere uymayan Grup levazım amirine, kendi Alman levazım şefimi buradaki hâl ve şartlar hakkında bilgi vermek için Halep’e yollamak hususundaki tekliflerim de reddedilmiş ve sebep olarak Grup levazım amirinin ne yapacağını çok iyi bildiği söylenmişti. Ukalalık ve itaatsizlik için değil, ahvalin arzetmekte olduğu mecburiyetler karşısındaki hareket tarzımızı izah etmek üzere Albay Herrgot’u Halep’e göndermiştim. Kendisinin ağır bir dizanteri vakası geçirmiş olduğundan hava değişikliğine ihtiyacı vardı. Döndüğünde bana Ordular Grubu’ndaki subaylar arasında çok az ilgi gördüğünü ve bu işte muvaffakıyet elde edemediğini bildirmiş ve bundan başka bilhassa Halep’te gerek mevcut durum gerekse Türk kıtalarının harp kıymeti hakkında yanlış fikirler beslendiğini anlatmıştı. Bu husustaki yanlışlıkların meşum neticeler doğurabileceğini düşünerek 20 Ekim tarihinde aşağıdaki raporu Ordular Grubu Komutanlığı’na vermiştim:

“24. Tümen’in harp kıymeti hakkında yanlış bir tahmin yapılmaması için bu tümenin Haydarpaşa’yı kol ve katarları hariç olmak üzere 10.057 erle terk ettiği halde cepheye yalnız 4.635 erle geldiğini bildiriyorum; bu birliğin yaklaşık % 19’u yolda hastanelere teslim edilmiş, % 24’ü firar etmiş ve % 8’i de izinden dönmemiş veyahut diğer tümenlerin birlikleri tarafından yakalanarak alıkonulmuştur.

Son zamanlarda soğuk algınlığından hastalananların adedi dikkat çekecek derecededir. Meselâ, ayın altısında 84, yedisinde 115’tir. Tümenin 5 subay ile 516 eri halen hastanelerde tedavi edilmektedir. Hastalık neticesinde bu kadar zayiatın meydana gelme sebebi tümene, cepheye hareketinden önce hiç battaniye verilmemiş olması ve yalnız eratın % 33’üne yetişecek kadar beylik ve ancak üç ere çadırbezi dağıtılmasıdır. Bu hâl ise, askerlerden birçoğunun, hastalanmasına sebebiyet vermiştir. Geceler soğuk ve rutubetlidir. Bundan dolayı, eğer kısa zamanda buna bir çare bulunmazsa, hastalananların sayısı gittikçe artacaktır. Bu kadar kötü olmamakla beraber İstanbul’dan gelen diğer takviye kıtalarında da aynı hâl vardır. Bavyeralı Yarbay Willmer tarafından komuta edilen 24. Tümen, makineli tüfek birlikleri olmaksızın cepheye gelmiştir. Demiryollarının yükünü azaltmak maksadıyla bu birlikler karadan gelmiş ve birçok haftadan sonra tümene katılabilmiştir. Tümenin piyade alaylarında muharip kuvvet ortalama olarak 750 tüfekten ibarettir”.

Üçüncü Gazze Muharebesi’nin başlamasından bir gün önce Beyti Hanun istasyonunda bir Türk–Alman ağır topçu taburu indirilmişti. Halep’te bu taburun komutanına, cephede ciddî muharebeler başlayıncaya kadar sayısı çok olan acemi erlerini talim ve terbiye etmek için yeterince zaman bulacağı söylenmişti. Bunun üzerine tabur komutanı yetişmiş erlerini koşum hayvanlarıyla birlikte pek uzun haftalar süren kara yolundan yürüttürmüştü. Kendisi de cepheye koşum hayvanları ve yetişmiş erleri olmaksızın gelmişti.

Eylülün son günlerinde karargâhımla Huç'tan Huleykat'a geçmiştim. Burası, ikinci mevziimizde, sahilin 12 kilometre doğusunda Vadi Hesse'nin kuzeyinde, çok fakir bir Arap köyü idi. Şimdiye kadar ordu komutanlığının karargâhı cepheye o kadar yakındı ki, birinci mevziin tahliyesinde ordu komutanlığı da burasını bırakmak mecburiyetinde kalacak ve bilhassa ciddî bir anda bütün irtibatları kesilmiş olacaktı. Cepheye her gün yaptığım ziyaretler için çok büyük gidip gelme mesafeleri kat'etmek mecburiyetinden ileri gelen mahzura katlanmak mecburiyetindeydim. Yapılmış yolları olmayan derin kumlu zeminde otomobil bile ancak yavaş ilerleyebiliyordu. Huleykat'tan Bîrüs-sebi'ye kadar olan yaklaşık 60 kilometre için tam üç saat sarfetmek mecburiyetindeydim. Çok şiddetli sıcaklarda kesif ve ağır bir toz bulutu ile kaplanan otomobil yolculuğu zahmetli ve yorucuydu.

Türk hücum bölüğünün talim ve terbiyesini vermiş olduğum Alman Binbaşı Kienel'in elde etmiş olduğu randıman çok memnuniyet vericiydi. Eylül sonunda bu bölükte yaptığım bir teftişte iyi idare ve bakım temin edilmek şartıyla cesur, itaatkâr, kanaatkâr Anadolu erlerinden neler elde edilebileceğine bir defa daha şahit olmuştum.

Ağustos ve Eylül aylarında İngilizler, atlı birlikleri ile Bîrüssebi'nin batı ve güney cepheleri önünde bir sürü büyücek gösterişler yapmışlardı. Onlar bu gösteriş hareketleri sırasında araziyi keşfetmişler, ölçümler, su sondajları ve buna benzer işler yapmışlardı. Bu gibi cebrî keşif hareketleri, İngilizlerin Bîrüssebi'ye taarruz için hazırlıklar yaptığını, yakın bir ihtimal olarak gösteriyordu. Bu şartlar altında zayıf olan Bîrüssebi garnizonunun takviye edilmesi gözardı edilemezdi. Bunu temin etmek görevini, 16. Tümen'in şimdiye kadar olan mevziinin batıdaki yarısına komşusu olan 26. Tümen'e vermiştim. Bu mevziin 16. Tümen'e isabet eden ve doğal olarak çok kuvvetli olan geri kalanı zaruret halinde bir alay tarafından müdafaa edilebilirdi. Bu şekilde 16. Tümen'in bir alayını üç batarya ile Bîrüssebi'ye göndermem mümkün olmuş ve bu tümenin diğer bir alayını üç süvari bölüğü ve iki sahra bataryasıyla Bîr Ebu Rukeyk'e nakledebilmiştim. Bu müfreze burada Kavuka ile Bîrüssebi arasındaki gediği kapatıyordu ve icabında süratle Bîrüssebi garnizonunu takviye edebilecekti. Bîrüssebi müdafaasının idaresini Albay İsmet'e vermiştim. İsmet, cephede bir müddet misafir olarak kaldıktan sonra Enver son ziyaretinde kendisini birlikte İstanbul'a götürmüş ve Eylül nihayetinde kendisini tekrar bize göndermişti. İsmet'in emri altındaki birlikler "3. Kolordu" adını almıştı.

İngiliz ve Türk keşif kolları arasında meydana gelen bir çatışma sırasında İngiliz istihbarat servisi şefi Binbaşı Meinertzhagen kendine ait harita çantasını kaybetmişti. Bu çantada miktarı ehemmiyetsiz olmayan para ile bir sürü hususî mektuplar arasında birçok enteresan notlar bulunuyordu. Bu notlardan, İngilizlerin mevziimize yapacakları taarruzu senenin nihayetine veyahut yeni senenin başına tehir ettikleri, esas taarruzlarını Gazze'nin güneybatısına yöneltmek istedikleri, karma bir tugayı Gazze'nin kuzeyinde karaya çıkarmaya niyet ettikleri, İngilizlerin mevziimize yapacakları taarruzla beraber Suriye sahilinde de Fransızların karaya asker çıkaracakları ve İngilizlerin sol kanadımızdaki araziyi büyük süvari birliklerinin harekâtına elverişli görmedikleri ve aksine bu mevkiye karşı sırf gösterişler yaparak kuvvetli kıtaları bu tarafa çekerek bizi aldatmak istedikleri anlaşılıyordu.

Bu çantanın kaybolmasında düşman tarafından gayet ustaca tertip edilmiş bir aldatma manevrası mı, yoksa bizim için son derece mesut bir rastlantı mı söz konusu olduğu tabiidir ki bizi çok ilgilendiren bir mesele olmuştu. Bu konudaki görüşlerimiz başlangıçta farklı farklıydı. Fakat sonunda bunun düşman tarafından tertip edilmiş bir hile olduğunda birleşilmişti. Gerek İngiliz gerekse Türk harp edebiyatında benim, Binbaşı Meinerzhagen'in harita çantasından öğrenilen bilgilere aldanarak; biricik ihtiyatım olan 7. Tümeni Üçüncü Gazze Muharebesi'nden önce Bîrüsse-bi'ye göndereceğim

yerde sağ kanadımızın gerisinde hazır bulundurduğum yönündeki iddia yanlıştır. Meinertzhagen çantasında bıraktığı notlarda taarruzun sene sonunda veyahut gelecek senenin başında yapılacağını zikretmekle bir hata yapmıştı. Nitekim gelişen olaylar ve 26, 27 ve 28 tarihlerinde elde edilen keşif neticelerinden Bîrüssebi ve Gazze üzerine bir taarruzun yapılmak üzere olduğu anlaşılmakta olduğundan elde edilen çanta içerisindeki bilgilerin aldatmak maksadıyla tertip edilmiş olduğundan şüphe edilemezdi. 7. Tümeni Bîrüssebi'ye nakletmek için zaten vakit vardı, fakat ben, gerimiz bir İngiliz çıkarma hareketiyle tehdit edilsin edilmesin, ihtiyatımı sağ kanat gerisinde tutmak mecburiyetindeydim.

Ben, Refet'in komuta ettiği her iki tümeniyle muharebeye yalnız 6.800'ü aşkın bir kuvvet sevkedebileceğine ve hattı uzun, düşmanın yoğunlaştırılmış ateşine maruz mevzilerinin, Albay İsmet'inkinden daha evvel takviye edilmeye ihtiyacı olduğuna kanaatim vardı. Her şeyden evvel Bîrüssebi'yi kaybetmeye Gazze'yi kaybetmekten daha kolay razı olabilirdik. Düşmanımız sağ kanadımıza mahvedici bir darbe vurmaya muvaffak olduğu takdirde, geçilmesi zor ve suyu olmayan Yuda Dağlarına atılmış ve bütün menzil teşkilatımızın dayandığı demiryolundan uzaklaştırılmış olacaktık. Buna karşılık Bîrüssebi kaybedildiği takdirde daima demiryolu boyunca sağ kanadımızı denize dayayarak kuzey istikametinde geriye çekilebilirdik.

Üçüncü Gazze Muharebesi'ni kaybetmemize sebep, ihtiyatların yanlış mevkiye yerleştirilmesi değil, aksine 1917 senesinin Ekim ayı sonunda elimde bulunan 23.000 tüfek, 1.400 mızrak ve 191 toptan –bunlardan 38'i ağır– oluşan bir kuvvetle hemen 50 km. genişliğinde bulunan bir mevkii çok üstün düşman kuvveti karşısında o vakitki Türk tümenlerinin çok zayıf olan makineli tüfek teçhizatıyla başarıyla müdafaaya imkân bulunmamasıdır. Türk tümenlerinin muharebe kuvvetlerinin azlığı, her türlü derinliğine tertibat almaktan bizi vazgeçirmek mecburiyetinde bırakmıştı. Hâlbuki bu derinliğine alınacak tertibat başarılı bir müdafaa için esas şarttır ve öyle kalacaktır.

Üçüncü Gazze Muharebesi'nden önce komutam altındaki birlikler aşağıdaki gruplara bölünmüşlerdi:

Gazze'de Albay Refet'in komutası altında 22. Kolordu (53. ve 3. Tümenler) bulunmaktaydı. En Namus ile Kavuka arasındaki kuvvetli mevzileri Albay Ali Fuat'ın komutası altındaki 20. Kolordu (54. ve 26. Tümenler ile 24. Tümenin üç taburu) müdafaa ediyordu ve 16. Tümen'in üçte ikisi ihtiyat olarak Tellüşşeria civarında Ali Fuat'ın emrinde bulunuyordu. Bîrüssebi'nin müdafaası Albay İsmet komutasındaki 3. Kolordu'ya (27. Tümen, 16. Tümen'in üçte biri, 24. Tümen'in üçte biri ve 3. Süvari Tümeni) bırakılmıştı.

Sağ kanat gerisinde Beyti Hanun civarında 7. Tümen'le Ebu Rukeyk civarında 24. Tümen'in üçte biri emrimde hazır bulunuyordu. Avrupa cephelerindeki muharebelerde çok iyi bir nam bırakarak kendini fazlasıyla göstermiş olan 19. Tümen, Üçüncü Gazze Muharebesi'nin başında mevcudunun üçte ikisiyle Sina cephesine gelmiş ve Cemame civarında hazır bulundurulmuştu. Bu tümen de ordu komutanlığının emrindeydi.

Kudüs–Bîrüssebi yolunu kapatmak için Halilürrah-man'da bulunan 12. Depo Alayı Zahiriye'ye alınmıştı. Alman Binbaşı Kielh tarafından komuta edilen bu alayın vazifesi cephemizdeki kıtaların zayiatını dolduracak acemi erlerini talim ve terbiye etmekti. Bir muharebede sırasında bu alayın ancak küçük bir kısmı, yani eğitici kadrosu olan çekirdeği işe yarıyabilirdi.

Remle'ye ikinci bir Alman uçak bölüğü gelmişti. Bu bölüğün mürettebatı, meydan muharebesi

başlamadan önce, henüz harekât sahasının hâl ve şartlarını kavrayabilecek kadar zaman bulamamışlardı.

General von Falkenhayn cephemizin doğudaki yarısının komutasını 7. Ordu Komutanı Fevzi Paşa'ya vermek niyetinde bulunuyordu. Ben de cephenin batı yarısının komutanlığını muhafaza edecektim. Her iki bölgenin ara hattı kabaca Et Tîne–Bîrüssebi demiryolunu takip edecekti. Bu yeni tertibatın alınmasını, General von Falkenhayn, Halilürrahman'a ulaşan Fevzi Paşa'nın, kendi komutanlığıyla cephe arasında gerekli olan tel irtibatını kurduktan sonra emretmek istiyordu.

Ordular Grubu Komutanlığı muharebenin başında daha hâlâ Halep'te, cephenin yaklaşık 600 km. gerisinde bulunuyordu. Büyük bir talihsizlik de, tam muharebenin başlangıcında 160 kamyondan oluşan nakliye kolunun benzin yetiştirilmemesi yüzünden hareket edememesiydi. Bütün kamyon nakliyatının bir müddet için durması, Ebu Rukeyk civarındaki büyük demiryolu köprüsünün top ateşinden ağır şeklide hasara uğraması neticesinde, Bîrüssebi'ye demiryoluyla yapılan bütün nakliyatın da durmasıyla, bir kat daha fecaat göstermişti.

Gök de bize karşı isyan etmişe benziyordu. 27 Ekim akşamı, yani hiç beklenilmeyen bir zamanda, bulutlardan boşanırcasına yağmur getiren bir fırtına kopmuştu. Sular yalnız mevziimizde ehemmiyetsiz olmayan tahribat yapmakla kalmamış, vadilerde hiç olmazsa birkaç gün kalan su birikintileri, düşmanlarımızın kendi hayvanlarını sulamalarına da yaramıştı.

Üçüncü Gazze - Bîrüssebi Muharebesi

Daha Ağustos'un ortalarında Allenby, ast komutanlarına kendi taarruz planının esaslarını izah ederek onları harekât için gerekli olan hazırlıkları yapabilecek bir duruma getirmişti. Taarruz başlangıçta Eylül'ün sonunda yapılacaktı; fakat Makedonya'dan gelen 10. Tümen'in naklindeki gecikmeler taarruz başlangıcının Ekim sonuna bırakılmasına sebep olmuştu.

General Allenby basit bir zaferle yetinmek istemiyordu; onun maksadı düşmana bir imha harbi hazırlamaktı

Hafif Süvari Tugayı'ndan Tuğgeneral C. F. Cox ve Anzak Atlı Piyade Tümeni'nden Sir E.W.C. Chaytor.

Gazze'nin karadan ve denizden birkaç gün süren bombardımanı ile muharebe açılacaktı; bunu ikinci sahne olarak da Bîrüssebi'nin işgali takip edecekti. Tümgeneral Sir Philip Chetwode 53., 60. ve 74. Tümenlerden ve 6 bataryalık bir gruptan oluşan 20. Kolordu ile Bîrüssebi'nin güneybatısından taarruz ederken; Dessert Mounted Corps'un çöl atlı piyade kolordusunun komutanı Tümgeneral Sir H. G. Chauvel, Anzak atlı tümenleriyle Bîrüssebi'ye doğu ve kuzeydoğudan taarruz edecek ve garnizonun Kudüs üzerine geriye çekilmesine mani olmak için bu mevkiyi doğudan çevirecekti.

Bîrüssebi düşünce, General Allenby, Tümgeneral E. L. Buffin komutası altındaki 21. Kolordu ve 52., 54. ve 75. Tümenlerle altışar bataryalık üç ağır topçu grubundan oluşan kuvvetle Gazze'nin güneybatısından kat'i taarruza geçecekti.

Bu arada 20. Kolordu Bîrüssebi'nin kuzeyinden batıya dönerek Tellüşşeria ile Gazze arasındaki Türk mevzilerini toparlayıp kaldıracaktı. General Allenby, çöl atlı piyade kolordusunu demiryolu boyunca Irakulmenşiye hizalarından daha yukarı kuzeye yürüterek buradan batıya çarkettirerek Türklerin geri çekilmesine mani olacaktı.

İngiliz komutanı, kendi 20. ve 21. Kolorduları arasındaki boşluğu muharebenin başlangıcında Yeomanry atlı piyade tümeni ve Hecinsüvar tugayı ile –bunlar teşkilât itibariyle çöl atlı piyade tümeni kolordusuna bağlıdır– emniyet altına almak istiyordu. Ordu ihtiyatı olmak üzere Allenby'nin emrinde 10. Tümen ile 7. Atlı Piyade Tugayı ve Hint, Fransız ve İtalyan birliklerinden meydana getirilmiş 3.000 tüfek ve 6 süvari bölüğü kuvvetinde "Composit Force" (Karma Kuvvet) bulunuyordu.

Topyekûn olarak İngiliz başkomutanının emri altında Üçüncü Gazze Muharebesi'nin başlangıcında 80.000 tüfek -karşısında bulunan Türk piyadesinin yaklaşık dört misli-, 15.000'i aşkın kılıç -Türk süvarisinin on iki misli- ve 400 top -Türk topçusunun iki mislinden fazla- kuvveti vardı. Diğer İngiliz kaynaklarına göre İngilizlerin Üçüncü Gazze Muharebesi'ndeki kuvvetleri 75.000 tüfek, 17.000 kılıç ve 475 toptu. Gazze bombardımanına katılan harp gemilerinin topları bu yekûna dâhil değildir.

Taarruz için yapılan teknik ve taktik hazırlıklar İngiliz kurmayının parlak bir icraatıdır. Düşmanımızın sayıca üstünlüğünden daha fazla harp malzemesi ve yardımcı vasıtalarla üstünlüğü bizim için en büyük talihsizlik olmuştu. Denizlere hâkimiyet düşmanımıza dünyanın her bir tarafından harp malzemesi ihtiyacının sağlanmasını mümkün kılmaktaydı. Bu suretle planın icrasında elzem olan büyük ölçüde teknik hazırlıklar için ilk şart temin edilmiş bulunuyordu. Miktarı büyük yekûnlar tutan cephane ve erzak yığınları depo edilebilmiş, binlerce deve su nakliyatı için hazırlanmış, sıhhiye hizmetleri için çok geniş tedbirler alınmış ve iş görme kabiliyeti yüksek olan bir muharebe şebekesi inşa edilmişti. Ağır bataryaların cephane ihtiyacını temin için 134 adet traktör el altında bulunuyordu. Asıl taarruza başlangıç teşkil eden bombardıman esnasında yalnız İngiliz ağır bataryaları Gazze ile tahkimatı üzerine 15.000 mermi yağdırmışlardı.

Bîrüssebi'ye taarruz edecek birlikleri, menzile daha yakın tutmak için, Gazze'ye taarruz edecek 21. Kolordu'nun katar ve kafilesi de bu birliklere katılmıştı. Gazze önünde bulunan kıtalar da ihtiyaçlarını hemen gerilerinde bulunan demiryolu ve suyolunun son noktalarından temin edebiliyorlardı.

İngiliz birliklerinin taarruz için hazırlık mevzilerini işgal hareketleri daha 21/22 Ekim gecesi başlamış ve bunu takip eden gecelerde devam etmişti. İngiliz kurmayının maksada uygun tertibatı sayesinde bu hareketler pürüzsüz olarak icra edilmişti. İleri sürülmüş emniyet müfrezelerinin himayesi altında geceleyin demiryoluyla su boruları tesisatı Bîrüssebi istikametinde uzatılmıştı. Fakat taarruz hazırlıklarını gizlemek için yapılan bütün bu ihtiyat tedbirlerine rağmen bunlar uzun müddet uçaklarımızdan gizli kalamamıştı.

Düşmanın işlerini taciz etmek ve mümkün olduğu takdirde maksatları hakkında daha çok malûmat elde etmek üzere 27 Ekim'de Ali Fuat Bey'in komutası altında takviye edilmiş bir piyade alayını Tellüşşeria istikametinden ve süvari tümenini de Bîrüssebi'den Kemaltepe (230 rakımlı tepe) Tavil el Habari hattına ilerletmiştim. Kıtalarımız burada demiryolu inşaatını koruyan İngiliz süvarilerine rastlamışlar ve şiddetli bir muharebeden sonra bunları demiryolu inşaatının başladığı noktaya atmışlardı. Kıtalarımız bu muharebede iki subayla 10 er esir almışlar ve iki makineli tüfek ele geçirmişlerdi. Öğleden sonra İngilizler daha fazla kuvvet getirerek kaybettikleri mevzileri tekrar almaya gayret etmişlerse de taarruzları her defasında tamamen püskürtülmüştü. Fakat gece boyunca bu ileri sürülmüş olan kuvvetlerimizin çevrilerek mevzilerimizden arkalarının kesilmemesi için Ali Fuat Bey karanlık bastıktan sonra bunları çıktıkları mevzilere geri almıştı.

29 Ekim'de uçaklarımız, yalnız Bîrüssebi önündeki düşman kuvvetlerinin önemli ölçüde takviye edildiklerini değil, aynı zamanda Gazze'nin güneybatı cephesindeki avcı siperlerinin de daha kuvvetli olarak işgal edilmiş olduklarını tespit etmişlerdi. Ayın 30'unda da gelen haberlerden sonra artık düşmanın yaklaşık iki süvari tümeniyle Bîrüs-sebi'nin güney cephesi önünde ve bir ilâ iki piyade tümeniyle de batı cephesi önünde taarruza hazırlanmakta olduğundan şüphe edilemezdi.

Ayın 27'sinden beri Gazze üzerine fevkalâde şiddetli topçu ateşi açılmıştı. Ayın 30'unda üç düşman harp gemisi Gazze koyunda görünmüş ve mevzilerimizin sağ kanatlarıyla Gazze'den kuzeye giden yolu ateş altına almışlardı. Dir Esned demiryolu istasyonuna tam bir isabet neticesinde cephane dolu birkaç vagon havaya uçmuştu. Zaten pek sıkıntılı olan cephane durumumuz için 10 santimetrelik bin mermiyle 15 santimetrelik birkaç yüz merminin tahrip edilmesi bizim için çok hissedilir bir kayıp olmuştu.

Her şey birkaç gün sonra Bîrüssebi ve Gazze üzerine yapılacak bir taarruz karşısında bulunduğumuzu gösteriyordu. 20. Kolordumuzun cephesinde yalnız zayıf süvari kıtaları tespit edilmişti.

General Falkenhayn, bizim daha ziyade takviye edilmiş kuvvetlerle yeniden düşmanın Kavsülbasal–Kemalte-pe'deki ileri birliklerine taarruz ederek İngilizlerin taarruz hareketlerini taciz etmemizi istiyordu. General bununla bütün operatif durum üzerine müsait bir tesir icra edeceğini ümit ediyordu. Ben ise böyle bir teşebbüsün, düşmandan alınacak mevzilerde devamlı surette kalabilecek bir vaziyette olduğumuz takdirde faydalı olabileceğini düşünüyordum. Fakat zayıf kuvvetlerimiz buna müsait değildi. General von Falkenhayn benim bu itirazlarımı dikkate almadı, aksine teşebbüsün yapılmasında ısrar etti. Bununla beraber ertesi günü İngilizlerin Bîrüssebi'ye taarruzuyla bu emrin icrası kendiliğinden düşmüştü.

Bu arada ilk defa olarak von Falkenhayn ile benim aramda emirlerimiz altında bulunan Türk birliklerinin muharebe kuvvetleriyle manevra kabiliyetleri hakkında çok bariz ihtilaflar meydana çıkmıştı. Von Falkenhayn ile maiyetinin harp sahnesi ile sevk ve idare edecekleri Türk kıtalarını

henüz birazcık olsun tanımaya vakit bulmadan İngilizlerin taarruz etmesi çok büyük bir talihsizlikti. Bu kötü durum Ordular Grubu karargâhıyla cephe arasındaki uzun mesafenin her türlü sözlü görüş alışverişine imkân bırakmamasıyla da daha ziyadeleşmişti. Bu şartlar altında; General von Falkenhayn'ın; benim bir Türk kıtasını bir taarruza sevketmezden önce tecrübelerime istinaden çok düşünmemi, azim ve inisiyatif eksikliğine atfetmesinden kaçınmak mümkün değildi. Bundan başka takip edilecek taktik hakkında bizim düşüncelerimiz arasındaki esaslı fark ve ihtilafın, arifesinde bulunduğumuz meydan muharebesi ve onu takip eden ricat esnasında bazı güçlüklere ve pürüzlere sebebiyet vermesinden de kaçınmak mümkün değildi.

Düşmanımızın bizce bilinen büyük üstünlüğü hasebiyle, bütün su noktaları esaslı surette tahrip edildikten sonra mevzilerimizi bırakmak ve muharebeyi kabul etmeyerek bize gelmekte olan takviye kıtalarımızın geliş istikametine doğru çekilmek en doğru hareket tarzı olurdu. Fakat kamyon kollarımızın çalışmamasından ve koşum hayvanlarının yokluğundan dolayı birçok topu, büyük miktarda cephaneyi ve yakın zamanda yerine konması mümkün olmayan sair harp malzemesini geride bırakmak veya tahrip etmek mecburiyetinde kalacağımız gibi, Enver ve General Falkenhayn kendileri tarafından planlanan taarruzundan vazgeçmekle denk demek olan böyle bir çözüm tarzına asla onay vermezlerdi.

31 Ekim 1917 günü şafakla beraber otuza yakın hafif ve ağır İngiliz bataryası 27. Türk Tümeni tarafından işgal edilmiş olan Vadiüssebi ile Bîrüssebi'den Halâsî'ye giden yol arasındaki mevzilere ateş açmışlardı. Bu ateşin himayesi altında 60. ve 74. İngiliz tümenleri taarruz için yayılmışlardı. Demiryolu ile Vadiüssebi arasındaki Türk mevzilerini zayıf düşman kuvvetleri yokluyorlardı. Smith müfrezesi –bir piyade tugayıyla takviye edilmiş olan İmperial hecin tugayı– burada Türk mevzilerini yalnız tehdit edecek, fakat bunlara taarruz etmeyecekti. 53. İngiliz tümeni Bîrüssebi üzerine yapılacak taarruzu Tellüşşeria'ya karşı emniyet altına almak ve icabında kuzey istikametinde, geriye çekilecek olan Bîrüssebi garnizonuna taarruz etmek için Es Sana civarında hazır bulundurulmuştu. Bîrüssebi'nin güney cephesi önünde yalnız zayıf İngiliz süvarisi görünüyordu.

İki tümen kuvvetindeki düşman süvarisinin geceleyin İbin'den Arara üzerine hareket ettikleri hakkında dost Bedevîlerin Albay İsmet'e getirdikleri haber, uçaklarımızın sabahleyin yaptıkları keşifle doğrulanmış bulunuyordu. Bunun üzerine Albay İsmet süvari tümenini Bîrüssebi'nin kuzeydoğusundaki tepelere göndererek tümene Bîrüsse-bi'nin düşman süvarisi tarafından kuşatılmasına mani olmak vazifesini vermişti. Etrafa hâkim bulunan ve zayıf surette tahkim edilmiş olan küçük Tellüssebi'yi (koni biçimindeki karakteristik tepelerden biri) Albay İsmet bir taburla – 300 tüfek ve 6 ağır makineli tüfek– işgal ettirmişti. Kendisine ihtiyat olarak kalan son iki taburla Ras Gannam civarında hazırlanmış olan mevziinin sol kanadıyla Tellüssebi arasındaki 5 kilometrelik boşluğu kapatmaya gayret ediyordu. Ancak muharebenin iyice gelişmesinden sonra Albay İsmet, demiryoluyla Vadiüssebi arasında taarruz edilmeyen mıntıkasından birkaç bölük çekerek kendine ihtiyat temin edebilmişti. Her ne kadar biz İngilizlerin Bîrüssebi'nin güney cephesine karşı ilerleyeceklerini hesaba katmışsak da bunların Bîrüssebi'ye doğudan taarruz etmek gibi cüretkâr bir fikir besleyeceklerine ihtimal vermemiş ve bunun için de bu gibi bir hâl karşısında gerekli olan hazırlıkları yapmamıştık.

Saat 8 ile 9 arasında İngilizler, güneybatı cephesinde topçu tarassudunun himayesi için Türklerin esas muharebe hattından ileri sürülmüş bir istinat noktasını hücumla zaptetmişlerdi. Bu küçük tabyayı savunanlar cesur bir müdafaadan sonra teslim olmuşlardı.

Kısmen gayet iyi olan Türk bataryalarının ateşi altında İngiliz piyadesi, öğleden evvelki saatlerde 27. Tümen'in mevzilerine 400–600 metreye kadar sokulabilmişti. İngiliz bataryalarının bir kısmı Türk mevzilerinin yakın mesafelerine gelmişler ve onların esasen zayıf olan tel örgü manileri tahrip ateşi altına almışlardı. Saat 12.15'te İngilizler hücuma kalkmıştı. Türk siperlerinin bir kısmını ele geçirebilmişlerse de diğerleri için çok telefat vererek çetin muharebeler yapmak mecburiyetinde kalmışlardı. Onlar; Vadiüssebi gerisine çekilmekte olan 27. Türk Tümenini takip etmeyip, aksine aldıkları mevzileri müdafaa için tertiplenmeye başlamışlardı. General Allenby kıtalarına daha sonra tedariki gereken suyu göz önünde tutarak Bîrüssebi mevkiinin yalnız çöl atlı piyade kolordusu "Dessert Mounted Corps" tarafından zapt ve işgal edileceğini emretmişti. Çöl ve çöle benzeyen mıntıkalarda su tedariki meselesinin komutanlığın kararlarına yaptığı tesir hakkında çok istifadeli bir olay.

Bîrüssebi doğu cephesi önünde düşman süvarisi, saat 8 ile 9 arasında Vadi el Milh istikametinde Tellüssebi'ye doğru yoklamaya başlamış ve kısa bir müddet sonra bir İngiliz süvari alayı da Hirbet Salanta civarında Bîrüssebi–Halilürrahman şosesine varmıştı. İngiliz keşif kolları burada Türk süvari tümeninin emniyet kıtalarıyla temasa geçmiş fakat bütün gün muharebe meydanının bu sahasında hiçbir muharebe olmamıştı. Buna mukabil öğleden evvel Yeni Zelanda süvari tugayının yere inmiş avcıları Tellüssebi'ye cepheden taarruza kalkmışlardı. Örtüsüz olan arazide Türk makineli tüfeklerinin ateşi İngiliz taarruzunu az bir müddet sonra durdurmuştu. Ancak İngilizler çevirme taarruzu için taze kuvvetler getirerek Tellüssebi'nin kuzey ve güney yanlarına taarruz ettikten sonra saat 15'te Türk mevziini hücumla zaptetmeye muvaffak olmuşlardı. Bu mevziin müdafaasını üstlenmiş olan zayıf Türk taburu çok büyük bir cesaretle dövüşmüş ve vazifesini tamamen yerine getirmişti. Bu tabur iki İngiliz süvari tümenini altı saat müddetle durdurmuş ve bu şekilde onların çevirme hareketlerini Bîrüssebi–Halilürrahman şosesinden daha ileriye götürmelerine mani olmuştu. Uçaklarımızın attığı bombalar yaya savaşan İngiliz süvarilerinin hayvanları arasında oldukça büyük kayıplara sebep olmuştu.

Ras Gannam ile Tellüssebi arasına sokulan iki Türk taburu, İngiliz süvarisinin taarruzuna uğradıkları vakit, kolordu komutanının emriyle Bîrüssebi istikametinde Vadiüssebi gerisine çekiliyorlardı. İngiliz süvariler zayıf olan Türk hatlarını yararak taarruzlarını Bîrüssebi mevkiinin içerisine kadar götürmüşlerdi; hatta burada İsmet Bey'le maiyetinin esir düşmesine ramak kalmıştı. General Chetwode, 4. hafif süvari tugayına şehri zaptetmelerini emretmiş ve cesur tugay komutanı General W. Grant da bu vazifeyi bir süvari hücumuyla halledivermişti.

Albay İsmet tarafından emredilen Bîrüssebi'deki su kuyularının tahribi maalesef yalnız kısmen icra edilebilmişti.

Huleykat'taki ordu komutanlığına öğleden evvelki saatler zarfında Bîrüssebi'yi tehdit eden tehlikeye dair doğru bir fikir verebilecek haber gelmemişti. Daha saat 11.40 sularında Albay İsmet kendi güney ve güneybatı cephesi karşısında bulunan düşman kuvvetlerini yalnız bir piyade tümeni olarak tahmin etmişti. Biraz sonra o, ordu komutanlığından direktif ve takviye kıtaları için de ricada bulunmuştu. Ben kendisine mevzilerini tutmasını emretmiş ve kendisine yardım etmek üzere de 24. Tümen'in Ebu Rukeyk civarında bulunan müfrezesini Bîrüssebi'ye yürütmüştüm. Bîrüssebi mevzilerinin boşaltılması bu zamanda artık söz konusu olamazdı ve pek çok zayiata mal olurdu.

Saat 13.45'te Albay İsmet, 67. Alay'ın mevzilerini kaybettiğini ve kıtalarıyla Vadiüssebi gerisine gitmek niyetinde olduğunu bildirmişti. Bu benim ondan aldığım son haberdi. Biraz sonra Huleykat ile

Bîrüssebi arasındaki telin kopmuş olduğu anlaşılmıştı. Bütün diğer bağlantılar da kesilmiş olduğundan Albay Herrgott'tan otomobiliyle Bîrüssebi'ye gitmesini ve burası düşmüş olduğu takdirde kıtaları Tellüşşeria–Ebu Huf–Zahiriye hattına çekilmesini ve bu hattı tutmaları için adıma emir ve talimat vermesini rica etmiştim. Albay Herrgott, Ebu Rukeyk civarında Bîrüssebi'den geriye çekilen kıtalarla karargâhlara rastlamış ve İngilizlerin Bîrüssebi'den daha ileriye geçmediklerini ve takip etmediklerini haber almıştı.

Bu günlerde henüz hiçbir muharebeye girmemiş olan 3. Süvari Tümeni'ne de Zahiriye civarında Kudüs'e giden şoseyi kapatmasını emretmişti. Aynı şekilde hiç dokunulmamış ve takviye edilmiş olan 24. Tümen'in alayına da Ebu Huf'u işgal etmesini emretmiş ve Bîrüssebi'den geri çekilmekte olan 27. Tümen aksamına da Tellüşşeria'yı toplanma noktası olarak göstermişti.

İngilizler tarafından esir alınan birliklerimiz.

Bîrüssebi Muharebesi İngilizlere büyük bir başarı sağlamıştı. Onlar 9 Türk topu ele geçirmişler ve 70 subayla 1.458 er esir almışlardı. Fakat Bîrüssebi garnizonunun geri çekilme yolunu keserek ekseriyetini esir etmeye muvaffak olamamışlardı. General Chauvel'i küçük bir istinat noktası olan Tellüssebi altı saat alıkoymuş, Smith müfrezesi de yalnız Türk mevzilerini tehdit etmiş ve fakat bunlara taarruz etmemiş, 53. İngiliz tümeni de bütün gün Vadi Hanafiş'in doğusundaki tepelerde iş görmeksizin durup kalmıştı.

27. Tümen'in mevzilerine taarruz İngilizlere 139 ölü ve 1.010 yaralıya malolmuştu.

Muharebe günü saat 15.30'da Huleykat'taki ordu karargâhına; yeni emir ve komuta bölümünün aynı gün saat 23'te yürürlüğe gireceğine dair General von Falkenhayn'ın emri geldi. Bîrüssebi tutulmazsa 7. Ordu adım adım Şeria Vadisi gerisine ve Zahiriye–Yuda güney ve güneydoğusundaki dağ geçitleri hattına çekilecekti. Bu hat her halde elde tutulacaktı.

Albay Herrgott, Remle'de 19. Tümen'in 57. Alayı'nın, bir topçu taburunun ve Yafa civarındaki sahil muhafaza kıtalarının emir ve komutasını üstlenecek ve bu kıtalarla İngilizlerin muhtemel bir çıkarma hareketine karşı koyacaktı. Ordular Grubu Komutanlığı şimdilik Halep'te kalacaktı.

Cephedeki komuta durumunun değiştirilmesi için zaman iyi seçilmemişti; çünkü ne 7. ve 8. Ordu komutanlıkları arasında doğrudan doğruya ve ne de 7. Ordu komutanlığıyla emri altına girecek birliklerin arasında herhangi bir irtibat mevcuttu. Bu sebepten zaruri olarak şimdilik bütün cepheye komuta etmek mecburiyetindeydim. Ancak birkaç gün ve birçok bariz pürüzlerden sonra cephede yeniden belirgin bir komuta durumu kurulmuş bulunuyordu.

1 Kasım'da İngilizler taarruzlarına devam etmediler. Onlar yalnız Bîrüssebi'nin kuzeydoğusundaki tepelere kuvvetli emniyet kıtaları sürmekle yetinmişlerdi. Yalnız iki tarafın süvari birlikleri arasında küçük ölçekte çatışmalar meydana gelmişti.

İngilizlerin Bîrüssebi'deki kuyuların randımanını haddinden fazla tahmin ettikleri ve belki de kuyuların bir kısmının Türkler tarafından tahrip edilmiş olduğunu hesaba katmamış oldukları anlaşılıyor; çünkü her iki İngiliz süvari tümeni su ihtiyaçlarının temini hususunda çok büyük zorluklarla karşılaşmışlar ve birkaç tugayı hayvanlarını sulamak için Bîrüssebi'nin 20 km. doğusunda bulunan su mahalline götürmeye mecbur olmuşlardı. Yuda dağlarının güney eteklerinde Tellüşşeria–Ebu Huf–Zahiriye hattında yeni bir müdafaa cephesi kurabilmemizi, İngilizlerin Bîrüssebi'nin işgalinden sonra su tedarikinde maruz kaldıkları zorluklar neticesinde yaptıkları duraklamaya borçluyuz.

27. Tümen'in Bîrüssebi'den kurtulan kısımları Halâsî mevziini ve 16. Tümen'in bir alayı ile üç bataryası Ebu Huf hattını işgal etmişlerdi. Bu su mahalliyle Zahiriye arasındaki araziyi süvari tümeni (bir alayı hariç) emniyet altına almış ve Zahiriye civarında Albay Willmer 24. Tümen'in takviye edilmiş bir alayı ile durmuş ve Yuda'ya da Süvari Tümeninin 3. Alayı sürülmüş bulunuyordu. Ebu Huf ve Zahiriye grupları 3. Kolordu Komutanlığının emri altına verilmişti. Bir piyade alayı ile 4 bataryayı 26. Tümen'in mevzilerinden alarak Tellüşşeria'nın kuzeybatı civarında emrime hazır bulunduruyordum.

20. Kolordu cephesinde şiddetli keşif kolu faaliyeti haber verilmişse de ne bu kolordu ve ne de 22. Kolordu'ya 31 Ekim ve 1 Kasım günlerinde taarruz edilmişti. Gazze'nin gerek denizden gerekse karadan bombardımanı eksilmeyen bir şiddetle devam etmişti. Gazze mevzilerine ara sıra, zararı görülmeyen gazlı mermiler de atılmıştı. Buna karşılık hendekler ve bilhassa Gazze mevzilerinin telörgüsü manileri sürekli bir ağır bombardıman neticesinde gitgide pek ciddî hasara uğramış ve bu bombardımanın doğurduğu kanlı zayiat da yavaş yavaş hissedilmeye başlamıştı. Böyle bir bombardıman gününde düşman topçu ateşiyle Gazze garnizonundan 1 subay ve 24 er şehit düşmüş ve 4 subay ile 46 er de yaralanmıştı.

Bütün bombardıman devamınca İngiliz topçusu, bataryalarımızdan birisini yakalayarak ateşiyle susturmaya muvaffak olamamıştı. Bu sebepten topçumuz hemen hiç zayiat vermemişti. Çok sınırlı olan cephane mevcudundan dolayı düşman ateşine karşılık vermekte ben topçumuzu ağır davranmaya mecbur ediyordum.

Denizden bombardımana on altı gemi (İngiliz, Fransız) iştirak etmişti; bataryalarımızdan birinden aldığı tam isabetle Requin Fransız kruvazörü mevkiini terke mecbur olmuştu.

1 Kasım akşam saat 22.20'de 8. Ordu Komutanlığına, Ordular Grubu Komutanlığının bir emri gelmişti. Buna göre 19. Tümen 1/2 Kasım gecesi 7. Ordu Komutanlığının emrine verilmek üzere Tellüm–Lehe'ye sürülecek ve 7. Ordu'nun Kudüs'e giden yolları kapamak hususundaki en mühim vazifesinin kolaylaştırılması için 2 Kasım günü Tellüşşeria civarından orada bulunan kuvvetler ve 26. Tümen ile Bîrüssebi istikametine bir taarruz yapacaktı. Şayet 7. Ordu Komutanlığı telefon irtibatlarının kifayetsizliğinden dolayı emrolunan taarruzun sevk ve idaresini üzerine alamazsa, bunu 8. Ordu Komutanlığına devredecekti ve bunun için her iki komutanlık birbiriyle temas edeceklerdi. Tellüm-Lehe'de hiç su yoktu. Bunun için ben, 2 Kasım sabahı erkenden 19. Tümen'i Avuk el Hacı Süleyman'a yürüttüm. Taarruzun 2 Kasım'da yapılması artık mümkün değildi. Halilürrahman'da bulunan 7. Ordu Komutanlığı ile Kudüs üzerinden bir irtibat teminine muvaffak olununcaya kadar uzun saatler geçmiş ve geniş sahaya yayılmış olan birlikleri tam zamanında taarruz için toplamak ve hazırlamak teknik bakımından mümkün olamamıştı. Grup komutanlığının Halep'te kalması bir defa daha mahzurunu göstermişti. Komutanlığın emirleri ve aynı şekilde cepheden gelen haberler, alıcısının eline geçinceye kadar birçok saat geçiyordu. Türk cephelerinin sınırlı vasıtaları, Ordular Grubu Komutanlığındaki subayların Avrupa cephelerinde alıştıkları gibi, iyi ve iş görecek kabiliyette tel irtibatı vücuda getirilmesine müsait değildi. Herhalde Ordular Grubu Komutanlığı, benim kendisine gönderdiğim ve 1 Kasım günü Bîrüssebi'de ve civarında düşmanın iki ilâ üç süvari, üç ilâ dört piyade tümeni tespit edildiğini bildiren raporumu, kendi emrinin dağıtılması esnasında henüz almamış bulunuyordu.

Bundan başka Ordular Grubu Komutanlığa elinde bulunan işe yaramaz haritalardan dolayı Tellüşşeria'dan Bîrüssebi'ye karşı yapılacak bir taarruzun ancak Kemalt-epe'de ve Tavilülhabari civarında bulunan düşman kuvvetlerine aynı zamanda yapılacak bir taarruzla bu hareketin sağ yanı emniyet altına alındığı takdirde mümkün olabileceğini kestirememişti. Vaziyet hakkındaki izahatım neticesinde General Falkenhayn emrini evvela birliklerin yalnız taarruza hazırlanmaları şekline çevirerek değiştirmiş ve ertesi günü Gazze'de meydana gelen hadiseler neticesinde emrini tamamen geri almıştı.

1/2 Kasım gecesi, uzun müddetten beri beklediğimiz, Gazze sahil mıntıkasındaki mevzilerimize taarruz başlamıştı. Refet'le mutabık kalarak en ileride düşman topçu ateşine bilhassa maruz olan avcı

siperlerimizin yalnız zayıf emniyet kıtalarıyla işgal edilmesine ve bir taarruz esnasında esas müdafaanın ikinci avcı siperleri hattında yapılmasına karar vermiştim.

İngilizler taarruzlarına Hanyunus–Gazze yolunun batısı yakınında bulunan ve bizim en ilerideki hattımızın ilerisine sürülmüş olan bir istinat noktasını almakla başlamışlardı. Bu noktanın günlerce bombardıman edilmesi neticesinde telörgüsü manileri o derece tahrip edilmişti ki, İngilizler kısa bir hazırlık ateşinden sonra ilk hamlede burasını ele geçirmeye muvaffak olmuşlardı; fakat tam burada yerleşmek istedikleri sıralarda bataryalarımızın tam vaktinde açmış oldukları imha ateşiyle ciddî telefat vermişlerdi. Sabahın saat 3'ünde General Bulfin 52. Tümeni bir tugayıyla takviye edilmiş 54. Tümeni kısa bir ateş baskınından sonra, sahil mıntıkasındaki en ileri Türk mevzilerine karşı hücuma kaldırtmıştı. Hücuma geçenler ilk hamlede muhtelif yerlerdeki Türk hendeklerine girmeye muvaffak olmuşlardı. İngilizler tanklarının himayesi altında sahil boyunca en ilerdeki Türk mevzilerini yarmışlar ve bizim esas muharebe hattımızın sağ kanat istinat noktası olan Elmine'yi almışlardı. Türklerin muhtelif lokal karşı hücumları düşman tarafından püskürtülmüştü.

İngiliz kaynakları, General Bulfin'in neden dolayı kendi emrinde bulunan kuvvetlerin yalnız pek az kısmını (üçte birini) taarruza geçirdiğine ve taarruzu yalnız Gazze'nin güneybatısına yönelttiğine dair hiçbir malûmat vermemektedirler.

İngilizler Gazze'ye karşı bu ilk taarruzlarının başarısını 134 subay 2.562 er kaybetmek suretiyle elde etmişlerdi. Bu da Gazze'yi savunanların iyi döğüştüklerine ve mevzilerini cesaretle müdafaa ettiklerine delil teşkil etmektedir. Belki bu ağır zayiat İngilizlerin ertesi günlerde Gazze taarruzuna devam etmemelerinin ve evvela muharebe meydanının doğu kısmındaki hadiselerin gelişmesini beklemelerinin sebebini teşkil eder.

2 Kasım sabahı Albay Refet Gazze'nin kuzeyinde emrimde bulunan 7. Tümen'le karşı taarruza geçerek elden çıkan mevzilerin geri alınması için benden müsaade istedi ve aldı. Refet saat 12'de öğleyin 7. Tümen'in iki alayını Gazze'nin kuzeybatısındaki Şeyh Rıdvan denilen büyük kumluktan Elmine istikametinde ilerlemişti; maalesef bu karşı taarruz iyi yöneltilememişti. Her ne kadar bu taarruz toz ve dumanlarla İngiliz kara bataryalarına karşı örtülmüşse de Gazze koyunda yatan harp gemilerine tamamen yanını vermişti. Bu taarruzun muvaffak olmamasındaki birinci sebebi de bu gemilerin tesirli ateşine atfetmek gerekir. Bununla birlikte 7. Tümen, Şeyh Rıdvan'da sahil ile Gazze şehri arasındaki araziyi tıkamaya muvaffak olmuştu.

Gün sona ererken Elmine müstesna olmak üzere sahil mıntıkasında bütün esas müdafaa hattı henüz elimizde bulunuyordu; Gazze'nin diğer cephelerinde de en ilerdeki emniyet hattı dahi Türklerin tamamen elinde idi. 20. Kolordu'nun cephesinde 2 Kasım günü tamamen sükûnet hüküm sürmüş ve sol kanadımızda da aynı günde önemsiz muharebelerden başka bir hadise olmamıştı.

İngiliz Yarbayı Newkomb savaştan önce Güney Filistin'de ölçümler yapmış ve bu esnada halk ile memleketi iyice tanımıştı. Bu yarbay 90 kadar hecin süvarisi ve birkaç Bedevî ile bizim sol kanadımızı kuşatmayı ve buradaki Arapları Türkler aleyhinde tahrik etmeyi teklif etmiş ve bu işi üzerine almıştı. Newkomb 40 saat boyunca Halilürrahman–Zahiriye şosesini kapatmaya ve bu suretle ehemmiyetsiz olmayan lokal bir kargaşalık oluşturmaya muvaffak olmuştu. Bundan sonra yarbay ve erleri, Kudüs'ten getirilen Alman kamyon koluna mensup şoförler tarafından, cesurane bir müdafaadan sonra esir edilmişlerdi.

3 Kasım'da Gazze'de topçu düellosu bütün şiddetiyle devam etmişti. İngilizlerin batı kanatlarının

en sonundaki mevzilerini ıslah için yapmış oldukları pek çok teşebbüs Türkler tarafından püskürtülmüştü.

Ebu Huf civarında kısa bir topçu hazırlığından sonra 53. İngiliz tümeni Türk mevzilerine karşı taarruza geçmişti. Burada çok inatçı ve ağır zayiat verdiren muharebeler olmuştu. Geceleyin Ebu Huf'a ileri alınan 19. Türk Tümeni'nin müdahalesiyle bütün bu taarruzlar tamamen püskürtülmüştü. Her ne kadar İngiliz süvarisi geçici olarak Ras En-Nukb'da yerleşmiş ise de bu hal Ebu Huf'daki olayların cereyanına tesir etmemişti.

Aynı muvaffakıyetsizlik ertesi günü İngilizlerin çok inatçı fakat yine yetersiz kuvvetlerle Ebu Huf tepelerine tekrar ettikleri taarruzlarda da kendini göstermişti. Ebu Huf civarına kısım kısım yapılan ve hissedilir kayıplar getiren bu taarruzlara İngilizleri yönelten mecburiyet, yeni su mevkilerini ele geçirmek olsa gerektir.

4 Kasım günü uçaklarımız Bîrüssebi'de ve batısında sayısı birçok tümen tahmin edilen düşman kuvvetlerinin yığıldığını bildirmişlerdi. Bu haber benim Tellüşşeria'ya bir taarruz yapılacağı hakkındaki düşüncemi takviye ediyordu. Düşmanın 7. ve 8. Ordularımızın arasını yarmasını engellemek için gereken kuvvetlerin hazırlanması, bana bundan böyle yapılması en önde gelen bir vazife görünüyordu.

Fakat bu maksat için gerekli olan kuvvetleri serbestleştirmek ancak Gazze'nin tahliyesiyle sağlanabilirdi. Bunun için hiç istemeyerek Gazze'nin tahliye edilmesine müsaade edilmesini Ordular Grubu'ndan ricaya karar vermiştim.

Refet kendi tümenlerinin muharebe kuvvetinin sekiz gün süren bombardıman ve 7. ve 53. Tümenler tarafından yapılan sayısız karşı taarruzlar neticesinde hissedilir derecede zayıfladığını haber vermişti. Düşmanın durmaksızın icra etmekte olduğu trampet ateşi, subaylarıyla erlerinin sinirlerine tesir etmekten geri durmamıştı. Gazze'yi tutmak mecburiyetinde olduğu takdirde Refet'in taze kuvvetlere ihtiyacı vardı. Ben ona bu kuvvetleri gönderecek durumda değildim. Elimde bulunan bütün ihtiyatlarla 54. ve 26. Tümenlerin mıntıkasından çektiğim bütün birliklere Tellüşşe-ria ve Ebu Huf civarında ihtiyaç vardı.

General von Falkenhayn Gazze'nin boşaltılması için rica edilen müsaadeyi vermişti. Nihayet kamyonlar için benzin de gelmiş olduğundan Refet birçok kamyon kollarıyla 4/5 ve 5/6 Kasım gecelerinde topçusunun bir kısmıyla cephanesinin büyük kısmını geriye gönderecekti. 6/7 gecesi de 7. Tümen Hes Vadisi gerisinde Herbiye civarındaki ikinci mevziimizin sağ kanat mıntıkasına, 3. Tümen Beyti Hanun'da hazırlanmış bir sürgü mevziine; 53. Tümen de kolordu ihtiyatı olarak Beyt Cerca'ya çekilecekti. 20. Kolordu, mevzilerini yeni emre kadar tutacaktı.

5 Kasım günü büyük muharebe olmaksızın geçmişti. General von Falkenhayn'ın Gazze'nin bu hal ve şartlar altında boşaltılmasının haklı ve yerinde olup olmadığı hakkındaki sorusunu, alınan tedbirlerin muhafaza edilmesi ricasıyla cevaplamış ve sebep olarak da bir düşman tazyiki altında yapılacak Gazze tahliyesinin mecburiyetten pek çok malzeme ve cephane kaybına malolacağını bildirmiştim. Ordular Grubu Komutanlığı nihayet Kudüs'e gelmişti.

General Chetwode Bîrüssebi'de bulunan kıtaların su tedariki hususunda beklenilmeyen zorluklarla karşılaşması ve Ebu Huf kuyularını ele geçirmek hususunda yapılan pek çok tecrübenin muvaffakıyetsizlikle neticelenmesi karşısında Tellüşşeria'ya karşı planlanan yarma hareketini 6

Kasım sabahına kadar ertelemeye mecbur olmuştu. Generalin kıtalarının en dış kanadındaki Imperial Hecin Tugayı, Ras En-Nukb'da taarruzun sağ yanını emniyet altında bulunduracaktı. Ebu Huf'a karşı yeniden 53. Tümen ve bunun solunda Yeomanry altı piyade tümeni hareket edecekti. Bu tümen ile demiryolu arasında 74. ve 60. Tümenler taarruz için ileri atılacaklar ve 60. Tümen'in solunda geriye doğru kademe halinde 10. Tümen bulunacaktı. 20. ve 21. Kolordular arasındaki gediği Avustralyalı altı piyade tümeni kapatacak ve Anzak tümeni de Bîrüssebi'de hazır bulundurularak yarma muvaffak olduğu takdirde Türklerin takibini üstlenecekti.

Sabahın erken saatlerinde 74. İngiliz tümeni, evvelce topçu hazırlığı yapmaksızın 27. Türk Tümeni'nin Bîrüssebi Muharebesi'nde maneviyatı sarsılmış zayıf bakiyesi tarafından işgal edilmiş bulunan Halâsî mevziine tamamen baskın şeklinde taarruza geçmişti. Bu mevziin küçük istinat noktalarının birçoğu kendilerini cesaretle müdafaa etmiş ve birkaç noktada ihtiyatlar tarafından lokal karşı taarruzlar da yapılmıştı; fakat saat 8.30'da bütün istinat noktaları İngilizlerin eline geçmişti. Öğle vaktine kadar düşman Tellüşşeria'nın güneyinde demiryoluna yaklaşmak için çalışmıştı. Fakat öğleden sonraki saatlerde istasyonun suyu bol olan kuyusunu ele geçirmek hususunda yaptığı mükerrer teşebbüsler püskürtülmüştü.

Halâsî mevzii alındıktan sonra 60. ve 10. Tümenlerin bütün ağır ve hafif bataryaları ateşlerini bizim Kavuka mevziimizin doğu kısmına karşı yöneltmişler ve saat 12.30'da 60. Tümen'in piyadesi demiryolunun üzerinden Kavuka mevziinin doğu yanına karşı ilerlemiş ve yayılmaya başlamıştı. Cesur bir müdafaadan sonra burayı işgal eden 16. Tümen'in zayıf kuvvetli bir alayı, Şeria Vadisi gerisindeki Ebu Cerrar mevziine çekilmişlerdi. İngilizler Kavuka mevziinin yalnız doğu kısmı ile yetinerek batı istikametinde çekilen Türkleri yalnız keşif kollarıyla takip etmişlerdi. İngilizler piyadelerinin büyük kısmını kuzeye döndürmüşler ve demiryolunun batısından kuzey istikametinden ileriye sevk etmişlerdi.

Geniş ve derin oyulmuş Şeria Vadisi'nin kuzey kenarında Ebu Cerrar ile Tellüşşeria arasında bu sırada 20. Türk Kolordusu'nun azimkâr komutanı emri altında bulunan kuvvetlerle yeni bir müdafaa cephesi kurmuştu. Tellüşşeria civarında Türk hattı vadinin güney kıyısına varıyor ve buradan doğu istikametinde Ebu Huf'a gidiyordu. Her iki grup arasında kilometrelerce uzanan ancak gündüzleri Ebu Huf grubu topçusunun hâkimiyeti altında bulunan geniş bir gedik bulunuyordu.

Türk bataryalarıyla makineli tüfeklerinin kuvvetli müdafaası İngilizlerin vadiyi geçmek hususunda giriştikleri bütün teşebbüsleri akamete uğratmıştı. Çöken karanlık muharebeye son vermişti.

Ebu Huf civarında da bugün İngiliz tümenleri taarruzlarını yenilemişlerdi. Kuvvetli topçu hazırlığından sonra 53. Tümen ve yere inmiş süvariler cesur bir taarruz yapmışlardı. Onlar, muhtelif noktalarda Türk hatlarına girmeye muvaffak olmuşlardı; fakat üç taraftan yapılan çok azimkâr bir karşı taarruz neticesinde ağır zayiat vererek hendeklerimizden tekrar dışarı atılmışlardı. 19. Türk Tümeni daha önceden kazanmış olduğu şöhretine hakkıyla lâyık olduğunu göstermişti. Muharebe meydanının bu kısmında da basan karanlık çok çetin savaşlara son vermiş ve her iki taraf birbirleriyle sıkı bir muharebe teması muhafaza ederek geceyi geçirmişlerdi.

Düşman tarafından fark edilmeksizin ve zayiat da vermeksizin 6/7 Kasım gecesi Gazze'nin boşaltılması başarılmıştı. Refet'in gayet iyi düşünülmüş, maksada uygun ve son derece takdire lâyık tertibat ve talimatı ve şahsî azim ve iradesi sayesinde –bombardımandan harap olmuş tek bir top müstesna olmak üzere– bütün toplar ve cephanenin tamamı geriye alınmıştı. Gazze'den çıkan derin

kumlu yolların üzerinde bizim Alman şoförlerinin icraatı da her türlü övgünün üstündeydi. Ayın 7. günü sabahleyin basan sis, tahliye işleriyle 22. Kolordu birliklerinin geri çekilmesini kolaylaştırmış ve 7., 3. ve 53. Tümenler öğleden evvelki saatlerde emrolunan hedeflerine varmışlardı.

Halâsî ve Kavuka mevzilerinin kaybından sonra ben, 54. ve 26. Tümenlerinin mevzilerini boşaltmalarını ve Fuilis vadisinin gerisine çekilmelerini emretmiştim. Fakat maalesef, düşmanın esas baskısının Ebu Huf-Zahiriye mıntıkasını tehdit etmekte olduğu fikrini besleyen General von Falkenhayn'ın emri üzerine tertibatı geri almış 54. ve 26. Tümenlerin bölgelerini son derece zayıf bırakarak ertesi günü kuvvetli bir taarruz grubunu -mümkünse tam bir tümeni– El Cindi civarında hazır bulundurmaya mecbur kalmıştım. Tellişşeria grubuyla bu taarruz kolu güneydoğu istikametinde ilerleyecekti.

Genç Türk subaylarının ahval-i ruhiyesini hiçbir şekilde anlamaksızın General von Falkenhayn bu kolun sevk ve idaresini Yarbay Herrgott'a vermek istemişti.

Şimdiye kadar ortaya çıkan birçok hallerde komutanlık vasıflarını ispat etmiş olan 20. Kolordu'nun kabiliyetli ve azimkâr komutanı Albay Ali Fuat (Cebesoy) lâyık olmadığı bu muameleyi en büyük bir şiddette protesto etmişti. Ben de, onun haklı olan bu düşüncesine göz yumamazdım. Bunun için bu taarruzun kendisine verilerek şimdiye kadar emri altında bulunan kıtaları ayrıca 26. Tümen'den iki tabur ve 54. Tümen'den beş tabur ve dört batarya ile de takviye etmiştim. Havacılarımıza da düşmanın Tellişşeria'daki kuvetlerini ertesi günü bombalamalarını emretmiştim.

Bu emir ve tertibat neticesi olarak birliklerin pek ziyade parçalanması; emirlerin tebliğini ve kıtaatın iaşe ve ikmalini son derece güçlendirişti. Lâkin Ordular Grupu Komutanlığı'nın yerine getirebilmek için bu güçlüklere katlanmak zorundaydık.

Çok şükür gelişmeler, icrası emrolunan bu karşı taarruzu önlemiş bulunuyordu. 7 Kasım günü sabahleyin şafakla beraber İngilizler, Türk emniyet kıtalarını bastırmışlar ve 74. Tümenleriyle Tellüşşeria-Ebu Huf arasındaki seyrek Türk hattını yarmışlar ve 60. Tümenleriyle de Tellüşşeria civarında ve batısında olan Türk mevzilerine taarruz etmişlerdi. Türkler cesurane müdafaa etmişlerse de nihayet üstün kuvvetler karşısında çekilmeye mecbur olmuşlar ve İngilizler de Şeria Vadisi'nin kuzey kıyısına ayak basabilmişlerdi. Türk mevzii yaklaşık 15 km'lik bir genişlikte yarılmıştı.

10. İngiliz tümeni aynı günün sabahında, yaklaşık 200 er tarafından müdafaa edilen Ebu Cerrar istinat noktasını ele geçirmişti.

Kendisine karşı taarruz için verilmiş olan kuvvetlerle Ali Fuat (Cebesoy), El Cindi ve Tel Ebu Dilah arasında yeni bir müdafaa hattı tesis etmişti. İngilizler, tereddütlü bir şekilde yalnız Huç istikametinde onları takip etmişlerdi.

Tellüşşeria yarma hareketinin başarıyla sonuçlandığını zanneden İngiliz başkomutanlığı ayın 6. günü öğleden sonra İmperial Hecinsüvar Tugayı, 53. Tümen ve Yeomanry atlı piyade tümeninin, Ebu Huf güneyi ve Ras En-Nukb tepeleri hattında savunmaya yönelik bir koltuk oluşturmalarını emretmişti. İşte 7. Türk Ordusu'nun zorluk çekmeksizin düşmandan sıyrılmasını sağlayan bir emir! Ayrıca General Chetwode diğer iki atlı piyade tümeniyle ve kendisi tarafından tayin edilecek bir piyade tümeniyle ayın 7'sinde sabahleyin erkenden Cemame ve Huç üzerine ilerleyecek ve oradaki kuyuları ele geçirecek ve bu iki noktaya dayanarak Gazze garnizonunun geri çekilmesi kesecek veyahut bunları takip edecekti.

İngiliz kaynakları, neden dolayı General Allenby'nin tam şimdi, yani cephemiz yarıldıktan sonra, ilk plânından vazgeçtiğini ve atlı kuvvetlerini iki Türk ordusu arasındaki büyük boşluktan içeri saldırtarak ve 8. Ordu gerisinde sola doğru çarkettirecek yerde bu kuvvetlerin büyük kısmıyla cepheden takip yaptığı hakkında hiçbir sebep gösterememektedirler. Acaba İngilizler başlangıçta, cephemizi yardıklarının farkına mı varmamışlardı? Yoksa su tedariki meselesi onları, kendileri için müsait olan durumdan istifade etmekten vazgeçirerek iki su yerini mümkün mertebe çabuk ele geçirmeye mi zorlamıştı. Ve yahut İngilizler -diğer muhtelif vakalarda da yaptıkları gibi– geri çekilmekte olan Türklerin mukavemet kuvvetini mi küçümsemişlerdi? Bu sonuncu ihtimal şundan dolayı akla gelmiştir ki, General Chetwode 7 Kasım öğleden sonra, muhabere meydanına büyük bir gecikmeyle ulaşan Avustralya atlı piyade tümenini Tel Ebu Dilah civarındaki Türk sol kanadının kuşatılmasına tahsis edeceği yerde bu tümeni, cephede Türklerin karşısında bulunan 60. Tümen'in avcıları arasından atlı olarak hücuma geçirmek istemişti. Bu tertibat az bir zaman sonra anlaşıldı ki uygulanması mümkün olmayan bir emirdi. Ancak akşama doğru bir İngiliz tugayının, Türklerin dayanağı olmayan sağ kanadını kuşatması üzerine İngilizler, Ali Fuat (Cebesoy)'un karşısında küçük lokal başarılar elde etmeye muvaffak olabilmişlerdi.

Her iki Türk ordusunun arasındaki gediğe 7 Kasım'da Anzak tümeninin iki tugayı girerek Ameydat'a ilerlemiş ve burada bir Türk seyyar hastanesiyle birkaç nakliye kolunu ele geçirmiş ve iş görmeksizin olduğu yerde kalmıştı. Bununla beraber İngiliz atlı birliklerinin faaliyetini takdir ederken bunların hayvanlarının başarma kudretlerinin gerek o gün, gerekse devam eden günlerde, kısmen pek uzun süren yürüyüşler ve kısmen de yetersiz sulama neticesinde önemli oranda azaldığını hatırdan çıkarmak doğru olmaz

8. Türk Ordusu, vakit ve zamanında çekilmeye başlamasından dolayı maruz kaldığı imha tehlikesinden kurtuluşunu, İngiliz başkomutanının kendi esas muhabere plânını, tam bu plânın uygulanmasına imkân oluştuğu göründüğü bir sırada terk etmesi ve yahut terketmek mecburiyetinde kalmasına borçludur.

General Sir E. Allenby, 6 Kasım öğleden sonra General Chetwode birliklerinin Tellüşşeria civarındaki başarılarını işittiği vakit, Gazze'ye yeniden taarruz zamanının gelmiş olduğuna hükmetmişti. Kuvvetli bir topçu ateşi hazırlığından sonra 75. ve 54. Tümenler, 7 Kasım günü sabahleyin saat 4.50'de Gazze'nin batı ve güneybatı cephelerine hücum edeceklerdi. En ilerdeki İngiliz siperlerinde hazırlanmış hücum kıtalarının, Türk mevzilerinde alışılmışın dışındaki sessizlik dikkatlerini çekmiş ve ileriye keşif kolları gönderilerek daha gece yarısından evvel Türklerin Gazze'yi tahliye ettikleri anlaşılmıştı. Aydınlıkla beraber 54. İngiliz tümeni, şehrin kuzey kenarıyla Şeyh Rıdvan'dan sahile doğru uzanan kumlukları işgal etmişti. 54. Tümen'in takviye edilmiş iki tugayı geriye çekilen Türkleri sahil boyunca takip ediyordu.

General Sir E. Allenby'nin derhal kuvvetli birliklerle 22. Türk Kolordusu'nu takip etmemesine hâdisesi, Gazze önünde bulunan İngiliz tümenlerinin katar ve kafilelerini 20. Kolordu'ya ve Çöl Atlı Piyade Kolordusu'na terk etmeleri yüzünden manevra kabiliyetlerinin azalmış olması ile izah edilir.

Ordular Grubu Komutanlığı'nın 7 Kasım öğleyin vermiş olduğu bir emirle 8. Ordu adım adım Hesse Vadisi'nin gerisine çekilecek ve 7. Ordu da sağ kanadını Ceymar–Bîr Salih-Ebu Cerrar'da geriye kıracaktı. Her iki ordu kendi iç kanatları gerisinde kuvvetli ihtiyatlar bulunduracaklardı.

Muharebe kuvveti yerinde, iyi sevk ve idare edilen birliklerle, muharebenin kesilmesi ve adım

adım geriye gidilmesi belki başarıyla yapılabilir. Fakat bizim durumumuzda olduğu gibi, eğer bu şartlar yoksa çarçabuk düşmandan mümkün mertebe uzağa çekilmek daha uygundur.

26. ve 54. Tümenler gece boyunca Fuilis Vadisi'nin gerisine alınmışlardı. Ali Fuat (Cebesoy) grubu, karanlık bastıktan sonra düşmandan kolaylıkla sıyrılabilmiş ve Um Kelha–Cemame hattına çekilmişti. 26. ve 54. Tümenlerin bu gruba ait birlikleri kendi tümenlerine iade edilmişlerdi.

Deniz sahilindeki en sağ kanatta İngilizlerin 52. Tümeninin takviye edilmiş her iki tugayı 7 Kasım akşamı ansızın bastırdıkları Türk emniyet kıtalarını Hes vadisinin üzerinden geriye atmışlar ve Herbye mevkiini zaptetmişlerdi. Bu iki tugay geceleyin daha başka İngiliz birlikleriyle takviye edilmişlerdi. Kendi kıtalarının çok yorulmuş olmasından ve harp kuvvetlerinin azlığından dolayı 7. Türk Tümeni Komutanı Yarbay Kâzım -Şam menzilinin liyakatli müfettişi- bir karşı taarruz için karar verememişti. O, Barbara mevkii civarındaki tepeleri, düşmanın daha ileri gitmesine mani olmak üzere tutmuştu. Kendini son derece zorlamak suretiyle tümen, 8 Kasım'da düşmanın dört defa tekrar etmiş olduğu taarruzlara mukavemet etmiş ve mevzilerini bu günün akşamına kadar tutmuştu. Barbara savunması, 7. Türk Tümeni'nin tarihinde çok şanlı bir sayfadır.

İngilizlerin daha ziyade takviye edilmiş birliklerle Hes Vadisi'nin kuzey kıyısında yerleşebilmeleri Beyti Hanum sürgü mevziini ve Fulis vadisi bölgesini daha fazla tutulamayacak bir duruma sokmuştu.

Ben daha 8 Kasım öğleden önce 3., 54. ve 26. Tümenlerin Hes Vadisi'nin gerisine alınmaları emrini vermek mecburiyetinde kalmıştım. İnsanlar ve hayvanlar bir evvelki gece yürüyüşünden halsiz düşmüşlerdi; erzak, su ve cephane yoktu. Ezici, bayıltıcı bir sıcak insanlarla hayvanların üzerine çökmüş ve koşum hayvanlarını çoğu kez topları derin kumlardan çekemeyecek bir hale getirmişti. Bu sebepten geriye çekilme çok ağır oluyordu. Avcılarımız öğleden sonra Huç ve Cemame civarında takipte bulunan bir düşman süvarisiyle muharebe temasına geçmiş bulunuyordu. Bir İngiliz süvari alayı, Huç civarında 54. Tümen'in artçısına karşı cesur bir hücum yapmış ve şiddetli müdafaa ateşine rağmen Türk hatlarını yararak birkaç yüz esirle, birçoğu derin kumlarda saplanıp kalmış olan 23 top ele geçirmişti. Bu hücuma bir Avusturya–Macar bataryası da maruz kalmıştı. İngiliz kaynakları bu bataryanın numara erlerinin toplarını arslanlar gibi müdafaa ettiklerini bildirmişti. Bu sayede topların kurtarılmasına muvaffak olunmuştu. Geceleyin yaptığımız çekilme hareketini Hes Vadisi'nin gerisine kadar uzatabilseydik, öğleden sonra yapılan bu ricatin ağır zayiatından kurtulabilirdik.

Gazze'nin tahliyesinden sonra ordunun sol kanadına hareket etmesini emrettiğim 53. Tümen, yürüyüşte gösterdiği mükemmel bir kudret sayesinde Cemame civarına, Ali Fuat (Cebesoy) grubunun birkaç enerjik karşı taarruzla düşmandan sıyrılmasını temin edebilmek için tam zamanında ulaşmıştı. Maalesef geri çekilme esnasında bütün kuyuları tahrip etmek mümkün olamamıştı.

Her iki Türk ordusunun arasındaki gediğe 8 Kasım günü yalnız bir tek İngiliz süvari alayı Avuk El Hacı Süleyman civarına kadar ilerlemişti. 7. Ordu cephesinde 8 Kasım günü belli başlı bir hadise olmamış ve bu ordu kendi sağ kanadını zorluk çekmeksizin düşmandan sıyırabilmişti.

8 Kasım öğleden sonra alınan Ordular Grubu'nun bir emri; 8. Ordu'nun 9 Kasım'da Kusayr Vadisi bölgesi gerisine, sol kanadıyla da Es-Somayl civarına çekileceğini bildiriyordu. 7. Ordu da sağ kanadıyla Ed-Davayma'ya geri gidecek ve Ali Fuat (Cebesoy) grubu da kendi emri altında bulunan birliklerle 16., 19. Tümenler ve 27. Tümen'in geri kalanı ile her iki ordu arasındaki gediği Beyti Cibrin civarında kapatacaktı.

Ben, 22. Kolordu’yu 3. ve 7. Tümenler Culis üzerinden Barka’ya, 54. Tümeni Kavkabe üzerinden El Kastine’ye ve 26. Tümeni Faluce üzerinden Et-Tîne’ye ve 63. Tümen’i demiryolu doğusundan Seyta üzerinden Megallis’e ve karargâhımı da 9 Kasım gecesi Et Tîne’ye nakletmiştim.

Kıtalarımızın insan takati dâhilindeki her şeyi yapmalarına ve çok üstün düşman kuvvetleriyle cesaretle çarpışmalarına rağmen, düşmanın ileri hareketini Gazze–Bîrüssebi hattında durdurmak mümkün olamamıştı. Fakat düşmanımız da bizi bir hezimete uğratmaya muvaffak olamamıştı.

Üçüncü Gazze Muharebesi kaybedilmişti.

Bizim için söz konusu olan mesele, mümkün olduğu kadar az zayiatla düşmandan sıyrılmaktı. Eğer biz, kuyuları tahrip ederek, bir hamlede düşmandan uzaklara çekilmiş olsaydık, buna imkân doğardı. Fakat maalesef General von Falkenhayn, 8. Ordu’yu takip eden düşmanın sağ kanadına yapacağı bir karşı taarruzla bir başarı elde edeceğini ümit etmişti.

Geri Çekilme

İngiliz başkomutanı 8/9 Kasım gecesi, ağırlık merkezini sağ kanadından sol kanadına nakletmeye karar vermişti. O, sahil boyunca taarruz ederek Türk sağ kanadını kuşatmak istiyordu. Onun ilk hedefi Sarar vadisini ve oradan Kudüs'e giden şoseyi ele geçirmekti. Kendi kıtalarının erzak ve cephanesini deniz yolundan sağlamak imkânı ve sahil bölgesindeki su şartlarının su teminine müsait olması, İngiliz komutanını bu suretle karar vermeye mecbur etmiş olsa gerektir. Hes Vadisi'nin denize ulaştığı yerde, deniz yolu ile getirilen erzak ve saire ile büyük bir iaşe deposu kurulmuştu.

General Sir E. Allenby, düşmanın takibine çöl piyade kolordusunu memur etmişti. 52. ve 75. Tümenler sahil boyunca bu kolorduyu takip edecek ve ona destek vazifesi göreceklerdi. İmperial atlı piyade tümeni, 9 Kasım'da Anzak tümeninin arkasından geçirilerek sağ kanattan sol kanada alınmıştı. Avustralya atlı piyade tümeni 9 Kasım günü hayvanlarını sulamak için o kadar büyük zorluklarla karşılaşmıştı ki, o gün artık düşmanın takibine katılamamıştı. 53. Tümen, İmperial Hecinsüvar Tugayı 9 Kasım akşamı henüz Ebu Huf, 10. ve 75. Tümenler Bîrüssebi batısında ordugâhta ve 54. Tümenle karma birlikler Gazze civarında bulunuyorlardı. Bütün enerjileriyle İngilizler demiryolu ile suyolunu Gazze istikametinde uzatıyorlardı.

Türkler tarafından 7. Ordu düşmandan zorluk çekmeksizin sıyrılmış ise de 8. Ordu'nun çok yorgun düşmüş birliklerinin Kusayr vadisinin gerisine çekilmesi çok zayiatlı olmuştu. Her ne kadar tümenlerin büyük kısımları düşman tarafından taciz edilmeksizin bu mıntıkanın gerisindeki yeni mevzilerine çekilmiş ve bu mevzileri tahkime başlamışlarsa da geri kalanların ve yolda hastalananların ve bilhassa koşum hayvanları takatten düşen arabaların mühim bir kısmı –herhalde bin kadar er ve iki yüz araba– şiddetle takip eden Avustralyalılarla Yeni Zelandalıların eline geçmişti.

General von Falkenhayn, alışılmadık acayip bir ricate karar vermişti. O, 7. Ordu'yu dağların arasından Kudüs'e çekmek ve 8. Ordu'yu da düzlük olan arazide demiryolu boyunca kuzey istikametinde adım adım geriye almak istemişti. Herhalde general başlangıçta birliklerin hâli ve muharebe kudretlerinin azlığı hakkında kendi kurmayının ve ordu komutanlarının ısrarlı açıklamalarına kulak asmayarak 7. Ordu ile dağlardan çıkıp 8. Ordu'yu takip eden düşmanın sağ kanadına taarruz etmek istiyordu. Bu taarruz ayın 10. günü için emredilmiş ve 9'unda meydana gelen hadiselerden dolayı ertelenmişti.

Şimdiki harekât mıntıkamız deniz ile Yuda Dağlarının dik olan batı yamaçları arasındaki dar ve uzun ova olup sahil boyunca, muhtelif genişlikte bir sıra kum tepeleri vardı. İçeriye doğru, yamaçları sert olmayan ve rakımları arasındaki fark az bulunan tepelerden oluşan bir arazi parçası geliyordu. Bazı yerlerde iyi görüş imkânları veren daha yüksekçe tepeler de –buralara Araplar "Tel" derler– vardı. Bu tepelerin arasında, birçok yerlerde derin vadilerle, bazı yerlerde uzunluğu değişen ve yer değiştiren kum yığınlarından oluşan ve çöle benzeyen düzlük bir saha bulunuyordu ki, buraları da yürüyüşü güçleştiriyordu. Tarıma elverişli olan bu kısım, şimdiye kadarki harekât sahamızdan daha sık olarak meskûn bulunmaktaydı. Fakat "Fellâh" olan halk buralarda fakirdi. Adam boyundan fazla uzun olan Frenk inciri yapraklarının teşkil ettiği çitlerin ortasında kerpiçten sefil kulübeler bulunmaktaydı. Kıtaatın iaşesi hususunda bu civar en küçük bir hizmet bile ifa edemezdi. Bağların ve meyva ağaçlarının ortasında bulunan Alman ve Yahudi kolonileri bu köylerden bariz surette farklıdır. Bu koloniler Kudüs–Yafa yoluna yaklaştıkça daha fazla sıklaşır. Orman bu civarda da yoktur. Su

çıkarmak her yerde mümkündür, fakat su seviyesi çok aşağıda olduğundan kuyuların çok derin olması lâzımdır. Motorlu tulumbalar yalnız Alman ve Yahudi kolonilerinde vardı. Fellâhların köylerinde su çıkarma vasıtaları oldukça ilkeldir. Büyük birliklerin su ihtiyacını temin edebilmek, bu sebepten uzun zamana bağlıdır. Yafa'dan Remle üzerinden Kudüs'e bir şose mevcuttu. Diğer bütün bağlantılar, devamlı bir yağmurda geçilemeyecek bir hale gelen derin kum yollarından ibaretti.

Yolsuz, vahşi ve birbirinden derin ve dik derelerle ayrılmış olan Yuda Dağlarında ve yalnız derin ve dar oyulmuş vadilerde tektük meskûn mahallere ve biraz ekili tarlaya tesadüf edilmektedir. Kudüs, Beytüllâhim ve Halilürrahman vahaları müstesna olmak üzere buralarda bulunan diğer meskûn mahaller düzlüktekilerden daha berbat bir haldedirler. Askerî bakımdan işe yarıyacak kuyuların sayısı pek azdır. Beytüllâhim civarındaki Süleyman gölleri denilen su birikintileri bol birer su hazinesi teşkil ederler.

Yollar dışında kıtaların hareketi hem yorucu ve hem de vakit kaybettiricidir. Dağların yükseklikleri bin metreye kadar yükselir. Bunların dik yamaçları çıplak ve her türlü bitkiden mahrumdur. İnsan ekseriyetle çıplak kayalarla karşılaşır.

Maneviyatı sarsılmış olan kıtaata mümkün mertebe yakın bulunmak için ordu karargâhının çadırlarını en ileri emniyet hattımızın hemen gerisindeki Et Tîne istasyonunda kurdurdum. Et Tîne'de esas cephane deposu, büyük bir erzak ambarı ve bir muharebe iniş yeri bulunuyordu. Ayın 9. günü bütün birliklerin nakil vasıtalarından büyük bir kısmı erzak ve cephane almak veyahut hastalarla yaralılarını bırakmak üzere Et Tîne'ye gelmişlerdi. Vagonlardan kamyon kollarına büyük miktarda cephane yükleniyordu; velhasıl birçok insan ve hayvan burada toplanmış bir halde bulunduğundan bu küçük mevkide ve istasyonun civarında çok canlı bir hareket hüküm sürüyordu. Bu esnada birdenbire ordugâhta şu haber yayılmıştı: "İngilizler ileri karakollarımızı çiğnemişler ve ordu karargâhına hücum ediyorlar!" Bu haber şundan kaynaklanmıştı: 22. Kolordu Komutanı Albay Refet, bir müzakere için beni aramıştı. Kendi karargâhına dönerken otomobilinden düşman süvarisinin ordu karargâhına yürümekte olduğunu gördüğünü zannetmişti. Soğukkanlı ve aklı başında bir askerdeki bu yanlış anlama izah edilebilir şey değildir. Bu hâl büyük ihtimalle birgün evvelki insan tahammülünün üstündeki yorgunluk ve heyecandan ileri gelmişti. Hakikatte ise düşmandan eser yoktu. Refet, o civarda ordugâhta bulunan bir bataryayı silah başına ettirmiş ve derhal mevziye girerek düşman süvarilerini ateş altına almasını emretmişti. Batarya komutanı, ordu karargâhını, o sırada ordugâhı firar şeklinde terk etmekte olan kuvvetli beygir kademesini hücum eden İngiliz süvarisi zannederek, bizzat kendi ordu karargâhını ateş altına almıştı. Bu ciddî anda kuvvetli bir İngiliz hava filosu da Et Tîne'ye taarruz ederek birçok bomba atmıştı. İstasyon binasında muharebe santrali kurulmuş bulunuyordu. Bir bomba bütün hatları tahrip ederek ordu komutanlığının bütün muharebe hatlarını kesmişti. Telsiz telgraf istasyonu kullanılamayacak bir hale gelmiş ve cephane deposunda bir yangın çıkarak gece yarısına kadar devam eden cephane infilâkleri, esasen mevcut olan sinirliliği bir kat daha artırmıştı. Şuursuz bir asabiyet içinde subaylar, erler ve arabalar firar ediyorlardı. Emir almaksızın birçok topçu birlikler hareket etmişlerdi. Uçaklar havalanıyor, fakat düşman tarafına uçacakları yerde Kudüs istikametine gidiyorlardı. Kamyon kolları da harekete geçerek esasen mevcut olan asabiyet ve intizamsızlığı artırıyor ve birçok subay ve er Et Tîne istasyonunda duran yarı dolu trenlere hücum ediyorlardı. Bunların bir kısmı ancak Şam'da tekrar yakalanabilmişti.

Son günlerde birliklerin sürekli yer değiştirmiş olmasından dolayı kendi kıtaları ve komuta makamlarıyla irtibatlarını kaybetmiş olup Et Tîne'de beklemekte olan ağırlıklar ve ikmal kolları

üzerinde paniğin dağıtıcı tesiri, bilhassa şiddetli olmuştu. Asım Bey[18], aklını kaybetmeyen pek az insandan biriydi. Şahsen iyi bir örnek olması ve enerjik müdahalesi sayesinde karargâhta sükûn ve intizamı tekrar tesis etmeye muvaffak olmuş ve 26. Tümen'in birkaç bölüğüyle yeni bir müdafaa cephesi kurmuştu. Çok zor şartlar altında iken Asım Bey iyi bir asker ve tedbirli bir komutan olduğunu ispat etmişti.

Aşçılarımızın ortadan kaybolması neticesinde yemek yiyememeğe bir derece tahammül edebilmişsek de, bütün kablo ve irtibatların kesilmiş olmasından ve benim hayvanımla kurmay başkanımın hayvanından başka karargâhta hayvan bulunmamasından, emirlerimiz altında bulunan kıtalara emir vermek ve bunlardan haber almak hususunda hiçbir imkân mevcut olmaması, durumumuzu son derece güçleştirmişti. Üç seneden beri hayvanlarıma bakan cesur ve sadık Anadolu uşağı, herkesin kaçtığı bir sırada, ben dönmeden ordugâhı terk etmekten çekinmişti. Ertesi günü kaçanların bir kısmı geri dönmüş ve hiç olmazsa en mühim irtibatlar yeniden kurulabilmişti.

Ordular Grubu Komutanlığı'yla irtibat kurmak ve durum hakkında rapor vermek için paniğin ertesi günü öğleden evvel Sarar Vadisi'ne otomobil ile hareket etmiştim. Firarilerin geçtiği yolların perişan manzarası anlatılamayacak bir halde bulunuyordu. Her cinsten yollarda kalmış nakil vasıtaları, ölü hayvanlar, terkedilmiş mermi ve cephane sepetleri, yerlere atılmış dosyalar, hesaplar ve makbuzlar, yarı yanmış otomobiller, bırakılmış silahlar ve teçhizat! Bunların hepsi eratı istilâ eden delice korkuya şahadet ediyordu. Böyle bir paniği bizzat yaşamayanlar ve onun tesirini kendi gözleriyle görmemiş olanlar, onun doğurduğu dehşet hakkında doğru bir fikir edinemezler. Panik ve bunun neticeleri emrim altında bulunan birliklerin bir kısmının maneviyatını ve ruhî ahvalini, panikten evvelki çetin muharebelerden çok daha fazla sarsmış bulunuyordu.

Kudüs'te daha 9 Kasım akşamı, İngilizlerin cepheyi yardıkları; beni ve karargâhımı esir ettikleri haberi yayılmış, bu şayia büyük heyecan, telaş ve şaşkınlık yaratmıştı.

54. ve 26. Tümenlerin muharip kıtaları, çok şükür paniğin neticelerinden fazla etkilenmemişlerdi; diğer tümenlere ise panik hiç sirayet etmemişti. Türk ve Alman subayları cephe gerisinde intizam tesisine ve firarileri yakalamaya gayret ediyorlardı. 10 Kasım'da yalnız Remle'de 1.155 silahlı ve 2.650 silahsız nakliye eri yakalanmıştı.

10 Kasım günü genel olarak sakin geçtiğinden kıtalar yeni mevzilerinde yerleşebilmişlerdi. Ancak akşama doğru 52. İngiliz Tümeni, Esdud civarında bizim 7. Tümen'in sağ kanadına taarruz etmiş ve onu Sukrer nehri gerisine atmıştı. Bunun üzerine 7. Tümen Barka ve Yasur civarında Sukrer nehrinin kuzey tepelerini işgal etmişti. Bu tümenin gerisinde Başit civarında 3. Tümen ihtiyatta bulunuyordu. 7. Tümen'in solunda 54. Tümen Mesmiye'nin her iki tarafındaki tepeleri müdafaa edecekti. 26. ve 53. Tümenler Et Tîne ile Megallis arasında bulunuyordu. 16. Tümen ihtiyattaydı. 19. Tümen'le 3. Süvari Tümeni Beyt-i Cibrin civrında hazır bulunduruluyordu.

İngilizler tarafında ise Kasım'ın 10. günü Anzak tümeni maruz kaldığı zahmet ve meşakkat neticesinde bitkin bir hale gelmiş ve tümenin komutanı, tümenin iş göremeyecek bir halde olduğunu haber vermişti. Avustralya atlı piyade tümeni Faluce civarına ulaşmış ve İmperial atlı piyade tümeni de Mecdel'e gelmişti. Bu tümen ertesi günü Anzak tümenini değiştirecekti.

11 Kasım günü de büyük muharebeler olmaksızın geçmişti.

12 Kasım'da nihayet General von Falkenhayn tarafından emrolunan karşı taarruz yapılmıştı.

Korkulduğu gibi bu taarruz boşuna yapılmıştı. Yalnız bir tek Avustralya tugayına tesadüf eden bu taarruz, tugayı birkaç kilometre geriye atmıştı; fakat çok yorgun düşmüş olan Türk kıtaları kendilerine ilk hedef olarak verilmiş olan Seyta–Es-Somayl hattını bile ele geçirememişlerdi.

Aynı gün 52. ve 75. İngiliz tümenleri Barka ve Yasur civarındaki mevzilerimize taarruz etmişlerdi. Çok çetin ve sürekli değişen durumlardan ve çok zayiat vererek cereyan eden muharebelerden sonra akşamleyin 7. Türk Tümeni mevzilerini İngilizlere bırakmak mecburiyetinde kalmıştı. Karşı taarruza bütün ihtiyatlarım da katılmaya mecbur olmuş olduklarından, daha evvelki muharebelerden zayıf düşmüş olan 7. Tümene, bunlarla hiçbir yardım yaptıramamıştım.

Refet, gece esnasında 3. Tümen'le Kubeiba–El Magar hattını ve 7. Tümen'in geri kalanıyla da Katra tepelerini işgal etmişti. Her iki tümenin muharebe kuvveti 3.000 tüfekten biraz fazlaydı. 54. Tümen sağ kanadını geriye kırarak 7. Tümen'le temas sağlamıştı. Sağ kanadının maruz kaldığı baskı sonucunda 8. Ordu güneybatıya yönelik bir cephe almaya mecbur olmuştu.

12 Kasım günü bir İngiliz uçak bombası Sarar Vadisi'ndeki telefon santralini tahrip etmişti. Bu sebepten Ordular Grubu'nun saat 19'da vermiş olduğu emir 8. Ordu'ya gecenin geç vaktinde ulaşmıştı. Bu emirde; 7. Ordu'nun, ulaştığı mevzilerde inatçı bir müdafaa için yerleşmesi emrolunmuştu. 8. Ordu'ya 16. Tümen'le ayrıca bir piyade alayı veriliyor ve mümkün olur olmaz sahil boyunca kuzeye ilerlemekte olan düşmanın yanına taarruz etmek üzere ilerlemesi emrolunuyordu. Fakat 16. Tümen'in nerede kaldığını tespit etmek ayın 13. günü öğleden sonraya kadar mümkün olamadığından Ordular Grubu Komutanlığı'nın emri yerine getirilememişti.

13. günün sabahı İngilizler taarruzlarını 8. Ordu'dan sağ kanadına karşı yenilemişlerdi. Sahra bataryalarıyla çok sayıda ağır bataryalarının ateşleri himayesinde 75. ve 52. Tümenler 22. Türk Kolordusu'nun mevzilerine cepheden taarruz etmişlerdi. Adetleri üzere burada da İngilizler, taarruzu nispeten zayıf kuvvetlerle yapmış olduklarından Türk mevzilerinin taarruza uğramayan kısımlarının ateşi altında çok zayiat vermişler ve bir başarı elde edememişlerdi. Ancak akşama doğru şimdiye kadar muharebeye sokmadıkları tugayları da getirttikten sonra Türk mevzilerini elde etmeye muvaffak olabilmişlerdi.

Öğleye doğru Yeomanry atlı piyade tümeni yalnız pek zayıf bir şekilde tutulan Yebna'yı almıştı. Bu tümen Remle üzerine ilerleyerek Türklerin geri çekilme yolunu kesmek vazifesini almıştı. Yebna'da bu tümen kendisini takip eden Anzak tümeni tarafından değiştirilecekti. Eğer bu vazifeyi yapmış olsaydı, 8. Türk Ordusu'nun akıbeti bir felakete dönüşebilirdi. Çok şükür ki, İngilizler tarafında büyük kudrette süvari komutanı noksandı. Böyle bir komutan El Magar ve Katra'nın akıbetlerine ehemmiyet vermeksizin her iki atlı tümeniyle Remle'ye kadar ilerler ve bu mevkinin güneyindeki tepeleri, cephesi güneye yönelik olmak üzere tutar ve El Magar'daki Türk mevzilerinin alınmasını da kendi piyadesine bırakırdı. Hâlbuki böyle hareket edeceği yerde Yeomanry atlı piyade tümeni kısmen yaya kısmen at üzerinde El Magar'daki Türk mevzilerine fevkalâde cesurane birkaç hücum yapmış ve hatta öğleden sonra Türk mevzilerini yarmıştı. Fakat bu muvaffakıyetten de istifade edilmemişti. Çünkü İngilizlerin en ilerdeki hatlarıyla arkada uzakta bulunan yüksek komuta makamlarının irtibatı kesilmişti ve İngiliz ast komutanları da işbaşında kendi kendilerine karar vermeye muktedir olamamışlardı. Yazıcılar, emirerleri ve seyislerle Türkler bu gediği oldukça kapatmaya muvaffak olmuşlardı.

Akşama doğru İngilizler çetin ve her iki taraf için çok zayiatlı muharebelerden sonra Mesmiye

tepeleriyle El Magar ve Katra mevkilerini ele geçirmişlerdi. Kubaybe Türklerin elinde kalmış ve basan karanlık Türklerin düşmandan zayiat vermeksizin sıyrılmalarını mümkün kılmıştı.

8. Ordu'nun geri çekilme istikametinden ayrılarak dağların üzerine atılması o kadar belliydi ki, nihayet General von Falkenhayn daha fazla mukavemetten vazgeçmeye karar vermişti. General, 8. Ordu'nun evvela Lût–Yafa hattına ve 7. Ordu'nun da Kudüs istikametinde çekilmesini emretmişti.

Sarar Vadisi istasyonundan, daha evvelki günlerde ve 13/14 gecesi orada mevcut büyük miktarda ordu malzemesi mümkün olduğu oranda kaldırılabilmişti. Buna rağmen ayın 14. günü öğleden evvel Sarar'a giren İngiliz atlı kıtalarının eline tam mevcutlu bir Türk seyyar hastanesiyle büyük miktarda erzak, cephane, vagon vesaire gibi şimendifer malzemesi geçmişti. Bol suyu olan bir kuyu hasta ve yaralılara bakım için tahrip edilmemişti.

Daha 12 Kasım'da karargâhımı Remle'ye nakletmiştim. Burada General von Falkenhayn'ın, Ordular Grubu kurmay heyeti arasında general rütbesiyle istihdam edilmek üzere ordular grubu karargâhına tayin edildiğime dair bir emrini almıştım. Yerime geçecek olan Cevad Paşa'nın[19] gelişine kadar 8. Ordu komutanlığı üzerimde kalacaktı. Bunun üzerine Türk ordusundaki hizmetimden ayrılarak vatanıma iade edilmem hususunda teşebbüsatta bulmuştum.

14 Kasım günü birçok ricat muharebeleri olmuştu. Çok tecrübe edilmiş 3. Tümen Rişon civarında, 16. Tümen Bîr Salem civarında ve 20. Kolordu'nun artçısı Abu Şuşe civarında arkadan sıkıştıran düşman süvarisiyle muharebe etmek mecburiyetinde kalmıştı. 17 Kasım'da 8. Ordu yeniden mukavemet etmeye muktedir olmuştu; şöyle ki:

3. ve 7. Tümenleriyle Avca vadisinin gerisinde Tabsor'-un güneyindeki tepelerde; 16. Tümeniyle Bîr Adra–Cülculiye hattının güneyinde; 54. Tümenle ovaya hâkim Mecdel–Yafa tepelerinde; ordu komutanlığı Tul Kerim'de ve Ordular Grubu Komutanlığı da Nablus'da bulunuyordu. 7. Ordu Kudüs'de hazırlanmış olan mevzileri tutmuştu.

General Allenby, Sarar Vadisi'nin işgalinden sonra Anzak tümeniyle İmperial hecinsüvar tugayını Yafa–Lût hattında 8. Türk Ordusu karşısında tutmuştu. Türk kıtalarının muharebe kuvvetini ve herhalde arazinin de zorluklarını küçük görerek 52. ve 75. Tümenler, Yeomanry atlı piyade tümeni ve Avustralya atlı piyade tümeninin bir tugayıyla baskın tarzında yapacağı bir hareketle General Allenby, Kudüs'ü ele geçirebileceğini zannetmişti. O, 54. Tümenle Avustralya atlı piyade tümeninin geri kalanını, Remle'de kendi emrinde bulunduruyordu. 10., 60. ve 74. Tümenler henüz Gazze civarında ve 53. Tümen de Ebu Huf civarında bulunuyordu.

Üçüncü Gazze Muharebesi'nde İngilizler sahip oldukları büyük sayı ve malzeme üstünlüğü sayesinde muzaffer olmuşlarsa da Filistin'de bulunan Türk kuvvetlerinin imhası hususunda besledikleri ümidi gerçekleştirememişlerdi. Harp sahnesinin kendine mahsus hâl ve şartları, iklimin müsait olmaması, birçok insan ve hayvana su tedariki meselesindeki büyük zorluklar ve engeller ve şüphesiz bazı ast komutanların yapmış oldukları hatalar ve İngiliz stratejisinin şu veya bu zaafı komutanın dâhiyane plânının tamamen tatbik ve icra edilememesine sebep olmuştu. Tabiî bizim tarafımızdan da hatalar yapıldı. Lâkin Türk genel karargâhının ihmalleri; iki taraf arasındaki kuvvet oranı her şeyden evvel, kıtaatın kesin neticeli muharebeye girerken, bulunduğu hâl ve durum bizim muharebemizi başlangıçtan itibaren, ümitsiz kılmıştı. Buna rağmen kıtaat –hasmımızın da itiraf ettiği gibi– genel olarak çok kahramanca dövüşmüşlerdir.

General von Falkenhayn'ın yabancı ve kendine mahsus hâl ve şartlarını bilmediği bir harp sahnesinde kendisine tamamen yabancı olan kıta ile harp etmek mecburiyetinde kalması şüphesiz ki, olayların cereyanına tesir etmekten geri durmamıştı.

Birliklerin tertiplenmesi ve muntazam emir ve komuta münasebetlerinin yeniden tesisi ve tanzimi 8. Ordu bölgesinde süratle ilerlemiş olduğundan, General von Falkenhayn daha 25 Kasım'da 8. Ordu'ya, karşısında bulunan düşmana, önümüzdeki günlerin birisinde Kudüs'ü müdafaa eden ve düşman tarafından tazyik edilmekte olan 7. Ordu'nun yükünü hafifletmek üzere, taarruza geçeceğini emretmişti. Bu arada gelmiş olan 20. Tümen'in kısımlarıyla 8. Ordu takviye edilmiş bulunuyordu. Bundan başka 8. Ordu'ya bu taarruz için Ordular Grubu Komutanlığı'nın ihtiyatı olarak alıkonulan 19. Tümen de verilmişti. 8. Ordu'nun bu taarruzu 27 Kasım'da yapılmış ise de kesin bir muvaffakıyetle neticelenmemiş, aksine başta birkaç lokal başarıdan sonra duraklamıştı. Fakat buna rağmen maksat hâsıl olmuş ve mukaddes şehri savunan birliklerin yükünü hiç olmazsa geçici olarak hafifletmiş ve onlar da İngilizlerin ilk taarruzlarını püskürtebilmişlerdi.

Ben muharebe idare yerimi, muharebe meydanını iyi gören ve Haçlı Seferleri zamanında şövalyelere mahsus olan Re'sülâyn burcunun harabelerinde kurmuştum. Taarruzun bütün şiddetiyle devam ettiği bir sırada General von Falkenhayn muharebe idare yerinde görünmüştü. General bu vaziyet ve münasebetle ilk defa olarak, kendi emrindeki kıtaatı muharebede gördü ve Türk kıtaatının ve küçük komuta heyetinin ve terbiyesinin taarruz harekâtı için ne kadar yetersiz olduğuna dair kendinde kanaat oluştu.

1 Aralık'ta 8. Ordu komutanlığını Tul Kerim'de, Türk ordusunun en iyi subaylarından olan Cevat Paşa'ya devretmiştim. Cevat Paşa, çabuk kavrayışlı, kendi başına hüküm vermeye kadir ve mükemmel muamele bilen bir zattı. Büyük bir dürüstlükle devir muamelesini bana kolaylaştırmak için çok gayret sarfetmişti. Gelecekte kendi Alman müşavirleriyle yapacağı iş birliğinde, Almancayı iyi bilmesi çok faydalı olacaktı.

Daha o gün öğleden sonra Nablus'a hareket ederek, orada Ordular Grubu Komutanlığı'na geldiğimi haber vermiştim.

Sina Çölü'nde ve Filistin harekât bölgesinde –bazılarıyla üç seneden fazla bir müddet– harp içinde yaşadığımız, kahraman Alman, Avusturya–Macar ve Türk arkadaşlarımdan ayrılmak, bana çok güç geldi. Bu uzun zaman içinde, onlar sadakat ve tam bir itaatle vazifelerini başarırken, kederi ve sevinci de benimle beraber paylaşmışlar ve bana karşı olan güvenlerini göstermişlerdir. Benim de kendilerine karşı olan güvenim, en güç durumlarda bile, onların, bu itimada lâyık olduklarını ispat etmiştir.

Kıtalarım, şaşılacak derecede doğru bir kavrayış ve içtenlikle, hiçbir vakit azalmayan bir emniyet ve sıhhatle, benim onların fedakârlıklarından beklemek zorunda kaldığım –insan gücünün üstündeki– vazifeleri bile bükülmez bir azimle güçlükleri yenmek suretiyle başarmışlardır ki, bu güçlükler, bizim harekât bölgemizin iklimiyle hususî hâl ve şartları dolayısıyla da, kendilerinin sağlık ve çalışma durumları üzerine çok etkili oluyordu

Üç sene müdafaa etmiş olduğum memleket de kalbimde derin bir iz bırakmıştı. Bu iklimi sert ve ekseriyetle çorak sahaların cazibesinin neresinde olduğunu anlatmak zordur. Fakat bu cazibe vardır ve uzun müddet Filistin'de yaşayan kimse bu cazibenin tesirinden kendini kurtaramaz. Memleketin yerlilerinden öyle dostlar bıraktım ki, bunlarla olan bağlar, karşılıklı samimiyet, takdir ve sevgiye

dayanmaktaydı ve kendilerinin istikbaldeki talihleriyle çok yakından alâkadardım. Buna rağmen vatanıma döneceğime çok seviniyor ve kendine mahsus iklimi, hâl ve şartları dolayısıyla sıhhat vergisi vermeksizin Filistin harp sahnesinden ayrılabildiğime memnun ve müteşekkir oluyordum.

Fakat doğu cephelerindeki eksiklik ve kifayetsizliklerle olan ebedî mücadele, ergeç insanın bedenî ve ruhî direncini kırar ve sinirleri en kuvvetli olan insanlar bile, ta başından beri ümitsiz olan bu mücadeleye ilânihaye devam edemezler.

Harp sahnesinden ayrılırken asîl bir düşmana karşı, asalet ve kahramanlıkla harp etmiş olmaktan ileri gelen derunî bir his beni bilhassa memnun ediyordu. Her iki tarafça lüzumsuz gaddarlıktan ve harbin ıstırap ve meşakkatlerinin boş yere şiddetlendirilmesinden kaçınılmıştı. Harbin sevk ve idaresini daima mümkün olduğu kadar insanî tarzda yürütmek hususundaki gayretim, Türk üst ve astlarım nezdinde tam bir alâka ve geniş bir yardım ve himaye ile karşılanmıştı.

Sonsöz

1917 senesi Aralık ayının 9. günü İngilizler Kudüs’e girmişlerdi. Bir anlaşmazlık neticesinde Türkler şehri hemen hemen muharebe etmeksizin boşaltmışlardı. Mekke’nin de düşmesinden sonra, İslâmların hemen 700 sene ellerinde bulunan bu iki mukaddes şehrin kaybı hilâfet ve Osmanlı İmparatorluğu’nun prestijine, İslâm âleminde hissedilir bir darbe indirmişti.

Peyderpey gelen 7. Ordu’nun tümenlerinin ve Alman Asya Kolu’nun yardımıyla General von Falkenhayn, Yafa’nın kuzeyinde Avca sahili–Nablus güneyindeki tepelerle Eriha’nın doğu cihetindeki tepelerin oluşturduğu umumî hatta İngilizlerin ileri hareketini durdurabilmişti.

1918 Şubat ayı sonunda General von Falkenhayn, Ordular Grubu Komutanlığını Mareşal Liman von Sanders’e devretmişti. Mareşal Sanders’in metin enerjisi, çok büyük düşman üstünlüğüne rağmen Türk mevzilerini altı ay daha elde tutmaya muvaffak olmuştu. İngilizler iki defa Şeria Nehri’nin doğu kıyılarındaki Türk mevzilerine büyük ölçüde hazırlanmış taarruzlar yapmışlar ve başlangıçta elde ettikleri başarılardan sonra, kanlı zayiatla geri atılmışlardı.

General Allenby’nin Kudüs–Nablus şosesinin her iki tarafında ovada bulunan Türk mevzilerini yarmak hususunda giriştiği birçok taarruz tecrübeleri de aynı akıbete uğramıştı. Diğer taraftan da Liman von Sanders’in Şeria vadisindeki İngiliz mevzilerine karşı yaptığı taarruzlarda da bir başarı elde edilememişti.

Bütün bu çetin savaşlarda, o aralık 146. Alman Piyade Alayı’yla takviye edilmiş olan, Asya Kolu[20] kendini göstermişti. Mareşalin ihtiyatı olarak bu kol muharebenin en kızgın noktasına atılmış ve orada seyrek Türk hatlarını desteklemeye memur edilmişti.

Tahammül edilmez derecedeki sıcak –Şeria vadisinde termometre gölgede 56 dereceye kadar yükseliyordu– susuzluk, yetersiz iaşe, noksan giysi ve teçhizat, son derece lüzumlu olan subay, erat ve hayvan noksanının ikmal edilememesi Mareşalin, aylardan beri değiştirilmeksizin en ileri hatta bulunan kıtaatının mukavemetini gitgide kemirmişti.

1918 senesi Eylül ayının 19. günü General Sir Edmund Allenby, iyice istirahat ettirilmiş ve sayısı yine çok üstün olan birliklerini kat’i taarruza geçirmiş ve bunlar ilk hamlede denizle dağlar arasında ovada bulunan ve çok zayıf olan kuvvetlerle tutulmuş Türk mevzilerini yarmışlardı. Böylece açılan gedikten İngiliz komutanı süvari tümenlerini ileriye sürmüştü. İngiliz süvarilerinin tazyiki ve uçaklarının takibi ve yan taraflardan Albay Lawrence’ın Bedevîlerinin sürekli tehdidi altında çetin muharebeler vererek Mareşal Liman von Sanders birliklerini Şam üzerinden Halep’e çekmişti. Burada mütareke bu çekilişe bir son vermişti.

Suriye ve Filistin Türkiye için kaybolmuştu. Fakat bu kayıp bu memleketlerin müdafaasına memur olan ve hemen dört sene müddetle her türlü mahrumiyetler içinde sayı ve malzeme itibarıyla müthiş surette üstün bir düşmanla harikulâde bir şecaat ve mukavemetle dövüşen kıtaların kabahati değil, aksine kendi harp gayelerini, elinde bulunan harp vasıtalarıyla uyumlu bir hale sokmayan Türk başkomutanlığınındır. Çünkü bu komutanlık, Arabistan harp sahnelerine kesilmeden gidecek ve nakil kabiliyeti fazla bir demiryolunun süratle inşasını gerektiren bir enerji ile takip ederek temin edememiş ve Mısır’dan kendisini tehdit etmekte olan tehlikenin büyüklüğünü tam zamanında anlayamamıştır. Bununla beraber her bakımdan harbin sevk ve idaresi yönünden Türkiye’nin harp

sahnelerinde yapmış olduğu fedakârlık hiçbir şekilde beyhude olmamıştır. Irak'ın inatla müdafaası, Süveyş Kanalı'na karşı yapılan Türk taarruzları ve sonrasında Filistin'in çetin müdafaası Büyük Britanya'yı tali derecede büyük kuvvetler sevketmeye mecbur etmiş ve bu suretle Fransa'da kat'i netice için harbetmekte olan kıtalarımızın yükünü mühim derecede hafifletmişti. İşte böylece Türk müttefikimiz harbin sonuna kadar kendisine verilmiş olan vazifeyi –büyük düşman kuvvetlerini bağlamak vazifesini– ifa etmişti.

Almanya ile ittifakın bu harp sırasında en kuvvetli destekçisi olduklarını ispat etmiş olan Türk paşalarıyla hükümet adamlarını feci bir akıbet bekliyordu. Mütarekenin akdinden sonra Talat, Enver ve Cemal Türkiye'yi terk etmek mecburiyetinde kalmışlar ve Almanya'da dostane bir kabul görmüşlerdi.

Talat Paşa, 1921 senesinde Berlin'de Hardenberg caddesinde öğleden evvel güpegündüz mutaassıp bir Ermeni tarafından revolverle katledilmişti.

Enver Paşa 1922 senesinde Sovyet Rus kıtalarıyla yaptığı bir muharebede şehit düşmüştü. O, harbin son seneleri esnasında Panturan hareketinin en kuvvetli taraftarlarından olmuş ve bundaki gayesini, bütün Türk ırkından olan milletleri Osmanlı İmparatorluğu'yla birleştirmek teşkil etmişti. Enver, bu milletlerin kendi kendilerini idare etmek maksadıyla Türklerle meskûn memleketlerin serbest bırakılmasını Sovyet Rusya nezdinde beyhude yere tecrübe ettikten sonra Güney Türkistan'da bu gayeye varmak için bir ihtilâl teşkilatlandırarak bu uğurda şehit düşmüştü.

Cemal Paşa ise, harbin sonuna tesadüf eden devrede, Afganistan Emîri nezdinde Afgan ordusunun yeniden teşkilâtlandırılmasına memur edilmişti. Almanya'da bulunan ailesini ziyaret ettikten sonra Kabil'e dönerken Tiflis'te 1922 senesinde bir cinayetin kurbanı olmuştu. Paşa, Gürcistan başkentinin ana caddesinde kendisine refakat eden iki arkadaşıyla beraber kurşunla katledilmişti. Onun katillerinin de Ermeniler oldukları söylenmektedir.

Harita ve Resimler

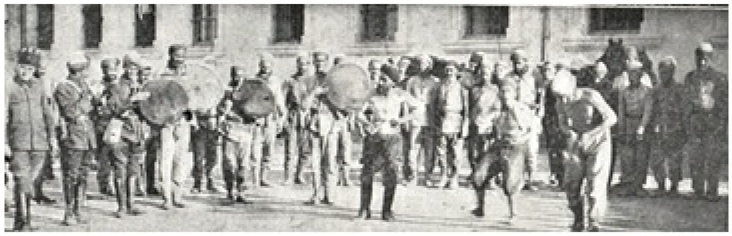
Filistin ve Süveyş Cephesi Haritası

Orduya katılan Kadiri tarikatı gönüllü alayı cepheye giderken

4. Ordu'ya katılan gönüllü Mevlevi dervişleri cepheye giderken

4. Ordu içinde bulunan gönüllü birliklerden Rufai Tarikatı dervişleri

Sina'da Türk piyadesi

Der Kampf um den Suezkanal
ENVER PASCHA

Süveyş kanalındaki çarpışmaları canlandıran bir Alman kartpostalı (1915) . Harbiye Nazırı Enver Paşa

Bir Avustralya dergisinde yayımlanmış, Süveyş Kanalında Türk ilerlemesini gösteren resim

Sina Çölü'nde seyyar hastanelerimizden biri

Çölde Türk siperleri

General Erich von Falkenhayn , Osmanlı Devleti, Suriye ve Filistin Valisi ve Komutanı Cemal Paşa ile birlikle Kudüs istasyonu önündeki platformda

General Sir Edmund Allenby ve Prens Faysal (Savaştan sonra mareşal ve kral olarak çekilmiş fotoğraflarıyla)

Albay T. E. Lawrence, Albay Guy Dawnay ve Yüzbaşı David Hogart

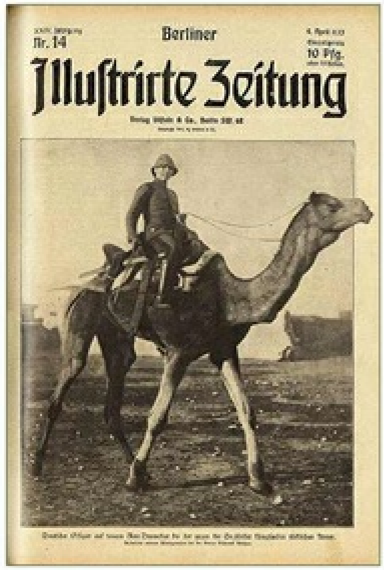
Su tankı taşıyan develer

General Sir Edmund Allenby Anzak Atlı Piyade Tümenine madalyalarını sunarken. Torbau Vadisi, Ağustos 1918

General Sir Edmund Allenby Anzak Atlı Piyade Tümenine madalyalarını sunarken. Torbau Vadisi, Ağustos 1918

Nr. 14
Berliner
Illustrirte Zeitung
10 Pfg.

Türk birliklerinin Kanal'a doğru yapılan yürüyüşünü gösteren resim

Süveyş Kanalı yolunda Kalatülnahil kasabası

General Allenby, işgal ilanını, Davud kulesi dibinde dinlerken,

Kudüs, 11 Aralık 1917

Kudüs'te, 42. ve 55. Alayların sancaklarına muharebe madalyası takıldıktan sonra alayların Mescid-i Aksa'dan çıkışları

[1] Bu zırhlının ismi Reşadiye idi. (ç.n)

[2] O tarihte sadrazam Sait Halim Paşa idi. (ç.n)

[3] Von Kress'in Enver Paşa'yla bu diyaloğunun doğruluğu şüphelidir. Zira Çanakkale önüne gelen Alman savaş gemilerinin içeriye alınması kararı daha önceden alınmış bir karardı. Bu hususta, Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan kitapta, Alman gemileri Çanakkale önüne geldiğinde içeriye alınmaları hakkında Başkomutanlık'tan Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na gönderilen 8 Ağustos tarihli emir mevcuttur (*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, Gnelkurmay Yayınevi, Cilt: 5, 1. Kitap, Ekler Bölümü, Belge 1).

Ayrıca o tarihte Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanı olan Selahaddin Adil Paşa Harp Akademisi'nde verdiği konferansta bu olayı anlatırken: "Çanakkale'ye Almanların Goeben ve Breslau gemilerinin geleceği ve geçişlerine mani olunmaması hakkında evvelce alınan bir emre göre o gün Boğaz girişinde görülen bu gemiler kılavuzlarla içeri alındı" demektedir (*Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, s. 28) (ç.n)

[4] 31 Mart Vakası. (ç.n)

[5] Almanya'da Persh bölgesinde yetişen bir at cinsi. (ç.n)

[6] Almanya’da bir eyalet. (ç.n)

[7] Liman von Sanders başkanlığında Aralık 1913’te Türkiye’ye gelen Alman Islah Heyeti bünyesindeki Alman subaylarının, iki ülke arasında imzalanan sözleşme gereği Türkiye’de bulundukları sürede Almanya’da taşıdıkları rütbenin bir üst rütbesine terfileri kabul edilmişti. Bu sebeple von Kress Alman ordusunda yarbayken Türk ordusunda albay rütbesindeydi. (ç.n)

[8] Alman Genel Karargâhı'nın bulunduğu yer. (ç.n)

[9] General Refet Bele. (ç.n)

[10] Wiegand arkeolojik kazılar yapmak üzere daha önceden Suriye ve Filistin bölgesinde bulunmuştu. Ancak yaptığı kazılarda çıkardığı eserleri kaçak yollardan ülkesine götürdüğü anlaşılanca kazı izni iptal edilerek Almanya'ya dönmüştü. 1. Dünya Savaşı sırasında orduya katılmış ve yüzbaşı rütbesiyle Filistin bölgesindeki Alman birliklerine danışman olarak gönderilmişti. Türkiye'deki sakıncalı konumundan dolayı yeniden kazı izni alınması için von Kress'in Cemal Paşa nezdinde tavassutta bulunması gerekmişti. (ç.n)

[11] İngilizlerin esir aldığı 53. Tümen Komutanı Yarbay Şerif’ti. (ç.n)

[12] 54. Tümen Komutanı Alman Yarbay Von Kisling'ti. (ç.n)

[13] Ali Fuat Paşa (Cebesoy). (ç.n)

[14] Orgeneral Asım Gündüz. (ç.n)

[15] İsmet İnönü. (ç.n)

[16] Orgeneral Fevzi Çakmak.

[17] Yıldırım Ordular Grubu bünyesinde kurulan 7. Ordu Komutanlığı'na önce Mustafa Kemal Paşa tayin edilmişti. Ancak Mustafa Kemal'in 9 Ekim 1917'de istifa etmesi üzerine yerine Fevzi Paşa (Çakmak) tayin edildi. (ç.n)

[18] Orgeneral Asım Gündüz. (ç.n)

[19] General Cevat Çobanlı. (ç.n)

[20] Asya Kolu (Kolordusu); Almanların Bağdat'ın İngilizlerden geri alınması için yapılacak harekâtta Osmanlı ordusuna takviye kuvvet olarak gönderdikleri birliğe verilen isimdir. Filistin cephesinin kritik duruma düşmesi üzerine Asya Kolu Yıldırım Ordular Grubu bünyesinde Filistin cephesinde bulunmuştu. Başlangıçta Albay von Frankenberg'in komutasında olan bu kuvvete sonradan von Oppen komuta etmişti. Bir kolordu olarak tanımlanmasına rağmen bu kuvvet karma birliklerden oluşan 5.000 kişilik bir tugay seviyesinin üzerine çıkmamıştır. Bununla beraber Alman Asya Kolu'nun, beraberindeki teknik sınıflar ve mükemmel donanımlı erleri göz önünde bulundurulduğunda vurucu gücü yüksek bir birlik olduğunda şüphe yoktur. (ç.n)